

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE BAKÎ‘ MEZARLIĞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gülay ÖZKAN

Enstitü Anabilim Dalı: İslâm Tarihi ve Sanatları

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK

TEMMUZ – 2020

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE BAKÎ‘ MEZARLIĞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gülay ÖZKAN

Enstitü Anabilim Dalı: İslâm Tarihi ve Sanatları

“Bu tez sınavı 22/07/2020 tarihinde online olarak yapılmış olup aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof.Dr. Levent ÖZTÜRK	Başarılı
Prof.Dr. Abdullah AYDINLI	Başarılı
Doç.Dr. Gülgün UYAR	Başarılı

 SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	T.C. SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU	Sayfa : 1/1
Öğrencinin		
Adı Soyadı	:	Gülşay ÖZKAN
Öğrenci Numarası	:	Y176009010
Enstitü Anabilim Dalı	:	İslam Tarihi ve Sanatları
Enstitü Bilim Dalı	:	
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	Hız. Peygamber Döneminde Bakı' Mezarlığı
Benzerlik Oranı	:	%9
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,		
☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.		
 22/07/2020 Gülşay ÖZKAN		
☐ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.		
Bilgilerinize arz ederim.		
...../...../20..... İmza		
Uygundur		
Danışman Unvanı / Adı-Soyadı: Prof.Dr. Levent ÖZTÜRK		
Tarih: 22/07/2020		
İmza: 		
☐ KABUL EDİLMİŞTİR	Enstitü Birim Sorumlusu Onayı	
☐ REDDEDİLMİŞTİR		
EYK Tarih ve No:		

ÖNSÖZ

Hız. Peygamber döneminden itibaren birçok sahâbenin ebedî istirahatgâhı olan Bakî‘ Mezarlığı’nın mahiyetini ele aldığım çalışmam, konuyla alakadar olan okuyucuya fikir sunacak mahiyettedir.

Bu çalışmanın vücuda gelme sürecinde birçok değerli kişinin desteğini gördüm. Öncelikle, çalışmamın her aşamasında kıymetli birikim ve tecrübesiyle yol gösteren, her daim yardımını esirgemeyen, ilmî yolculukta karşımıza çıkabilecek zorluklara karşı bizi hazırlayan saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Levent Öztürk’e teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmama değerli fikirleriyle katkı sağlayan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Abdullah Aydınli ve Doç. Dr. Gülgün Uyar’a teşekkür ederim. Beni her dâim ilmî açıdan cesaretlendiren kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Fatih Oğuzay’a da müteşekkirim.

Çalışmam sırasında istifade ettiğim TDV İSAM kütüphanesine teşekkür ederim. Ayrıca çalışmamın her aşamasında değerli katkılar sunan kıymetli arkadaşlarım Firdevs Yıldız ve Büşra Yıldırım’a da şükranlarımı sunarım. Bu süreçte beni motive eden ve her anlamda destekleyen kıymetli arkadaşım Sümeyye Oğuzay’a en içten şükranlarımı sunarım.

Son olarak üzerimde çokça emeği olan ve beni her dâim dualarıyla destekleyen başta annem ve babam olmak üzere ailemin her ferdine ayrı ayrı teşekkür ederim.

Gülay ÖZKAN

22. 07. 2020

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
TABLO LİSTESİ.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi

GİRİŞ.....	1
------------	---

BÖLÜM 1: HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE MEDİNE'DE MEZARLIKLAR VE BAKÎ'UL-GARKAD'IN MEZARLIK YERİ OLARAK BELİRLENMESİ... 12

1.1. Hz. Peygamber Döneminde Medine'de Mezarlıklar	12
1.1.1. Müslümanlara Ait Mezarlıklar	12
1.1.2. Diğer İnanç Mensuplarına Ait Mezarlıklar	29
1.2. Bakî'ul-Garkad'ın Mezarlık Yeri Olarak Belirlenmesi.....	32
1.2.1. Bakî Kelimesinin Anlamı ve Medine'de Bakî' Olarak Adlandırılan Yerler. 32	
1.2.2. Bakî'ul-Garkad ve Mezarlığa Dönüştürülmesi	34

BÖLÜM 2: HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE BAKÎ' MEZARLIĞI'NA

DEFNEDİLENLER.....	42
2.1. Es'ad b. Zürâre	42
2.2. Külsûm b. Hidm	48
2.3. Rukiyye bint Resûlullah	53
2.4. Osman b. Maz'ûn	56
2.5. Huneys b. Huzâfe	62
2.6. Zeyneb bint Huzeyme.....	65
2.7. Abdullah b. Osman.....	69
2.8. Ebû Seleme b. Abdülesed.....	72
2.9. Amre bint Mes'ûd.....	78
2.10. Sa'd b. Muâz.....	83
2.11. Ümmü Rûmân	88
2.12. Bîşr b. Berâ b. Ma'rûr.....	92
2.13. Zeyneb bint Resûlullah.....	96
2.14. Fâtıma bint Esed	100

2.15. Ümmü Külsûm bint Resûlullah	104
2.16. Süheyl b. Beydâ.....	107
2.17. Sehl b. Beydâ.....	108
2.18. İbrahim b. Resûlullah	111
2.19. Reyhâne bint Şem‘ûn	118

BÖLÜM 3: HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE BAKÎ‘ MEZARLIĞI’NA DEFNİ

ŞÜPHELİ OLANLAR.....	122
3.1. İsmi Belli Olanlar	122
3.1.1. Hakîm b. Hâris et-Tâifi.....	122
3.1.2. Hâris b. Yezîd.....	124
3.1.3. Sâbit b. Dahdâha (Ebü’ d-Dahdâh/Ebü’ d-Dahdâha)	127
3.1.4. Ümmü Mihcen.....	131
3.2. İsmi Tespit Edilemeyenler.....	134
3.3. İntihar Edenler	142
3.4. Recmedilenler.....	149
SONUÇ	162
KAYNAKÇA.....	165
ÖZGEÇMİŞ	181

KISALTMALAR

a.mlf.	: aynı müellif
b.	: İbn
bk.	: Bakınız
b.y.	: Basım yeri yok
çev.	: çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
FÜİFD	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
İSTEM	: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi
nşr.	: neşreden
öl.	: ölüm tarihi
s.	: sayfa
thk.	: tahkik eden
ts.	: tarihsiz
trc.	: çeviren, tercüme eden
v.dğr.	: ve diğerleri
vb.	: ve benzeri

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: İbn Sa‘d’ın Metninde Yer Alan İfadeler	51
Tablo 2: İbn Kuteybe’nin Metninde Yer Alan İfadeler	51
Tablo 3: Zeyneb bint Huzeyme İle İlgili Bilgiler	68
Tablo 4: Ebû Seleme’nin Vefatı İle İlgili Bilgiler	78
Tablo 5: Fuarın Başlangıç Tarihi ve Süresi İle İlgili Rivayetler	81

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☒	Doktora	☐	
Tezin Başlığı: Hz. Peygamber Döneminde Bakî‘ Mezarlığı				
Tezin Yazarı: Gülay ÖZKAN		Danışman: Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK		
Kabul Tarihi: 22.07.2020		Sayfa Sayısı: vi (ön kısım) + 181 (tez)		
Anabilim Dalı: İslâm Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı:				
Hz. Peygamber Medine’ye hicret ettikten sonra orada bir mescit ve aynı tarihlerde bir mezarlık oluşturmuştur. Bu çalışmanın amacı Medine’de oluşturulan ve yaygın adıyla Bakî‘ Mezarlığı olarak bilinen bu kabristanın kuruluş tarihini ve mezarlıkla ilgili tüm bilgileri ortaya koymaktır. Tespitlerimiz arasında Bakî‘ Mezarlığı’na defnedilen sahâbîlerin isimleri, vefat tarihleri ve vefat sebepleri yer almaktadır. Hz. Peygamber dönemi Medine’indeki diğer mezarlıklar da tespit edilmeye çalışılmış, böylece Bakî‘ Mezarlığı’nın önemi anlaşılmaya gayret edilmiştir. Tezimiz Hz. Peygamber dönemi ile sınırlandırıldığından Hz. Peygamber’in vefatından sonraki süreçlerde Bakî‘ Mezarlığı’ndaki değişimlere ve defnedilen sahâbîler hakkındaki bilgilere yer verilmemiştir. Görülebildiği kadarıyla bu konu ülkemizde çalışılmamış, Arap bilim dünyasında ise yeterince incelenmemiştir. İlk dönem İslâm toplumunda defin, mezarlık gibi konularla alakalı yapılan çalışmalar bulunmasına karşın Bakî‘ Mezarlığı’nın tarihçesi eksik kalmıştır. Bu sebeple çalışmamız Türkçede yapılan ilk araştırma olma özelliğine sahiptir. Diğer yandan konunun bilimsel olarak derinlemesine incelenmesi bakımından da önem taşımaktadır. Tezimizde materyal analizi ve kaynak tenkidi yöntemi kullanılmış, rivayetler arası farklılıklar ve çelişkiler derinlemesine incelenmiştir. Kaynaklarda yer alan bilgilerin birer nakil olduğu gerçeği daima göz önünde bulundurulmuş ve kendi içinde bir bütünlük arz etmeyen rivayetler tartışmaya açılmıştır. Hz. Peygamber Medine’ye hicret ettikten sonra Medine merkezinde bir mezarlık inşa ettirmiş, hicretin birinci yılında Mescid-i Nebvî ile birlikte kurulan bu mezarlığa ilk olarak Ensar’dan Es’ad b. Zürrâre’nin defnedilmiştir. Kaynaklarda Hz. Peygamber döneminde Bakî‘ Mezarlığı’na defnedilen on dokuz sahâbînin ismine tesadüf edilmiş, birçok da ismi zikredilmeyen veya oraya defnedilip defnedilmediği berraklık kazanmayan kişi ile ilgili verilere ulaşılmıştır. Medine’nin merkeze uzak çeşitli mahallerinde farklı mezarlıkların mevcudiyeti Bakî’a definin zorunlu olmadığını göstermektedir. Çalışmamızda farklı kabile veya cinsiyetlere göre bir mezarlık kurulup kurulmadığı tespit edilememiştir.				
Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Hz. Peygamber Dönemi, Medine, Bakî‘-l-Garkad, Bakî‘ Mezarlığı.				

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	☒	Ph.D.	☐	
Title of Thesis: The Baqī' Cemetery in the Prophet's Period				
Author of Thesis: Gülay ÖZKAN		Supervisor: Proffesor Levent ÖZTÜRK		
Accepted Date: 22.07.2020		Number of Pages: vi (pre text) + 181 (main body)		
Department: Islamic History and Arts Subfield:				
Following the Prophet Muhammed's migration to Madinah, he established a mosque and a cemetery on the same dates. The purpose of this study is to reveal this tomb's establishment's date, which is commonly known as Baqī' Cemetery, and all information about the cemetery. The names of the companions buried in the Baqī' Cemetery, the dates of companions' death, and the reasons for their death are among our findings. In our research, other cemeteries in Madinah were identified, thereby the importance of the Baqī' Cemetery was emphasized. On the other hand, within the processes after the death of the Prophet Muhammed, the data about the changes in the Baqī' Cemetery and the buried worshipers were not included in this study. Indeed, the Baqī' cemetery as an issue has not been studied in our country, and it has not been adequately studied in the Arab scientific world as well. Although there are studies on the subjects such as burial and cemeteries in the first period of Islamic society, the history of the Baqī' Cemetery as a whole is incomplete. Therefore, our study aims to be the first Turkish research on the relevant subject. Moreover, it aims to be a significant study in terms of being a scientific examination of the above-mentioned subject. In our thesis, material analysis and source criticism methods have been applied. Besides, the differences and contradictions between narrations were deeply examined. The fact that the data contained in the sources are narrations is always taken into consideration. Besides, narrations that do not have unity in themselves are opened to discussion. Within this framework, it is obtained that after the hijrah, the Prophet Muhammed has established a cemetery in the center of Madinah and Es'ad ibn Zurārah, from Ansar, is considered the first companion to be buried in this cemetery. During the time of the Prophet Muhammed, the names of the nineteen companions buried in the Baqī' Cemetery have incidentally been noticed. On the other hand, information about many people whose names are unmentioned was obtained and there is unclear data about people whether they are buried in this cemetery or not. The presence of different cemeteries in various districts away from the center of Madinah indicates that Baqī' cemetery was not necessary for those people. In our study, it was not determined whether a tomb was established according to different tribes or genders.				
Keywords: Islamic History, The Prophet Muhammad's Period, Madinah, Baqī' al-Gharqad, Baqī' Cemetery.				

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Tezimizin konusu Hz. Peygamber döneminde Bakî‘ Mezarlığı ile ilgili hususların incelenmesidir. Hz. Peygamber’in Bakî‘u’l-Garkad’ı mezarlık yeri olarak tayin etmesi ve yine bu dönemde oraya defnedilenlerin tespiti ve mezarlık alanının nasıl geliştiği çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Ele aldığımız konular içerisinde Bakî‘ kelimesinin anlamı ve Bakî‘ Mezarlığı dışında bu isimle bilinen yerler, Hz. Peygamber döneminde Medine dışında vefat eden kişilerin Bakî‘ Mezarlığı’na defnedilip defnedilmediği hususları da yer almaktadır. Çalışma, Bakî‘ Mezarlığı’na defnedilen kişilerin vefat tarihleri ve defin yerleri ile ilgili problemlerden, bu kişilerin vefat sebeplerine ve vefat yaşlarına kadar ölümleri ilgili tüm konuları içermektedir. Bunun yanı sıra Bakî‘ dışındaki diğer mezarlıklara defnedilen kişilerin tespit edilerek ortaya konulması da çalışmamızın bir diğer ayağını oluşturmaktadır.

Araştırmanın Önemi

Çalışmamız Hz. Peygamber döneminde Bakî‘ Mezarlığı’nın oluşturulması ve oraya defnedilen kişilerin tespiti açısından önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra diğer kaynaklarda parça parça ve yetersiz şekilde zikredilen bilgilerin geniş bir literatür taraması yapılarak sunulması ve rivayetler arasındaki farklılıkların irdelenerek en doğru bilgiye ulaşılması bakımından da ufuk açıcudur. Bu şekilde elde edilen sonuçlar özellikle ihtilaflı meselelerden birisi olan vefat tarihlerinin ortaya konulması açısından alana katkı sağlayacaktır.

Bunun yanı sıra Hz. Peygamber dönemi Medine’sinde Bakî‘ Mezarlığı dışında bulunan mezarlıkların belirlenmesi, Bakî‘ Mezarlığı’nın oluşumundan sonra mutlak surette bu mezarlığa defin zorunluluğu olmadığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Bununla birlikte Hz. Peygamber döneminde vefat eden kişilerin kimler olduğu, vefat hastalığı ve yaşları konusundaki çeşitli bilgiler Hz. Peygamber dönemindeki Medine toplumunun özelliklerini ortaya koyması açısından da önemlidir. Nitekim rivayetlerde bir kişinin yalnızca vefat tarihi verilmemekte vefatına kadar yaşanan hadiseler de zikredilmektedir. Böylece Medine toplumunun vefat yaş dağılımları, kişilerin

ölümlerine sebebiyet veren hastalıkların neler olduğu gibi konularda fikir sahibi olmamızı sağlayan bilgiler bir araya getirilmiş olmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı Hz. Peygamber döneminde oluşturulan Bakî‘ Mezarlığı’nın mahiyetini ortaya koymaktır. Hz. Peygamber’in bu mezarlığı oluşturmasıyla birlikte Müslümanların bu mezarlığa defnedilmeye başlaması konunun açıklığa kavuşturulma ihtiyacını doğurmuştur. Türkçe literatürde Bakî‘ Mezarlığı’nın oluşturulması ve buraya defnedilenlerin kimler olduğuna dair herhangi bir çalışma mevcut değildir. Çalışmamız henüz ele alınmamış bir konu olması açısından önem arz etmektedir. Konumuz ile ilgili malzeme ve materyaller kitaplarda dağınık bir şekilde yer almaktadır. Arapça kaynaklarda ise Hz. Peygamber dönemi Bakî‘ Mezarlığı yetersiz bir şekilde ele alınmıştır. Aynı şekilde kaynaklarda Bakî‘ Mezarlığı’nın oluşumu hakkında net bir bilgi yoktur. Çalışmamızın bu konudaki eksikliği bir nebze dahi olsa gidereceğini ümit ediyoruz.

Araştırmanın Yöntemi

Konumuzla ilgili rivayetlerin değerlendirilmesi amacıyla veri tarama, tespit ve tasvir yöntemi, rivayetlerin analiz edilerek en doğru bilginin ortaya konulması amacıyla da tahlil, karşılaştırma, tenkit ve değerlendirme yöntemlerine başvurulmuştur. Ulaştığımız bilgilerin kaynaklarda farklılaşması elde edilen bilgilerin tahlilî ve tenkidî tarih metodunu kullanmayı gerekli kılmaktadır.

Çalışmamızla ilgili verilerin kaynaklarda parça parça ve dağınık bir şekilde yer alması tarama yönteminden daha ziyade bir kitabı baştan sona okumayı gerekli kılmaktadır. Elde edilen parça bilgilerin bir araya toplanarak kronolojik olarak sıralanması tezimizin çalışma yöntemlerinden bir diğerini oluşturmaktadır. Elde ettiğimiz bilgilerin rivayet damarlarına vakıf olarak bilgi farklılıklarını en aza indirmek suretiyle “rivayet tenkidi” metodunu da kullanmayı gerekli gördük. Tezin yazım aşamasında ise statik yöntemi dikkate alınarak konuya dair verileri derinlemesine inceledik.

Son olarak çalışmamızda tablo, şekil ve haritalardan mümkün olduğu ölçüde yararlanarak yazılı metinde yapılan açıklamaları tamamlamaya gayret ettik.

Araştırmanın Kaynakları

Bu kısımda çalışmamızda kullandığımız kaynaklar hakkında bilgi verilecektir. Daha sistematik olması amacıyla materyalleri kaynak ve araştırma şeklinde iki başlık halinde sunacağız.

Kaynaklar

Hiz. Peygamber döneminde Bakî' Mezarlığı'nın mahiyetini ortaya koyabilmek amacıyla ilk olarak siyer ve meğâzî kitaplarından yararlandık. Bu tür eserler bize vefat eden kişiler hakkında bilgi verirken özellikle meğâzî ile ilgili kitaplar savaş sırasında vefat eden kişilerin tespit edilerek konudan ayrıştırılması açısından önemliydi. Bu türe dair tezimizde kullandığımız eserler şunlardır: İbn İshak (öl. 151/768) *es-Sîre* (İbn İshak, 1978), Vâkıdî (öl. 207/823) *Kitâbü'l-Meğâzî* (Vâkıdî, 1984), İbn Hişâm (öl. 218/833) *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (İbn Hişâm, 1955), İbn Hibbân (öl. 354/965) *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (İbn Hibbân, 1996), Harkûşî (öl. 407/1017) *Şerefü'l-Mustafâ* (Harkûşî, 1424/2003), Ebû Nu'aym (öl. 430/1038) *Delâilü'n-Nübüvve* (Ebû Nu'aym, 1986), İbn Hazm (öl. 456/1064) *Cevâmiu's-Sîre* (İbn Hazm, 1900), İbn Abdülberr (öl. 463/1071) *ed-Dürer* (İbn Abdülberr, ts.), İbn Kesîr (öl. 774/1373) *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (İbn Kesîr, 1976), Şâmî (öl. 942/1535) *Sübülü'l-Hüdâ* (Şâmî, 1993). Bu eserlerde her ne kadar konumuzla ilgili müstakil bir başlık bulunmasa da satır aralarında yer alan bilgiler önem arz etmiştir.

Hiz. Peygamber dönemine ait birçok bilgiyi ihtiva eden hadis kaynakları da çalışmamızda istifade ettiğimiz eserler arasında yer almaktadır. Başlıca yararlandığımız hadis kaynakları, kütüb-i sitte olarak bilinen Buhârî'nin (öl. 256/870) *es-Sahîh* (Buhârî, 2006), Müslim'in (öl. 261/875) *es-Sahîh* (Müslim, 1991), Ebû Dâvûd'un (öl. 275/889) *es-Sünen* (Ebû Dâvûd, ts.), Tirmizî'nin (öl. 279/892) *el-Câmiu's-Sahîh (es-Sünen)* (Tirmizî, 1417/1996), Nesâî'nin (öl. 303/915) *es-Sünen* (Nesâî, 1417/1996) ve İbn Mâce'nin (öl. 273/887) *es-Sünen* (İbn Mâce, 2009) adlı eserleridir.

Kütüb-i sitte'ye ek olarak Müsned ve Musannef türündeki hadis kaynaklarından da yararlanılmıştır. Bunlar arasında Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) *el-Müsned*'i (Ahmed b. Hanbel, 2010), Abdürrezzâk es-San'ânî'nin (öl. 211/826-27) *Musannef*'i ile

İbn Ebû Şeybe'nin (öl. 235/849) *Musannef* (İbn Ebû Şeybe, 2015), adlı eserlerinde konumuzla ilgili önemli detaylar tespit edilmiştir.

Zikredilen hadis kitapları kendi içerisinde kitap ve bab olarak bölümlere ayrılmaktadırlar. Kitâbü'l-İmân (İmân Kitabı), Kitâbü'l-Hudûd (Hadler Kitabı), Kitâbu's-Salât (Namaz Kitabı), Kitâbü'l-Cenâiz (Cenazeler Kitabı) gibi birbirinden farklı birçok konuyu ihtiva eden bu kitaplar Hz. Peygamber dönemi sosyal yaşantısıyla ilgili zengin bilgi hazinesine sahiptir. Kitâbü'l-Cenâiz bölümlerinde Hz. Peygamber dönemi cenaze kültürü, Medine çevresinde bulunan diğer mezarlıklar, Hz. Peygamber dönemi cenaze kültürü, cenaze namazı, kabir ziyareti, Hz. Peygamber'in sabır tavsiyeleri gibi konular yer almaktadır. Ancak bu hususta şu noktaya değinmek yerinde olacaktır. Hadis kaynaklarında yer alan cenaze babları altında yer alan bilgilerde genel itibariyle cenaze kültürü ağır basmakta, bunun yanı sıra Hz. Peygamber döneminde vefat eden kişilerle ilgili bilgiler de yer almaktadır. Hadis kaynaklarında dikkatimizi çektiği üzere vefat eden kişilerin bazılarının isimleri açıkça verilmesine karşın bazı kişiler hakkında isim zikredilmemiş yalnızca “*Bir adamın annesi vefat etti.*” şeklinde müphem bilgiler kullanılmıştır. Bu nedenle Hz. Peygamber döneminde Bakî‘ Mezarlığı'na defnedildiğini düşündüğümüz ancak isimleri tespit edilemeyen kişileri ele aldığımız kısımda çoğunlukla hadis kaynaklarından istifade edilmiştir. Bunun yanı sıra bu kitabın dışında Kitâbü'l-Hudûd ve Kitâbu'd-Diyât gibi kitaplarda da üçüncü bölümün konusu olan intihar edenlerin ve reamedilenlerin definleri ile ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Örneğin, Kitâbü'l-Birr ve's-Sıla adlı bölümde çocuğu ölen bir kadının kazandığı sevap hakkında bilgi verilmektedir. Dolayısıyla hadis kitaplarının muhtelif bölümlerinin tamamında konumuz ile ilgili oldukça zengin malzemenin bulunduğunu bu nedenle taramamızın belirli bir başlıkla sınırlandırılmadığını söylemeliyiz.

Çalışmamızda istifade ettiğimiz Tirmîzî'nin *el-Câmiu's-Sahîh (es-Sünen)* adlı eserinde diğer hadis kaynaklarından farklı olarak Uhud Şehitliği ve her ne kadar sayıları ile ilgili net bilgiler bulunmasa da oraya defnedilenler hakkında önemli detaylar yer almaktadır. Uhut Şehitliği hakkında verilen bu bilgiler, çalışmamızda karşımıza çıkan ihtilafli meselelerin çözümünde yardımcı olmuştur. Yine İbn Mâce'nin *es-Sünen* adlı eserinde

de diğ er hadis kitaplarından farklı olarak Bak   bölgesi, Medine’deki diğ er mezarlıklar veya kabirler hakkında önemli ayrıntılar bulunmaktadır.

Bununla birlikte hadis kitaplarında kişilerin isimlerinin ve defin yerleri ile ilgili bilgilerin verilmemesi bizi hadislerin daha anlaşılır olması gayesiyle ele alınan şerhlerden istifade etmeye sevk etmiştir. Bu türe ait istifade ettiğ imiz şerhler arasında  bn Hacer’in ( l. 852/1449) Sah  h-i Buh  r   şerhi *Fethu’l-B  r  * ( bn Hacer el-Askal  n  , 1959), Kastall  n  ’nin * rş  d  ’s-S  r  * (Kastall  n  , 1323/1905) adlı eserleri zikredilebilir.

Araştırmamızın en önemli konusunu oluşturan Bak   Mezarlığı’na defnedilen kişilerin kimler olduğ una dair en çok yararlandığ ımız kaynaklar ise tabak  t ve ter  cim kitapları oldu. Bunlar arasında  bn Sa’d’ın ( l. 230/845) *Kit  b  ’t-Tabak  ti’l-Keb  r (et-Tabak  tu’l-K  br  )* ( bn Sa’d, 1997), Hal  fe b. Hayy  t’ın ( l. 240/855) *et-Tabak  t* (Hal  fe b. Hayy  t, 1993), Ahmed b. Hanbel’in ( l. 241/856) *el-Es  m   ve’l-K  n  * (Ahmed b. Hanbel, 2015), Begav  ’nin ( l. 317/929) *Mu’cemu’s-Sah  be* (Begav  , 2011),  bn K  n  ’in ( l. 351/962) *Mu’cemu’s-Sah  be* ( bn K  n  , 1997),  bn Mende’nin ( l. 395/1005) *Ma’rifetü’s-Sah  be* ( bn Mende, 2005), Eb   Nu’aym’ın ( l. 430/1039) *Ma’rifetü’s-Sah  be* (Eb   Nu’aym, 1998),  bn Abdülberr’in ( l. 463/1071) *el-üstü’ab* ( bn Abdülberr, 1415/1994),  bn  ’l-Es  r’in ( l. 630/1233) *Üsdü’l-G  be* ( bn  ’l-Es  r, 1996),  bn Hacer’in ( l. 852/1448) *el- s  be* ( bn Hacer el-Askal  n  , 2008), Zeheb  ’nin ( l. 748/1347) *Siyerü A’l  mi’n-Nubel  * (Zeheb  , 1985) adlı eserleri en fazla istifade ettiğ ımız kitaplar arasında yer almaktadır.

Bu literatürde zikrettiğ imiz  bn Sa’d, *et-Tabak  t  ’l-K  br  * adlı eserinde sah  b  leri erkekler ve kadınlar olmak üzere iki kısma ayırarak bunları da kendi içerisinde beş tabakada ele almıştır. Zikrettiğ i kişilerin neseplerine de yer vermiştir.  bn Sa’d’ın verdiğ i bilgiler konumuzu zenginleştirmiştir. Bunun yanı sıra müellifin sah  b  leri tabaka tabaka ayırarak Bedir’e, Uhud’a katılanları ve şehit edilenleri zikretmesi Bak   Mezarlığı’na defnedilmediklerini göstermesi açısından katkı sağlamıştır. Ayrıca eserde sah  b  lerin nasıl, neden vefat ettiğ i ve vefat zamanı ile ilgili bilgilerin yer alması bu eseri birçok defa kullanmamızı sağlamıştır. Çalışmamız açısından kitabın bir diğ er önemi ise müellifin sah  b  ler hakkında bilgi verirken nesebi hakkında da zengin bilgi sunmasıdır. Böylece kişilerin isimleri hususunda d  şebileceğ imiz karışıklık en aza indirilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra vefat eden kişilerin kaç yaşında vefat ettiğ iyle

ilgili bilgilerin yer alması, yaklaşık olarak Medine’de ölüm yaşları hakkında bilgi elde etmemizi sağlamaktadır.

Halîfe b. Hayyât’ın *et-Tabakât* adlı eseri de yararlandığımız kitaplar arasında yer almaktadır. Bu eser sahâbeyi tanıtmaya yönüyle önemli olmakla birlikte konumuzla ilgili müstakil bir kısım bulunmamaktadır. Ancak bununla birlikte sahâbîlerin vefat tarihleri, hangi savaşta, nerede ve ne şekilde vefat ettikleri ile ilgili önemli bilgiler söz konusudur. Eserde bazı kişilerin vefat tarihleri net olarak verilmekle birlikte bazıları hakkında ihtilafın olduğu belirtilmektedir. Elde ettiğimiz bilgilerden hareketle müellifin aynı kişinin vefat tarihiyle ilgili kitabının muhtelif kısımlarında farklı tarihler verdiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla vefat tarihi ile ilgili ihtilafların zengin bir biçimde ele alınması amacıyla başvurduğumuz kaynaklardan bir diğerini oluşturmuştur. Bunun yanı sıra eserde bazı sahâbîlerin vefat yerleri Medine olarak verilmesine karşın, Medine’de nereye defnedildikleri konusunda net bir bilgi yer almamaktadır.

İbn Abdülberr’in, *el-İstî‘âb fî ma‘rifeti’l-ashâb* adlı eseri de sahâbe biyografisine dair yararlandığımız önemli bir eserdir. İbn Abdülberr’in eserinde sahâbîleri nesebiyle bilinenler ve künyeleriyle bilinenler şeklinde ayırması künye bilgileri ile bilinen sahâbîlerin isimlerini tespit etmemiz açısından çok önemli katkılar sağlamaktadır. Eser, Hz. Peygamber’in çocukları, hanımları ve ashâbının vefat tarihleri hakkında bilgiler ihtiva etmektedir. Hz. Peygamber’in oğlu İbrahim’in vefat sebebi ile ilgili verilen bilgiler hem Hz. İbrahim’in ölüm sebebi hakkında bir fikir vermekte hem de Hz. Peygamber döneminde Araplarda defin gelenekleri ile ilgili bazı detaylar sunmaktadır. Bunun yanı sıra kişilerin vefat yaşı ve vefat sebebi hakkında bilgi vermesi de önemlidir. İbn Abdülberr’in eserinde dikkatimizi çeken bir diğer husus ise kişilerin vefat tarihleriyle ilgili zayıf olarak sunduğu bilgileri verirken çoğu zaman kendi düşüncesine yer vermemesidir. Zayıf olarak zikrettiği nakiller her ne kadar onun tercihlerini yansıtsa da nadir olarak kendi görüşlerini ifade ettiği de görülmektedir.

Tabakât kitaplarının genelinde vefat sebebi olarak savaşın belirtildiğini, diğer sebeplerden dolayı vefat edenler hakkında yeterli bilgi bulunmadığını söylemeliyiz. Tabakât kitaplarıyla ilgili genel değerlendirmelerimizden birisi de müelliflerin vefat eden kişilerin vefat tarihini zikrederken yalnızca Hz. Peygamber döneminde vefat ettiğini ifade ederek vefat olayı ile ilgili ayrıntılı bilgi vermemeleridir. Bunun yanı sıra

bazı kişilerin ise yalnızca hayatı hakkında bilgi verilip vefatı ile ilgili hiçbir bilgi zikredilmemiştir. Bu konuda dikkatimizi çeken bir diğer husus ise bir kişinin hayatı ele alınırken vefat yerinin Medine olarak verilmesine karşın Medine’de nerede defnedildiği ile bilginin bulunmamasıdır.

Tabakât kitaplarında elde edemediğimiz neseple ilgili kısımlar için diğer kaynaklara nazaran daha fazla bilgi barındıran Ensâb kitaplarından da sıkça faydalandık. Ensâb kitapları benzer isme veyahut künyeye sahip olan kişileri birbirlerinden ayırabilmek amacıyla çalışmamız boyunca başvurduğumuz kaynak kitaplar arasında yer almaktadırlar. Bunlar arasında İbnü’l-Kelbî’nin (öl. 204/820) *Ensâbü’l-Arab*’ı (İbnü’l-Kelbî, 2016), Mus‘ab ez-Zübeyrî’nin (öl. 236/851) *Nesebü Kureyş*’i (Mus‘ab ez-Zübeyrî, ts.), Belâzüî’nin (öl. 279/893) *Ensâbü’l-Eşrâf*’ı (Belâzüî, 1417/1996), İbn Hazm’ın (öl. 456/1064) *Cemheretü Ensâbi’l-Arab*’ı (İbn Hazm, 1983), Bürî’nin (öl. 645/1247) *el-Cevhere* (Bürî, 1983) adlı eserleri sayılabilir.

Hz. Peygamber dönemi Medine’nin coğrafi ve bölgesel özelliklerini ortaya koymaları açısından şehir ve coğrafya tarihi kitaplarından da çalışmamız boyunca faydalandık. Şehir tarihi kitapları arasında İbn Şebbe’nin (öl. 262/876) *Târîhu’l-Medine* (İbn Şebbe 1996), İbn Asâkir’in (öl. 571/1176) *Târîhu Dimaşk* (İbn Asâkir, 1995), İbnü’n-Neccâr’ın (öl. 643/1246) *ed-Dürretü’s-Semîne* (İbnü’n-Neccâr, 2005), Matarî’nin (öl. 741/1341) *et-Ta’rif bi-mâ Enseti’l-Hicre* (Matarî, 2005), Fîrûzâbâdî’nin (öl. 817/1414) *el-Megânimü’l-Mütâbe* (Fîrûzâbâdî, 1423/2002) ve Semhûdî’nin (öl. 911/1505) *Vefâü’l-Vefâ* (Semhûdî, 1998) adlı eserlerinden faydalandık. Bu eserler arasında özellikle İbn Şebbe’nin ve Semhûdî’nin eserlerinde Medine plânı ve Bakî‘ Mezarlığı’nın konumu, ayrıca Medine’de Bakî‘ Mezarlığı dışındaki mezarlıkların yerleri hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Buna ek olarak Semhûdî’nin eserinde Bakî’l-Garkad dışında Bakî‘ ismiyle bilinen yerler hakkında oldukça zengin malumat bulunmaktadır.

Çalışmamızda istifade ettiğimiz coğrafya kitaplarından başlıcaları Hârizmî’nin (öl. 232/847) *Îsâretü’t-Tergîb ve’t-Teşvîk* (Hârizmî, 1997), Ya‘kûbî’nin (öl. 292/905’ten sonra) *Kitâbü’l-Büldân* (Ya‘kûbî, Ahmed b. İshak, 1422/2001), Ebû Ubeyd el-Bekrî’nin (öl. 487/1094) *Mu‘cemü me’sta‘cem min Esmâ’i’l-Bilâdi ve’l-Mevâdi* (Ebû Ubeyd el-Bekrî, 1983) ve *el-Mesâlik ve’l-Memâlik* (Ebû Ubeyd el-Bekrî, 1992), Yâkût el-Hamevî’nin (öl. 626/1229) *Mu‘cemü’l-Büldân* (Yâkût el-Hamevî, 1995). Coğrafya

kitaplarından bir yerin tespiti ile ilgili ele aldığımız kısımlarda faydalandık. Eserlerde Arap Yarımadası ile ilgili bilgilerin zenginliği tezimizde bu eserlerden faydalanmamızı sağlamıştır.

Ele aldığımız konu ile ilgili olarak tarih kitaplarına da pek çok defa müracaat ettik. Bunlar arasında sıkça kullandığımız eserler arasında Halîfe b. Hayyât'ın (öl. 240/855) *et-Târih* (Halîfe b. Hayyât, 1977), İbn Kuteybe'nin (öl. 276/890) *el-Maârif* (İbn Kuteybe, 1992), Belâzürî'nin (öl. 279/893) *Fütühu'l-Büldân* (Belâzürî, 1988), Ya'kûbî'nin (öl. 292/905'ten sonra) *et-Târih* (Ya'kûbî, ts.), Taberî'nin (öl. 310/923) *et-Târih* (Taberî, 1967), Mes'ûdî'nin (öl. 346/958) *Mürûcu'z-Zeheb* (Mes'ûdî, 1409/1989), Mutahhir b. Tâhir'in (öl. 355/966) *el-Bed'ü ve't-Târih* (Mutahhir b. Tâhir, ts.), İbn Mende'nin (öl. 470/1078) *el-Müstahrec min Kütübi'n-Nâs li't-Tezkire* (İbn Mende, ts.), İbnü'l-Cevzî'nin (öl. 597/1201) *el-Muntazam* (İbnü'l-Cevzî, 1992), İbnü'l-Esîr'in (öl. 630/1233) *el-Kâmil fi't-Târih* (İbnü'l-Esîr, 1997), İbn Kesîr'in (öl. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (İbn Kesîr, 1997) adlı eserleri sayılabilir.

Bunlar arasında yer alan Halîfe b. Hayyât'ın *et-Târih* adlı eseri Hz. Peygamber'in siyerini muhtasar bir şekilde ele almasından dolayı önemlidir. Ayrıca kitabında kronolojiye dikkat ederek her yıl gerçekleşen önemli olayları, savaşları ve o yıl vefat eden kişileri zikretmesi konu bütünlüğünü sağlaması açısından çalışmamıza katkı sağlamaktadır. Buna ilave olarak vefat eden kişilerin hangi kabileye mensup olduğunu da belirtmesi, vefat eden kişilerin bazılarının vefat sebebini zikretmesi ve Medine'de ölen bazı kişilerin isimlerini kaydetmesi konumuza önemli katkılar sağlamaktadır.

Bu türe ait olan İbn Kuteybe'nin *el-Maârif* adlı eseri de çalışmamız açısından önemlidir. Ancak eserde dikkatimizi çektiği üzere bazı kişilerin ölüm tarihleri ve yaşları verilirken, bazılarının yalnızca vefat yerleri verilmiştir. Vefat ettiği yer kesin değilse bu durum da belirtilmiştir. İbn Kuteybe yine bazı kişilerin ölüm sebeplerine de yer vermiştir. Bu hususta değinmek istediğimiz bir diğer mesele ise müellifin Medine'de defnedildiği kesin olan kişileri zikretmesi, ancak eğer Medine'de defnedildiği şüpheli ise bu konudaki fikrini belirtmemesidir.

Bütün bunlara ilave olarak bakî', garkad kelimelerinin ne anlama geldiğini tespit etmek amacıyla Arapça sözlüklerden de yararlandık. Bunlar arasında Halîl b. Ahmed'in (öl. 175/791) *Kitâbü'l-Ayn*'i (Halîl b. Ahmed, 1988), İbn Düreyd'in (öl. 321/933)

Cemheretü'l-Lüga'sı (İbn Düreyd, 1987), İbnü'l- Esîr (öl. 606/1210) *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs'i* (İbnü'l-Esîr, 1979) ve İbn Manzûr'un (öl. 711/1311) *Lisânü'l-Arab'ı* (İbn Manzûr, 1993) yer almaktadır.

Araştırmalar

Bu kısımda konumuzla bağlantılı olan çalışmaları değerlendireceğiz. Bununla birlikte konumuzla benzer muhtevaya sahip olan kitaplar veyahut çalışmalarla ayrıştığımız noktalara da değineceğiz.

Hiz. Peygamber döneminde Bakî' Mezarlığı'na dair daha önce Türkiye'de yapılmış herhangi bir tez ve kitap çalışması tespit edilememiştir. Görülebildiği kadarıyla Arap dünyasında bu konuyla ilgili çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan birisi Muhammed Emîn tarafından ele alınan "*Bakîu'l-Garkad*" adlı kitaptır (Muhammed Emîn, 1227/1812). Bu çalışmada Bakî' Mezarlığı'na Hiz. Peygamber döneminde defnedilen sahâbîlerin kimler olduğu konusu neredeyse hiç ele alınmamış daha ziyade Bakî' Mezarlığı'nın fazileti ve Hiz. Peygamber döneminden sonraki hali hakkında bilgi verilmiştir. Mezarlığın oluşum aşamalarına ise hiç yer verilmemiştir. Dolayısıyla Hiz. Peygamber döneminde Bakî' Mezarlığı'nın oluşumu ve buraya defnedilen kişilerin kimler olduğuyla ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Arapça olarak kaleme alınan çalışmalardan bir diğeri ise Muhammed Enver el-Bekrî tarafından ele alınan "*Bakîu'l-Garkad*" adlı kitaptır (Muhammed Enver el-Bekrî, 1424/2003). Bu çalışmada da Bakî' Mezarlığı ile ilgili yeterince bilgi bulunmamaktadır. Özellikle Hiz. Peygamber döneminde buraya defnedilen kişilerin kimler olduğu ile ilgili çok az bilgi bulunmakta olup daha çok Bakî' Mezarlığı'nın fazileti ve bu mezarlığa yapılan ziyaretin faziletleri hakkında bilgiler verilmektedir. Bunun yanı sıra çalışmada cenaze kültürüyle ilgili de bilgiler yer almaktadır.

Bu hususta değinmek istediğimiz bir diğeri Arapça eser ise Âdil Abdilmün'im Ebü'l-Abbâs tarafından neşredilen müellifi meçhul *er-Ravzatü'l-Müstetâbe fîmen düfine bi'l-Bakî' mine's-Sahâbe* adlı eserdir (*er-Ravzatü'l-Müstetâbe*, ts.). Bu kitapta da Bakî' Mezarlığı ile ilgili birçok meseleye değinilmemiş, Hiz. Peygamber döneminde vefat eden ve Bakî'a defnedilen kişilere çok az yer verilmiş, ağırlıklı olarak Hiz. Peygamber'in vefatından sonra defnedilenler ön plâna çıkmıştır.

Yukarıda zikrettiğimiz Arapça olarak kaleme alınan eserlerin tamamında Hz. Peygamber döneminde Bakî' Mezarlığı hakkında yeterince bilgi bulunmamakta, daha ziyade sonraki dönemlerde vefat eden kişilerden bahsedilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmalarda Bakî' Mezarlığı'nın oluşumu ve Hz. Peygamber döneminde oraya defnedilen sahâbîlerin tespiti konusu çok zayıf görünmektedir. Çalışmamız ise tüm bu zikredilen çalışmalardan farklı olarak daha spesifik bir şekilde Bakî' Mezarlığı'nı Hz. Peygamber dönemiyle sınırlı olmak üzere ele alarak detaylı bilgiler sunmaktadır.

Ülkemizde konumuzla bağlantılı olduğunu düşündüğümüz iki makale bulunmaktadır. Bunlardan birisi Levent Öztürk tarafından kaleme alınan *Hız. Peygamber Döneminde Cenazeler ve Kabirler: Bakî'a Uçan Vücûd-i Câvidânîler* adlı makaledir (Öztürk, 2004, 131-146). Yazar bu makalesinde İslâm toplumunda cenaze ve kabirlerle ilgili uygulamaları ele almaktadır. Makalede daha çok cenaze namazı, defin, defin sonrası, kabir gibi cenaze kültürünü kapsayacak işlemlerle ilgili bilgiler ele alınmakta, makalenin çalışma konusu olmadığından dolayı Bakî' Mezarlığı'yla ilgili yeterince bilgi verilmemektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber döneminde vefat eden kişilerle ilgili bazı bilgilere ulaşmamıza imkân tanımaktadır.

Zikredebileceğimiz bir diğer makale çalışması ise Feyza Betül Köse'nin *Hız. Peygamber'in Aile Bireylerinin Cenaze Merâsimleri* başlıklı makalesidir (Köse, 2018, 93-115). Bu makalede adından anlaşıldığı üzere cenaze merasimleriyle ilgili bilgileri ihtiva etmektedir. Yazar çalışmasını Hz. Peygamber'in ailesi ile sınırlı tutmasına rağmen Hz. Peygamber'in aile üyelerinin definleri ile ilgili bilgilere de yeteri kadar temas etmemiştir. Bununla birlikte konumuzla ilgili bir takım rivayetlere işaret etmiş olması bize yardımcı olmuştur.

Türkçe literatürde çalışmamızla ilgili olduğunu düşündüğümüz bir diğer eser ise Zehra Gençel Efe tarafından ele alınan *İlk Dönem İslâm Toplumunda Ölüm, Teçhiz ve Defin* adlı eserdir (Efe, 2019). Yazar bu eserde genel itibariyle ölüm, teçhiz, defin ve sonrası hakkında bilgiler vermektedir. Ancak çalışmada Hz. Peygamber döneminde birçok sahâbînin defin yeri olarak kullanılan Bakî' Mezarlığı'na neredeyse hiç değinilmemiştir.

Sonuç itibariyle Türkçe ele alınan çalışmalarda definden önce gerçekleşen mevtanın yıkanması, kefenlenmesi gibi hadiselerden bahsedilmekte vefat eden kişilerin vefat tarihleri ve defin yerleri ile ilgili yeterince bilgi bulunmadığı görülmektedir. Bu

bakımdan çalışmamız Hz. Peygamber döneminde vefat eden kişilerin vefat tarihleri ve defin yerlerinin neresi olduğu hususundaki ihtilafları bir nebze olsun ışıık tutacak mahiyettedir.

Son olarak birçok defa istifade ettiğimiz çalışmalardan birisi olan Mehmet Apaydın'ın *Siyer Kronolojisi* adlı eserine değinmek istiyoruz (Apaydın, 2018). Bu eserde Hz. Peygamber döneminde yaşanan bazı hâdiselerin kronolojik olarak tarihlendirilmesi, aynı zamanda rivayetlerin bütünsel olarak ele alınması araştırmamızda bize yön vermesi bakımından çok büyük bir önem arz etmiştir. Bu eser rivayetleri bütünsel bir şekilde ele aldığından çalışmamız sırasında tesadüf edemediğimiz bazı bilgilere ulaşmamızı mümkün kılmıştır. Vefat eden kişilerin vefat tarihleri ile katıldıkları savaşlar veyahut belirli bir savaş ismi zikredildikten sonra vefat ettiğinin vurgulandığı rivayetlerde bu eser referans alınmıştır. Bununla birlikte Mehmet Apaydın'ın görüşlerini benimsemediğimiz kısımlara da işaret edilmiştir. Nitekim Osman b. Maz'ûn'un vefat tarihi ile ilgili çıkarımımız bu hususta önemli bir örnek teşkil etmektedir.

BÖLÜM 1: HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE MEDİNE’DE MEZARLIKLAR VE BAKÎU’L-GARKAD’IN MEZARLIK YERİ OLARAK BELİRLENMESİ

1.1. Hz. Peygamber Döneminde Medine’de Mezarlıklar

1.1.1. Müslümanlara Ait Mezarlıklar

Benû Selime Mezarlığı

Ensar kabilelerinden Hazrec’e bağlı olan Benû Selime bu isimle bilinen tek Arap kabilesidir. Araplar arasında Hazrecin bu kolu dışında Selime olarak harekelenen bir başka kabile bulunmamaktadır. Diğer kabileler Seleme şeklinde nakledilmiştir (Ömer Rıza Kehhâle, 1997, 2/537). Benû Selime Mahallesi, Mescidü’l-Kibleteyn ile el-Müzâra’nın (Cebelü Sel‘) kuzey batı tarafındaki Batı Harresi dolaylarından Benû Harâm’ın utumuna (taştan yapılmış kaleyi andıran yapıya) kadarki alanı kapsıyordu. Benû Selime Mahallesi’ne Hurbâ denildiği ancak Hz. Peygamber’in ismini Sâliha olarak değiştirdiği rivayet edilmektedir (Semhûdî, 1998, 3/80, 4/67; Koçyiğit, 2006, 57). İbn Zebâle (öl. 199/814’ten sonra) Benû Harâm âlimlerinden nakille Hz. Peygamber’in “*Batıda bulunan iki dere¹ arasında bir mezarlık vardır.*” dediğini rivayet etmektedir (İbn Zebâle, 2003, 210; İbn Şebbe, 1996, 1/64; Merâgî, 2002, 211). Semhûdî (öl. 911/1506) ise *Vefâü’l-Vefâ* adlı eserinde Benû Selime Mezarlığı’nın Medine’nin batısında Benû Harâm’ın evlerinin (Benî Haram evleri Ayn ve Benî Ubeyd dağının yanında bulunan Bathân vadisi ve Mescid-i Feth’in batısında Kâ‘ bölgesinde bulunmaktadır. Semhûdî, 1998, 3/56) yanında yer aldığını rivayet etmektedir. Ayrıca o, mezarlığın sol tarafında yer alan bir sel yatağının varlığından söz etmektedir (Semhûdî, 1998, 3/80). İbn Şebbe (öl. 262/876) tarafından verilen bilgide hem Benû Selime hem de Benû Harâm kabilesine mensup olan Müslümanların Medine dışındaki bahçeleri ve evleri sebebiyle Mescid-i Nebevî’ye uzaklıktan ve vadideki sellerin kendilerine engel oluşturmamasından yakındıkları zikredilmektedir (İbn Şebbe, 1996, 1/56).

¹ Kitabın nâşiri bu iki dereyi maksatın, Mescid-i Kibleteyn’in batısından geçen Akîk Deresi ile batı tarafında Fetih Mescidi yanından geçen Rânûnâ ve Cüfâf dereleri olduğunu dolayısıyla bu mezarlığın bu iki dere arasında yer aldığı ifade etmektedir. İbn Zebâle, Ebû’l-Hasen Muhammed b. el-Hasen b. Zebâle el-Medenî el-Mahzûmî, *Ahbâru’l-Medîne* (thk. Salâhuddin Abdülazîz), Merkezü Buhûsü ve Dirâsâti’l-Medine 2003, s. 210.

Nitekim Benû Selime'ye mensup olan bazı kişilerin Hz. Peygamber'e gelerek evlerini Hz. Peygamber'e yakın bir yere taşımak istedikleri ve Hz. Peygamber'e haber vererek ondan izin istedikleri rivayet edilmektedir. Ancak Hz. Peygamber onların bu düşüncesine olumlu bakmayarak Benû Selime mensuplarına yerlerinde kalmaları gerektiğini söyledi (Buhârî, "Ezân", 33; İbn Şebbe, 1996, 1/56). Müslim'in (öl. 261/875) *es-Sahîh* adlı eserinde yer alan rivayette onların Mescid-i Nebevî'nin yakınında bulunan boş arazilere gelerek evlerini buraya taşımak istedikleri ve rivayetten anlaşıldığı üzere de namazlarını daha kolay bir şekilde cemaatle kılmak gayesiyle bunu temenni ettikleri anlaşılmaktadır. Câbir b. Abdullah'tan rivayet edilen başka bir rivayette ise bizzat Câbir'in yaşadıkları yerin Mescid-i Nebevî'ye uzak olduğunu Hz. Peygamber'e bildirerek evlerini satıp mescidin yakınına taşınma talebi üzerine Hz. Peygamber'in onun bu teklifini reddederek her bir adımları için daha fazla sevap olduğunu söylemesi bu duruma işaret etmektedir (Müslim, "Mesâcid", 50). Dolayısıyla hem verilen yer tariflerinden hem de bu iki kabilenin serzenişinden onların Mescid-i Nebevî'ye ve Bakî' Mezarlığı'na uzak oldukları anlaşılmaktadır.

İbn Zebâle, *Ahbârü'l-Medîne* adlı eserinde Ka'bû'l-Ahbâr'dan isnadla: "*Biz, Allah'ın kitabında Medine'nin batı tarafında yer alan bir mezarlığın bilgisine sahibiz. Oradan yetmiş bin kişi diriltilecektir ve onlar herhangi bir hesaba da çekilmeyeceklerdir.*" şeklinde bir nakilde bulunmuştur. Yine İbn Zebâle Hz. Peygamber'in bu mezarlık için kıyamet günü onun nurunun yer ile gök arasını aydınlattığını rivayet etmektedir (İbn Zebâle, 2003, 210; İbn Şebbe, 1996, 1/64; Merâgî, 2002, 211). Semhûdî'nin *Vefâü'l-Vefâ* adlı eserinde de bu mezarlığa defnedilen yetmiş bin kişinin hesapsız bir şekilde diriltileceği rivayet edilmektedir. Ancak bu rivayetin Bakî' Mezarlığı için de söylenildiği aktarılmaktadır (Semhûdî, 1998, 3/80). Benû Selime Mezarlığı ile ilgili olarak orada medfûn olanlardan çok sayıda insanın hesap gününde affedileceği hakkındaki yukarıda da zikrettiğimiz bazı rivayetlerden dolayı ilerleyen yıllarda orada defnedilmeyi vasiyet edenler de olmuştur (İbn Şebbe, 1996, 1/64). Bu kişilerden birisi Velîd b. Abdülmelik (705-715) veya Ömer b. Abdülazîz (717-720) döneminde vefat eden Ebû Saîd el-Makburî'dir. Ebû Saîd'in vasiyeti doğrultusunda bu mezarlığa defnedildiği bilinmektedir (İbn Zebâle, 2003, 210; İbn Şebbe, 1996, 1/64; Merâgî, 2002, 211). Bu bilgi de Medine dışındaki bir mezarlığın mevcudiyeti ve varlığının devamı bakımından önem taşımaktadır.

Tüm bu rivayetleri birlikte değerlendirdiğimizde Benû Selime bölgesinde bir mezarlığın olduğu, bu kabileye mensup kişilerin bulundukları yerde yerleşimlerini devam ettirdikleri ve mezarlıklarının da o bölgede varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Müslümanlardan buraya ilk defnedilenin birazdan ayrıntılı bir şekilde ele alacağımız üzere Berâ b. Mâ'rûr olduğu rivayet edilmektedir (İbn Şebbe, 1996, 1/51; Semhûdî, 1998, 3/69). Bu mezarlığa kimlerin defnedildiği ve defin zamanlarını tespit etmek, Bakî' Mezarlığı'na defnedilenleri doğru bir şekilde tespit etmemiz açısından da önem arz etmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla Benû Selime Mezarlığı'na defnedilenlerle ilgili elde ettiğimiz bilgiler şu şekildedir:

Berâ b. Ma'rûr

Nesebi, Berâ b. Ma'rûr b. Sahr b. Hünsâ b. Sinân b. Ubeyde b. Adiy b. Ganm b. Ka'b b. Selime'dir (İbn Hişâm, 1955, 1/460; Buhârî, 1426/2005, 1/302; İbn Mende, 2005, 287; Ebû Nu'aym, 1998, 1/382). Künyesi Ebû Bişr'dir (Belâzürî, 1417/1996, 1/246; İbn Mende, 1996, 155; İbnü'l-Esîr, 1996, 1/260; Ru'aynî, 2009, 1/317). Hazrec kabilesinin Selime koluna mensuptur. Kabilesinin saygın ve yaşça büyük kişilerindendir (Begavî, 1432/2011, 1/333-334). Annesi Rebâb bint Nu'man'dır. Oğlu, Hz. Peygamber ile Hayber'de yediği zehirli et sebebiyle vefat eden Bişr b. Berâ'dır (İbn Hişâm, 1955, 2/338; İbn Hibbân, 1996, 1/306; İbnü'l-Esîr, 1996, 1/260; Ru'aynî, 2009, 1/317).

İbn Hişâm (öl. 213/829) İbn İshak'tan (öl. 151/768) nakille Birinci Akabe Biatı'nda bulunan Berâ b. Ma'rûr'un Mekke yolculuğu sırasında Kâbe'ye doğru namaz kılmak istediğini ancak içlerinde Ka'b b. Mâlik'in de bulunduğu bazı kişilerin onun bu tavrını benimsemediklerini ve Hz. Peygamber'in Şam'a doğru namaz kıldığını ifade ederek Berâ'ya karşı çıktıklarını aktarmaktadır. İbn Hişâm, Berâ'nın görüşünde ısrar ederek Kâbe'ye doğru namaz kıldığını bu durumun Hz. Peygamber'e bildirilmesi üzerine de Berâ'nın Kâbe yerine Kudüs'e doğru dönerek namaz kıldığını eklemektedir. Ancak ailesinin iddiasına göre Berâ, Kâbe'ye doğru namaz kılmaya devam etmiştir. İbn Hişâm, bu iddianın doğru olmadığını belirtmektedir (İbn Hişâm, 1955, 1/439-440. Ayrıca bk. İbn Sa'd, 1997, 3/465; Taberî, 1967, 2/361; Begavî, 1432/2011, 1/333-334; İbn Hibbân, 1975, 1/107; İbn Mende, 2005, 287; Ebû Nu'aym, 1998, 1/382; İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/236; İbnü'l-Esîr, 1997, 1/693; İbnü'l-Esîr, 1996, 1/260-261; Ru'aynî, 2009, 1/317; Zehebî, 1985, 1/267; İbn Kesîr, 1976, 2/192; İbn Hacer el-Askalânî, 2008,

1/527). Berâ, Hz. Peygamber'i Medine'ye davet etmek için Mekke'ye giden ve İkinci Akabe Biatı'na katılan grup içerisinde de yer almıştır. O, hayattayken Kâbe'ye yönelen, öldüğünde de yüzü Kâbe'ye dönük olarak defnedilen ilk kişi olarak nitelendirilmiştir (İbn Hişâm, 1955, 1/460; İbn Sa'd, 1997, 3/465; İbn Habîb, ts., 271; Ebû Zür'a ed-Dımaşkî, ts., 575; İbn Düreyd, 1991, 463; Begavî, 1432/2011, 1/333; İbn Hibbân, 1975, 1/107; İbn Mende, 2005, 287; Ebû Nu'aym, 1998, 1/382; İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/236; İbnü'l-Esîr, 1996, 1/260; Ru'aynî, 2009, 1/317; Zehebî, 1985, 1/267; İbn Kesîr, 1976, 2/192; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 1/527).

Rivayet edildiğine göre Berâ, Akabe Biatları'nda Hz. Peygamber tarafından Benû Selime'nin nakîbi olarak seçilmiştir. Onun Hz. Peygamber'e biat eden ilk kişi olduğu da rivayet edilmiştir (İbn Hişâm, 1955, 1/447; İbn Sa'd, 1997, 1/172; Begavî, 1432/2011, 1/333; İbn Hibbân, 1996, 1/123; Ebû Nu'aym, 1998, 1/382; İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/236; İbnü'l-Esîr, 1996, 1/260; Ru'aynî, 2009, 1/317).

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre o, Hz. Peygamber Medine'ye gelmeden bir ay önce Safer ayında vefat etmiştir (İbn Sa'd, 1997, 3/465; İbn Ebû Şeybe, 2015, 7/176; İbn Habîb, ts., 271; Belâzürî, 1417/1996, 1/246; Begavî, 1432/2011, 1/335; İbn Ebû Hâtim, 1952, 2/399; İbn Hibbân, 1975, 1/136; İbn Hibbân, 1996, 1/144; İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/236; İbnü'l-Esîr, 1996, 1/260-261; Ru'aynî, 2009, 1/317; Zehebî, 1985, 1/267; İbn Kesîr, 1976, 2/192; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 1/527). Kaynakların büyük bir kısmında bu hususta herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Başta İbn Sa'd (öl. 230/845) olmak üzere ravilerin bir kısmı Berâ'yı nakîblerden ölen ilk kişi olarak göstermektedir. (İbn Sa'd, 1997, 3/466; İbnü'l-Cevzî, 1997, 96; Sıbt b. Acemî, ts., 2/17). Buna ilave olarak Hz. Peygamber döneminde vefat eden ilk Müslüman olduğu da söylenmektedir (Ebû Nu'aym, 1998, 1/382). Vefatı hicrî-miladî tarih çevrimine göre Ağustos/Eylül 622 görünmektedir. Ancak bilindiği üzere Apaydın nesî usulünden dolayı Hz. Peygamber'in hicretini 30 Temmuz 622 olarak belirlemektedir (Apaydın, 2018, 437). Bu hesaplamaya bağlı kalınarak Berâ'nın vefatını da Haziran 622 olarak tespit etmek mümkündür.

Verdiğimiz bu bilgilerden farklı olarak İbn Nâsıruddîn ed-Dımaşkî (öl. 842/1438) *Câmiu'l-Âsâr* adlı eserinde Berâ'nın hicretin birinci senesinde vefat ettiğini zikretmiş, onun Hz. Peygamber Medine'ye gelmeden bir ay önce Safer ayında vefat ettiği

şeklindeki bilgiyi ise zayıf bir görüş olarak aktarmıştır (İbn Nâsiruddîn ed-Dımaşkî, 2010, 5/386). Birçok müellifin ittifak ettiği rivayeti Dımaşkî'nin zayıf bir görüş olarak aktarması ve delil sunmaması dikkat çekici bir durumdur. Buna ilave olarak Dımaşkî, Berâ'nın vefat ettiği ay hakkında da bilgi vermemektedir. Bu bakımdan Dımaşkî'nin görüşüne itibar etmek mümkün görünmemektedir.

Hiz. Peygamber, Medine'ye hicret ettikten sonra nakib olarak tayin ettiği Berâ'nın vefatını öğrenince Benû Selime oğullarının yaşadığı yere giderek onun için dua etmiştir. Bu ziyaretin dışında Hiz. Peygamber'in Berâ'nın mezarını bir kere daha ziyaret ederek namaz kıldırıldığına dair bir bilgi bulunmaktadır. Bilindiği üzere daha sonraları Hiz. Peygamber Benû Selimelileri ziyaret ederken kıblenin tahvili hâdisesi gerçekleşmiştir. Hiz. Peygamber'in Benû Selime Mescidi'nde bulunduğu esnada kıblenin Kudüs'ten Mekke'ye çevrilmesinden sonra Berâ'nın kızı Ümmü Bişr, Berâ'nın kabrine işaret ederek yeniden cenaze namazını kıldırmasını istemiş olmalıdır. Anlaşılan o ki Ümmü Bişr kıblenin tahvili ve daha önce de vurguladığımız üzere na'sının Kâbe'ye doğru defnedilmiş olmasından ötürü böyle bir talepte bulunmuştur (İbn Sa'd, 1997, 3/465; Begavî, 1432/2011, 1/335; İbn Hibbân, 1996, 1/144; İbn Hibbân, 1975, 1/136; Ebû Nu'aym, 1998, 1/382; İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/236; İbnü'l-Esîr, 1996, 1/260-261; Ru'aynî, 2009, 1/317; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 1/527). İbn Şebbe'nin (öl. 262/876) eserinde yer alan bir rivayet (İbn Şebbe, 1996, 1/66) bu talebin asıl amacı hakkında daha farklı bir düşünceye gitmemizi sağlamaktadır. Bu rivayete göre Ensar'dan Medine'de vefat eden ilk kişi Es'ad b. Zürrâ'e'dir ve ilk cenaze namazı onun için kılınmıştır. Dolayısıyla Hiz. Peygamber'in ilk ziyaretinde dua ettiğini cenaze namazı kıldırmadığını, ilk cenaze namazının Es'ad için kılındığını, Berâ için de daha sonra cenaze namazı kılındığını ileri sürmek mümkündür. Bununla birlikte muahhar kaynaklarda Berâ için yapılan ilk ziyarette tekbir getirildiğine dair rivayetler de bulunmaktadır. Muhtemelen birinci ve ikinci ziyaretlerle ilgili bazı uygulamalar birbirine karışmıştır. Bu husus kuşkusuz ele aldığımız konunun dışında müstakil bir ibadet tarihi çalışmasını gerektirmektedir.

İbn Hibbân (öl. 354/965) Berâ'nın vefat etmeden önce yönünün Kâbe'ye doğru çevrilmesini vasiyet ettiğini ve o şekilde defnedildiğini zikretmektedir (Abdürrezzâk, 2015, 3/294; Belâzürî, 1417/1996, 1/246; İbn Hibbân, 1996, 1/144; İbnü'l-Esîr, 1996,

1/260-161; Ru'aynî, 2009, 1/317). İbn Mende (öl. 395/1005) Berâ'nın Hz. Peygamber gelmeden önce vefat ettiğini ve yönünün Beytü'l-Makdis'e doğru olduğunu ancak daha sonra Hz. Peygamber'in, ailesinden onun Beytü'l-Haram'a doğru çevrilmesini istediğini aktarmaktadır (Fesevî, 1981, 3/257; İbn Mende, 2005, 288; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 1/527). Bu hususa diğer kaynaklarda tesadüf edilememiştir.

Biraz önce zikrettiğimiz kıblenin tahvili hâdisesi, kaynaklarda yer alan bilgilere göre Bedir Gazvesi'nden iki ay önce yani Receb ayında gerçekleşmiştir (14 Kasım 623) (İbn Adî, 1997, 1/437; Apaydın, 2018, 417). Dolayısıyla zikredilen rivayette Berâ'nın kızı Ümmü Bişr'in Hz. Peygamber'e Berâ'nın kabrini göstermesi ve Hz. Peygamber'in onun namazını yeniden kıldırması hicretin ikinci senesi Receb ayına isabet etmektedir.

Kaynaklarda, Berâ'nın Medine'de defnedildiği hususunda herhangi bir tartışma yoktur. Ancak Medine içerisinde nereye defnedildiği bahsi özellikle Bakî' dışındaki mezarlıkların tespiti açısından önem kazanmaktadır. Herevî (öl. 611/1215) *el-İşârât* adlı eserinde Berâ b. Ma'rûr'un mezarının Medine'ye yakın köylerden birisinde olduğunu söylemektedir (Herevî, 1423/2002, 80). Muahhar müelliflerden Halebî (öl. 1044/1634) ise Berâ'nın Bakî' Mezarlığı'na defnedilmediğine özel bir vurgu yapmaktadır (Halebî, 1427/2006, 1/274). Dolayısıyla Berâ'nın Bakî' Mezarlığı'nın tesisinden önce vefat ettiğini de göz önünde bulundurursak bu konuda bilgi veren müelliflerin ifadeleri yerini bulacaktır.

Yukarıda da zikrettiğimiz üzere Benû Selime'nin evlerinin Mescid-i Nebvî'ye uzak olması, kabilenin kendine ait bir mescidinin olması ve Hz. Peygamber'in onlara özellikle imam tayin etmesi onlara ait bir mezarlığın da varlığına işaret etmektedir. Rivayetlerden anlaşıldığı üzere Berâ, Benû Selime'deki bu mezarlığa defnedilmiştir. Kaynaklarda yer alan bilgilere göre bu kabrin yanında daha sonra bir mescid inşa edildiği (Mescid-i Acûz) anlaşılmaktadır (İbn Şebbe, 1996, 1/51; Semhûdî, 1998, 3/69).

Ebû Saîd el-Makburî

Benû Selime Mezarlığı'na defnedilmeyi vasiyet eden Ebû Saîd'in bu mezarlığa defnedildiği rivayet edilmektedir (İbn Zebâle, 2003, 210; İbn Şebbe, 1996, 1/64; Merâgî, 2002, 211). Mezarlıkla ilgili Hz. Peygamber'den rivayet edilen yetmiş bin kişinin hesapsız bir şekilde diriltileceğine dair rivayet oraya defnedilmeyi vasiyet etme

ve oranın kutsal sayılmasından kaynaklanıyor olmalıdır. İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* adlı eserinde yer alan bir bilgide Ebû Saîd'in asıl isminin Keysân olduğu ve Benû Leys b. Bekr b. Abdimenât b. Kinâne'den olduğu, evinin kabrin yanında bulunduğundan dolayı da ona Makburî denildiği rivayet edilmektedir. Ayrıca onun hicretin yüzüncü senesi Ömer b. Abdülaziz döneminde veyahut Velîd b. Abdülmelik zamanında vefat ettiği zikredilmektedir (İbn Sa'd, 1997, 5/62-63). Dolayısıyla bu hususta Bakî' Mezarlığı'na defnedilmeyi vasiyet edenlerin olduğu gibi Bakî' dışındaki mezarlıklara da defnedilmeyi talep edenlerin olduğu da anlaşılmaktadır. Bu durum Bakî' Mezarlığı oluşturulduktan sonra diğer mezarlıklara definlerin durdurulduğu anlamına gelmediğini göstermesi açısından önemlidir.

Benû Selime Mezarlığı'na defnedilenler arasında Ebû Amra b. Seken el-Ensarî'nin adı da geçmektedir. Biraz sonra ele alacağımız bazı rivayetlerde böyle bir bilgiye tesadüf etmiş olmamıza rağmen bunun doğru olmadığı ve onun Benû Harâm Mezarlığı'na defnedildiği görülmüştür. Benû Harâm Mezarlığı hakkında elde edebildiğimiz bilgileri şu şekilde ifade edebiliriz.

Benû Harâm Mezarlığı

Bu mezarlık muhtemelen Benû Selime Mezarlığı'nın çok yakınında bulunmaktaydı. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Benû Selime Mezarlığı'nın yerini tarif eden rivayetlerde Benû Selime Mezarlığı'nın Benû Haram'ın evlerinin yakınında bulunduğu zikredilmektedir. Hem Benû Haram'ın hem de Benû Selime'nin Hz. Peygamber'e evlerinin mescide uzak olması ve sel sularının yürümelerine mani olması hususunda şikâyetle bulunmaları onların aynı bölgede ikamet ettiği anlamına gelmektedir. Benû Harâm Mezarlığı'na defnedilen sahâbîler tespit edebildiğimiz kadarıyla şunlardır:

Ebû Amra b. Seken el-Ensarî

Biraz önce de ifade edildiği üzere Ebû Amra b. Seken'in Uhud günü şehit edildiğinde Hz. Peygamber'in emriyle Benû Selime Mezarlığı'na nakledilip defnedildiği ve oraya defnedilen ilk kişi olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır (İbn Zebâle, 2003, 210; İbn Şebbe, 1996, 1/64; Merâgî, 2002, 211). İbn Hacer *el-İsâbe* adlı eserinde Ebû Amra'nın Uhud'da şehit edildiği ve ardından Benû Harâm Mezarlığı'na defnedildiği şeklinde bir bilgi sunmaktadır (İbn Hacer, 2008, 12/472; Semhûdî, 1998, 3/80). Bizim kanaatimize

göre Ebû Amra b. Seken'in Benû Selime Mezarlığı'na defnedildiğine dair haberin doğru olmaması gerekir. Nitekim Ebû Amra'nın vefat ve defin zamanı bu hususa açıklık kazandırmaktadır. Ebû Amra'nın Uhud'da şehit edildiği dikkate alındığında onun hicretin üçüncü senesi Şevvâl ayında vefat ettiği anlaşılabacaktır. Ancak onun Hz. Peygamber'in emriyle Benû Selime Mezarlığı'na defnedilmesi ve oraya defnedilen ilk kişi olma hadisesi Berâ b. Ma'rûr'un vefat tarihiyle birlikte düşünüldüğünde çelişmektedir. Yukarıda da zikrettiğimiz üzere Berâ b. Ma'rûr, Hz. Peygamber Medine'ye gelmeden bir ay önce Safer ayında vefat etmiş ve tespitlerimiz neticesinde Benû Selime Mezarlığı'na defnedilmiştir. Bu durumda Ebû Amra'nın vefat tarihi çok daha sonraki bir zaman dilimine işaret etmektedir. Dolayısıyla ikinci rivayetin yani Ebû Amra'nın Benû Haram Mezarlığı'na defnedilmesi daha makul görülmektedir.

Ebû Amra b. Seken'in defniyle ilgili değinilmesi gereken bir diğer nokta ise Hz. Peygamber'in emriyle bu mezarlığa defnedilme hadisesidir. Bilindiği üzere Uhud şehitleri, şehit düştükleri yerde defnedilmiştir. Bu konuda Câbir b. Abdullah'tan rivayet edilen şu rivayet dikkat çekicidir. Rivayet edildiğine göre Câbir b. Abdullah'ın babası Uhud'da şehit edildiğinde kız kardeşlerinden birisi Câbir'e bir deve getirerek babasını bununla taşımasını ve Benû Selime Mezarlığı'na defnetmesini istemişti. Câbir, babasını deveye yükleyip götürmek istediğinde Hz. Peygamber'in şehitlerin taşınmamasına dair emrini duyunca onu taşımaktan vazgeçip Uhud'a defnetmişti (Ahmed b. Hanbel, 1431/2010, 5/2704; İbn Kesîr, 1997, 5/435; Şâmî, 1993, 4/226). Başka bir rivayet ise yine Câbir b. Abdullah'tan aktarılmaktadır. Rivayete göre Câbir b. Abdullah ve sahâbîler ölümlerini defnetmek için taşımışlardı. Hz. Peygamber bir münadi göndererek şehitlerin öldükleri yerlere gömülmelerini emrettiğini bildirdi. Ardından şehitler öldükleri yerlere iade edildi (Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 42). İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* adlı eserinde yer alan bir bilgide ise bazı insanların veya tamamının kendi ölümlerini Medine'ye taşıyıp şehrin çeşitli yerlerine gömdükleri (defenûhâ fî nevâhîhâ), Hz. Peygamber'in münadisinin "Şehitleri şehit oldukları yere geri getirin." diye seslendiği zikredilmektedir. Münadi ölüsünü defnetmemiş sadece birine yetişmişti. O kişi Şemmâs b. Osman el-Mahzûmî idi. Şehit olduğu yere geri götürüldü ve orada defnedildi (İbn Sa'd, 1997, 2/34). Muhtemelen Ebû Amra, Hz. Peygamber'in bu şekilde bir yasaklaması gelmeden önce defnedilmiş olmalıdır.

Dikkatimizi çeken bir diğer husus ise Ebû Amra'nın neden Bakî' Mezarlığı'na değil de bu mezarlığa defnedilmesiyle alakalıdır. Anlaşıldığı kadarıyla Bakî' Mezarlığı'nın oluşumundan sonra mutlak surette vefat eden herkes bu mezarlığa defnedilmiyordu. Ebû Saîd el-Makburî'de olduğu gibi özel bir vasiyette bulunulduğu zaman o kişi isteği doğrultusunda defnedilebiliyordu.

Benû Kurayza Mezarlığı

Medine'de zikredilmesi gereken bir diğer mezarlık da Benû Kureyza Mezarlığı'dır. Kureyzalıların Hendek Gazvesi esnasındaki ihanetlerine bağlı olarak kuşatma altında tutuldukları bilinen bir hâdisedir. Bu kuşatma esnasında Müslümanlardan iki kişi şehit düşmüştü. Kureyzalılara ait mezarlıkların yakınına defnedilen bu sahâbîlerin etrafında daha sonra buraya yerleşen Müslümanlar dolayısıyla bir mezarlık teşekkül etmiş ve bu mahalleye ait adla bilinmiştir. Kuşatma esnasında şehit düşen ve Kureyza topraklarına defnedilen sahâbîler Ebû Sinân ve Hallâd'dır ve onların etrafında bir mezarlık teşekkül etmiştir.

Ebû Sinân b. Mihsan

Nesebi, İbn Mihsan b. Hursân b. Kays b. Mürre b. Kebîr b. Ganm b. Dûdân b. Esed b. Huzeyme'dir (İbn Hişâm, 1955, 1/679). Künyesi Ebû Sinân'dır (İbn Kesîr, 1997, 5/248). Bedir, Uhud ve Hendek gazvelerine katılmıştır. Kardeşi Ukkâşe b. Mihsan ve oğlu Sinân b. Ebû Sinân'dır (İbn Hişâm, 1955, 1/679, 2/254; İbn Kuteybe, 1992, 274; Belâzürî, 1417/1996, 11/193; Taberî, 1967, 2/593; İbn Hibbân, 1975, 3/453; Süheylî, 2000, 5/172; İbn Kesîr, 1976, 2/507). Benû Esed b. Huzeyme'nin anlaşmalılarındandır (Taberî, 1967, 2/593; İbn Mâkûlâ, 1990, 4/443). Bazı kaynaklarda Rıdvan Biati'nde Hz. Peygamber'e el uzatan ilk kişi olduğu bilgisi yer almaktadır (İbn Sa'd, 1997, 3/69; İbn Mâkûlâ, 1990, 4/443). Ancak Vâkıdî (öl. 207/823) bu rivayetin zayıf bir nakil olduğunu Ebû Sinân'ın Benû Kurayza Gazvesi sırasında vefat ettiğini, söz konusu biatin hicretin 6. senesi Hudeybiye'de gerçekleştiğini ve biat eden kişinin Ebû Sinân'ın oğlu Sinân b. Ebû Sinân b. Mihsan olduğunu ifade etmiştir (İbn Sa'd, 1997, 3/69; İbn Kuteybe, 1992, 274).

Yukarıda da zikrettiğimiz üzere kaynaklarda yer alan bilgilere göre Ebû Sinân, Kurayza Gazvesi'ne katılmış ve bu kuşatma sırasında hicretin 5. senesi vefat etmiştir. Bu bilgiye

de yer veren İbn Mende onu İkrime b. Ebû Cehil'in öldürdüğüne dair bir rivayet daha zikretmekte ancak yer ve zaman belirtmemektedir (Vâkıdî, 1984, 2/529; İbn Sa'd, 1997, 3/69; Belâzürî, 1417/1996, 11/193; Ebû Süleyman er-Rab'î, 1989, 1/78; İbn Mende, ts., I, 387; İbn Mâkûlâ, 1990, 4/443; İbnü'l-Esîr, 1996, 6/167; İbn Kesîr, 1997, 6/97; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 12/324). İbn Mende'nin rivayetinden Ebû Sinân'ın Kurayza Kuşatması dışında bir yerde şehit olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte İbn Mende rivayeti zayıf bir nakil olarak sunmaktadır.

Rivayetlerde yer alan bilgilere göre Ebû Sinân vefat ettiğinde 40 yaşındaydı ve Benû Kurayza Mezarlığı'na defnedilmişti (Vâkıdî, 1984, 2/529; İbn Sa'd, 1997, 3/69; İbnü'l-Esîr, 1996, 6/167; İbn Seyyidünnâs, 1993, 2/109; İbn Kesîr, 1997, 6/97). Muhtemelen savaş hengâmesinde Hz. Peygamber, Ebû Sinân'ın başka bir yere nakledilmesini istememiş ve Benû Kurayza bölgesinde gömülmesini söylemişti. Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Benû Kurayza ele geçirildikten sonra ilerleyen yıllarda Ebû Sinân'ın mezarının etrafında bir mezarlık oluşmuştur. İbn Hişâm (öl. 213/829) Müslümanların Benû Kurayza'yı ele geçirdikten sonra ölülerini oraya defnettiklerini ve kendi dönemine kadar bunun sürdüğünü bu bölgenin de Makberatü Benî Kurayza (مقبرة بني قريظة) olarak bilindiğini ifade etmektedir (İbn Hişâm, 1955, 2/254; İbn Hazm, 1900, 198; Süheylî, 2000, 6/253; İbn Kesîr, 1997, 6/97; Bâ Mahreme, 2008, 1/87; Diyârbekrî, ts., I, 498). İbn Sa'd (öl. 230/845) hocası Vâkıdî'nin Hz. Peygamber'in Kurayza kuşatması esnasında Ebû Sinân'ın öldüğüne dair rivayeti vermekte ve hocasının sadece orada (هناك) dediği ifadeyi açıklayarak bugün Benû Kurayza Mezarlığı olarak bilinen yer şeklinde bir açıklama getirmektedir (İbn Sa'd, 1997, 3/69).

Bu kuşatma sırasında Ebû Sinân dışında Hallâd da şehit edilmiştir. Nitekim Vâkıdî, Hallâd b. Süveyd b. Sa'lebe b. Amr'ın, Kurayzalı Nübâte (Bünâne) isminde bir kadının başına değirmen taşı atması sebebiyle şehit edildiğini zikreder. Hz. Peygamber bu sebeple onun için iki şehit sevabı olduğunu söylemiş (Vâkıdî, 1984, 2/529; Taberî, 1967, 2/593), ardından bu kadının öldürülmesini emretmiştir (Taberî, 1967, 2/593). İbn İshak (öl. 151/768) Benû Kurayza'dan sadece bir tek kadının öldürüldüğünü söyler. İbn Hişâm, İbn Sa'd'ın ifadesini açarak bu kadının değirmen taşını Hallâd b. Süveyd'in üzerine atarak onu şehit eden kadın olduğunu belirtir (İbn Hişâm, 1955, 2/242). İbn

Kesîr (öl. 774/1373) kadın olarak sadece Nübâte'nin öldürüldüğünü zikreder (İbn Kesîr, 1997, 6/97).

Hallâd b. Süveyd

Hallâd'ın nesebi, Hallâd b. Süveyd b. Sa'lebe b. Amr b. Hârise b. İmriülkays b. Mâlik b. Eğar b. Sa'lebe b. Ka'b'dır (İbnü'l-Kelbî, 1988, 1/405; Vâkıdî, 1984, 1/165; İbn Hişâm, 1955, 1/459; İbn Sa'd, 1997, 3/401; Halîfe b. Hayyât, 1993, 163; Begavî, 1432/2011, 2/283-284). Annesi Amre bint Sa'd, eşi Leylâ bint Ubâde b. Düleym, oğlu Sâib b. Hallâd'dır (İbn Sa'd, 1997, 3/401, 8/277; Halîfe b. Hayyât, 1993, 163). Bedir, Uhud ve Hendek gazvelerine katılmış, Benû Kurayza günü Ebû Sinân gibi o da şehit olmuştur (İbnü'l-Kelbî, 1988, 1/405; Vâkıdî, 1984, 1/165; İbn Hişâm, 1955, 1/459; Ebû Ubeyd, ts., 280; İbn Sa'd, 1997, 3/401; Belâzürî, 1417/1996, 1/244; Taberî, 1967, 2/593; İbn Düreyd, 1991, 457; İbn Ebû Hâtim, 1952, 3/365; İbn Hazm, 1900, 195; İbn Hazm, 1983, 363; İbn Abdülberr, 1415/1995, 2/34; Süheylî, 2000, 4/92; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/242; İbnü'l-Esîr, 1996, 2/176; Ru'aynî, 2009, 2/262; Kilâ'î, 1420/1999, 1/440; Zehebî, 1985, 1/526; İbn Kesîr, 1976, II, 210; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 3/312). Bilindiği üzere Hz. Peygamber Benû Kurayza üzerine hicretin 5. Senesi Zilkâde ayının bitimine yedi gün kala Çarşamba günü hareket etmiş ve bu muhasara 15 gün sürmüş ve Zilhicce ayının başında son bulmuştu (İbn Sa'd, 1997, 2/57). Rivayetlerin ekseriyetinde Hallâd'ın Benû Kurayza Muhasarası sırasında şehit edildiği zikredilmiştir. Ancak bu görüşün aksini sunan müellifler de bulunmaktadır. Mesela Ebû Süleyman er-Rab'î (öl. 379/990) onun yine hicretin 5. Senesi Şevvâl ayında Hendek Gazvesi sırasında vefat ettiğini zikreder (Ebû Süleymân er-Rab'î, 1989, 1/77). Muahhar müelliflerden Bâ Mahreme ise (öl. 947/1540) *Kılâdetü'n-Nahr* adlı eserinde Hallâd'ın hicretin dördüncü senesinde vefat ettiğini zikretmekte ve onun hicretin 5. yılda vefat ettiği yönündeki görüşleri zayıf bulmaktadır (Bâ Mahreme, 2008, 1/84). Bâ Mahreme, söz konusu eserinde Benû Kurayza Gazvesi'nin tarihini 4. sene olarak vermektedir (Bâ Mahreme, 2008, 1/129). Dolayısıyla Hallâd'ın vefatını hicretin 4. senesi olarak tespit etmesinin sebebi Benû Kurayza Gazvesi'nin tarihini hicretin 4. yılı olarak kabul etmesinden kaynaklanmaktadır. Müellifin eserinde bu olayın kendi içerisinde bütünlüğünü koruduğunu söyleyebiliriz. Bu hususla alakalı olarak Sa'd b. Muâz'ın vefat tarihini ele alırken zikrettiğimiz üzere İbn Hazm da (öl. 456/1064) *Cevâmi'u's-Sîre* adlı eserinde

Hendek Gazvesi'nin tarihini kat'i bir şekilde hicretin 4. yılı olarak vermektedir (İbn Hazm, 1900, 185). Ancak yukarıda da zikredildiği üzere ilk dönem müelliflerinin tespitlerine göre Hendek ve hemen akabinde gerçekleşen Benû Kurayza gazveleri hicretin 5. senesinde vuku bulmuştur (Vâkıdî, 1984, 2/496; İbn Hişâm, 1955, 2/223; İbn Sa'd, 1997, 2/57. Ayrıca bk. Apaydın, 594-600). Gerek İbn Hazm ve Bâ Mahreme gerekse diğer ilk dönem müelliflerinin kişilerin vefat tarihlerini savaşların tarihi ile ilişkilendirmesi önemli bir husustur.

Yukarıda değindiğimiz üzere Benû Kurayza kadınlarından Bünâne (Nübâte) isimli bir kadının Hallâd'ın kafasına değirmen taşı atarak başından yaralanmasına ve vefat etmesine sebep olmuştu. Bu sebeple Hz. Peygamber onun için iki şehit sevabı olduğunu söylemişti (Vâkıdî, 1984, 2/529; İbn Hişâm, 1955, 1/459; İbn Sa'd, 1997, 3/401; Taberî, 1967, 2/593; Ebû Süleyman er-Rab'î, 1989, 1/77; İbn Hazm, 1900, 155; İbn Abdülberr, 1415/1995, 2/34; Süheylî, 2000, 4/92; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/242; İbnü'l-Esîr, 1996, 2/176; Ru'aynî, 2009, 2/262; Kilâ'î, 1420/1999, 1/440; Zehebî, 1985, 1/526; İbn Kesîr, 1976, 2/210; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 3/312; Bâ Mahreme, 2008, 1/84). Ardından Hz. Peygamber bu Yahudi kadının Hallâd'a karşılık öldürülmesini istemişti (İbn Sa'd, 1997, 2/57; Taberî, 1967, 2/593; İbn Hazm, 1900, 155; İbn Abdülberr, 1415/1995, 2/34; İbnü'l-Esîr, 1996, 2/176; Ru'aynî, 2009, 2/262). İbn Hişâm da Yahûdî kadınlarından yalnızca Hallâd'ı öldüren kadının ceza olarak öldürüldüğünü zikreder (İbn Hişâm, 1955, I, 459).

İbn İshak, Benû Kurayza kuşatmasında Müslümanlardan iki kişinin şehit edildiğini bunlardan birisinin Hallâd b. Süveyd b. Sa'lebe, ikinci kişinin de Ebû Sinân b. Mihsan olduğunu ve onun Benû Kurayza Mezarlığı'na defnedildiğini, kendi döneminde de buraya Müslümanların defnedilmekte olduğunu zikreder (İbn Hişâm, 1955, 2/254; İbn Abdülberr, ts., 183). İbn İshak, Ebû Sinân'ın defni ile ilgili bilgi vermiş ancak Hallâd'ın defin yerine değinmemiştir.

Ancak kaynaklarda Ebû Sinân'da olduğu gibi açık bir ifade kullanılmamakta ve şehit edildiğinin söylenilmesi ile yetinilmektedir. Bu durumda akla iki ihtimal gelmektedir. Bunlardan birisi Benû Kurayza Mezarlığı'na defnedilmesi diğeri ise kabilesinin mezarlığına götürülmüş olmasıdır. Yaklaşık olarak aynı zaman diliminde vefat ettiklerinden dolayı birisinin Benû Kurayza Mezarlığı'na defnedilmesi diğerrinin de aynı

yere defnedildiği ihtimalini güçlendirmektedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere savaş hengâmesinin devam ettiği bir süreçte ailesinin onu kabile mezarlığına götürmeleri uzak bir ihtimal olarak görülmelidir.

Abdüleşhel Mezarlığı

Talha b. Ubeydullah'tan rivayet edilen bir haberde Hz. Peygamber'in ve ashâbının Uhud şehitlerinin kabirlerini ziyaret etmek amacıyla yola çıktıkları zikredilmektedir. Onlar bu yolculuk esnasında Vâkım taşlığının alt kısımlarında bir dönemeçte kabirler görmüşlerdi. Ashâb Hz. Peygamber'e "*Bunlar bizim kardeşlerimizin kabirleri mi?*" diye sormuşlardı. Hz. Peygamber ise onlara "*Hayır bunlar arkadaşlarımızın kabirleridir.*" diye buyurmuştu. Biraz sonra şehitlerin kabirlerine gelindiğinde "*İşte şunlar da kardeşlerimizin kabirleridir.*" buyurmuştu (Ebû Dâvûd, "Menâsik", 97) Hz. Peygamber ve ashâbının arasında geçen bu diyalogun bir benzeri başka bir rivayette şu şekilde geçmektedir: Hz. Peygamber, mezarlığa çıktığında "*Selam size ey mü'minler diyarının sakinleri! İnşallah bir gün biz de size katılacağız.*" buyurmuştu. Ardından "*Kardeşlerimi görmeyi çok arzu ederdim.*" demişti. Bunun üzerine sahabiler, "*Ya Resûlallah, biz senin kardeşlerin değil miyiz?*" diye sorunca, Hz. Peygamber "*Siz benim ashâbımsınız; kardeşlerim ise henüz gelmediler, onlar sonra gelecekler...*" buyurmuştu (Müslim, "Tahâret", 12).

Semhûdî, *Vefâü'l-Vefâ* adlı eserinde Harre bölgesinin Medine'nin doğu tarafında yer aldığını zikretmektedir. Burası aynı zamanda Harretü Vâkım olarak bilinmektedir. Semhûdî, İbn Zebâle'den aktararak bu bölgenin Benû Abdüleşhel'in utumu olduğunu (Semhûdî, 1998, 4/58) ve buranın da Medine'nin doğusunda tarafında yer aldığını zikretmektedir (Semhûdî, 1998, 1/152). Semhûdî tarafından zikredilen bir diğer rivayette ise bahsi geçen Harre bölgesinde Benû Abdüleşhel'e ait bir mezarlığın bulunduğu rivayet edilmektedir (Semhûdî, 1998, 3/81). Ayrıca o Harre bölgesinde bulunan Hasâ mevkiinde Benû Hârise'nin evlerinin de bulunduğunu ve Benû Abdüleşhel ile komşu olduklarını söylemektedir (Semhûdî, 1998, 4/68, 104). Hatta İslâm'dan önce Benû Hârise'nin Benû Abdüleşhel ile aynı yerde olduklarını zikretmektedir (Semhûdî, 1998, 3/63). Bu iki kabilenin ayrı boylara mensup olmaları iki farklı mezarlığın olabileceği anlamına gelebilmektedir. Yukarıda da zikrettiğimiz üzere Benû Abdüleşhel'in kendilerine mahsus bir mezarlığı bulunmaktaydı. Bu iki kabilenin

kendilerine ait iki farklı mescitlerinin bulunması da bu noktada önemlidir. Hz. Peygamber'in bu iki mescitte de namaz kıldığı rivayet edilmektedir (İbn Şebbe, 1996, 1/47; Semhûdî, 1998, 3/63). İki farklı mescidin var olması Benû Abdüleşhel'in kendilerine ait bir mezarlıklarının olması gibi Benû Hârîse'nin de kendilerine ait bir mezarlığın olabileceğini akla getirmektedir.

Semhûdî'nin bu bölgede Benû Abdüleşhel'e ait bir mezarlığın varlığından söz etmesi yukarıda zikri geçen kabirlerden birisinin de bu mezarlık olduğunu düşündürmektedir. Ancak bu mezarlık Benû Hârîse'ye de ait olabilir. Nitekim Talha b. Ubeydullah'tan rivayet edilen haberde mezarlıkların isimlerine dair herhangi bir bilgi söz konusu değildir. Bununla birlikte açık bir şekilde rivayette Benû Abdüleşhel'e ait bir mezarlıktan bahsedilmesi sözü geçen mezarlığın orası olduğu ihtimalini daha çok kuvvetlendirmektedir. Hz. Peygamber'in *“İşte şunlar da kardeşlerimizin kabirleridir.”* dediği mezarlığın neresi olduğu konusunda da açık bir bilgi bulunmamaktadır. Hz. Peygamber, şehitleri ziyaret etmek için Uhud'a doğru yola çıkmıştır. Kardeşlerimizin kabirleridir, denilen yer Uhud Mezarlığı'dır. Nitekim Hz. Peygamber'in zaman zaman Uhud'a giderek duada bulunduğu bilinmektedir. Yol üzerinde karşılaştıkları mezarlıkların ise Benû Abdüleşhel'in veyahut Benû Hârîse'nin Mezarlığı olduğu düşünülebilir.

Yukarıda da zikrettiğimiz üzere Benû Abdüleşhel mahallesinde bir mezarlığın varlığı söz konusuydu. Ancak orada bir mezarlığın bulunması vefat edenlerin mutlak surette oraya defnedildiği anlamına gelmemelidir. Bakî' Mezarlığı'nın teşekkülünden sonra diğer kabilelerin yaptığı gibi Benû Abdüleşhel mensupları da kabilelerinden vefat eden kişileri Bakî'a defnetmiştir. Bu konuda şu örneği verebiliriz. İleride belirteceğimiz üzere Ensar'ın Benû Abdüleşhel kabilesine mensup Sa'd b. Mu'âz Hendek Gazvesi'nden sonra hicretin 5. senesinde vefat etmiş ve Bakî' Mezarlığı'na defnedilmişti. Hatta Sa'd'ın defin işlemleriyle ilgili zikredilen şu hâdise bu konuda çok önemlidir. Sa'd hastalandıktan sonra kabilesi Abdüleşhel tarafından evine götürülmüş ve orada tedavi edilmeye çalışılmıştı. Ancak tedaviden olumlu sonuç alınamayınca ağırlaşmış ve mahallesinde vefat etmişti. Sa'd'ın kendi mahallesinden Bakî' Mezarlığı'na taşınması, kabilelerin kendi bölgelerinde mezarlıkları olsa bile Bakî' Mezarlığı'na defnetmeyi tercih ettikleri anlamına gelmektedir (İlgili kısma bk. “Sa'd b. Mu'az”).

Uhud Mezarlığı

Müslümanlar ile Mekkeli müşrikler arasında yapılan Uhud Gazvesi'nde Müslümanlardan birçok kişi şehit düşmüştü. Şehit edilen kişilerin savaşın meydana geldiği Uhud'da ikişer üçer kişi olarak toplu olarak defnedildiği rivayet edilmektedir. İnsanların bir kısmı Uhud'da şehit edilen akrabalarının naaşlarını Medine'ye götürmüşlerdi. Ancak Hz. Peygamber'in bu durumdan memnun olmaması ve şehitlerin öldükleri yere defnedilmesiyle ilgili haberin onlara ulaşması neticesinde tekrardan şehitlerini savaş meydanına getirmiş ve oraya defnetmişlerdi (İbn Sa'd, Tabakât, 3/424; İbn Hacer, 2008, 3/313-314). Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî* adlı eserinde insanların büyük bir kısmının şehitlerini Medine'ye götürdüklerini, bazısının Bakîü'l-Cebel'e bazılarının ise Benû Selime yurduna defnettiklerini zikretmektedir. Ayrıca o Mâlik b. Sinân'ın da Dârü Nahle'nin yanındaki Abâ ashâbı diye bilinen yerde defnedildiğini ilave etmektedir. Sonra Hz. Peygamber'in münadisinin gelerek "*Şehitleri öldükleri yere geri götürün.*" şeklinde çağrıda bulunduğunu ancak insanların münadi gelene kadar ölümlerini defnettiklerini yalnızca bir kişinin geriye götürüldüğünü zikretmektedir. Bu kişiyi defnetmek isteyenler münadinin sesini duymuşlardı. O da Şemmâs b. Osman el-Mahzûmî idi. Uhud Savaşı'ndan sonra Şemmâs Medine'ye taşınmıştı. Ümmü Seleme'nin amcasının oğlu olan Şemmâs'ı onun yanına götürmüşlerdi ve orada vefat etmişti. Hz. Peygamber onun tekrardan Uhud'a götürülmesini emretti. İçinde öldüğü elbiseleriyle orada defnedildi. Şemmâs bir gün ve bir gece hayatta kalmış fakat bir şey yememişti. Hz. Peygamber onu ne yıkadı ne de üzerine namaz kıldı. Vâkıdî ismini vermediği kişilerden aktararak orada defnedilen Müslümanların vadide defnedildiklerini zikretmektedir. Ancak bu mezarların yerleri zamanla kaybolmuş, sadece birkaç tanesinin yeri bilinir olmuştur. Birçok kişinin ifadesi bu durumu açıkça göstermektedir. Talha b. Ubeydullah'a Uhud'daki toplu mezarlar sorulduğu zaman "*Uhud'da yaşayan Bedevîlerden bir gurup, Ömer zamanındaki kıtlık yılında öldüler ve oraya defnedildiler. O toplu kabirler onların kabirleridir.*" demişti. Abbâd b. Temîm el-Mâzinî de o bölgedeki mezarların Uhud şehitlerine ait olduğu görüşüne karşı çıkarak onların kıtlık yılında ölen bir grup insan olduklarını söylerdi. Yine İbn Ebû Zi'b ve Abdülazîz b. Muhammed buradaki toplu kabirler hakkında bilgilerinin olmadığını, onların çöl ehlinen bir grup insanın kabri olduğunu, şehitlerin kabirlerinin kaybolduğunu söylemişlerdir. Ve buna ilave olarak şunları da söylerlerdi: "Onların yerlerini ne vadide,

ne Medine’de ne de çevresinde bilmiyoruz. Ancak biz Hamza b. Abdülmuttalib, Sehl b. Kays, Abdullah b. Amr b. Haram ve Amr b. Cemûh’un kabirlerini biliyoruz. Resûlullah her yıl onların kabirlerini ziyaret ediyordu. Yaklaştığı zaman sesini yükselterek "*Sabrettiğinize karşılık size selam olsun. Dünya yurdunun sonu ne güzeldir.*" der ve ardından Sa’d b. Ebû Vakkâs’ın Gâbe’deki arazisine gider, sonra şehitlerin kabirlerine gelerek onlara selam verirdi.” (Vâkıdî, Megâzî, 1/312-313; İbn Hacer, 2008, 5/137-139).

Uhud şehitlerinin defnedildiği Meşhed-i Uhud denilen yerin bir kısmının sel yatağına yakın olması ve Medine’nin su ihtiyacını karşılayan kanalın buradan geçmesi sebebiyle bazı kabirler kırk altı yıl sonra Bakî’ Mezarlığı’na nakledilmişti. Ancak Hamza ile birlikte şehit edilen şehitlerin çoğu orada kalmıştı (Hamîdullah-Avcı, 2012, 54-57).

Benû Hatme Mezarlığı

İbn Zebâle, *Ahbâru’l-Medîne* adlı eserinde Hz. Peygamber’in Benû Hatme Mescidi’nde namaz kıldığını rivayet etmiştir. Yine o Eflah b. Sa’d ve bir başka ilim ehlinden isnadla Hz. Peygamber’in Benû Hatme’de bulunan Acûz Mescidi’nde namaz kıldığını rivayet etmiştir (İbn Zebâle, 2003, 152; Semhûdî, 1998, 3/69).

Evs kabilesine mensup olan Benû Hatme’nin nerede meskûn olduğu onlara ait olan mezarlığının konumunu tespit etmemiz açısından önem arz etmektedir. İbn Sa’d *et-Tabakâtü’l-Kübrâ* adlı eserinde Benû Nadîr Gazvesi’ni ele alırken onların yaşadığı yerin nerede olduğuna da vurgu yapmaktadır. İbn Sa’d, Benû Hatme’nin evlerinin kendi döneminde Benû Hatme Mezarlığı olarak bilinen Gars ve etrafındaki bölgede olduklarını zikretmektedir (İbn Sa’d, 1997, II, 44). Semhûdî ise Matarî’den aktararak Benû Hatme’nin evlerinin Âliye bölgesinde Mescid-i Şems’in yakınında Macuşûniyye bölgesinde yer aldıklarını söylemektedir (Semhûdî, 1998, 3/69). İbn Şebbe’nin *Târîhu’l-Medîne* adlı eserinde yer alan Mescid-i Acûz’un Benû Hatme mahallesinin yakınlarında bulunduğu, bu mescidin yanında da Berâ b. Ma’rur’un kabrinin olduğu yönündeki bilgiler çok önemlidir (İbn Şebbe, 1996, 1/51; Semhûdî, 1998, 3/69). Daha önce de vurguladığımız üzere Berâ b. Ma’rur, Benû Selime Mezarlığı’na defnedilmişti. Dolayısıyla Benû Selime ve Benû Hatme Mezarlıklarının aynı bölgede ve birbirlerine çok yakın olduğunu söyleyebiliriz.

Benû Beyâza Mezarlığı

İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne* adlı eserinde yer alan bir bilgide Hz. Peygamber'in: “*Bu gece bir rahmetin Benû Beyâza ve Benû Salim arasında indiğini gördüm.*” buyurduğu rivayet edilmiştir. Rivayetin devamında oradakilerin Hz. Peygamber'e “*Rahmetin bulunduğu yere taşınalım mı?* diye sordukları, Hz. Peygamber'in de “*Hayır, taşınmayın ancak orayı mezarlık yapın.*” dediği zikredilmektedir. İbn Zebâle, oranın Akreb diye isimlendirilen Benû Beyâza kalesinin Şam tarafındaki toprakları olduğunu ifade etmektedir. Hz. Peygamber, Benû Hatme ve Acûz Mescidi'nde olduğu gibi burada da namaz kılmıştır (İbn Zebâle, 2003, 151-152; Semhûdî, 1998, 3/68). İbn Zebâle, Benû Beyâza'nın evlerinin Rahâbe ile Hîre arasında yer aldığını söylemektedir (Semhûdî, 1998, 3/68). Matarî, *et-Ta'rîf* adlı eserinde Hazrec kabilesine mensup olan Benû Beyâza'nın evlerinin Rânûnâ Vadisi'ndeki Cuma Mescidi'nden Buthân'a doğru giderken burada bulunan Benû Sâlim b. Avf Mahallesi'nin kuzeyinde Benû Mâzin b. Neccâr evleri arasında yer aldığını söyler. Burası da Harre'ye kadar bazılarının görüşüne göre ise Sübhâ'ya kadar uzanmaktadır (Matarî, 2005, 218; Semhûdî, 1998, 3/68-69).

Semhûdî de Taberânî'den aktararak Hz. Peygamber'in bu iki kabile Benû Sâlim ve Benû Beyâza'ya oraya taşınmaları için izin vermediğini yalnızca kabir edinmeleri hususunda müsaade ettiğini zikretmektedir. Ancak Semhûdî, bu mezarlığın da Benû Selime Mezarlığı gibi kendi döneminde bilinmediğini ancak ikisinin de nerede bulunduklarının tarif edildiğini vurgulamaktadır (Semhûdî, 1998, 3/80). Anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber döneminde bu mezarlıklar varlıklarını sürdürmüş ve buraya definler gerçekleştirilmiştir. Ancak zamanla insanlar bu mezarlıklar yerine Sa'd b. Muâz örneğinde olduğu gibi vefat eden yakınlarını Bakî' Mezarlığı'na defnetmeyi tercih etmişlerdir.

Kubâ Mezarlığı

Kubâ, Medine'de Âliye bölgesinde bulunmaktaydı. Evs kabilesine mensup olan Benû Amr b. Avf'ın evleri burada bulunuyordu. İbn Zebâle, Kubâ'da Yahûdîlerden bir adamın Âsım adında bir utumu olduğunu, bu kaleye benzer yapının da Sevbe b. Hüseyin b. Sâib b. Ebî Lübâbe yurdunda bulunduğunu söylemektedir. Bu tarif edilen yerde Kubâ adıyla bilinen bir kuyunun da bulunduğunu ifade etmektedir (Semhûdî,

1998, 4/130). Kubâ'nın Medine'ye 1, 2 veya 3 fersah uzaklıkta olduğuna dair farklı rivayetler vardır (Semhûdî, 1998, 4/130).

İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne* adlı eserinde Uhud'da şehit edilen Abdullah b. Selime ve Müezzzer b. Ziyâd'ın Kubâ'ya defnedildiğini zikretmektedir (İbn Şebbe, 1996, 1/84). Daha önce de zikrettiğimiz üzere insanlar Hz. Peygamber henüz yasaklamadan evvel Uhud'da şehit olan akrabalarını Medine'ye taşımışlardı.

Benû Zürayk Mezarlığı

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, Ensar'dan Benû Zürayk Mescidi'ne girerek orada abdest almış, ancak orada namaz kılmamıştır. Bu mescidin içerisinde Kur'ân okunan ilk mescit olduğu rivayet edilmektedir (İbn Şebbe, 1996, 1/54). Burası aynı zamanda Benû Mâzin'in evlerinin batı tarafında yer alıyordu (Semhûdî, 1998, 1/168). Benû Zürayk kabilesi ilk zamanlarda Benû Beyâza ile aynı yerde meskûn iken daha sonra buradan taşınarak Medine'nin surları ile Musallâ'nın güney tarafına düşen yerde kendilerine yer etmişlerdi. Semhûdî, kendi döneminde buranın Medine surları içerisinde kaldığını ve bu yere Zî Revân veyahut buna benzer bir ismin verildiğini ve buranın Benû Zürayk kabilesinin utumu olduğunu zikretmektedir (Semhûdî, 1998, 1/163).

Uhud'da şehit edilip Medine'de Bakî' Mezarlığı dışında bir yere defnedilenlerden bir diğeri ise Râfî' b. Mâlik ez-Zürâkî'dir. O, Uhud'da öldürüldükten sonra Benû Zürayk Mezarlığı'na defnedilmiştir. Onun kabri İbn Şebbe'nin yaşadığı dönemde Nevfel b. Müsâhik oğullarının evlerinin olduğu bölgede bulunmaktaydı (İbn Şebbe, 1996, 1/84; Semhûdî, 1998, 3/117-118).

1.1.2. Diğer İnanç Mensuplarına Ait Mezarlıklar

Müşriklerin Kabirleri

Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicret ettikten sonra Mescid-i Nebevî'yi inşa etmesi, ardından Bakî' Mezarlığı'nı oluşturması Müslüman kimliğini ve toplum yapısını korumayı amaçlanmasından kaynaklanıyordu. Hz. Peygamber'in Müslümanların müşriklerle yaşamasını doğru bulmaması da bu amaca hizmet etmekteydi. Nitekim Hz. Peygamber'in “*Müslümanlarla müşriklerin ateşleri birbirlerini görmesin.*” buyurduğu rivayet edilmektedir. Hz. Peygamber'in bu ifadesinin bir Müslümanla bir müşrikin evi,

birinin yaktığı ateşi diğerinin görebileceği kadar yakın olmamalı anlamında anlaşılmış; Müslümanlar, müşriklerden uzak kalsınlar anlamında kullanıldığı şeklinde izahlar yapılmıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Uraler, 2019, 63-94).

H. Peygamber'in bu şekilde bir kısıtlamasının bulunması müşrikler ile Müslüman mezarlıklarının aynı yerde olamayacağı sonucunu da doğurmaktadır. Ebû Dâvûd'un *Sünen* adlı eserinde yer alan bir rivayette H. Peygamber'in Medine'ye hicret ettiği zaman, ilk olarak Medine'nin yüksek kısımlarında yaşayan Benû Amr İbn Avf denilen bir kabilede on dört gece kaldığı ve ardından Benû Neccâr'a haber gönderdiği zikredilmektedir. H. Peygamber'in haber yollaması üzerine Benû Neccâr'ın ileri gelenleri geldiler. H. Peygamber onlara ait olan bir bahçeyi satın almak üzere teklifte bulundu. Ancak onlar arsayı bedelsiz olarak vermeyi istediler. Benû Neccâr'a ait olan bu bahçede hurma ağaçları, müşriklere ait kabirler ve bazı yıkıntılar bulunuyordu. H. Peygamber, hurma ağaçlarının kesilmesini, müşrik kabirlerinin kaldırılmasını, harabelerinin taşınarak arazinin düzlenmesini istemişti. Daha sonra mescidin inşâ işlemi başlamıştı (Ebû Dâvûd, "Salât", 12; Müslim, "Mesâcid", 1; İbn Mâce, "Mesâcid", 3; İbn Sa'd, 1997, 1/185). Rivayetten anlaşılacağı üzere Mescid-i Nebvî'nin inşasından önce burada müşriklerin kabirleri bulunmaktaydı. Bir diğer rivayette H. Peygamber'in yürürken müşriklerin kabirleri üzerine uğradığı ve onların pekçok hayrı kaçırdığını söylediği rivayet edilmektedir (Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 78). H. Peygamber'in müşrik kabirlerine uğraması onların Medine'deki varlıklarına işaret etmektedir. Ancak kaynaklarında bu kabirlerin nerede olduğuyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Yahûdî Kabirleri

Bilindiği üzere H. Peygamber Mekke'den Medine'ye hicret ettiği zaman burada Yahûdî kabileleri de yaşamaktaydı. Benû Kurayza, Benû Nadîr, Benû Kaynukâ, Yahûdî kabileleri arasında en çok bilinenleriydi. Benû Nadîr kabilesi, Medine'nin güney doğusundaki Vâdî'l-Müzeynib üzerindeki Âliye bölgesinde bulunmaktaydı. Onların evlerinin bulunduğu yer Nevâim ve Gurs idi. Evleri Gurs'dan H. Peygamber'in sadaka olarak verdiği Sâfiye'ye kadar uzanıyordu (Semhûdî, 1998, 1/131). Benû Kaynukâ kabilesi ise Esvâku Medine'nin bulunduğu yerde Buthân köprüsünün yanında (Cisr) oturuyorlardı (Semhûdî, 1998, 1/131). Benû Kurayza kabilesi de Mescid-i Feth'in bulunduğu yerde, Harretü Vâkım'a yerleşmişlerdi (Semhûdî, 1998, 4/58).

Rivayetlerde yer alan bilgilerden hareketle Hz. Peygamber döneminde Medine’de Yahûdilerin mezarlıklarının bulunduğunu açık bir şekilde söyleyebiliriz. Nitekim Ebû Dâvûd’un *Sünen* adlı eserinde yer alan bir rivayette Hz. Peygamber’in bir kabre uğradığı sırada ailesinin ağlaması sebebiyle ölüye azap edildiğini buyurduğu rivayet edilmektedir. Rivayette Ebû Muâviye tarafından aktarılan bilgide bu kişinin Yahûdî bir kadın olduğu zikredilmiştir (Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 29; İbn Mâce, “Cenâiz”, 25). Yine Hz. Peygamber döneminde Hz. Peygamber ve ashâbın yanından bir Yahûdî cenazesinin geçirilmesi (Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 47; Müslim, “Cenâiz”, 9; Müslim, Cenaiz, 24), Hz. Peygamber’in zina yapmaları sebebiyle Yahûdî bir erkek ile Yahûdî bir kadını recmettirmesi, (Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 26; Recmedilenler için ayrıca bk. Müslim, “Hudûd”, 6; İbn Mâce, “Hudûd”, 10), bir Yahûdî’nin cariye kafasını iki taş ile ezmesi sonucunda Yahûdî adamın öldürülmesi, (Ebû Dâvûd, “Diyât”, 10), Medine’de onlara ait kabirlerin bulunduğu işaret etmektedir. Nitekim kaynaklarda Benû Kurayza’ya ait bir mezarlığın varlığından söz edilmektedir. Ancak kaynaklarda Benû Nadîr ve Benû Kaynukâ’ya ait ayrı bir mezarlığın olup olmadığıyla ilgili herhangi bir bilgiye tesadüf edilememiştir.

Bu konuda şu hususa değinmek yerinde olacaktır. Buthân Vadisi’nde yaşayan Benû Nadîr kabilesine mensup olan Muhayrik’in müslüman mezarlığının yanına defnedildiği rivayet edilmektedir. Muhayrik’in müslüman mezarlığının yanına defnedilmesiyle ilgili İbn Sa’d’ın *Tabakâtü’l-Kübrâ* adlı eserinde yer alan rivayet dikkate alındığında Müslüman Mezarlığı yani anlaşıldığı kadarıyla Bakî’in yanında Yahudilere ait bir mezarlığın olduğu akla gelmektedir. Ancak bir takım rivayetlerde de Muhayrik’in Müslüman olduğu, malını Hz. Peygamber’e vasiyet ettiği ve daha sonra şehit olduğu zikredilmektedir (İbn Sa’d, 1997, 1/388-389; İbn Hacer, 2008, 10/88-89).

Bir diğer değinmek istediğimiz konu ise İslâm’a düşmanlık etmesiyle tanınan Ka’b b. Eşref’in öldürülmesidir (Müslim, “Cihâd”, 42). Ka’b b. Eşref, baba tarafından Tay kabilesine, anne tarafından Benû Nadîr’e mensuptur. Ka’b’ın Medine’de yaşadığı ve şiirleriyle Hz. Peygamber’i ve ashâbını hicvettiği için Hz. Peygamber onun bu durumundan rahatsızlık duymuştu. Sahâbîler Ka’b’ı ortadan kaldırmak amacıyla plan yaptılar ve onu hicretin üçüncü senesi Rebûlevvel ayının 14. gününde öldürdüler. Ancak vefat tarihiyle ilgili farklı rivayetler de bulunmaktadır. Genel kabule göre Bedir

Gazvesi'nden sonra Uhud Gazvesi'nden önce öldürülmüştür. Ancak onun defin yeriyle ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. Muhtemelen Benû Nadîr yurdunda akrabaları tarafından utumunda veya oraya yakın bir yerde defnedilmiş olmalıdır (İbn Sa'd, 1997, 2/24-27; Kapar, 2001, 3-4). Yukarıda da işaret ettiğimiz üzere Benû Nadîr'e ait bir mezarlıktan bahsetmek şuanki bilgilerimiz çerçevesinde mümkün görülmemektedir.

1.2. Bakî'ül-Garkad'ın Mezarlık Yeri Olarak Belirlenmesi

1.2.1. Bakî Kelimesinin Anlamı ve Medine'de Bakî' Olarak Adlandırılan Yerler

Hz. Peygamber döneminde Bakî' Mezarlığı'nın teşekkülünü ve bu adla anılmasını anlayabilmek için ilk olarak Bakî' kavramı ele alınacak, ardından Bakî' ismiyle bilinen diğer yerler hakkında bilgi verilecektir.

Bakî' kelimesinin türediği Buk'un-el-Buk'u (بقيع-البقيع) kelimesi birbirine geçmiş renkleri ifade etmektedir. Buk'un kelimesi arazi parçası anlamında da kullanılmaktadır (Halîl b. Ahmed, 1988, 1/154-155; İbn Manzûr, 1993, 8/17-18; İbnü'l-Esîr, 1979, 1/146; İbn Düreyd, 1987, 1/364, 2/1127; Ebû İbrahim el-Fârâbî, 2003, 1/169; Sâhib b. Abbâd, 1994, 1/95). Bu kelime kaynaklarda Buk'a (البقيعة) ve Bek'a (البقعة) şeklinde de verilmektedir (Sâhib b. Abbâd, 1994, 1/195). Buk'a kelimesinin çoğulu Bikâ' (بِقَاع) ve Buka' (بِقَع) şeklinde gelmektedir (Halîl b. Ahmed, 1988, 1/154-155; İbn Manzûr, 1993, 8/17-18; İbnü'l-Esîr, 1979, 1/146; İbn Düreyd, 1987, I, 364; İbn Fâris, ts., 1/131-132; Sâhib b. Abbâd, 1994, 1/195). Lugavî olarak okunuşu Buk'a'dır (البقعة) (Ebû İbrahim el-Fârâbî, 2003, 1/141). Buk'a kelimesi alacalı olan pek çok şeye ad olarak kullanılmıştır. Örneğin hayvanların derilerinde bulunan farklılık ve alacalık için et-Tâiru'l-Ebka' (الطائر العبق) (Ebû İbrahim el-Fârâbî, 2003, 1/242) el-Kilâbu'l-Ebka' (الكتاب العبق), el-Gurâbu'l-Ebka' (الغراب العبق) (İbnü'l-Kûtiyye, 1993, 281; Sâhib b. Abbâd, 1994, 1/195; Fîrûzâbâdî, 1998, 704) tabirleri kullanılmıştır. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye* adlı eserinde Buk'a'nın Medine'deki bir kuyunun adı olduğunu da zikretmektedir (İbnü'l-Esîr, 1979, 1/146; Bu kuyunun Benî Dînâr'a ait olduğu zikredilmektedir. Bk. Fîrûzâbâdî, 1998, 704; Semhûdî, 1998, 4/32).

Bakî' (البقيع) kelimesi ise pek çok çeşitli ağaç türlerinin (اروم الشجر) (Semhûdî, 1998, 4/33; Ebû Nasr el-Cevherî, 1987, 3/1187) bulunduğu arazi parçasıdır (Halîl b. Ahmed, 1988, 1/154-155; İbn Manzûr, 1993, 8/17-18; İbnü'l-Esîr, 1979, 1/146; İbn Fâris, ts.,

1/131-132; Sâhib b. Abbâd, 1994, 1/195; Fîrûzâbâdî, 1998, 704). Bakî‘ denilen arazilerin sürülmesinin kolay olduğu ve kendi içerisinde parçalara ayrıldığı rivayet edilmektedir. Bu tarz arazilere ayrıca “Buk‘a” denildiği de zikredilmektedir (Cübbî, 2005, 30). Bakî‘ kelimesi Medine’deki herhangi bir alanı belirtmek amacıyla yaygınlıkla kullanılıyordu. Bu nedenle kaynaklarda bu kelimenin bir ismin başında yer alan versiyonlarına sıkça rastlamak mümkündür. Örnek verecek olursak Medine’de bir vadi olan Buthân, *Bakîu’l-Buthân* olarak zikredilmektedir (Semhûdî, 1998, 4/32). Aynı şekilde *Bakîu’l-Hayl*, Musallâ’nın civarında bulunan Medine çarşısı için isim olarak kullanılmaktadır (Semhûdî, 1998, 4/32). Yine *Bakîu’l-Habcebe*, Bakî’nin yakınında yer alan içerisinde Habcebe denilen dikenli bir bitki bulunan alana verilen addır (Semhûdî, 1998, 4/32). Bir diğer örnek ise *Bakîu’z-Zübeyr*’dir. Bu bölge, Benû Ganm evlerinin civarında, Benû Zürayk’ın evlerinin doğusunda bulunmaktadır. Hz. Peygamber’in burada bir pazar yeri oluşturmak istediği ve bu sebeple orada çadır kurdurduğu rivayet edilmektedir. Ancak Yahudilerden Ka‘b b. Eşref bu çadırın ipini kesince Hz. Peygamber orada çarşı kurmaktan vazgeçmiş ve Benû Sâide’nin kabirlerinin olduğu yere Medine’nin çarşısını kurmuştu (Semhûdî, 1998, 2/257, 4/32-33). Bakî‘ isminin izafet olarak kullanıldığı bir diğer nesne kapıdır. *Bâbü’l-Bakî‘*, Mescid-i Nebevî’nin kapılarından birisine verilen bir isimdir. Bu kapıdan Bakî‘ Mezarlığı’na çıkılmaktadır (Semhûdî, 1998, 3/108). Aynı şekilde Cibrîl kapısının karşısında bulunan yoldan da Bakî‘ Mezarlığı’na gidildiği zikredilmektedir (Matarî, 2005, 103-104).

Birbirinden farklı yerler olmasına karşın rivayetlerde bazen Bakî‘ ile Nakî‘ kelimelerinin karıştırıldığına tesadüf edilmektedir. Kaynaklardaki bilgilerden ve müelliflerin özellikle vurgulamasından dolayı Bakî‘ ile Nakî‘ arasındaki ilişkiye de değinmek yerinde olacaktır. Zikrettiğimiz üzere kaynaklarda Bakî‘ ile Nakî‘in birbirinden farklı olduğuna dair özel bir vurgu yapılmaktadır. Örneğin Ebû Dâvûd’un *es-Sünen* adlı eserinde Ebû Üsâme, Nakî‘ bölgesinin Medine’de bir yer olduğunu söylemiş, buranın Bakî‘ dışında bir yer olduğunu özellikle belirtmiştir. Belâzürî de Nakî‘in Müslümanların atları için Hz. Peygamber tarafından otlak olarak belirlenen bir yer olduğunu söyler (Belâzürî, 1988, 19; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 60). Sözlüklerde de bu duruma işaret edilerek Nakî‘ bölgesinin Bakî‘den ayrı bir yer olduğu, Bakî‘in Medine’nin Mezarlığı olduğu özel vurgu yapılmıştır (Hattâbî, 1985, 68).

Araştırmamızın konusu olan “*Bakîu’l-Garkad*” ise kaynaklarda, Türk Kültüründe daha çok Cennetü’l-Bakî’ olarak bilinen Medine Mezarlığı olarak zikredilmektedir. Bu arazide garkad türü dikenli bir ağaç yetiştiğinden dolayı burası “*Bakîu’l-Garkad*” ismiyle bilinmektedir (İbn Manzûr, 1993, 8/18; İbnü’l-Esîr, 1979, 1/146; Ebû Nasr el-Cevherî, 1987, 3/1187; Ebû İbrâhim el-Fârâbî, 2003, 1/412; Fîrûzâbâdî, 1998, 704). İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ* adlı eserinde bu bölgede el-Garkad denilen yukarıda da zikrettiğimiz üzere dikenli bir bitkinin, ayrık otu ve ılgın ağacının bulunduğunu ifade etmektedir (İbn Sa’d, 1997, 3/303). Bu ağacın ne olduğu hususunu biraz daha açacak olursak kaynaklarda Garkad ağacının Nitraria (الفصيلة القديسية) familyasından dikenli bir bitki olduğu ve daha çok tuzlu topraklarda ve düzlüklerde yetiştiği yer almaktadır (Ahmed Sa’îd Kaşşâş, 2006, 2/241). Semhûdî bu ağacın, Avsec ağacının daha büyüğüne verilen bir ad olduğunu ve Müslümanların mezarlık olarak belirlediği yerde yetiştiğini söylemektedir (Semhûdî, 1998, 4/33).

Aslında bu isim ilk zamanlarda “*Bakîu’s-Şeceri’l-Garkad*” şeklinde kullanılmaktaydı. Ancak zamanla şecer (شجر) kelimesi kullanılmamış, yalnızca garkad (الغرقد) ismi kullanılmıştır (Halîl b. Ahmed, 1988, 1/154-155; İbn Manzûr, 1993, 8/17-18; İbnü’l-Esîr, 1979, 1/146; İbn Fâris, ts., 1/131-132; Sâhib b. Abbâd, 1994, 1/195; Fîrûzâbâdî, 1998, 704). Bu bölge üzerinde meskün olmayan geniş boş bir alan olarak tasvir edilmektedir (İbn Fâris, ts., 1/131; Ebû İbrâhim el-Fârâbî, 2003, 1/412). Hz. Peygamber daha sonra bu boş mekânda bir mezarlık oluşturmuş ve ashâbdan vefat edenler buraya defnedilmeye başlamıştır. Bakî’ Mezarlığı’nın oluşumu kısmında bu husus detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

1.2.2. Bakîu’l-Garkad ve Mezarlığa Dönüştürülmesi

Hz. Peygamber ve Muhacirler Medine’ye hicret ettiklerinde Hz. Peygamber, Müslümanlar için ortak bir mezarlık oluşturma ihtiyacı duymuştu. Bu ihtiyacın hâsıl olmasındaki nedenlere değinmek gerekmektedir. Rivayetlerden anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber Medine’ye geldiğinde burada yaşayan halk ve özellikle Ensar, vefat edenleri kendi bölgelerindeki, mahallelerindeki mezarlıklara defnediyordu. Birbirine yakın olan ailelerin kendilerine ait farklı mezarlıkları bulunmaktaydı. Benû Selime bölgesinde bir mezarlığın bulunması ve henüz Bakî’ oluşturulmadan ve hatta Hz. Peygamber Medine’ye gelmeden önce vefat eden Berâ b. Ma’rûr’un bu mezarlıkta medfûn olması

bu durumu ortaya koyması bakımından önemlidir. Benû Selime Mezarlığı gibi Medine’de var olan mezarlıklara Bakî’ Mezarlığı dışında diğer mezarlıklar kısmında ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir.

Hiz. Peygamber, kabilelerin kendi mahallerinde var olan kabirlerinin yanı sıra Medine’de vefat eden müslümanlar için ortak bir mezarlık oluşturma arayışına girmişti. Bu sebeple Medine’nin etrafında bu amaca yönelik keşifler yapmaya başlamıştı. İbn Sa’d’ın *et-Tabakâtü’l-Kübrâ* adlı eserinde bu durum şu şekilde anlatılmaktadır: Hiz. Peygamber, ashâbından vefat edenleri defnetmek için yer arayışında olduğu bir sırada Medine’nin etrafını gezerken el-Bakî’ diye isimlendirilen yere varmış ve “*Ben burası için emrolundum.*” buyurmuştur. Rivayete göre bu bölgeye daha evvel “*Bakî’u’l-Habcebe*” denilirdi (İbn Sa’d, 1997, 3/303). Hiz. Peygamber’in ashâbından kimin vefat ettiği ve Hiz. Peygamber’in bu şekilde bir arayışa girdiği konusu Bakî’nin oluşum tarihi açısından önem arz etmektedir.

Tespitlerimize göre Hiz. Peygamber Medine’ye geldikten sonra ashâbından ilk vefat eden Es’ad b. Zürrâre’dir. Dolayısıyla onun vefatıyla birlikte Bakî’ Mezarlığı oluşmaya başlamıştır. Bu sebeple Es’ad b. Zürrâre’nin vefat tarihi bu noktada önemlidir. Ancak bu hususa Es’ad b. Zürrâre’nin vefatıyla ilgili kısımda ayrıntılı bir şekilde değineceğimizden burada yalnızca onun Mescid-i Nebevî’nin inşası sırasında hicretin 1. senesi Şevvâl ayında vefat ettiğini belirtmekle yetineceğiz (İbn Hişâm, 1955, 1/457; İbn Sa’d, 1997, 3/459; Halife b. Hayyât, 1977, 56; İbn Ebû Hayseme, 2006, 2/679; Belâzürî, 1417/1996, 1/243; Taberî, 1967, 2/397; Mes’ûdî, ts., 201; İbn Hibbân, 1996, 1/144; İbn Hibbân, 1975, 1/94; Ebû Süleymân er-Rab’î, 1989, 1/63; Ebû Nu’aym, 1998, 1/280; İbn Mende, ts., 1/92; Süheylî, 2000, 4/90; İbnü’l-Esîr, 1996, 1/111; İbn Seyyidünnâs, 1993, 2/352).

Hiz. Peygamber’in ashâbından vefat edenleri defnetmek için yer arayışına girdiğine dair zikredilen rivayetler Es’ad’ın vefatı zamanında vuku bulmuş olmalıdır. Hiz. Peygamber’in bu mezarlığı tam olarak ne zaman tayin ettiğiyle ilgili elimizde net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak oraya defnedilen ilk kişi olduğunu bildiğimiz Es’ad b. Zürrâre’nin vefatı Bakî’ Mezarlığı’na defnin başladığı ilk zamanı da ortaya koymaktadır. Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Es’ad b. Zürrâre, Bakî’de Ravhâ bölgesinde defnedilmiştir (İbn Şebbe, 1996, 1/68).

Bakî‘ Mezarlığı’nın oluşumuna dair kaynaklarda yer alan ve çalışmamızın da önemli konularından birisi olan Osman b. Maz‘ûn’un vefatı ve defn meselesi de bu konuda önemlidir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, Osman b. Maz‘ûn hicretin ikinci senesi Zilhicce ayında (Nisan/Mayıs 624) (Belâzürî, 1417/1996, 1/212; Taberî, 1967, 2/485; Begavî, 1432/2011, 4/67; İbn Hibbân, 1975, 1/212; Ebû Süleymân er-Rab‘î, 1989, 1/69; İbn Abdülberr, 1415/1994, 3/165-167; Ebû Nu‘aym, 1998, 4/1954; İbnü’l-Esîr, 1996, 3/621; İbn Hacer, 2008, 7/111; Semhûdî, 1998, 1/216; Kastallânî, ts., 1/234; Halebî, 1427/2006, 1/274) vefat ettikten sonra vefat eden kişiler için “*Onu öncümüz Osman b. Maz‘ûn’un yanına defnedin.*” buyurmuştur. Hz. Peygamber’in oğlu İbrahim, kızı Zeyneb ve Rukiyye için de aynı talepte bulunmuştur (Tayâlisî, 1999, 4/411; İbn Sa‘d, 1997, 3/304-305; Belâzürî, 1417/1996, 1/212). Hz. İbrahim vefat ettiğinde insanlar Bakî‘ Mezarlığı’ndaki ağaçları keserek yer açmış ve İbrahim oraya defnedilmişti. Bu bağlamda nakledilen rivayetlerin akabinde her bir kabilenin kendilerine ait bir yer tayin ettiği de zikredilmektedir. Meselâ Semhûdî bu şekildeki rivayetlere yer vermekte hatta her kabilenin mezarlığının bilindiğini belirtmektedir (Semhûdî, 1998, 3/269). Ancak araştırmamız neticesinde Bakî‘ Mezarlığı içerisinde her bir kabilenin kendilerine ait bir mezarlık alanının bulunduğu dair bir şey söylemek en azından Hz. Peygamber dönemi için mümkün görünmemektedir. Kaynaklardaki bilgilerde çoğunlukla vefat eden kişilerin Bakî‘ Mezarlığı’na defnedildiği zikredilmekte, Bakî‘ içerisinde nereye defnedildiğiyle ilgili net bir bilgi verilmemektedir. Rivayetlerin bir kısmında ise Bakî‘in başı veyahut sonu gibi ifadeler kullanılmaktadır. Semhûdî’nin iddia ettiği üzere Hz. Peygamber döneminde her bir kabile kendi mezarlık alanına ölülerini defnetmiş olsaydı müellifler büyük olasılıkla bu durumu belirtirlerdi. Ensar’dan Es‘ad b. Zûrâre, Muhacirlerden Osman b. Maz‘ûn’un defn yerleri bu hususta örnek olarak verilebilir. Zikredilen kişiler Bakî‘de Ravhâ bölgesinde defnedilmişlerdi. Bu bakımdan Semhûdî’nin yaklaşımını Hz. Peygamber’den sonra oluşan bir gelenek olarak görmek daha makul durmaktadır.

Burada Es‘ad b. Zûrâre ve Osman b. Maz‘ûn’un vefatıyla ilgili zikredilen rivayetlere değinmek yerinde olacaktır. Rivayetlerde bu iki sahâbînin hangisinin daha evvel vefat ettiğiyle ilgili farklı rivayetler zikredilmekte veyahut vefat tarihleri verilirken Ensar/Muhacir ayrımı yapılmaktadır. İlgili kısımda da zikredeceğimiz üzere kaynakların bir kısmında Osman b. Maz‘ûn’un Medine’de Ensar dâhil Müslümanlardan vefat eden

ilk kişi olduğu rivayet edilmektedir (İbn Kuteybe, 1992, 422; Bahraku'l-Yemenî, 1419/1998, 255). Es'ad b. Zûrâre ile ilgili ise onun Medine'de Hz. Peygamber'in ashâbından ölen ilk kişi olduğu zikredilmektedir (Begavî, 1432/2011, 1/251; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 1/114). Bir kısım rivayetlerde onun ashâbdan Medine'de Bakî' Mezarlığı'na defnedilen ilk kişi olduğu yer almaktadır (Begavî, 1432/2011, 1/251; İbn Hibbân, 1975, 1/135-136; Ebû Nu'aym, 1998, 1/280; Semhûdî, 1998, 1/209). Müellifler, Es'ad'ın Bakî' Mezarlığı'na defnedilen ilk kişi olduğu hususunu ifade ederken bu görüşün Ensar tarafından dile getirildiğini özellikle belirtmişlerdir. Nitekim Ensar'ın görüşünü verdikten sonra Muhacirlerin görüşüne de yer veren bu eserler Bakî'a defnedilen ilk kişinin Osman b. Maz'ûn olduğunu söylemişlerdir (İbn Sa'd, 1997, 3/459; İbn Abdülberr, 1415/1994, 4/163; İbn Nâsiruddîn ed-Dımaşkî, 2010, 5/385; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 1/114). Bu rivayetlerde Ensar ve Muhacir'in fazilet yarışı ile ilgili birtakım anlatımların öne çıktığı görölmektedir. Hâlbuki İbn Şebbe (öl. 262/876) Vâkıdî'den (öl. 207/823) naklen Ensar'dan vefat eden ilk kişinin Es'ad olduğunu zikretmektedir. O, ayrıca onun Bakî' Mezarlığı'na defnedildiğini kaydetmektedir. İbn Şebbe, üzerine cenaze namazı kılınan ilk kimsenin Es'ad olduğunu vurgulamaktadır (İbn Şebbe, 1996, 1/68). Buradan da anlaşılacağı üzere Es'ad b. Zûrâre, Bakî' Mezarlığı'na defnedilen ilk kişidir. Daha sonra bu mezarlığa definler başlamıştır.

Kaynaklarda her ne kadar ilk defnedilme hadisesi sırasında Osman b. Maz'ûn ve Es'ad b. Zûrâre öne çıksa da bu iki kişi arasında Medine'de Hz. Peygamber'in ashâbından başka kişiler de vefat etmiştir. Bilindiği üzere Es'ad b. Zûrâre (h. 1 Şevvâl) ile Osman b. Maz'ûn'un (h. 2 Zilhicce) vefat tarihi arasında 13 aylık bir zaman dilimi bulunmaktadır. Bu zaman zarfında Medine'de Hz. Peygamber'in kızı Rukiyye ve Külsûm b. Hidm de vefat etmişti.

Kaynaklardaki bilgilerden anlaşıldığı üzere Es'ad b. Zûrâre, Osman b. Maz'ûn ve Hz. İbrahim'in defnedildiği yer olan Ravhâ, Bakî' bölgesinin ilk oluşumunun meydana geldiği alandır. Buraya ilk önce Ensar'dan Es'ad b. Zûrâre defnedilmiş, ardından bu alanda yer açılarak Osman b. Maz'ûn defnedilmiştir. Yer açılmasındaki sebep ise yukarıda bölge hakkında bilgi verdiğimiz üzere buranın ağaçlık ve çalılık olması sebebiyledir. Kaynaklarda, Hz. Peygamber'in Osman b. Maz'ûn'un defnedildiği yere

Ravhâ demesi sebebiyle bu isimle anıldığı yer almaktadır (İbn Şebbe, 1996, 1/68; Semhûdî, 1998, 3/83). Bu bölge zaman içerisinde daha da genişleyerek Muhammed b. Zeyd'in meşhedi olarak bilinen yerden bu mezarlığı da içine alacak kadar büyümüştür. İbn Şebbe, Ravhâ bölgesini ikiye ayırarak ilk bölgenin Akîl'in meşhedinden Muhammed b. Zeyd'in meşhedine kadar, ikinci bölgenin ise yine Akîl'in meşhedinden Bakî'in sonuna kadar uzandığını açıklamıştır. Semhûdî ise (öl. 911/1505) İbn Şebbe'nin verdiği bilgileri teyit etmiş ayrıca bu bilgilere ek olarak birinci Ravhâ'nın daha çok şöhret bulup merkez kabul edildiğini belirtmiştir (İbn Şebbe, 1996, 1/68; Semhûdî, 1998, 3/83).

Bakîu'l-Garkad Mezarlığı konum itibariyle Medine'nin merkez noktalarından birisinde yer alıyordu. Bu nedenle burası yalnızca defin yeri olarak değil farklı amaçlar için de kullanılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber'in Ka'b b. Eşref'i öldürmek için yola çıkan ashâbına Bakî'a kadar eşlik ettiği rivayet edilmektedir. Bu rivayeti biraz daha açacak olursak Yahudilerden Ka'b b. Eşref'in öldürülmesi sırasında Hz. Peygamber'in ashâbına Bakî'a kadar eşlik ettiği, sahâbîlerin İbnü'l-Eşrefi öldürdükten sonra Bakî'a gelerek tek bir getirdikleri rivayet edilmektedir (Vâkıdî, Megâzî, 1/189-190). Bu konuda diğer bir örnek ise Medine'ye gelen heyetlerin Bakîu'l-Garkad'ı hazırlık amacıyla kullandıklarıyla ilgilidir. Rivayet edildiğine göre Gâmid heyeti Hz. Peygamber'in yanına geldiklerinde ilk önce Bakîu'l-Garkad'a inmiş, orada kıyafetlerini değiştirmiş daha sonra Hz. Peygamber'in huzuruna çıkmışlardı (İbn Sa'd, 1997, 1/260). Dolayısıyla bu bölgenin henüz daha tamamen bir mezarlık alanı oluşmadığı ve ağaçlık bir alana sahip olduğu için karşılama veya uğurlama amacıyla da kullanıldığını söyleyebiliriz.

Bunun yanı sıra bu bölgenin kazâ-ı hacet için kullanıldığı da rivayetlerde yer almaktadır (Müslim, "Salât", 34). Bilindiği üzere Hz. Peygamber döneminde Mekke ve Medine'de tuvalet bulunmamaktaydı. Türkçede abdest bozmaya mahsus yer olarak yeni bir anlam kazanan helâ, hadislerde ve hadis râvilerinin cümlelerinde "halâ" (خلاء) "hâlî, ıssız, boş yer" anlamında kullanılmaktadır (Erdem, 1998, 70-72). Bakî'in konumu dikkate alındığında çalılık ve ağaçlık bir alan olması bu amaçla kullanılmasını mümkün kılmaktadır. Ancak sadece Bakî'in tuvalet ihtiyacı için kullanıldığını söylemek mümkün görünmemektedir. Nitekim Hz. Peygamber hanımları "*Menâsi*" diye bilinen Medine'nin dışında bir yere bu amaç için çıkıyorlardı (Müslim, "Tevbe", 10).

Bu bölgenin ayrıca hacamat yapmak için kullanıldığı da rivayet edilmektedir. Bilindiği üzere haccâmların hacamat uygulamasını yerine getirdikleri belirli bir yer mevcut değildi. Bu nedenle bu işlemi yerine getirebilmek için toprak arazileri tercih edebiliyorlardı. Ebû Dâvûd'un *es-Sünen* adlı eserinde Hz. Peygamber'in Bakî'de hacamat yaptıran birine uğradığı rivayet edilmektedir. Yıldırım, haccâmların Bakî' bölgesinde olduğu gibi açık alanları seçmesini hacamat uygulaması sırasında hastanın vücudundan çıkan kanın toprağa gömülme ihtiyacından kaynaklanıyor olabileceğini ifade etmektedir (Ebû Dâvûd, "Savm", 28; Yıldırım, 2019, 114).

Hz. Peygamber döneminde defin işlemi gerçekleşmeden evvel mevtaların cenaze namazlarının nerede kılındığına da değinmek gerekmektedir. İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* adlı eserinde Ebû Sa'îd el-Hudrî'den şu şekilde bir rivayet zikredilmektedir. Rivayete göre Hz. Peygamber Medine'ye geldiği zaman, sahâbîler arasında ölümün kendisine yaklaştığı anlaşılan kişilerin durumu Hz. Peygamber'e haber verilir, Hz. Peygamber de onun yanına gelerek istiğfar da bulunurdu. Hz. Peygamber o kişi vefat edene kadar onun yanında kalır vefat edince yanından ayrılırdı. Hz. Peygamber'in o kişinin vefatı gerçekleşene kadar orada kaldığı da rivayet edilmektedir. Hastanın evinde uzun süre kaldığından dolayı bu durum Hz. Peygamber'e çok uzun gelirdi. Sahâbîler bu durumun Hz. Peygamber'e meşakkat verebileceğini düşünerek, birisi vefat etmeden Hz. Peygamber'e haber vermeme vefat gerçekleştikten sonra haber verme kararı almışlardı. Daha sonra aldıkları bu karar doğrultusunda kişi vefat etmeden Hz. Peygamber'e haber vermemişlerdi. Birisi vefat ettiği zaman Hz. Peygamber'e haber verir, Hz. Peygamber de gelerek namazını kılar ve onun için istiğfarda bulunurdu. Rivayette Hz. Peygamber'in bazen namaz kılar kılmaz döndüğü, bazen de ölüyü defnedinceye kadar durduğu zikredilmektedir. Sahâbîler bu şekildeki uygulamaya bir süre daha devam etmiş, daha sonra bunun da kendisine meşakkat vereceğini düşünerek cenazeyi evine kadar götürmüş, sonra haber vermişlerdi. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in evinin yanında olacak şekilde cenaze namazını kılmasını istemişlerdi. Vâkıdî, bu yüzden buraya cenaze yeri "موضع الجنائز" denildiğini, çünkü cenazelerin buraya getirilip konduğunu zikretmektedir. Ayrıca o daha sonra insanların cenazelerini oraya kaldırıp orada namaz kılmaları şeklindeki geleneğin günümüze kadar devam ettiğini de eklemektedir (İbn Sa'd, 1997, 1/197-198).

Kaynaklardaki bilgilerden hareketle Bakî‘ Mezarlığı’na Müslümanların kadın erkek, Ensar-Muhacir, hiçbir ayırım yapılmadan defnedildiklerini söyleyebiliriz. Hz. Peygamber vefat ettiğinde insanlar onun nereye defnedileceği konusunda ihtilaf etmişlerdi. Kimisi onun minberin yanında, kimisi insanlara imamlık yapıp namaz kıldığı yerde, diğer bir kısmı ise Bakî‘de ashâbının yanında defnedilmesini teklif etmişti. Hz. Ebû Bekir ise onun “*ruhunun kabzedildiği yerde defnedilmesi gerektiğini*” söylemişti. Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber’in “*Hiçbir peygamber yok ki, vefat ettiği yerde gömülmesin.*” buyurduğunu oradakilere ifade etmişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber vefat ettiği yatağın altı kazılarak oraya defnedildi (İbn Sa‘d, 1997, 1/44-45).

Hz. Peygamber döneminde Medine’de mezar kazma işlemiyle ilgilenen iki kişi bulunmaktaydı. Bunlardan birisi lahit diğeri şak/yarık şeklinde kazıyorlardı. Hz. Peygamber’in bu hususta “*Lahit bizim, şak ise başkalarınındır.*”, Vekî rivayetinde ise “*Yarık, ehl-i kitabındır.*”, Fadl b. Dükeyn rivayetinde ise “*Yarık başkalarınındır.*” buyurduğu rivayet edilmektedir. Hz. Peygamber vefat ettiği zaman insanlar Resûlullah için hangi usulle kazılacağı konusunda istişarede bulunmuşlar, sonra da “*İki kişiden hangisi önce gelirse, o çalışsın.*” şeklinde karar almışlardı. Lahit yapan daha önce geldiğinden dolayı Hz. Peygamber için lahit yapmıştı. Lahit kazan kişinin Ebû Talha olduğu rivayet edilmektedir. Diğer kişinin ise Mekkeli bir adam olduğu zikredilmekte kim olduğuyla ilgili bilgi verilmemektedir. Yine İbn Sa‘d tarafından aktarılan bir rivayette Mekkeliler gibi yarık şeklinde mezar kazan kişinin Ebû Ubeyde b. Cerrâh olduğu zikredilmektedir. O dönemde Mekkeliler mezarlarını yararlar, Medineliler ise lahit kazarlardı. Hz. Peygamber’in kabri lahit şeklinde kazıldıktan sonra üzerlerine kerpiçler konulmuştu. Hz. Peygamber’in kabrinin ne şekilde kazılacağı konusunda ihtilafa düşüldüğü zaman Muhacir ve Ensar’ın farklı görüşe sahip olduğu görülmektedir. Muhacirler, Mekke ehlinin yaptığı gibi yarık şeklinde, Ensar ise Medine’de olduğu gibi lahit şeklinde kazın dediklerinden iki kişiye de haber salındığı rivayet edilmektedir (İbn Sa‘d, 1997, 2/225-228).

Yine ölülerin bir yerden başka bir yere taşınıp taşınamayacağı konusunda ihtilafların olduğu görülmektedir. Ancak rivayet edildiğine göre Sa‘d b. Ebû Vakkâs (öl. 55/675) Akîk’de vefat etmiş ve Medine’ye taşınmıştır. Akîk, Medine’ye 10 mil uzaklıkta bulunmaktaydı. İlerleyen zaman içinde bu konu hakkında ihtilaf olduğunda Sa‘d b. Ebû

Vakkâs'ın bu taşınma hadisesi delil olarak sunulmuştur. Ancak Sa'd b. Ebû Vakkâs, Mervân b. Hakem zamanında hicretin elli beşinci senesinde vefat etmişti (İbn Sa'd, 1997, 3/106-110). Bilindiği ve tezimizin ilgili kısımlarında da değindiğimiz üzere Hz. Peygamber döneminde bu tarz taşınma hadiseleri meydana gelmişti.

BÖLÜM 2: HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE BAKÎ MEZARLIĞI'NA DEFNEDİLENLER

2.1. Es'ad b. Zürâre

Nesebi, Ebû Ümâme Es'ad b. Zürâre b. Udes b. Ubeyde b. Sa'lebe b. Ganm b. Mâlik b. Neccâr olup Hazrec kabilesine mensuptur (İbn Hişâm, 1955, 1/431; İbn Sa'd, 1997, 3/359). Es'ad b. Zürâre daha çok künyesi Ebû Ümâme ile tanınmıştır. Künyesi, isminin önüne geçmiştir (İbn Abdülberr, 1415/1994, 1/175; Ebû Nuaym, 1998, 1/280).

Kaynaklarda Es'ad'ın Zekvân b. Abdükays ile birlikte Hz. Peygamber Medine'ye hicret etmeden önce müşriklerin ileri gelenlerinden Utbe b. Rebîa ile görüşmek üzere Mekke'ye gittikleri ve orada Hz. Peygamber ile tanıştıkları, Hz. Peygamber'in İslâmiyet hakkında bilgi vermesi üzerine de Müslüman oldukları yer almaktadır. Es'ad b. Zürâre ve Zekvân b. Abdükays'ın Medine'ye döndükten sonra Medinelilere İslâmiyet'i tanıtmaya başladıkları ve ardından Medineliler arasında İslâmiyet'in yayıldığı bilinmektedir. Bu görüşme Birinci Akabe Biati'nden bir yıl önce gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Es'ad b. Zürâre Birinci Akabe Biati öncesinde Müslüman olmuştur (İbn Hişâm, 1955, 1/431, 437; İbn Sa'd, 1997, 1/169, 3/359; Belâzürî, 1417/1996, 1/243; Begavî, 1432/2011, 1/249; Beyhakî, 1988, 2/433; İbn Abdülberr, 1415/1994, 1/175).

Rivayetlerde, Ensar ile yapılan bu ilk görüşmenin ardından hac mevsiminde Medine'den on iki kişinin geldiği ve Akabe'de Hz. Peygamber'e bi'at ettikleri aktarılmaktadır (İbn Hişâm, 1955, 1/431). Es'ad b. Zürâre'nin İslâm'ı yayma faaliyetleri Akabe Bi'ati sonrasında Mus'ab b. Umeyr'in Medine'ye gelmesi ile hız kazanmış Medine'de Müslüman olanların sayısı artmıştır (İbn Hişâm, 1955, 1/437; İbn Sa'd, 1997, 1/169; Belâzürî, 1417/1996, 1/243; İbn Abdülberr, 1415/1994, 1/175-176).

Birinci ve İkinci Akabe Biatları'nda hazır bulunan Es'ad b. Zürâre, İkinci Akabe Biati'nda grubun en genci olarak ilk bi'at eden sahâbî oldu (İbn Hişâm, 1955, 1/431; 2/56; İbn Sa'd, 1997, 3/359; Begavî, 1432/2011, 1/249; Beyhakî, 1988, 2/433; İbn Abdülberr, 1415/1994, 1/175). Rivayetlerde bu kişinin Abdüleşhel oğullarına göre Ebû Heysem b. Teyyihân olduğu zikredilmekle birlikte Berâ b. Ma'rûr olduğu da nakledilmektedir (İbn Hişâm, 1955, 1/447). Hz. Peygamber'in Akabe Biatları'nda Es'ad b. Zürâre'yi nakib olarak seçtiği (İbn Hazm, 1900, 75) ve onun ölümü üzerine Neccâr

oğullarının Hz. Peygamber'e gelerek kendilerine yeni bir temsilci tayin etmesini istedikleri Hz. Peygamber'in ise "*Sizler benim dayılarınısınız sizin nakibiniz benim.*" dediği ve onlar için yeni bir nakib seçmediği söylenmektedir (İbn Sa'd, 1997, 3/459; Taberî, 1967, 2/398; İbn Hazm, 1900, 95; İbn Abdülberr, ts., 88; İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/163).

Rivayet edildiğine göre Es'ad, Hz. Peygamber, hicret etmeden önce Medine'de (حرة بني) (بيضة في نقيع الخضعات) ilk defa Cuma namazını kıldırmıştır (İbn Hişâm, 1955, 1/435; Fâkihî, 1414/1994, 4/215; İbn Mâce, "Salât", 78; Beyhakî, 1988, 2/433; Yâkût el-Hamevî, 1995, 5/404. Cuma namazının kaç kişiyle birlikte kılındığı konusu fıkıh literatüründe bir değerlendirme ve tartışma alanı bulmuştur. Bu konuda geniş bilgi için bk. Caner, 2019, 121-140).

Kaynaklarda Es'ad b. Zü'râre'nin vefat tarihi ile ilgili farklı bilgiler söz konusudur. Rivayetlerin ekseriyetinde açık bir şekilde ifade edildiği üzere Es'ad b. Zü'râre, Mescid-i Nebevî'nin inşasının devam ettiği süreçte, hicretin 1. senesi Şevvâl ayında vefat etmiştir (İbn Hişâm, 1955, 1/457; İbn Sa'd, 1997, 3/459; Halîfe b. Hayyât, 1977, 56; İbn Ebû Hayseme, 2006, 2/679; Belâzürî, 1417/1996, 1/243; Taberî, 1967, 2/397; Mes'ûdî, ts., 201; İbn Hibbân, 1996, 1/144, 1975, 1/94; Ebû Süleymân er-Rab'î, 1989, 1/63; Ebû Nu'aym, 1998, 1/280; İbn Mende, ts., 1/92; Süheylî, 2000, 4/90; İbnü'l-Esîr, 1996, 1/111; İbn Seyyidi'n-Nâs, 1993, 2/352). Bununla birlikte rivayetlerin bir kısmında Es'ad'ın Bedir Gazvesi'nden önce vefat ettiği aktarılmaktadır (İbn Hişâm, 1955, 1/457; İbn Sa'd, 1997, 3/459; Begavî, 1432/2011, 1/249, 250; Ebû Nu'aym, 1998, 1/280; İbnü'l-Esîr, 1996, 1/110-111). Bir kısım rivayetlerde ise Es'ad'ın Külsûm b. Hidm'den kısa bir süre sonra (İbn Kuteybe, 1992, 152; Ya'kûbî, 2002, 152; Ya'kûbî, ts., 119; Taberî, 1967, 2/397; Süheylî, 2000, 2/226) veya Hz. Peygamber Medine'ye gelmeden evvel vefat ettiği de rivayet edilmektedir (Halîfe b. Hayyât, 1993, 159).

Bu rivayetlerin yanı sıra onun hicretten sonra Hz. Peygamber'in ashâbından ilk vefat eden kişi olduğu da vurgulanmaktadır (Begavî, 1432/2011, 1/251; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 1/114). Ahmed b. Hanbel (öl. 241/856) hicretin 1. senesi Şevvâl ayında vefat ettiğini söylemiş, Hz. Peygamber'in Medine'ye gelmesinden önce vefat ettiği yönünde de bir görüş olduğunu, ancak birinci görüşün daha güçlü bir rivayet olduğunu

belirtmiştir (Ahmed b. Hanbel, 1436/2015, 1/283; İbn Abdülberr, 1415/1994, 4/163; İbnü'l-Esîr, 1996, 1/110-111).

Yukarıdaki bilgilerden ayrı olarak bazı müelliflerin oldukça farklı bir tarih verdikleri de görülmektedir. Mesela İbn Habîb (öl. 245/860) Es'ad'ın Bedir günü vefat ettiğini zikreder (İbn Habîb, ts., 271). İbn Habîb'in neden böyle düşündüğüne dair herhangi bir bilgiye tesadüf edilememiştir. Diğer bir örnek olarak İbn Hazm da (öl. 456/1064) onun Yahudiler'in Medine'den çıkartılmasından kısa bir süre geçtikten sonra vefat ettiğini söyler (İbn Hazm, 1900, 95). İbn Hazm'ın burada kastettiği tarihi anlayabilmek için Yahudiler'in Medine'den çıkartılmaları ile ilgili kısaca bilgi vermemiz yerinde olacaktır. Zira İbn Hazm metninde Yahudiler diyerek genel bir ifade kullanmıştır. Bilindiği üzere Medine'den sırasıyla Benû Kaynukâ Yahudileri (hicretin 2. senesi Zilhicce), Benû Nadîr Yahudileri (hicretin 4. Senesi Rebîülâhir), Benû Kurayza Yahudileri (hicretin 5. senesi Zilkâde) Medine'den çıkartılmışlardır. İbn Hazm'ın verdiği tarihlerin hiçbirisi Es'ad'ın vefat ettiği tarihe yakın değildir.

Rivayetlerde dikkatleri çeken Bedir'den önce vefat ettiği şeklindeki ifadenin hangi tarihi kastettiği değerlendirmeye açık bir husustur. Bedir Gazvesi'nin tarihini hicretin ikinci senesi olarak verdiklerine göre Bedir öncesi, birinci yılı da içine alan uzunca bir zaman dilimini ifade edecektir. Ancak bu muğlak bir ifadedir. Nitekim İbn Hacer (öl. 852/1448) megâzî ve tarih âlimlerinin Es'ad'ın Bedir Gazvesi'nden önce Hz. Peygamber hayattayken vefat ettiği hususunda ittifak ettiklerini söylerken aynı kapalılığı korumaktadır (İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 1/114).

Bazı rivayetlerde görüldüğü üzere Es'ad, Mescid-i Nebvî'nin inşası sırasında vefat etmiştir (İbn Hişâm, 1955, 1/457; İbn Sa'd, 1997, 3/459). Dolayısıyla mescidin inşasının tarihini tespit etmek Es'ad'ın vefat tarihi ile ilgili bilgi elde etmemizi sağlayacaktır. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, mescidin inşasından önce vaktin girdiği yerde namaz kıldırıyordu. Daha sonra Benû Neccâr'dan bazı kimselere haber göndererek mescidi inşa edeceği bahçe için fiyat vermelerini istedi (Tayâlisî, 1999, 3/558; İbn Sa'd, 1997, 1/185). Buradan anlaşılacağı üzere mescidin inşasına hicretten kısa bir süre sonra başlandı. Bu da yukarıda zikrettiğimiz üzere Es'ad'ın vefat ettiği tarihin hicretin 1. senesinde olduğu görüşünü desteklemektedir.

Kaynaklarda Es'ad'ın, Külsûm b. Hidm'den kısa bir süre sonra vefat ettiği ile ilgili bilgiler de yer almaktadır (İbn Kuteybe, 1992, 152; Ya'kûbî, 2002, 152, et-Târîh, 1/119; Taberî, 1967, 2/397). Külsûm b. Hidm'den bahsederken bu hususa ayrıntılı bir şekilde değineceğiz. Bundan dolayı burada sadece Külsûm b. Hidm'in Es'ad b. Zürâre'den önce vefat ettiği ile ilgili rivayetlerin yanlış anlamadan kaynaklandığını, Külsûm b. Hidm'in Es'ad b. Zürâre'den daha sonra ancak Bedir Gazvesi'nden kısa bir süre önce vefat ettiğini söylemekle yetineceğiz.

Rivayetlerde dikkatimizi çeken bir diğer husus da Es'ad b. Zürâre'nin vefatına sebep olan hastalığı ile ilgilidir. Kaynaklarda Es'ad b. Zürâre'nin inleme (الشَّهَقَة), kızıl (الشَّوْكَة), difteri (الذَّبْحَة) veya göz hastalığına (الشَّهْلَة) yakalandığı yer almaktadır. İbn Sa'd'da (öl. 230/845) yer alan bir bilgiye göre Hz. Peygamber kızıl hastalığı sebebiyle Es'ad'a boynundan iki kere dağlama yapmış ancak kısa bir süre sonra vefat etmiştir. İbn Sa'd, dağladığı yerin koldaki kan alınan bölge (اِكْحَل) olduğunu da zikretmektedir (İbn Sa'd, 1997, 3/458- 459; İbn Abdülberr, 1415/1994, 4/163). İbn Mâce (öl. 273/887) ise boynundan yapılan dağlamanın difteri hastalığı sebebiyle yapıldığını söylemektedir (İbn Mâce, "Tıb", 24). İbn Sa'd tarafından verilen bir diğer rivayette ise Es'ad'ın gözüne taun isabet ettiği bilgisi yer almakta, ancak onun, bu hastalık sebebiyle vefat ettiği ile ilgili bilgi verilmemektedir (İbn Sa'd, 1997, 1/131). Halife b. Hayyât (öl. 240/854) ise İbn Sa'd'ın ifade ettiği gibi Es'ad'ın kızıl hastalığı sebebiyle vefat ettiği bilgisini vermiş ancak hastalığı sebebiyle dağlama yapıldığı konusuna değinmemiştir (Halife b. Hayyât, 1977, 56). Tirmizî'nin (öl. 279/893) *es-Sünen* adlı eserinde ise Hz. Peygamber'in Es'ad b. Zürâre'yi kızıl hastalığı sebebiyle dağladığı söylenmiş, ancak dağlama bölgesinden söz edilmemiştir (Tirmizî, "Tıb", 11; Taberî, 1967, 2/398; Begavî, 1432/2011, 1/250; Ebû Nu'aym, 1998, 1/280). İbn Ebî Hayseme (öl. 279/ 892) onun difteri veya göz hastalığından dolayı vefat ettiğini söylemektedir (İbn Ebû Hayseme, 2006, 2/679). Taberî (öl. 310/923) Es'ad'da difteri ve inleme hastalığı olduğunu (Taberî, 1967, 2/397) İbn Hibbân (öl. 354/965) inleme hastalığı sebebiyle vefat ettiğini zikretmektedir (İbn Hibbân, 1996, 1/144; İbn Hibbân, 1975, 1/94). Begavî (öl. 317/929) aktardığı bir rivayette Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin Es'ad'ı dağladığını söylemiş, diğer rivayette ise dağlama yapılmasını emrettiğini zikretmiştir. Dağlama bölgesi bir rivayette boyun diğer rivayette ise başının etrafı olarak geçmektedir (Begavî, 1432/2011, 1/249-251). Ebû Nu'aym (öl. 430/1039) Hz. Peygamber'in Es'ad'ı hastalığı sebebiyle bizzat

dağladığını zikretmekle birlikte hastalığı hakkında bilgi vermemektedir (Ebû Nu‘aym, 1998, 5/2817). İbnü’l-Esîr (öl. 630/1233) bu hastalığın difteri olduğunu söylemektedir (İbnü’l-Esîr, 1996, 1/111).

Rivayetlerde Hz. Peygamber’in Es‘ad’ı difteri hastalığı sebebiyle dağlamasının ardından Es‘ad’ın iyileşmediği ve vefat ettiği yer almaktadır. Yahudiler ve münafıklar Hz. Peygamber’in Es‘ad’ı iyileştirmesi gerektiğini düşünmüşler ancak vefat edince ileri geri konuşmuşlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Es‘ad b. Zürâre’nin vefatının onları zor durumda bıraktığını ifade ederek Allah dilemedikçe hiçbir şeye gücünün yetmediğini söylemiştir (İbn Hişâm, 1955, 1/507; İbn Sa‘d, 1997, 3/458; İbn Kâni, 1997, 3/240; Ebû Nu‘aym, 1998, 1/282; İbn Abdülberr, 1415/1994, 4/163; İbnü’l-Esîr, 1996, 1/111).

Es‘ad’ın yukarıda zikrettiğimiz hastalıklara yakalanma zamanını tespit etmek zordur. Nitekim hayatının bir aşamasında bu hastalıklardan birisini geçirmiş ve sağlığına kavuşmuş olma ihtimali de bulunmaktadır. Bu hususta Ebû Nu‘aym’ın verdiği bilgi önem arz etmektedir. Ebû Nu‘aym, Hz. Peygamber’in Es‘ad’ı kızıl hastalığına yakalandığından dolayı dağladığını, daha sonra boğazında difteri hastalığının baş gösterdiğini ve bu sebeple vefat ettiğini zikretmektedir (Ebû Nu‘aym, 1998, 1/280). Rivayetten, Hz. Peygamber’in dağlaması sebebiyle Es‘ad’ın iyileştiği ancak daha sonra difteri sebebiyle vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Yukarıda rivayetleri nakleden birçok kişinin kızıl hastalığının ne olduğu hakkında bilgi vermemesine karşın Cevâd Alî (öl. 1408/1987) *el-Mufasssal* adlı eserinde “السَّوَكَةُ” hastalığının yüzde veya vücudun farklı bölgelerinde meydana gelen allık, kırmızılık olduğunu açıklamaktadır. O, kızıl hastalığının taun hastalığına benzediğini düşünenlerin görüşüne ehemmiyet vermemekte, kızıl hastalığının ilerlemesi neticesinde tauna sebep olacağını zikretmektedir. Cevâd Alî, “الذَّبْحَةُ” hastalığının da boğazda meydana geldiğini belirtmiş, bu hastalığın Câhiliye Arapları arasında da bilinen bir hastalık olduğunu ve tedavisinin de dağlama olduğunu ifade etmiştir (Cevâd Alî, 2001, 16/27, 39).

Es‘ad b. Zürâre’nin Bakî‘ Mezarlığı’na defnedildiği ile ilgili herhangi bir tartışma yoktur (İbn Sa‘d, 1997, 3/459; Ahmed b. Hanbel, 1436/2015, 1/283; Belâzürî, 1417/1996, 1/243; Ebû Süleymân er-Rab‘î, 1989, 1/63; İbn Abdülberr, 1415/1994, 4/163; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 1/114.). Ancak Müslümanlardan Bakî‘a defnedilen

ilk kişi olması hususunda kaynaklarda bir takım tartışmalara rastlanılmaktadır. Bir kısım rivayetlerde onun ashâbdan Medine’de Bakî‘ Mezarlığı’na defnedilen ilk kişi olduğu yer almaktadır (Begavî, 1432/2011, 1/251; İbn Hibbân, 1975, 1/135; Ebû Nu‘aym, 1998, 1/280; Semhûdî, 1998, 1/209). Müellifler, Es‘ad’ın Bakî‘ Mezarlığı’na defnedilen ilk kişi olduğu hususunu ifade ederken bu görüşün Ensar tarafından dile getirildiğini özellikle belirtmişlerdir. Nitekim Ensar’ın görüşünü verdikten sonra Muhacirlerin görüşüne de yer veren bu eserler Bakî’a defnedilen ilk kişinin Osman b. Maz‘ûn olduğunu söylemişlerdir (İbn Sa‘d, 1997, 3/459; İbn Abdülberr, 1415/1994, 4/163; İbn Nâsiruddîn ed-Dımaşkî, 2010, 5/385; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 1/114). Bu rivayetler muhtemelen Ensar ve Muhacir’e mensup kişilerin anlatımlarını kendi kabileleri bakımından ön plâna çıkarmalarını ifade etmektedir. Nitekim İbn Şebbe (öl. 262/876) Vâkıdî’den (öl. 207/823) naklen Medine’de Ensar’dan ilk vefat eden kişinin Es‘ad olduğunu ve Bakî‘ Mezarlığı’na defnedildiğini, ondan önce de üzerine cenaze namazı kılınan kimse olmadığını zikretmektedir (İbn Şebbe, 1996, 1/68). Buradan da anlaşılaçağı üzere Es‘ad b. Zürâre, Bakî‘ Mezarlığı’na defnedilen ilk kişidir.

Kaynaklarda, Hz. Peygamber’in Osman b. Maz‘ûn’un defnedildiği yere Ravhâ demesi sebebiyle bu isimle anıldığı yer almaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla bu bölgede Hz. Peygamber’in oğlu İbrahim, Osman b. Maz‘ûn ve Es‘ad b. Zürâre’nin kabirleri bulunuyordu (İbn Şebbe, 1996, 1/68; Semhûdî, 1998, 3/83).

Es‘ad b. Zürâre’nin hicretin birinci senesi Şevvâl ayında, Osman b. Maz‘ûn’un ise hicretin ikinci senesi Zilhicce ayında vefat ettiği göz önüne alınacak olursa arada on üç aylık bir zaman dilimi olduğu ortaya çıkacaktır. Bu zaman zarfında Es‘ad b. Zürâre ile Osman b. Maz‘ûn arasında Medine’de başka kişiler de vefat etmiştir. Ancak Ravhâ bölgesinin konumu dikkate alındığında aynı yerde olmaları hususunda herhangi bir problem gözükmemektedir.

İbn Sa‘d, Es‘ad vefat ettiğinde Hz. Peygamber’in onu yıkayıp kefenlediğini ve cenaze namazını kıldırđıđını rivayet etmektedir (İbn Sa‘d, 1997, 3/459). İbn Sa‘d’ın ifadelerinden Medine’de ilk vefat eden kişinin Es‘ad olduğu ile ilgili herhangi bir bilgi elde edilememektedir. Ancak Ebû Nu‘aym Hz. Peygamber’in cenaze namazını kıldığı ilk kişinin Es‘ad olduğunu söylemektedir (Ebû Nu‘aym, 1998, 1/280). Ebû Nu‘aym’ın

ifadelerinden Hz. Peygamber, Medine'ye geldikten sonra ilk vefat eden ve cenaze namazı kılınan kişinin Es'ad olduğu anlaşılmaktadır.

2.2. Külsûm b. Hidm

Nesebi, Ebû Kays Külsûm b. Hidm b. İmrüilkays b. Hâris b. Zeyd b. Ubeyde b. Zeyd b. Mâlik b. Avf b. Amr b. Avf b. Mâlik b. Evs'tir (İbn Sa'd, 1997, 3/467). İbn Sa'd'da yer alan bir bilgiye göre Külsûm, Kubâ'da yaşayan Amr b. Avf kabilesinin önde gelenlerindendi. Hz. Peygamber, Medine'ye gelmeden önce Müslüman olmuştu. Kays adında bir oğlu, Umeyre adında bir kızı vardı (İbn Sa'd, 1997, 4/315, 8/262).

Kaynaklarda Hz. Peygamber'in Rebûlevvel ayının 12. gecesini Pazartesi günü Kubâ'ya geldiği yer almaktadır (İbn Hişâm, 1955, 1/492; Ebû Ahmed en-Nîsâbûrî, 1436/2015, 1/62; İbn Kuteybe, 1992, 152; İbnü'l-Esîr, 1997, 1/698). Ya'kûbî (öl. 292/905) Hz. Peygamber'in Rebûlevvel ayından 8 gün geçtikten sonra Pazartesi günü Medine'ye geldiğini söylemiş Rebûlevvelin 12. gecesini Perşembe günü Medine'ye geldiği yönündeki bilgiyi zayıf bir rivayet olarak aktarmıştır (Ya'kûbî, ts., 1/119).

Hz. Peygamber'in Kubâ'ya geldiği zaman kimin yanında kaldığıyla ilgili kaynaklarda iki farklı görüş bulunmaktadır. Kaynakların bir kısmında Hz. Peygamber'in Külsûm b. Hidm'in evinde kaldığı ileri sürülürken (İbn Sa'd, 1997, 1/180; İbn Düreyd, 1991, 439; İbn Abdülberr, 1415/1994, 3/384; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/83; İbn Kesîr, 1976, 2/330) diğer bir kısmında da Hz. Peygamber'in Sa'd b. Hayseme'nin evinde misafir olduğu zikredilmiştir. İbn İshak da (öl. 151/768) bu konuda iki yaklaşımın olduğunu, Hz. Peygamber'in genel kabule göre Külsûm b. Hidm'in evinde misafir olduğunu ve Sa'd b. Hayseme bekâr olduğu için onun evinde toplantı yaptığını ifade eder. İbn İshak buradan hareketle Hz. Peygamber'in Sa'd b. Hayseme'nin evine konuk olduğu (نزل على سعد بن خيثمة) bilgisinin bundan kaynaklandığını düşünmektedir. Ayrıca bu evin Hz. Peygamber'in ashâbından bekâr olanların kalmasından dolayı beytüla'zâb (بَيْتُ الْأَعْرَابِ) olarak bilindiğini ifade etmektedir (İbn Hişâm, 1955, 1/493; İbnü'l-Esîr, 1996, 2/412). Hz. Peygamber'in Sa'd b. Hayseme'nin evinde misafir olduğunu söyleyenlere göre Külsûm b. Hidm, Hz. Peygamber Medine'ye geldikten kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Bunun bir yanlış anlamadan kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır. Anlaşılan o ki,

zikrettiğimiz üzere Hz. Peygamber, onun evine yalnızca ashâbı ile toplantılarını gerçekleştirmek için gitmiştir.

Kaynaklarda, Hz. Peygamber'in Külsûm b. Hidm'in evinde ne kadar kaldığı ile ilgili farklı bilgiler söz konusudur. Hz. Peygamber'in Kubâ'da Pazartesi gününden Perşembe gününe kadar kaldığı ve bu süre içerisinde orada Kubâ Mescidi'ni inşa ettiği ve o günlerde orada namaz kıldığı rivayet edilmektedir (İbnü'l-Esîr, 1997, 1/698). İbnü'l-Esîr (öl. 630/1233) Pazartesi gününden Perşembe gününe kadar kaldığını zikretmiş, bu süreden daha fazla kaldığı yönündeki görüşü zayıf bir mütalaa olarak aktarmıştır (İbnü'l-Esîr, 1997, 1/698). Bununla birlikte onun orada 1, 2, 3, 4, 10, 14, 22 gün kaldığına dair rivayetler de bulunmaktadır (İbn Abdülberr, 1415/1994, 1/144; İbnü'l-Cevzî, 1997 38; Bürrî, 1403/1983, 2/55; İbn Kesîr, 1976, 2/270; Bâ Mahreme, 2008, 1/44). Bu farklılığın ise onun Külsûm b. Hidm veya Sa'd b. Hayseme'nin evinde kalışı ile ilgili rivayetlerin sonucu olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim onun Sa'd b. Hayseme'nin evinde kaldığını söyleyenler Hz. Peygamber'in orada 1 ay kadar bir süre kaldığını da ileri sürmektedir.

Hz. Peygamber'in daha sonra cuma günü yol üzerinde Benû Sâlim b. Avf Mahallesi'nde ilk Cuma namazını kıldırıldığı, ardından Medine'ye doğru yola çıktığı ve Medine'de Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evinde misafir olduğu aktarılmaktadır (İbn Kuteybe, 1992, 152; İbn Düreyd, 1991, 439; İbn Abdülberr, 1415/1994, 1/144; İbnü'l-Esîr, 1997, 1/698).

Hz. Peygamber, Kubâ'ya Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Ebû Seleme, Âmir b. Rebi'a (İbn Şebbe, 1996, 1/35) ve Âmir b. Fûheyre ile birlikte geldi (Ebû Nu'aym, 1998, 5/2391). Ashâb'dan bazı kimseler Kubâ'ya daha önce gelmiş ve Külsûm b. Hidm'in evinde misafir olmuşlardı. Bunlar arasında Hz. Hamza, Zeyd b. Hârise, Hz. Ali, (İbn Sa'd, 1997, 3/6, 36, 119; İbn Hibbân, 1975, 1/132) Hz. Peygamber'in âzatlıları Enese (Üneyse) ile Ebû Kebşe (İbn Sa'd, 1997, 3/36) Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Mikdâd b. Amr, Habbâb b. Eret, Süheyl b. Beyzâ, Safvân b. Beyzâ, İyâz b. Züheyr, Abdullah b. Mahreme, Vehb b. Sa'd b. Ebû Serh, Ma'mer b. Ebû Serh, Amr b. Ebû Amr b. Benî Muhârib b. Fihri, Süheyl b. Amr'ın mevlası Umeyr b. Avf yer almaktadır (İbn Sa'd, 1997, 3/468; İbn Hibbân, 1996, 1/141).

Külsûm b. Hidm, Mekke'den Medine'ye hicret esnasında Hz. Peygamber'e ve ashâbına yardımcı olan, onları misafirperverliği ile karşılayan önemli isimlerden birisi olarak tarihe geçmiştir. Ancak Külsûm b. Hidm çok uzun bir süre yaşamamış, görebildiğimiz kadarıyla hicretin ikinci yılında vefat etmiştir. Bununla birlikte kaynaklarda Külsûm'un vefat tarihi ile ilgili iki ana görüşün olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan birisi Külsûm b. Hidm'in biraz önce belirttiğimiz, Bedir Savaşı'ndan kısa bir süre önce vefat ettiği şeklindeki hicretin ikinci yılında olduğu görüşüdür (İbn Sa'd, 1997, 3/123; Vâkıdî'den naklen el-Belâzürî, 1417/1996, 1/177). Diğeri ise Külsûm b. Hidm'in Hz. Peygamber Kubâ'ya geldikten kısa bir müddet sonra vefat ettiği şeklindedir. İbn Sa'd'ın (öl. 230/845) hocası Vâkıdî'den (öl. 207/823) aktardığı bir rivayete göre Külsûm b. Hidm, Bedir Gazvesi'nden kısa bir süre önce vefat etmiştir. İbn Sa'd özellikle bu rivayeti destekleyen bir diğer nakilde de aynı şekilde Medine'ye geç hicret eden Mikdâd b. Amr ve Habbâb b. Eret'in Bedir Gazvesi'nden önce, vefat edinceye kadar Külsûm b. Hidm'in evinde kaldıkları bilgisine yer vermektedir. Bu bilgileri birleştirdiğimiz zaman Vâkıdî'nin tespitlerine göre Külsûm b. Hidm'in Bedir Gazvesi'nden az bir süre önce vefat ettiği anlaşılmaktadır. Diğer görüşün ise İbn Sa'd'ın rivayetini yanlış anlayan veya eksik aktaran nakillerden kaynaklandığı görülmektedir. Nitekim İbn Kuteybe (öl. 279/890), Ya'kûbî (öl. 292/905) ve Taberî (öl. 310/923) gibi âlimlerin Külsûm b. Hidm'in Hz. Peygamber Kubâ'ya geldikten çok kısa bir süre sonra vefat ettiği şeklinde bilgiler sunduğu görülmektedir (İbn Kuteybe, 1992, 152; Ya'kûbî, 2002, 152; Ya'kûbî ts., 119; Taberî, 1967, 2/397). İbn Abdülberr (öl. 463/1071) bu rivayetlere de yer verdikten sonra Külsûm b. Hidm'in Bedir Gazvesi'nden az önce vefat ettiği rivayetlerinin daha doğru olduğu kanaatini izhar etmiştir (İbn Abdülberr, 1415/1994, 3/385). Böylece Vâkıdî'nin rivayetini esas aldığı anlaşılmaktadır. İbn Kuteybe ve diğer müelliflerin bu rivayeti neden böyle anladığı hususu izah edilmeye muhtaç bir durumdur.

Anlayabildiğimiz kadarıyla İbn Sa'd'ın metninde yer alan ve aşağıda tablolarda verilen metinlerden de ortaya çıktığı üzere Vâkıdî'nin ifadelerinde geçen Medine'ye gittikten kısa bir süre sonra vefat etti ifadesi, müellifleri yanlış yönlendirmiş, muhtemelen cümlenin ikinci kısmını ihmal ederek bunu Külsûm b. Hidm'in Hz. Peygamber'in Kubâ'da bulunduğu süre içerisinde vefat ettiği şeklinde yorumlamış, metnin ikinci kısmını dikkate almamışlardır. Meselenin daha iyi anlaşılabilmesi ve müelliflerin

rivayetin hangi kısmını dikkate aldıklarının daha iyi görebilmesi amacıyla ilgili metinleri aşağıda vereceğiz.

Tablo 1: İbn Sa‘d’ın Metninde Yer Alan İfadeler

Müellif	Verdiği Vefat Tarihi Bilgisi	Rivayet
Vâkıdî’den Naklen İbn Sa‘d	Hiz. Peygamber, Bedir’e çıkmadan kısa bir süre önce	قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مُوسَى بْنُ يَعْقُوبَ، عَنْ عَمَّتِهِ: «أَنَّ الْمُقْدَادَ بْنَ عَمْرٍو وَخَبَّابَ بْنَ الْأَرْتِّ لَمَّا هَاجَرَا إِلَى الْمَدِينَةِ نَزَلَا عَلَى كَلْثُومِ بْنِ الْهَدَمِ، فَلَمْ يَبْرَحَا مَنَزَلَهُ حَتَّى تُوْفِيَ قَبْلَ أَنْ يَخْرُجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى بَدْرٍ بِبَيْسِيرٍ، فَتَحَوَّلَا فَنَزَلَا عَلَى سَعْدِ بْنِ عُبَادَةَ، فَلَمْ يَزَالَا عِنْدَهُ حَتَّى فُتِحَتْ بَنُو فَرِيطَةَ» قَالُوا: وَآخَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ خَبَّابِ بْنِ الْأَرْتِّ وَجَبْرِ بْنِ عَتِيكٍ، وَشَهِدَ خَبَّابُ بَدْرًا، وَأُحْدَا، وَالْخَنْدَقَ، وَالْمَشَاهِدَ كُلَّهَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Tablo 2: İbn İbn Kuteybe’nin Metninde Yer Alan İfadeler

Müellif	Verdiği Vefat Tarihi Bilgisi	Rivayet
İbn Kuteybe	Hiz. Peygamber, Kubâ’ya geldikten kısa bir süre sonra	ونزل بقاء على كالثوم بن الهدم، من: بني عمرو بن عوف الأوسي، ثم مات «كلثوم»، فتحول إلى «سعد بن خيثمة الأوسي»، فأقام شهرا وأربعة أيام إلى أن تمت صلاة المقيم

Nitekim Mehmet Apaydın da İbn Sa‘d’ın Vâkıdî’den aktardığı bilgiyi esas alarak Külsûm b. Hidm’in vefat tarihini tespit etmeye çalışmıştır. Apaydın, Mikdâd b. Amr ve Habbâb b. Eret’in hicretin ikinci yılının Rebûlevvel ayında Külsûm b. Hidm’e misafir olduklarını zikretmiştir. Külsûm b. Hidm’in o süreçte hayatta olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Bu sebeple Külsûm b. Hidm’in Bedir Gazvesi’nden evvel Cumâdelevvel, Receb veya Şâban aylarından birinde vefat etmiş olabileceğini ileri sürmektedir (Apaydın, 2018, 448).

Yukarıda işaret ettiğimiz probleme bağlı olarak müelliflerin bir kısmının Es‘ad b. Zürâre’nin vefatını da bu rivayete bağlı olarak yanlış naklettikleri anlaşılmaktadır. Vâkıdî’nin rivayetini yanlış yorumlayan birçok müellif, Es‘ad b. Zürâre’nin Külsûm b. Hidm’den kısa bir süre sonra vefat ettiğini söylemektedirler (Taberî, 1967, 2/397; Ebû Süleymân er-Rab‘î, 1989, 1/64; İbn Abdülberr, 1415/1994, 3/385). Rivayetlerin bir kısmında Külsûm’ün Medine’de Müslümanlardan ilk ölen kişi olduğu ve ardından Ebû Ümâme Es‘ad b. Zürâre’nin vefat ettiği zikredilmektedir (Ebû Süleymân er-Rab‘î, 1989, 1/64; Diyârbekrî, ts., 1/348). Es‘ad b. Zürâre’nin vefat tarihi ile ilgili bilgileri ilgili

kısımda ayrıntılı olarak verdiğimizden dolayı burada yalnızca Es'ad b. Zûrâre'nin Külsûm b. Hidm'den evvel vefat ettiğini söylemekle yetineceğiz.

Külsûm b. Hidm ile ilgili değinmemiz gereken bir diğer konu da onun vefat yaşıdır. Vâkıdî tarafından verilen bir bilgide Külsûm b. Hidm için (شَيْخًا كَبِيرًا), Diyârbekrî de (öl. 990/1582) ise (كَبِيرُ السِّنِّ) ifadesi kullanılmaktadır. Bu ifadelerden Külsûm b. Hidm'in 80 yaşını aşkın vefat ettiği ileri sürülebilir. Çünkü Araplarda şeyh kelimesi yaşlı insanlar için kullanılmaktadır (İbn Sa'd, 1997, 3/468; Diyârbekrî, ts., 1/348).

Bu konuda tartışılması gereken bir diğer önemli problem de Külsûm b. Hidm'in nereye defnedildiği meselesidir. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Hz. Peygamber'in Kubâ'ya gelmesinden kısa bir müddet sonra öldüğünü ileri sürenlere göre Külsûm b. Hidm'in Kubâ'da medfun olması gerekmektedir. Ancak bu rivayetlerin güçlü olmadığını ve yanlış bir anlamadan kaynaklandığını zikretmiştik. Bununla birlikte onun Kubâ'da mı yoksa Medine'de mi medfun olduğu tartışmaya açık bir konudur. Kaynaklarda yer alan bilgiler bu konuda sükût halindedir. Külsûm b. Hidm'in defn yerini tespit etmek mümkün değildir. Sıbt b. el-Acemî (öl. 884/1479), Külsûm b. Hidm'in Ensar'dan Bakî' Mezarlığı'na defnedilen ilk kişi olduğuna dair rivayetlerin bulunduğunu, ardından ismini vermediği müelliflerden bu kişinin Es'ad b. Zûrâre olduğunu aktarmaktadır (Sıbt b. Acemî, ts., 2/75).

Şâmî (öl. 942/1535) ise Külsûm b. Hidm'in Muhacirlerden Bakî' Mezarlığı'na ilk defnedilen kişi olduğu görüşünü zayıf bir görüş olarak aktarmaktadır (Şâmî, 1993, 12/53). Burada Şâmî'nin böyle bir ifadeyi nasıl olup da kullandığını anlamakta zorlandığımızı da ifade etmeliyiz. Zira Külsûm b. Hidm, bilindiği üzere Evs kabilesine mensuptur. Nitekim hicret sırasında Hz. Peygamber'i evinde misafir ettiği bilinmektedir.

Selmân-ı Fârisî'nin İslâm oluş hikâyesini anlattığı rivayete kitabında genişçe yer veren Halebî (öl. 1044/1634) bize çok kıymetli bir bilgi sunmaktadır. Buna göre henüz daha Müslüman olmayan ve Medine'ye getirilen Selmân, Hz. Peygamber'i çeşitli ortamlarda gözlemlemiştir. Bunlardan birisi de Selmân'ın ifadesine göre bir seferinde Bakî' Mezarlığı'nda Hz. Peygamber'e tesadüf etmesidir. Selmân'ın verdiği bilgilere göre Hz. Peygamber Kubâ'da evinde kaldığı Külsûm b. Hidm'in cenazesine katılmıştı. Bu

bilgileri bize sunan Halebî, Bakî'a defnedilen ilk kişinin Külsûm b. Hidm, Es'ad b. Zûrâre veya Osman b. Maz'ûn olduğuna dair farklı görüşler bulunduğunu ifade etmiştir.

Halebî Bakî' Mezarlığı'na defnedilen ilk kişinin Külsûm b. Hidm olduğu şeklindeki rivayetleri zayıf bulmuştur. Bununla birlikte o, Selmân el-Fârisî'nin Külsûm b. Hidm'in Bakî' Mezarlığı'na Hz. Peygamber'in katıldığı bir cenaze töreninde defnedildiğini ifade eden rivayetine yer vermiştir (Halebî, 1427/2006, 1/273-274). Dolayısıyla Halebî'nin Külsûm b. Hidm'in vefat tarihini Es'ad b. Zûrâre'den sonra, Bedir Savaşı'ndan önce kabul ettiği anlaşılmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Külsûm b. Hidm'in Bakî' Mezarlığı'na defnedildiğini söyleyen ilk müelliftir.

2.3. Rukiyye bint Resûlullah

Bakî' Mezarlığı'na Hz. Peygamber'in aile efradından defnedilenler de oldu. Bunlardan birisi Hz. Peygamber ve Hz. Hatice'nin Zeyneb'den sonra dünyaya gelen kızları Rukiyye idi (Hz. Peygamber ve Hz. Hatice'nin çocuklarının doğum sıralarıyla ilgili birtakım tartışmalar için bk. İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/398). Rukiyye, Resûlullah'ın kızı olması hasebiyle Kureyş'in Benû Hâşim koluna mensuptur (İbn Hişâm, 1955, 3/368). Hâkim en-Nîsâbü'rî tarafından aktarılan bir rivayete göre o, Hz. Peygamber 33 yaşındayken dünyaya gelmiştir (Hâkim, 1990, 4/50). Bu da bize onun hicretten 20 yıl önce 603 yılında Mekke'de dünyaya geldiğini göstermektedir.

Rukiyye'nin nübüvvetten önce Ebû Leheb'in oğlu Utbe ile nikâhlandığı ancak henüz düğünleri yapılmadan Leheb sûresinin nazil olması üzerine ayrıldıkları rivayet edilmektedir (Mus'ab ez-Zübeyrî, ts., 22; Ebû Nu'aym, 1986, 1/454). Ebû Leheb, bu ayet sebebiyle oğlunun Hz. Peygamber'in kızı Rukiyye ile evli kalmasına müsaade etmemiştir (İbn Sa'd, 1997, 8/29; Ebû Nu'aym, 1998, 6/3196). Rukiyye, Utbe'den ayrıldıktan sonra Hz. Osman ile evlenmiştir (Mus'ab ez-Zübeyrî, ts., 22; Belâzürî, 1417/1996, 1/401; Ebû Nu'aym, 1998, 6/3196). Hz. Rukiyye, Osman b. Affân ile evlendikten sonra Habeşistan'a hicret etti (Mus'ab ez-Zübeyrî, ts., 22; İbn Sa'd, 1997, 1/160; Ebû Nu'aym, 1998, 6/3196). Orada Abdullah adında bir çocukları doğdu. Abdullah küçük yaşta vefat etti (İbn İshak, 1978, 223; Belâzürî, 1417/1996, 1/401; Ebû Nu'aym, 1998, 6/3196; İbn Hazm, 1983, 83. İbn İshak'da yalnızca Habeşistan'a birlikte

hicret ettikleri yer almaktadır). Rukiyye ile Osman, sosyal boykotun kaldırılmasından sonra Mekke'ye döndüler, ardından Medine'ye hicret ettiler (Öztürk, 2015, 119-124).

Kaynaklarda, Rukiyye'nin Medine'ye geldikten sonra hicrî 2. yılda kızamığa yakalandığı ve bu sebeple vefat ettiği aktarılmaktadır (İbn Şebbe, 1996, 1/70; Hâkim, 1990, 4/53; İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/400; İbnü'l-Esîr, 1996, 7/126). Bir kısım rivayetlerde ise yalnızca hastalandığı zikredilmiştir. Ancak hangi hastalığa yakalandığı hususunda bilgi verilmemiştir (Ahmed b. Hanbel, 1431/2010, 1/529). Rivayetlerde Rukiyye'nin Bedir Gazvesi'nden önce rahatsızlandığı yer almaktadır. Buna bağlı olarak hastalığının ağırlaşması sebebiyle Hz. Peygamber'in Hz. Osman'a Bedir Gazvesi'ne katılmamasını ve eşinin yanında kalmasını söylediği nakledilmektedir (İbn Sa'd, 1997, 2/8; Ebû Nu'aym, 1998, 6/3196).

Kaynaklarda Rukiyye'nin hicrî 2. yılda vefat ettiği ile ilgili bilgiler ön plana çıkmaktadır (Halîfe b. Hayyât, 1977, 65; İbn Ebû Şeybe, 2015, 20/442; Ebû Nu'aym, 1998, 6/3198; İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/400). Ancak ikinci yıl içerisinde hangi ay veyahut günde vefat ettiği ile ilgili farklı bilgiler söz konusudur. Bu farklılıkların kaynaklarda yer alan anlatım tarzlarından kaynaklandığı ileri sürülebilir. Bedir Savaşı'nın gerçekleştiği Ramazan ayı (Ebû Süleyman er-Rab'î, 1989, 1/68; Nevevî, ts., 1/322; Şâmî, 1993, 12/55) Bedir ehlinin Medine'ye döndüğü gün (İbn Ebû Hayseme, 2006, 3/388) Ramazan ayının sonu ile Şevvâl'in ilk günü Zeyd b. Harise'nin Bedir müjdesini Medine'ye getirdiği gün (İbn Sa'd, 1997, 2/13; İbn Ebû Şeybe, 2015, 20/442; İbn Hibbân, 1996, 1/409; Hâkim, 1990, 4/53; İbn Manzûr, 1984, 2/263; Kastallânî, ts., 1/228), Rukiyye Medine'ye geldikten 1 sene 10 ay ve 20 gün sonra (İbn Kuteybe, 1992, 142; İbn Mende, ts., 2/474), Hz. Peygamber, Bedir Savaşı'ndayken hicretin 17. ayının başında (İbn Sa'd, 1997, 8/29-30; İbnü'l-Cevzî, 1997, 31), Hz. Peygamber'in Medine'de bulunmadığı 19 günlük süre (Ebû'l-Fidâ, 1427/2006, 129; İbnü'l-Verdî, 1996, 1/111) veya Hz. Peygamber, Bedir'den dönmeden önce ifadeleri onun vefat sürecini anlatmak üzere rivayetlerde karşımıza çıkan metinlerdir (İbn Hibbân, 1996, 1/409).

Rukiyye'nin vefat ettiği ay ile ilgili farklı bilgiler sunan müellifler de bulunmaktadır. Yukarıda İbn Kuteybe'de (öl. 279/890) yer alan Rukiyye'nin Medine'ye geldikten 1 sene 10 ay ve 20 gün sonra vefat ettiğini belirten rivayeti zikretmiştik. İbn Kuteybe'nin ifadelerinden Rukiyye'nin Zilhicce ayı içerisinde vefat ettiği anlaşılmaktadır (İbn

Kuteybe, 1992, 142; Şâmî, 1993, 12/55). İbn Kuteybe’de yer alan bilgiyi destekleyici mahiyette Şâmî’nin (öl. 942/1535) aktardığı rivayette de Rukiyye’nin Zilhicce ayında vefat ettiği zikredilmektedir (Şâmî, 1993, 12/55). Şâmî’nin aktardığı bir diğer rivayette ise Rukiyye’nin Ramazan ayı geçmeden vefat ettiği zikredilmektedir (Şâmî, 1993, 12/55).

Rivayetlerde, Hz. Peygamber’in Bedir Gazvesi sona erdikten sonra, Ramazan ayının sonu veya Şevvâl ayının başında Zeyd b. Hârise’yi müjde vermek üzere Medine’ye gönderdiği zikredilmektedir. Rivayette yer alan detaya göre Zeyd, Medine’ye geldiğinde Hz. Osman Rukiyye’yi defnetmekteydi (İbn Sa’d, 1997, 2/13; İbn Ebû Şeybe, 2015, 20/442; Fesevî, 1981, 3/159; İbn Hibbân, 1996, 1/409; Hâkim, 1990, 4/53; İbn Manzûr, 1984, 2/263; Kastallânî, ts., 1/228). Kaynaklarda yer alan bilgilerden hareketle Rukiyye’nin vefat yaşını tespit etmek mümkündür. Hâkim’in (öl. 405/1014) yukarıda da vurguladığımız rivayetine göre Rukiyye doğduğunda Hz. Peygamber 33 yaşında (Hâkim, 1990, 4/50) ise Rukiyye’nin hicretten 20 sene önce doğduğu ve Medine’de Bedir Gazvesi sırasında 22 yaşında vefat ettiği anlaşılmaktadır. Rivayetlerde Rukiyye’nin cenazesini Ümmü Eymen’in yıkadığı, cenaze namazını Hz. Osman’ın kıldırıldığı yer almaktadır (Belâzürî, 1417/1996, 1/401; İbn Kesîr, 1976, 2/471).

Rukiyye’nin Bakî‘ Mezarlığı’na defnedildiği rivayet edilmektedir (İbn Sa’d, 1997, 2/13; İbn Kesîr, 1997, 5/185; Şâmî, 1993, 4/57). Tayâlisî’nin (öl. 204/820) *el-Müsned* adlı eserinde yer alan bir rivayete göre Hz. Peygamber, Rukiyye vefat ettiği zaman onun Osman b. Maz’ûn’un yanına defnedilmesini istemiştir (Tayâlisî, 1999, 4/411). Rivayette böyle zikredilmekle birlikte Hz. Peygamber’in Bedir’e çıkmadan önce bunu söylemiş olması ve kızı vefat edecek olursa Osman b. Maz’ûn’un yanına defnedilmesini tavsiye etmiş olması gerekmektedir. Veyahut rivayetlerin aksine Hz. Peygamber’in Rukiyye vefat etmek üzereyken Medine’ye döndüğü düşünülebilir. Ancak bunu aktarılan rivayetler desteklememektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in Bedir’e çıkmadan önce tavsiye ettiğini düşünmek daha makul görülmektedir. Rukiyye’nin Osman b. Maz’ûn’un yanında defnedildiği bilgisini kabul edecek olursak bu ifadeden onun Muhacirlerin yanına defnedildiği anlaşılmaktadır.

Rivayetlerde Hz. Ömer’in Rukiyye’nin vefatı sebebiyle ağlayan kadınları uyardığı, Hz. Peygamber’in de Hz. Ömer’e kadınlara engel olmamasını söylediği (Tayâlisî, 1999,

4/411; İbn Sa'd, 1997, 8/29-30; Zehebî, Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ, 2/250-251; Semhûdî, ts., 2/365), Hz. Fâtıma'nın Rukiyye'nin mezarının eşiğinde ağladığı, Hz. Peygamber'in ise elbisesinin kenarıyla onun gözyaşlarını sildiği yer almaktadır (Tayâlisî, 1999, 4/411; İbn Şebbe, 1996, 1/69). Hz. Peygamber'in ve Hz. Ömer'in Bedir'de oldukları, onlar Medine'ye dönmeden önce Rukiyye'nin definin gerçekleştiğini dikkate alacak olursak bunun daha sonra gerçekleşen bir taziye merasimi veyahut ziyaret esnasında gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Hz. Fâtıma ile ilgili anlatılanın da yine Hz. Peygamber ile Rukiyye'nin mezarını ziyaret esnasında gerçekleştiği daha makul durmaktadır.

Bununla birlikte aktarılan rivayetlerde bir detay daha dikkatimizi çekmektedir. İbn Abdülber'in (öl. 463/1071) *el-İstî'âb* adlı eserinde, Hz. Peygamber'in Rukiyye'nin defin işlemi sırasında kabre, önceki gece eşine yaklaşmayan birisinin girmesini istediği bunun üzerine de Hz. Osman'ın kabre inmediği yer almaktadır (Hâkim, 1990, 4/51; İbn Abdülber, 1415/1995, 4/400). Ancak İbn Abdülber, bu rivayeti naklettikten sonra bunun hatalı olduğunu söylemiştir. Buna Hz. Peygamber'in Bedir'de olmasını gerekçe göstermektedir. Yaşanan bu hadisenin Rukiyye'nin defni sırasında gerçekleşmediğini Ümmü Külsûm'un defni sırasında meydana geldiğini zikretmiştir (İbn Abdülber, 1415/1995, 4/400). Dolayısıyla yukarıda ifade ettiğimiz Hz. Ömer'in ağlayanları uyardığı ve Hz. Peygamber'in de Fâtıma'nın gözyaşlarını elbisesinin kenarıyla sildiği şeklindeki rivayetlerin de Rukiyye ile alakalı olmaması muhtemeldir.

2.4. Osman b. Maz'ûn

Nesebi, Osman b. Maz'ûn b. Habîb el-Cumahî'dir (İbn İshak, 1978, 177; İbn Hişâm, 1955, 1/367; İbn Sa'd, 1997, 3/300; Fesevî, 1981, 1/272; Belâzürî, 1417/1996, 1/212). Kureyş kabilesinin Benû Cumah koluna mensup olup (İbn İshak, 1978, 223; Ebû Nu'aym, 1998, 4/1956), künyesi Ebû's-Sâib'dir (İbn Sa'd, 1997, 3/300; İbn Ebû Hayseme, 2006, 1/360). Daha çok ismiyle meşhur olduğu rivayet edilmektedir (İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 12/283). Osman b. Maz'ûn'un Hz. Peygamber ile görüştüğten sonra İslâmiyet'i kabul ettiği (İbn İshak, 1978, 143) ve Birinci Habeşistan Hicreti'ne katıldığı bilinmektedir (İbn Hişâm, 1955, 1/327; İbn Sa'd, 1997, 3/301; Ebû Nu'aym, 1998, 4/1954; Beyhakî, 1988, 2/370). Onun daha sonra Medine'ye hicret ettiği aktarılmaktadır (Belâzürî, 1417/1996, 1/212).

Kaynaklarda, Osman b. Maz'ûn'un vefat tarihi ile ilgili farklı bilgiler yer almaktadır. Rivayetlerin ekseriyetinde açık bir şekilde ifade edildiği üzere Osman b. Maz'ûn hicretin ikinci senesi Zilhicce ayında vefat etmiştir (Nisan/Mayıs 624) (Belâzürî, 1417/1996, 1/212; Taberî, 1967, 2/485; Begavî, 1432/2011, 4/67; İbn Hibbân, 1975, 1/212; Ebû Süleymân er-Rab'î, 1989, 1/69; İbn Abdülberr, 1415/1994, 3/165; Ebû Nu'aym, 1998, 4/1954; İbnü'l-Esîr, 1996, 3/620-621; İbn Hacer, 2008, 7/111; Semhûdî, 1998, 1/216; Kastallânî, ts., 1/234; Halebî, 1427/2006, 1/274). Bununla birlikte rivayetlerin bir kısmında onun Bedir Gazvesi'nden sonra (Buhârî, 1426/2005, 1/303-304; Müslim, 1984, 1/406; İbn Seyyidünnâs, 1993, 2/352; İbn Hacer, 2008, 7/111), hicretin 30. ayında Şâban ayının başında (İbn Sa'd, 1997, 3/303; İbn Abdülberr, 1415/1994, 3/165; Hârizmî, 1997, 350; Bürri, 1403/1983, 1/103; Nevevî, ts., 1/326), Hz. Peygamber Hafsa ile evlenmeden Uhud'dan önce (İbn Hacer, 2008, 9/226), Bedir Gazvesi'nden sonra Uhud Gazvesi'nden önce (İbn Kuteybe, 1992, 422), Hz. Peygamber Medine'ye gelmeden önce (Buhârî, ts., 6/210; Begavî, 1432/2011, 4/66), Hz. Peygamber Medine'ye geldikten 22 ay veya 6 ay sonra (İbn Abdülberr, 1415/1994, 3/165) vefat ettiği aktarılmaktadır. Bu bilgilerin yanı sıra bir kısım rivayetlerde sadece Hz. Peygamber zamanında vefat ettiği zikredilmekte ancak mutlak bir tarih verilmemektedir (İbn Ebû Hayseme, 2006, 1/360; Begavî, 1432/2011, 4/64; İbn Hibbân, 1975, 1/212; İbn Mende, 1996, 408; Kivâmü's-Sünne et-Teymî, ts., 551).

İbn Kuteybe (öl. 279/890), *el-Me'ârif* adlı eserinde Osman b. Maz'ûn'un Bedir Gazvesi'nden (17 Ramazan 2/13 Ocak 624) sonra Uhud Gazvesi'nden (11 Şevvâl 3/26 Ocak 625) önce Medine'de vefat ettiğini zikretmektedir (İbn Kuteybe, 1992, 422). İbn Kuteybe'nin ifadelerinden Osman b. Maz'ûn'un yaklaşık olarak hicretin ikinci senesi 17 Ramazan ile üçüncü senesi 11 Şevvâl arasında bir günde vefat ettiği anlaşılmaktadır.

İbn Abdülberr (öl. 463/1071) Osman b. Maz'ûn'un hicri ikinci yılda vefat ettiğini zikretmiş, Hz. Peygamber Medine'ye geldikten 6, 22, 30 ay sonra vefat ettiği şeklindeki nakilleri zayıf bulmuştur. İbn Abdülberr'in hem hicri ikinci yılda vefat ettiğini söylemesi hem de 22. ayda vefat ettiği görüşünü zayıf bulması anlaşılması zor bir durumdur. İbn Abdülberr'in bu iki cümlesini bir arada düşündüğümüzde aslında birinci cümlesi ile ikinci cümlesi arasında belirgin bir fark olmadığı ve Osman b. Maz'ûn'un hicretin ikinci senesinde vefat ettiği ortaya çıkmaktadır. Ancak birinci cümlesinde ikinci

cümlesinden anlaşıldığı üzere Osman b. Maz‘ûn’un hicri ikinci yılın herhangi bir ayında vefat etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Hicreti Rebîülevvel ayından başlatırsak 22 ay sonrası Muharrem ayına, hicreti Muharrem ayından başlatırsak Zilkâde ayına denk gelmektedir. Eğer ikinci yılda vefat ettiğini kabul edecek olursak aslında İbn Abdülberr’in zayıf olarak verdiği 22 ay sonrası da ikinci yılda yer almaktadır (İbn Abdülberr, 1415/1994, 3/165-166). İbn Abdülberr 22 ay sonra vefat ettiği yönündeki görüşü zayıf bulduğuna göre Osman b. Maz‘ûn’un daha erken bir zamanda vefat ettiğini savunuyor olmalıdır.

Yukarıdaki bilgilerden ayrı olarak bazı müelliflerin oldukça farklı bir tarih verdikleri de görülmektedir. Mesela İbn Sa‘d (öl. 230/845) *et-Tabakâtü’l-Kübrâ* adlı eserinde Osman b. Maz‘ûn’un Bedir’e katıldıktan sonra hicretin 30. ayının başında Şâban ayında vefat ettiğini zikreder (İbn Sa‘d, 1997, 3/303). İbn Abdülberr’in de bu bilgiye yer verdiği anlaşılmaktadır. Muhtemelen İbn Abdülberr ismini zikretmeden İbn Sa‘d’ın Osman b. Maz‘ûn’un hicretten 30 ay sonra vefat ettiği rivayetine yer vermiş görülmektedir. Ancak yukarıda da işaret ettiğimiz üzere bu rivayeti zayıf bulmaktadır. Bu tarih, hicreti Rebîülevvel ayından başlatırsak 3. yıl Şâban ayına, hicreti Muharrem ayından başlatırsak yine 3. yılın Cumâdelâhire ayına denk gelmektedir (İbn Abdülberr, 1415/1994, 3/165-166).

Nitekim yukarıda da zikrettiğimiz üzere İbn Abdülberr, Osman b. Maz‘ûn’un hicretin ikinci senesinde vefat ettiğini vurgulamaktadır. İbn Abdülberr, yukarıda verdiğimiz bilgilere ilave olarak Osman b. Maz‘ûn’un Hz. Peygamber Medine’ye geldikten 6 ay sonra vefat ettiğini bildiren zayıf bir görüşe daha yer vermekte ve bu bilginin Osman b. Maz‘ûn’un Hz. Peygamber’in Bedir Gazvesi’nden döndükten 6 ay sonra vefat etmiş olması şeklinde anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir (İbn Abdülberr, 1415/1994, 3/165-166). Dolayısıyla İbn Abdülberr’in bu yaklaşımından Osman b. Maz‘ûn’un Bedir’den 6 ay sonrası olan hicri 3. yılın başında Rebîülevvel ayında vefat ettiği anlaşılmaktadır. Bu onun yukarıda verdiğimiz ikinci yıl görüşüyle çelişmektedir.

Genel kanaatin aksine Buhârî (öl. 256/870) *et-Târihu’l-Kebîr* adlı eserinde Osman b. Maz‘ûn’un Hz. Peygamber Medine’ye gelmeden önce vefat ettiğini zikretmektedir (Buhârî, ts., 6/210). Ancak Buhârî *Târihu’l-Kebîr*’in muhtasarı olduğunu anlaşılan *et-Târihu’l-Evsat* adlı eserinde Osman b. Maz‘ûn’un Bedir Gazvesi’nden sonra vefat

ettiğini ifade etmektedir (Buhârî, 1426/2005, 1/303-304; Ağırman, 2011, 89-90). Bu iki bilgi arasında bir hayli fark bulunmaktadır. Muhtemelen *et-Târihu'l-Kebîr*'de yer alan Osman b. Maz'ûn'un Hz. Peygamber Medine'ye gelmeden önce vefat ettiği şeklindeki rivayet eksik bir aktarımın veyahut istinsah hatasının ürünü olmalıdır (Bazı örnekler için bk. Keskin, 2003, 103-120).

Kaynaklarda Osman b. Maz'ûn'un Medine'de vefat eden ilk muhacir olduğu yer almaktadır (İbn Şebbe, 1996, 1/69; Bürri, 1403/1983, 1/103; İbnü'l-Âkûlî, 1994, 1/343; Sıbt b. Acemî, ts., 2/62; İbn Hacer el-Heytemî, 1998, 460). Medine'de ölen ilk Muhacir olduğu hususunda İbn Şebbe (öl. 262/876) ve Bürri (öl. 645/1247) gibi âlimler ittifak etmişlerdir. Bu rivayetlerin yanı sıra bazı kaynaklar hicretten sonra Medine'de Ensar dâhil vefat eden ilk Müslümanın Osman b. Maz'ûn olduğunu söyler (İbn Kuteybe, 1992, 422; Bahraku'l-Yemenî, 1419/1998, 255). Ancak bunun doğru olmaması gerekir.

Yukarıda dikkatleri çekmiş olacağı üzere rivayetlerin bir kısmında Osman b. Maz'ûn'un vefat tarihi yıl olarak verilirken vefat ettiği ay da zikredilmiştir. Osman b. Maz'ûn'un vefatıyla ilgili verilen tarihlendirmelerde ay olarak genellikle Zilhicce'nin zikredildiğini görürüz (Belâzürî, 1417/1996, 1/212; Taberî, 1967, 2/485; İbn Hibbân, 1975, 1/212; Ebû Süleyman er-Rab'î, 1989, 1/69; Halebî, 1427/2006, 1/274). Rivayetlerin bir kısmında ise Osman b. Maz'ûn'un Şâban ayında vefat ettiği belirtilmektedir (İbn Sa'd, 1997, 3/303; Hârizmî, 1997, 350; Bürri, 1403/1983, 1/103; Nevevî, ts., 1/326). Vefat ayını Zilhicce olarak verenlerin genel itibarıyla vefat tarihini hicretin ikinci senesi olarak kabul edenler tarafından aktarıldığını görmekteyiz. Şâban ayını verenlerin ise vefat tarihini ertesi yıl hicretin 30. ayını kabul edenler tarafından zikredildiği dikkatimizi çekmektedir.

Osman b. Maz'ûn'un vefatıyla ilgili bir diğer mesele ise onun vefat sebebidir. Buhârî'nin *es-Sahîh* adlı eserinde yer alan bir bilgiye göre Osman b. Maz'ûn'un ölümüne sebep olan bir hastalıkla hastalandığı ve ardından vefat ettiği kayıtlıdır. Yakalandığı hastalıkla ilgili bilgi yer almamaktadır (Buhârî, "Şehâdât", 29/30; İbnü'l-Esîr, 1996, 7/405).

Kaynaklarda Osman b. Maz'ûn'un Bakî' Mezarlığı'na defnedildiği açıkça zikredilmiştir (İbn Sa'd, 1997, 3/303; İbn Ebû Şeybe, 2015, 7/117; Taberî, 1967, 2/485; Kıvâmü's-Sünne et-Teymî, ts., 551. Ayrıca bk. Muhammed Enver, 2004, 51). Bu hususta herhangi

bir tartışma yoktur. Ancak Bakî‘ Mezarlığı’na defnedilme sırası ile ilgili farklı rivayetler söz konusudur. Rivayetlerin ekseriyetinde Osman b. Maz‘ûn’un Muhacirlerden Bakî‘ Mezarlığı’na defnedilen ilk kişi olduğu zikredilmektedir (Belâzürî, 1417/1996, 1/212; İbn Ebû Hayseme, 2006, 3/389; Merzubânî, 1982, 254; İbn Abdülberr, 1415/1994, 3/166; Ebû Ubeyd el-Bekrî, 1983, 1/265; İbn Hacer, 2008, 7/111; Semhûdî, 1998, 1/210; Halebî, 1427/2006, 1/274). Bir kısım rivayetlerde ise onun için Ensar, Muhacir ayrımı yapılmadan Bakî’a defnedilenlerin ilki olduğu zikredilmektedir (İbn Sa‘d, 1997, 1/113; Hârizmî, 1997, 350; İbn Ebû Şeybe, 2015, 7/117; Ebû Nu‘aym, 1998, 4/1954; İbn Abdülberr, 1415/1994, 3/166; İbn Asâkir, 1995, 54/417; Herevî, 1423/2003, 18; Yâkût el-Hamevî, 1995, 4/471; Nevevî, ts., 1/326; Zehebî, 1985, 1/154; Fîrûzâbâdî, 1423/2002, 1/459; İbn Nâsiruddîn ed-Dîmaşkî, 2010, 7/212; Sıbt b. Acemî, ts., 2/62).

Rivayet edildiğine göre Osman b. Maz‘ûn vefat ettiğinde insanlar Hz. Peygamber’e onu nereye defnedeceklerini sormuşlar, Hz. Peygamber de onun Bakî’a defnedilmesini istemiştir (İbn Şebbe, 1996, 1/69). Vâkıdî, mezarı kendi dönemini esas alarak Muhammed b. Hanefiyye’nin evine yakın bir yer olarak tanımlamıştır (İbn Sa‘d, 1997, 3/304). İbn Sa‘d, Osman b. Maz‘ûn vefat ettiğinde kendi döneminde Kibâ diye bilinen bölgeye defnedildiğini belirtmektedir (İbn Sa‘d, 1997, 1/113).

Yukarıda da zikrettiğimiz üzere Osman b. Maz‘ûn’un defnedildiği yere Hz. Peygamber’in Ravhâ demesi sebebiyle mezarlığın bu kısmı Ravhâ adıyla anılmıştır (İbn Şebbe, 1996, 1/69; Semhûdî, 1998, 3/83). İbn Şebbe’nin belirttiğine göre, Bakî‘ Mezarlığı’nın sınırları Hz. Peygamber tarafından Ravhâ denilen yer de içinde olmak üzere genişlemiştir. Bu genişleyen alana da Ravhâ denilmiştir. Semhûdî de (öl. 911/1505) İbn Şebbe’nin verdiği bilgileri teyit etmiştir (İbn Şebbe, 1996, 1/69; Semhûdî, 1998, 3/83).

İbn Seyyidünnâs (öl. 734/1334) *Uyûnu’l-Eser* adlı eserinde Bakî‘ Mevki’i ile Osman b. Maz‘ûn’un vefatı arasında ilişki kurarak Osman’ın vefat etmesinin ardından Bakî’de bulunan garkad ağaçlarının kesildiğini onun da buraya defnedildiğini zikretmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Es‘ad b. Zûrâre’nin bulunduğu yer oradaki ağaçların kesilmesi ile birlikte biraz daha genişletilerek buraya Osman b. Maz‘ûn defnedilmiştir. İbn Seyyidünnâs, Bakîu’l-Garkad olarak isimlendirilmesinin sebebini de bu olaya bağlayarak açıklamaktadır (İbn Seyyidünnâs, 1993, 1/354; İbn Nâsiruddîn ed-Dîmaşkî,

2010, 6/309). Bu husus Bakî‘ Mezarlığı’nın oluşumu ve gelişimi bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Hiz. Peygamber’in Osman b. Maz’un’u kendi elbisesi ile kefenlendiği ve cenaze namazını kıldırıldığı rivayet edilmektedir (İbn Sa’d, 1997, 3/301; Buhârî, “Cenâiz”, 4; İbn Mâce, “Cenâiz”, 24; Belâzürî, 1417/1996, 1/212; Begavî, 1432/2011, 4/66; İbn Kâni‘, 1997, 2/359; İbn Adî, 1997, 3/415; Dârekutnî, 2004, 2/440; Ebû Nu’aym, 1998, 4/1954; Kıvâmü’s-Sünne et-Teymî, ts., 551). Hiz. Peygamber’in Osman b. Maz’un’un defîn işlemi tamamlandıktan sonra yerinin belli olması amacıyla başucuna ve ayakucuna taş koyduğu da rivayet edilmektedir (İbn Şebbe, 1996, 1/69; İbn Sa’d, 1997, 3/303; İbn Mâce, “Cenâiz”, 42; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 63; Taberî, 1967, 2/485; İbn Adî, 1997, 7/206; İbn Abdülberr, 1995, 3/165; Bürrî, 1403/1983, 1/104; Zehebî, 1985, 1/155; İbnü'l-Âkûlî, 1994, 1/343; Şâmî, 1993, 8/381).

Hiz. Peygamber’in Osman b. Maz’un’dan sonra vefat edenler için “*Selefimiz Osman b. Maz’un’un yanına defnedin.*” dediği bilinmektedir. Nitekim Hiz. Peygamber’in çocukları Rukiyye, Zeynep ve İbrahim için de aynı istekte bulunduğu kayıtlarda görülür (Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, 1419/1999, 4/411; İbn Sa’d, 1421/2001, 3/369; Belâzürî, 1417/1996, 1/212).

Modern araştırmacılardan Apaydın, Osman b. Maz’un’un vefat tarihi ile ilgili 3 görüş ileri sürmektedir. Bunlardan birisi Osman b. Maz’un’un hicretin 30. ayında Şâban ayında vefat ettiğidir. Diğerleri ise Hiz. Peygamber’in Osman b. Maz’un’un vefatından önce Hiz. Âişe ile evli olduğu dolayısıyla Osman’ın hicretin ikinci senesi Şevvâl ayından sonra vefat etmiş olduğudur. Son olarak Apaydın, Hafsa’nın Hiz. Peygamber ile evlenmeden önceki kocası Huneys b. Huzâfe’nin Osman b. Maz’un’un yanına Bakî‘a defnedilmesi hadisesini ele almıştır. Apaydın Hiz. Peygamber ile Hafsa’nın hicretin 3. senesi Şâban ayında evlendiğini belirterek, Huneys’in hicretin 25. ayı Rebûlevvel ayında öldüğünü ve Osman b. Maz’un’un yanına defnedildiğine vurgu yapar. Dolayısıyla Osman’ın hicretin 30. ayı Şâban ayında vefat ettiği görüşü ile Hiz. Peygamber’in Hafsa ile hicretin 30. ayı Şâban ayında evlenmesi ile ilgili rivayetin çeliştiğini söyler. Çünkü bu durumda Huneys’in Osman’ın yanına defnedildiği bilgisi çelişmektedir. Bu durumda ya Osman b. Maz’un’un Huneys’den önce ölmüş olacağını ya da Bakî‘ Mezarlığı’na ilk defnedilen kişinin Osman değil Huneys olacağını

zikretmektedir. Apaydın bu çelişkinin ortadan kaldırılması için başka bilgilere ihtiyaç duyulduğuna dikkat çekmekte ve Osman b. Maz'ûn'un vefatı hakkında bilgilerin tam olarak teyit edilemeyeceğini söylemektedir (Apaydın, 2018, 452).

Apaydın'ın sunduğu delillere baktığımızda Osman b. Maz'ûn ile ilgili sadece İbn Sa'd'da yer alan bir rivayeti dikkate alarak kaynaklarda bulunan diğer bazı rivayetleri mutlak bir tarih içermediklerinden değerlendirmeye almadığını söyleyebiliriz. Bu hususta şu noktaya değinmek yeterli olacaktır. Bizim tespitlerimize göre Osman b. Maz'ûn'un hicretin 22. ayı olan Zilhicce'de vefat ettiği rivayeti daha doğru görünmektedir. Apaydın'ın yukarıda da zikrettiğimiz üzere Hz. Peygamber ile Âişe'nin evliliğini delil olarak göstermesi bizim iddiamızı da güçlendirmektedir. Nitekim bu evlilik ikinci senenin Şevvâl ayından önce gerçekleşti ise ve Osman b. Maz'ûn bu tarihten sonra vefat etmiş olacaksa 22. ay olan Zilhicce ayının daha isabetli bir tespit olduğu görülecektir. Nitekim Apaydın'ın çelişki olarak sunduğu problem de ortadan kalmaktadır. Hicretin 22. ayında vefat eden Osman b. Maz'ûn'un yanına hicretin üçüncü senesi Rebûlevvel ayında vefat etmiş olan Huneys b. Huzâfe defnedilmiş olabileceği için çelişkiler de giderilmiş olacaktır.

Bakî' Mezarlığı'na ilk defnedilme hadisesi vurguladığımız üzere Osman b. Maz'ûn'dan önce Es'ad b. Zürrâ'e'nin defnedildiği görüşü esas alınarak açıklığa kavuşturulmalıdır.

2.5. Huneys b. Huzâfe

Nesebi, Huneys b. Huzâfe b. Kays b. Adiy b. Sa'd b. es-Sehmî (Mü'erric es-Sedûsî, ts., 16; İbn Hişâm, 1955, 1/235; İbn Sa'd, 1997, 3/300; Belâzürî, 1417/1996, 1/214; Ebû Nu'aym, 1998, 2/990; İbn Abdülberr, 1415/1995, 2/35), künyesi Ebû Huzâfe'dir (İbn Sa'd, 1997, 3/300). Ebû'l-Ahnes denildiği de rivayet edilmektedir (Belâzürî, 1417/1996, 10/274). Kureyş kabilesinin Sehm kolundandır. Kaynaklarda, Hz. Peygamber Dârülerkâm'a girmeden önce Müslüman olduğu (İbn Sa'd, 1997, 3/300; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/185), İkinci Habeşistan hicretine katıldığı (Mü'erric es-Sedûsî, ts., 16; İbn Sa'd, 1997, 3/300; Belâzürî, 1417/1996, 1/214; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/185) ve ardından Mekke'ye döndüğü yer almaktadır. Eşi Hz. Ömer'in kızı Hafsa'dır (İbn Habîb, ts., 83; İbn İshak, 1978, 257; İbnü'l-Kelbî, 2016, 20; İbn Sa'd, 1997, 3/300). Huneys ile Hafsa Medine'ye hicret etmiş (İbn Sa'd, 1997, 3/300; Belâzürî, 1417/1996, 1/214) Hz.

Peygamber de Huneys'i Abs b. Cebr ile kardeş yapmıştır (İbn Sa'd, 1997, 3/300). Huneys, Abdullah b. Huzâfe'nin kardeşidir (İbnü'l-Esîr, 1996, 2/181). Bedir Gazvesi'ne (Mü'erric es-Sedûsî, ts., 16; İbnü'l-Kelbî, 2016, 20; Ebû Nu'aym, 1998, 2/990; İbnü'l-Esîr, 1997, 2/171) ardından Uhud Gazvesi'ne katıldığı rivayet edilmektedir (İbn Abdülberr, 1415/1995, 2/35).

Huneys b. Huzâfe'nin vefat tarihi ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Bir kısım rivayetlerde onun Bedir Gazvesi'ne katıldığı o sırada hastalandığı ve Hz. Peygamber Bedir'den döndükten sonra vefat ettiği nakledilmektedir (Belâzürî, 1417/1996, 1/214; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/160; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 3/236; İbnü'd-Devâdârî, 1994, 3/125; İbn Kesîr, 1997, 11/172). Bir kısım rivayetlerde yalnızca Bedir Gazvesi'nden döndükten sonra vefat ettiği (Ebû Nu'aym, 1998, 6/3213; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 3/321), diğer bir kısım rivayetlerde Uhud Gazvesi'ne katıldığı ve orada yaralanarak Medine'de vefat ettiği zikredilmektedir (İshak b. Râheveyh, ts., 19; İbn Abdülberr, 1415/1995, 2/35; İbnü'l-Esîr, 1996, 2/181; Fâsî, 1998, 1/389). Rivayetlerin bir kısmında ise daha açık bir tarih verilerek onun Bedir'e katıldıktan sonra hicretin 25. ayının başında vefat ettiği yer almaktadır (İbn Sa'd, 1997, 3/300; İbn Seyyidünnâs, 1993, 2/39). Bu son rivayet bağlamında tespitlerimize göre hicreti Rebîulevvel ayından başlatırsak üçüncü yılın Rebîulevvel ayında, hicreti Muharrem ayından başlatırsak üçüncü yılın Muharrem ayında vefat etmiş olmalıdır.

Yukarıda zikrettiğimiz kaynakların yanı sıra oldukça farklı bir tarih sunan müellifler de bulunmaktadır. Mesela Ebû Nu'aym (öl. 430/1039) Hz. Peygamber'in onu Kisrâ'ya gönderdiğini ve Medâin'de vefat ettiğini (Ebû Nu'aym, 1998, 6/3205), İbn Cemâ'a (öl. 767/1366) ise Bedir'den döndükten sonra hicretin 15. ayında vefat ettiğini zikreder (İbn Cemâ'a, 1993, 94; İbn Nâsiruddîn ed-Dımaşkî, 2010, 7/98).

Yukarıda zikredilen Huneys b. Huzâfe'nin Uhud Gazvesi'nde yaralanması veya şehit edilmesi, Kisrâ'ya gönderilmesi ve Bedir'den döndükten sonra hicretin 15. ayında vefat etmesi ile ilgili rivayetlerin doğru olmaması gerekir.

Şimdi bunlardan Uhud Gazvesi'nde yaralanması veya şehit edilmesi ile ilgili rivayeti ele almak istiyoruz. Bilindiği üzere Hz. Peygamber ve Hafsa Uhud'dan iki ay önce hicretin 30. ayı Şâban ayında evlenmişlerdir (İbn Sa'd, 1997, 8/175; Taberî, 1967, 2/499; Halebî, 1427/2006, 3/441). Hafsa'nın evlenebilmesi için Huneys'in ya ölmüş

olması ya da boşanmış olması akla gelmektedir. Rivayetlerde boşamayla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Huneys'in hicretin 32. ayı Şevvâl ayında gerçekleşen Uhud Gazvesi'nde vefat etmiş olması mümkün görülmemektedir.

Nitekim İbn Seyyidünnas (öl. 734/1334) *Uyûnu'l-Eser* adlı eserinde Huneys'in Uhud'a katıldığı ve aldığı yara sebebiyle vefat ettiği görüşünün doğru olmadığını, onun aslında Bedir'den döndükten sonra 25. ayın başında vefat ettiğini söyler (İbn Seyyidünnâs, 1993, 2/39). Ayrıca bu yaralanma hadisesinin Uhud değil Bedir Gazvesi sırasında gerçekleştiğini ifade eder (İbn Seyyidünnâs, 1993, 2/369; Halebî, 1427/2006, 3/441). Muhtemelen İbn Seyyidünnas, İbn Sa'd'ın görüşünü esas almış olmalıdır.

Yukarıda İbn Cemâ'a ve İbn Nâsiruddîn ed-Dîmaşkî'nin (öl. 842/1438) eserlerinde Huneys'in Bedir Gazvesi'nden sonra hicretin 15. ayında vefat ettiğini yazdıklarını belirtmiştik. Bilindiği üzere Bedir Gazvesi hicretin 19. ayı olan Ramazan ayında gerçekleşmiştir. Muhtemelen zikredilen 15. ay 25. ay ile karıştırılmıştır. Dolayısıyla rivayetlerde görülen Huneys'in vefatını 15. ay olarak gösteren anlatıma itibar etmemek gerekir.

Ebû Nu'aym da *Ma'rifetü's-Sahâbe* adlı eserinde Hz. Peygamber'in Huneys'i Kısra'ya gönderdiğini ve onun Medâin'de vefat ettiğini söyler (Ebû Nu'aym, 1998, 6/3205). Bu bilginin Huneys b. Huzâfe için değil, Hz. Peygamber'e elçilik yaptığı bilinen Abdullah b. Huzâfe için söz konusu edilmesi gerekir (İbn Abdülberr, 1415/1995, 3/24). Bilindiği üzere Hz. Peygamber komşu devlet başkanlarına dine davet mektupları gönderdiği sırada, İran kisrâsına hitaben yazdığı mektubu, üstün temsil kabiliyetine sahip olan Abdullah'ın başkanlığındaki bir heyetle göndermişti (Yardım, 1988, 108). Hz. Peygamber, Huneys b. Huzâfe vefat ettikten sonra cenaze namazını kıldırarak ve onu Bakî' Mezarlığı'na Osman b. Maz'ûn'un yanına defnetmiştir (İbn Sa'd, 1997, 3/300; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/185; Semhûdî, 1998, 3/117).

Modern araştırmacılardan Apaydın, Hz. Peygamber ve Hafsa'nın hicretin 30. ayı Şâban ayında evlendiğini dolayısıyla Huneys b. Huzâfe'nin hicretin 25. ayında vefat etmiş olacağını söyler. Yazar, Osman b. Maz'ûn'un vefat tarihini İbn Sa'd tarafından verilen 30. ay olan Şâban'da olduğunu esas alarak 25. ayda vefat ettiği söylenen yine İbn Sa'd tarafından nakledilen Huneys'in Bakî'de Osman'ın yanına defnedilmesinin çelişkili olduğunu hatta Osman b. Maz'ûn'dan önce Huneys'in Bakî'a defnedilmiş olacağını

ifade etmektedir. Ancak tespitlerimize göre Osman b. Maz'ûn daha önce de vurguladığımız üzere hicretin ikinci yılında 22. ay olan Zilhicce'de vefat etmiştir. Huneys b. Huzâfe de 25. ayda vefat edince Osman b. Maz'ûn'un yanına defnedilmiştir. Dolayısıyla bu hususta herhangi bir çelişki görünmemektedir.

2.6. Zeyneb bint Huzeyme

İbn İshak (öl. 151/768) nesebini, Zeyneb bint Huzeyme b. Hâris el-Hilâliyye (İbn İshak, 1978, 258) olarak vermektedir. İbn Hişâm (öl. 218/833) ise daha ayrıntılı bir şekilde nesebinin Zeyneb bint Huzeyme b. Hâris b. Abdillâh b. Amr b. Abdîmenâf b. Hilâl b. Âmir b. Sa'saa olduğunu zikretmektedir (İbn Hişâm, 1955, 2/647; İbn Sa'd, 1997, 8/91; İbn Habîb, ts., 83; İbn Kuteybe, 1992, 1/135; Belâzürî, 1417/1996, 1/429; İbn Mende, 2005, 955; İbn Hazm, 1983, 274). Zeyneb, Benû Abdümenâf b. Hilâl oğullarına mensuptur (İbn Kesîr, 1976, 4/584). Babası Huzeyme el-Hilâliyye'dir (İbn İshak, 1978, 258). Zeyneb bint Huzeyme, yoksulları doyurduğu için (Ebû Ubeyd, ts., 264; Ebû Nu'aym, 1998, 6/3228; İbnü'l-Esîr, 1996, 7/142; Muhibbuddîn et-Taberî, 1997, 131; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, XIII, 426) onu "Ümmü'l-Mesâkîn" ismiyle nitelendirmişlerdir (İbn İshak, 1978, 258; İbn Hişâm, 1955, 2/647; Ebû Ubeyd, ts., 264; İbn Sa'd, 1997, 8/73; Hârizmî, 1997, 349; İbn Kuteybe, 1992, 1/135; Taberî, 1967, 2/545; İbn Hibbân, 1996, 1/405; İbn Mende, 2005, 955; Ebû Nu'aym, 1998, 6/3228; Beyhakî, 1988, 3/159; İbnü'l-Esîr, 1996, 7/142; Muhibbuddîn et-Taberî, 1997, 131; İbn Kesîr, 1976, 4/584; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 13/426). İbn Habîb (öl. 245/860) ise ona Câhiliyye döneminde bu künyenin verildiğini zikretmektedir (İbn Sa'd, 1997, 8/91; İbn Habîb, ts., 83; Belâzürî, 1417/1996, 1/429).

Hiz. Peygamber Hafsa ile evlendikten sonra Zeyneb bint Huzeyme ile evlenmiştir (İbn İshak, 1978, 258; Beyhakî, 1988, 3/159). Hiz. Peygamber'in Zeyneb'den çocuğu dünyaya gelmemiştir (İbn İshak, 1978, 258). Zeyneb'in Hiz. Peygamber ile evliliğinden önce kimlerle evlendiği hususunda kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Onun Husayn b. Hâris veya onun kardeşi Tufeyl b. Hâris b. Abdülmuttalib ile (İbn İshak, 1978, 258; Taberî, 1967, 2/545; İbn Hibbân, 1996, 1/405; Beyhakî, 1988, 3/159) amcasının oğlu Cehm b. Amr b. Hâris ve ondan sonra Ubeyde b. Hâris b. Abdülmuttalib ile evlendiği zikredilmektedir (İbn Hişâm, 1955, 2/647). İbn Sa'd, onun Ubeyde b. Hâris'in kardeşi Tufeyl b. Hâris b. Muttalib ile evli olduğunu, Tufeyl'den ayrıldıktan

sonra da Ubeyde ile evlendiğini ifade etmektedir (İbn Sa'd, 1997, 8/91; İbn Habîb, ts., 83; Belâzürî, 1417/1996, 1/429). Zeyneb'in Ubeyde b. Hâris ile evlendiği ancak onun Bedir'de öldürülmesinden sonra dul kaldığı rivayet edilmektedir. Bu rivayetin devamı niteliğinde başka bir rivayette ise Ubeyde'nin vefatından sonra Hz. Peygamber ile evlendiği ifade edilmektedir (Belâzürî, 1417/1996, 1/429; İbnü'l-Cevzî, ts., 416). Diğer bir rivayette ise Abdullah b. Cahş ile evli olduğu ancak onun da Uhud'da şehit edildiği zikredilmektedir (İbn Hazm, 1900, 33; Beyhakî, 1988, 3/159; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 13/426).

Kaynaklarda Zeyneb bint Huzeyme ve Hz. Peygamber'in hicretin 3. senesi Ramazan ayında evlendiklerine dair bilgiler yer almaktadır (Halîfe b. Hayyât, 1977, 66; Belâzürî, 1417/1996, 1/429; Taberî, 1967, 2/545; İbn Hibbân, 1996, 1/405; İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/146; İbnü'l-Esîr, 1996, 1/54; Bürrî, 1403/1983, 2/65; İbn Seyyidünnâs, 1993, 2/352; Safedî, 2000, 1/77; Kastallânî, ts., 1/502; Şâmî, 1993, 12/59; İbn Seyyidünnâs, 1993, 2/370; Âmirî, ts., 2/143). Rivayetlerde yer alan bu bilgi bazen farklı bir versiyonla verilmektedir. Örneğin İbn Sa'd (öl. 230/845) Hz. Peygamber ve Zeyneb'in hicretin 31. ayı Ramazan ayının başında evlendiğini zikretmektedir (İbn Sa'd, 1997, 8/91; Hârizmî, 1997, 349; Belâzürî, 1417/1996, 1/429; İbn Asâkir, 1995, 3/206; İbnü'l-Cevzî, 1997, 24; İbn Seyyidünnâs, 1993, 2/370; İbn Nâsirüddîn ed-Dîmaşkî, 2010, 7/188; Makrîzî, 1999, 6/52; Diyârbekrî, ts., 1/463). Müellif muhtemelen vefat tarihindeki karışıklığı önlemek amacıyla 31. ayın Ramazan ayı olduğunu da zikretmiştir. İbn Kuteybe (öl. 276/889) Hz. Peygamber ile Zeyneb'in evliliğinin Hafsa ile olan evliliğinden 20 gün sonra gerçekleştiğini zikretmektedir (İbn Kuteybe, 1992, 1/158). Kaynaklardaki bilgilere göre Hz. Peygamber ve Hafsa hicretin 3. senesi Şâban ayında evlenmişlerdir (İbn Sa'd, 1997, 7/174-175). Dolayısıyla 20 gün sonrası genel kanaate uygun olarak Ramazan ayına denk gelebilir. Bahraku'l-Yemenî (öl. 930/1524) Zeyneb'in hicretin 3. senesi Şevvâl ayında evlendiğini zikretmektedir (Bahraku'l-Yemenî, 1419/1998, 518). Bahraku'l-Yemenî'nin verdiği tarih ile müelliflerin çoğunluğunun verdiği tarih arasında yalnızca 1 ay bulunmaktadır. Fâsî (öl. 832/1429) Hz. Peygamber ve Zeyneb'in Ramazan ayında Uhud Gazvesi'nden 1 ay önce evlendiğini rivayet etmektedir (Fâsî, 1998, 1/389). Bilindiği üzere Uhud Gazvesi hicretin 3. senesi Şevvâl ayında gerçekleşmişti. Dolayısıyla Fâsî'nin verdiği tarih genel görüş ile uyum sağlamaktadır. Hz. Peygamber ve Zeyneb'in evlilik tarihlerini detaylı bir

şekilde ele almamızın sebebi biraz sonra inceleyeceğimiz evlilik süresi ve vefat tarihi arasındaki bağlantıdan kaynaklanmaktadır.

Kaynaklarda Zeyneb bint Huzeyme'nin vefat tarihi ile ilgili farklı bilgiler yer almaktadır. Genel kabule göre Zeyneb, hicretin 4. senesi 39. ay olan Rebûlâhir ayının sonunda 30'lu yaşlarında (İbn Sa'd, 1997, 8/92; İbn Seyyidünnâs, 1993, 2/370; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 13/426-427; Kastallânî, ts., 1/502) vefat etmiştir (İbn Sa'd, 1997, 8/91-92; Hârizmî, 1997, 349; Belâzürî, 1417/1996, 1/429; İbn Asâkir, 1995, 3/206; İbnü'l-Cevzî, 1997, 24; İbn Seyyidünnâs, 1993, 2/352; İbn Nâsiruddîn ed-Dîmaşkî, 2010, 7/188; Makrîzî, 1999, 6/52; Diyârbekrî, ts., 1/463). Zeyneb ve Hz. Peygamber'in evlilik süresi ile ilgili kaynaklarda yer alan farklı bilgiler Zeyneb'in vefat tarihi ile ilgili önemli çıkarımlar yapmamızı sağlamaktadır.

Kaynaklarda Hz. Peygamber ve Zeyneb'in evliliklerinin kısa sürdüğü vurgulanmaktadır (Ebû Ubeyd, ts., 264; İbn Mende, 2005, 955; Ebû Nu'aym, 1998, 6/3228; Beyhakî, 1988, 7/282). Rivayetlerde Zeyneb'in Hz. Peygamber ile 2 veya 3 ay (Halîfe b. Hayyât, 1977, 66; Mes'ûdî, 1409/1989, 2/288; İbn Abdûlberr, 1415/1995, 1/146; Abdül-Ganî el-Makdisî, ts., 11; İbnü'l-Esîr, 1996, 1/54; Bürî, 1403/1983, 2/65; İbn Seyyidünnâs, 1993, 2/370; Safedî, 2000, 1/77; Makrîzî, 1999, 6/52; Âmirî, ts., 2/143; Semhûdî, 1998, 1/228; Şâmî, 1993, 12/59; Diyârbekrî, ts., 1/463) veya 8 ay evli kaldığı (İbn Sa'd, 1997, 8/91-92; Hârizmî, 1997, 349; Belâzürî, 1417/1996, 1/429; İbnü'l-Cevzî, 1997, 24; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/161; Bürî, 1403/1983, 2/65; İbn Seyyidünnâs, 1993, 2/370; İbn Nâsiruddîn ed-Dîmaşkî, 2010, 7/188; Makrîzî, 1999, 6/52; Semhûdî, 1998, 1/228; Şâmî, 1993, 12/59; Diyârbekrî, ts., 1/463) ve ardından vefat ettiği zikredilmektedir. Yukarıda da zikrettiğimiz üzere Hz. Peygamber ve Zeyneb bint Huzeyme hicretin 31. ayı Ramazan ayının başında evlenmişlerdi. Onların evliliklerinin 2 ay sürdüğü düşünüldüğünde, hicret Rebûlevvel ayından başlatılırsa hicretin 3. Senesi Zilkâde ayında, 3 ay evli kaldıkları esas alındığında hicretin 3. Senesi Muharrem ayında, 8 ay evli kalıp sonra vefat ettiği düşünüldüğünde onun hicretin 4. Senesi 39. ay Cumâdelevvel ayında vefat ettiği anlaşılabacaktır. Hicreti Muharrem ayından başlatırsak onların hicretin 3. Senesi Receb ayında evlendikleri, 2 ay evli kaldıkları esas alındığında 3. yıl Şevvâl ayında, 3 ay evli kaldıkları esas alındığında Zilkâde ayında, 8 ay evli kaldıkları esas alındığında 4. yıl Rebûlâhir ayında vefat ettiği anlaşılabacaktır.

Müelliflerin çoğunluğunun zikrettiği Zeyneb'in 4. sene Rebûlâhir ayında vefat ettiğine dair rivayet hicretin başlangıcını Muharrem ayı olarak esas aldığımızda ve Hz. Peygamber ve Zeyneb'in 8 ay evli kaldıkları düşünüldüğünde aynı tarihe isabet etmektedir. Yukarıda verdiğimiz bilgilerin daha açık bir şekilde görülebilmesi amacıyla verileri bir tablo halinde sunacağız.

Tablo 3: Zeyneb bint Huzeyme İle İlgili Bilgiler

Takvim Başlangıcı	Evlilik Tarihi	Evlilik Süresi	Vefat Tarihi
(Rebûlevvel)	h. 3. sene Ramazan ayı	2 ay	h. 3. sene Zilkâde
		3 ay	h. 3. sene Muharrem
		8 ay	h. 4. sene Cumâdelevvel
Takvim Başlangıcı	Evlilik Tarihi	Evlilik Süresi	Vefat Tarihi
(Muharrem)	h. 3. sene Receb	2 ay	h. 3. sene Şevvâl
		3 ay	h. 3. sene Zilkâde
		8 ay	h. 4. sene Rebûlâhir

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'in vefatından önce eşlerinden yalnızca Hatice bint Huveylid ve Zeyneb bint Huzeyme vefat etmiştir (Abdürrezzâk, 2015, 6/360; İbn Hişâm, 1955, 2/647; İbn Ebû Şeybe, 2015, 20/197; İbn Habîb, ts., 83; İbn Kuteybe, 1992, 1/135; Ya'kûbî, ts., 138; Ebû Nu'aym, 1998, 6/3228; İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/146; İbn Seyyidünnâs, 1993, 2/370). Zeyneb'in Hz. Peygamber'in eşlerinden ilk vefat edenler arasında (İbn İshak, 1978, 258; İbn Mende, 2005, 955; Beyhakî, 1988, 3/159) olduğu ve Medine'de vefat ettiği (İbn İshak, 1978, 258) rivayet edilmektedir. Zeyneb'in vefatından sonra Hz. Peygamber cenaze namazını kıldırması ve onu Bakî' Mezarlığı'na defnetmiştir (İbn Sa'd, 1997, 8/92; Hârizmî, 1997, 349; Belâzürî, 1417/1996, 1/429; Ebû Nu'aym, 1998, 6/3228; İbn Asâkir, 1995, 3/206; İbnü'l-Cevzî, 1997, 24; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 3/314; İbn Seyyidünnâs, 1993, 2/370; İbn Habîb el-Halebî, 1996, 104; İbn Nâsiruddîn ed-Dımaşkî, 2010, 7/188; Makrîzî, 1999, 6/52; Diyârbekrî, ts., 1/463). Bilindiği üzere Hz. Peygamber'in ilk eşi Hz. Hatice Mekke'de hicretten önce vefat etmiş (İbn Ebû Şeybe, 2015, 20/197; Apaydın, 2018, 381) ve orada defnedilmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra hicretin 4. senesinde vefat eden Zeyneb bint Huzeyme'nin Hz. Peygamber'in eşlerinden Bakî' Mezarlığı'na defnedilen ilk kişi olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.7. Abdullah b. Osman

Bakî‘ Mezarlığı’na çocuk yaşta defnedilenler de bulunuyordu. Bunlardan birisi Abdullah b. Osman b. Affân’dı. Nesebi, Abdullah b. Osman b. Affân b. Ebû’l-Âs b. Ümeyye b. Abdüşems olarak kayıtlarda yer almaktadır (İbnü’l-Esîr, 1996, 3/341; Ayrıca Bk. İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 8/27). Annesi Hz. Peygamber’in kızı Rukiyye, babası ise Osman b. Affân’dır. İbnü’l-Esîr’in (öl. 630/1233) Mus‘ab ez-Zübeyrî’den (öl. 236/851) aktardığı ancak günümüze ulaşan nüshasında tespit edemediğimiz bir rivayete ve ilaveten Ebû Nu‘aym’in (öl. 430/1039) işaret ettiği bir bilgiye göre Abdullah, Hz. Osman ve Hz. Rukiyye’nin Habeşistan’da bulunduğu sırada doğmuştur (Belâzürî, 1417/1996, 1/401; Ebû Nu‘aym, 1998, 3/1715; İbnü’l-Esîr, 1996, 3/341; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 8/27. Ebû Nu‘aym’in metninde Cahiliye’de evlendiklerine dair bir ifade yer almaktadır. Bu ifadenin doğru olması mümkün değildir. Çünkü Rukiyye nübüvvetten önce Ebû Leheb’in oğlu Utbe ile nikâhlanmış, ancak düğünleri yapılmadan Leheb süresinin nazil olması üzerine ayrılmışlardı. Bk. Mus‘ab ez-Zübeyrî, ts., 22; Uraler, 2008, 219). Biraz sonra ele alacağımız bazı rivayetlerde zikri geçeceği üzere dördüncü yılın Cumâdelevvel ayında altı yaşında iken vefat ettiği rivayetini esas alırsak (Ekim/Kasım 625), doğumunun Miladî 620’den önce olduğu anlaşılmaktadır. Bu da Hz. Osman ve Hz. Rukiyye’nin orada bulunduğu zaman dilimine denk gelmektedir.

Ancak rivayetlerin bir kısmında onların çocukları olmadığı bilgisi de yer almaktadır. Ancak müelliflerin büyük bir kısmı tarafından bu görüş kabul görmemiştir. Meselâ İbn Abdülberr (öl. 463/1071) Ebû Katâde’nin aktardığı, Hz. Osman ve Rukiyye’nin çocukları olmadığı yönündeki görüşün doğru olmadığını ve Ebû Katâde dışında hiç bir kimsenin böyle bir görüşe sahip olmadığını belirtmiştir (İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/399). Abdullah’a ismini Hz. Peygamber vermiş, Hz. Osman oğlu Abdullah ile künyelenmiştir (İbn Sa‘d, 1997, 3/39; İbn Şebbe, 1399/1979, 3/952; Belâzürî, 1417/1996, 1/401; Ebû Nu‘aym, 1998, 3/1715; Süheylî, 2000, 3/121; İbnü’l-Esîr, 1997, 2/63).

Hz. Osman, eşi Rukiyye’nin Bedir Gazvesi’ne denk gelen günlerde (İbn Hazm, 1900, 115; Beyhakî, 1988, 7/282) (Ramazan ayının son on günü içinde) vefatından sonra, hicretin 3. yılı Rebûlevvel ayında Hz. Peygamber’in diğer kızı Ümmü Külsûm ile evlenmiştir (İbn Sa‘d, 1997, 8/30-31; Kıvâmü’s-Sünne et-Teymî, ts., 70). Abdullah, bu

evlilikle birlikte yeni ailenin bir ferdi olmuştur. Muhtemelen vefat ettiği zamana kadar da teyzesi Ümmü Külsûm'un yanında kalmıştır. Ancak Abdullah b. Osman, hayatını henüz çocuk yaştayken kaybetmiştir. Onun kaç yaşında vefat ettiği ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Genel kabule göre Abdullah 6 yaşındayken vefat etmiştir (İbn Şebbe, 1399/1979, 3/952; İbn Kuteybe, 1992, 142; Ebû Nu'aym, 1998, 3/1715; İbn Hazm, 1983, 83). Ancak onun bir önceki rivayete oldukça aykırı bir şekilde 2 yaşındayken vefat ettiği de rivayet edilmiştir (Mutahhir b. Tâhir, ts., 4/214). Bu durumda onun Habeşistan'dan döndüklerinde Mekke'de vefat etmiş olması gerekmektedir. Zira Habeşistan'dan dönenlerin bir kısmı sosyal boykotun kaldırılması haberini alır almaz Mekke'ye dönmüşlerdi. Rivayetlerin bir kısmında ise Abdullah'ın vefat ettiği yaş zikredilmiş, ancak kaçınıcı yılda vefat ettiği ile ilgili bilgi verilmemiştir (Ebû Nu'aym, 1998, 3/1715).

Onun vefat tarihi ile ilgili kaynaklarda farklı rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan birisi 6 yaşındayken hicretin 4. senesi Cumâdelevvel ayında vefat ettiği yönündedir (Ekim/Kasım 625). Bu rivayete yer verenler arasında; İbn Sa'd (öl. 230/845) (İbn Sa'd, 1997, 3/39), İbn Şebbe (öl. 262/876) (İbn Şebbe, 1399/1979, 3/952), Taberî (öl. 310/923) (Taberî, 1967, 2/555), İbn Hibbân (öl. 354/965) (İbn Hibbân, 1975, 1/244), Ebû Süleyman er-Rab'î (öl. 379/990) (Ebû Süleyman er-Rab'î, 1989, 1/74), Mutahhir b. Tâhir (öl. 355/966) (Mutahhir b. Tâhir, ts., 5/17), İbn Abdülberr (öl. 463/1071) (İbn Abdülber, 1415/1995, 4/399; İbn Abdülber, bu bilgiyi Mus'ab ez-Zübeyrî dışında ismini vermediği kişilerden aktarmıştır.), İbn Asâkir (öl. 571/1176) (İbn Asâkir, 1995, 3/152), Süheylî (öl. 581/1185) (Süheylî, 2000, 3/121), İbnü'l-Esîr (öl. 630/1233) (İbnü'l-Esîr, 1997, 2/63), İbn Kesîr (öl. 774/1373) (İbn Kesîr, 1997, 5/579) ve Makrîzî (öl. 845/1441) yer almaktadır (Makrîzî, 1999, 5/355). Diğer bir görüş ise yine 6 yaşındayken hicretin 3. senesi vefat ettiği şeklindedir. Bu görüşte olan müellif, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd* sahibi Şâmî'dir (öl. 942/1535) (Şâmî, 1993, 12/59). Şâmî'nin neden böyle düşündüğüne dair herhangi bir bilgiye tesadüf edilememiştir. Buna ilave olarak ayrıca Şâmî, Abdullah'ın hicretin 4. senesi vefat ettiği yönündeki görüşü zayıf bir mütalaa olarak aktarmaktadır. Bu durum, müelliflerin hicrî takvimi kullanmada farklı usuller takip ettiklerini göstermektedir.

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden tamamen farklı tarihler sunan müellifler de bulunmaktadır. Ebû Saîd en-Nîsâbü'rî, *Kitabü Şerefi'l-Mustafâ* adlı eserinde Abdullah'ın, annesinden bir yıl önce vefat ettiğini zikretmektedir. Bu bilgiye yer veren İbn Hacer (öl. 852/1448) bu durumda onun ölümünün Medine'de hicretin birinci yılında gerçekleşmiş olması gerektiğine vurgu yapar (İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 8/27). İbn Hacer'in diğer görüşlere yer vermemesi bu kanaatte olup olmadığı sorusunu doğurmakta ise de bunun cevabını vermek mümkün görünmemektedir.

Kaynaklarda Abdullah'ın vefat sebebi ile ilgili bazı önemli detaylar da yer almaktadır. İlk dönem İslâm tarihi kaynaklarından İbn İshak (öl. 151/768) ve İbn Hişâm (öl. 213/829) gibi müelliflerde tesadüf edemediğimiz ancak İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* adlı eserinde yer alan bilgilere göre Abdullah, gözünün bir horoz tarafından gaganması neticesinde hastalanmış ve ardından vefat etmiştir (İbn Sa'd, 1997, 3/39; İbn Şebbe, 1399/1979, 3/952; İbn Kuteybe, 1992, 142; Makrîzî, 1999, 5/355). İbn Sa'd'ın ifadelerinden Abdullah'ın horozun gaganması sebebiyle kısa bir süre sonra vefat ettiği anlaşılmaktadır. Mutahhir b. Tâhir'in *el-Bed'ü ve't-Târih* adlı eserinde yer alan bir detaya göre, horozun gaganması neticesinde Abdullah'ın yüzünde bir şişlik oluşmuş ve daha sonra vefat etmiştir (Mutahhir b. Tâhir, ts., 5/17; İbn Abdülber'in, Mus'ab ez-Zübeyrî'den aktardığı görüşte de Abdullah'ın vefat sebebi yukarıda zikrettiğimiz şekildedir. Ancak Mus'ab ez-Zübeyrî'nin günümüze ulaşan nüshasında böyle bir bilgiye ulaşamadık. Ayrıca bk. İbn Abdülber, 1415/1995, 4/399; Süheylî, 2000, 3/121).

Rivayetlerde Abdullah'ın cenaze namazını Hz. Peygamber'in kıldırıldığı (İbn Sa'd, 1997, 3/39; İbn Şebbe, 1399/1979, 3/952; Belâzürî, 1417/1996, 1/401; İbnü'l-Esîr, 1997, 2/63), kabrine de Osman b. Affân'ın yerleştirdiği yer almaktadır (İbn Sa'd, 1997, 3/39; İbn Şebbe, 1399/1979, 3/952; Belâzürî, 1417/1996, 1/401; Taberî, 1967, 2/555; İbn Hibbân, 1975, 1/244; İbn Kesîr, 1997, 5/579). Bunun yanı sıra Abdullah'ı kabrine Hz. Peygamber'in indirdiği hususunda da rivayetler mevcuttur (İbnü'l-Esîr, 1996, 3/341; Makrîzî, 1999, 5/355). Hz. Peygamber'in Abdullah'ın defin işlemi tamamlandıktan sonra başucuna bir taş koyduğu ve ardından onun için dua ettiği, üzerine namaz kıldığı rivayet edilmektedir (Belâzürî, 1417/1996, 1/401; Makrîzî, 1999, 5/355. Belâzürî'nin

eserinde Hz. Peygamber'in, Abdullah'ın başucuna taş koyduğu ve gözlerinden yaşlar aktığı aktarılmaktadır.).

Kaynaklarda Abdullah'ın Medine'de defnedildiği konusunda bilgi yer almamasına karşın bunun hilafını düşünmek mümkün değildir. Bununla birlikte rivayete yer veren müellifler bu hususa vurgu yapmayı tercih etmemişlerdir. Bu konu ile ilgili yalnızca Bâ Mahreme'nin (öl. 947/1540) *Kılâdetü'n-Nahr* adlı eserinde Abdullah'ın Medine'de vefat ettiğini belirten açık ifadeleri dikkatimizi çekmiştir (Bâ Mahreme, 2008, 1/83). Onun diğer kaynaklarda göremediğimiz bu vurgusu, muhtemelen asırlar içerisinde bilgi karmaşasına düşülmesi endişesi ile zikredilmiş olmalıdır.

Buna ilave olarak rivayetlerde Abdullah'ın Bakî' Mezarlığı'na defnedildiği de açıkça zikredilmemiştir. Bakî' Mezarlığı'nın hicretin 1. yılında kurulduğu kabul edilecek olursa, Abdullah'ın Bakî' Kabristanı'na defnedildiği sonucuna ulaşılabilir. Kaynaklarda bu düşüncenin hilafına herhangi bir vurgu bulunmamaktadır.

Daha önce vurgulandığı üzere kaynaklarda yer alan bilgilere göre Abdullah'ın annesi Rukiyye kendisinden bir yıl önce vefat etmişti. Ancak metinlerde Abdullah'ın annesinin yanına defnedildiğine dair bir rivayetin bulunmaması bizde merak uyandırmıştır. Muhtemelen Rukiyye'nin vefatından Abdullah'ın vefatına kadar Medine'de başka kişiler de vefat etmiş ve Rukiyye'nin yanına defnedilmiş olmalıdır. Dolayısıyla Rukiyye ile Abdullah'ın kabri arasındaki mesafenin açılmış olması akla gelmektedir. Tarif edilen kabir sıralamalarında anne-oğulun yan yana yattığına tesadüf edilememiştir.

2.8. Ebû Seleme b. Abdülesed

Nesebi, Ebû Seleme b. Abdülesed b. Hilâl b. Abdullah b. Ömer b. Mahzûm el-Kureşî el-Mahzûmî'dir (İbn İshak, 1978, 164; Mü'erric es-Sedûsî, ts., 14; İbn Hişâm, 1955, 1/468; İbn Sa'd, 1997, 1/160; Mus'ab ez-Zübeyrî, ts., 425; İbn Habîb, ts., 84; Belâzürî, 1417/1996, 1/257; İbn Mende, 2005, 878; İbn Hazm, 1900, 46; İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/244; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 12/316). İsmi Abdullah b. Abdülesed b. Hilâl b. Abdullah b. Ömer b. Mahzûm (İbn Sa'd, 1997, 8/69; Herevî, 1423/2002, 211; Belâzürî, 1417/1996, 1/257; Ebû Nu'aym, 1998, 3/1696; İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/244), künyesi Ebû Seleme'dir (İbn Abdülberr, 1415/1995, 3/71). İbn Abdülberr (öl. 463/1071) nesebini, Abdullah b. Abdülesed b. Hilâl b. Abdullah b. Ömer b. Mahzûm b.

Yakaza b. Mürre b. Ka'b b. Lüey el-Kureşî el-Mahzûmî şeklinde daha ayrıntılı vermekte ve künyesinin isminin önüne geçtiğini ifade etmektedir (İbn Abdülberr, 1415/1995, 3/71). Benû Mahzûm b. Yakaza b. Mürre'dendir (İbn İshak, 1978, 176; İbn Hişâm, 1955, 1/468; Ebû Nu'aym, 1998, 3/1696; İbn Hazm, 1900, 46). Ebû Seleme'nin eşi Ümmü Seleme bint Ebû Ümeyye b. Muğîre'dir (İbn Sa'd, 1997, 1/160; İbn Abdülberr, 1415/1995, 3/71). Hicretin dördüncü yılında eşini kaybeden Ümmü Seleme iddet süresi dolduktan sonra Hz. Peygamber ile evlenmiştir (İbn Abdülberr, 1415/1995, 3/71; Zehebî, 1985, 1/150). Eşi Ebû Seleme, Hz. Peygamber'in ve Hamza'nın sütkardeşidir. Sütannesesi Ebû Leheb'in mevlası Süveybe (İbn Abdülberr, 1415/1995, 3/71; Zehebî, 1985, 1/150), annesi ise Berre bint Abdülmuttalib b. Hâşim'dir (İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/244; İbn Kesîr, 1976, 2/60). Ümmü Seleme'nin Ebû Seleme'den Ömer, Seleme, Zeyneb ve Dürre adında dört çocuğu dünyaya gelmiştir (Belâzürî, 1417/1996, 1/430).

Ebû Seleme'nin Hz. Peygamber daha henüz Darü'l-Erkâm'da tebliğ faaliyetlerini yürütmeden önce on birinci kişi olarak Müslüman olduğu rivayet edilmektedir (İbn Sa'd, 1997, 3/181; İbn Abdülberr, 1415/1995, 3/71; Nevevî, ts., 1/294; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 5/508). Ebû Seleme b. Abdülesed ve eşi Ümmü Seleme bint Ebû Ümeyye Mekkelilerin emanlarını kaldırması üzerine Habeşistan'a hicret etmiş ve Zeyneb bint Ebû Seleme orada doğmuştur (Mü'erric es-Sedûsî, ts., 14; İbn Hişâm, 1955, 1/326; İbn Sa'd, 1997, 3/181; Muhibbuddîn et-Taberî, 1937, 253). İbn Abdülberr'in Mus'ab ez-Zübeyrî'den aktardığı bir nakle göre Ebû Seleme Habeşistan'a hicret eden ilk kişidir (İbn Abdülberr, 1415/1995, 3/71). Bu hicreti esnasında eşi Ümmü Seleme'nin de onunla birlikte olduğu zikredilmektedir (İbn Abdülberr, 1415/1995, 3/71). Ebû Seleme önce Habeşistan'a ardından Akabe Biatları'ndan bir yıl önce Medine'ye hicret etmiştir (İbn Hişâm, 1955, 1/468; Taberî, 1967, 2/369; Mutahhir b. Tâhir, ts., 4/167; İbn Hazm, 1900, 86). Hatta onun Hz. Peygamber'in ashâbından Medine'ye hicret eden ilk kişi olduğu rivayet edilmektedir (İbn Hişâm, 1955, 1/468; İbn Sa'd, 1997, 3/181; İbn Hazm, 1900, 86; Muhibbuddîn et-Taberî, 1937, 253). İbn Sa'd (öl. 230/845) Ebû Seleme'nin Muharrem ayından 10 gün geçtikten sonra Medine'ye hicret ettiğini zikretmektedir (İbn Sa'd, 1997, 3/181).

Ebû Seleme'nin Bedir Gazvesi'ne (Mü'erric es-Sedûsî, ts., 14; İbnü'l-Kelbî, 2016, 18; İbn Sa'd, 1997, 3/181; Begavî, 1432/2011, 3/454; İbn Abdülberr, 1415/1995, 3/71, 4/244), ardından Uhud Gazvesi'ne katıldığı ve vefat ettiği zikredilmektedir (İbn Sa'd, 1997, 8/69). Aynı şekilde hicretin 35. ayı Muharrem ayının başında Ebû Seleme'nin kumandanlığında Katan'a sefer düzenlendiği de rivayet edilmektedir (Vâkıdî, 1984, 1/3; İbn Manzûr, 1984, 2/197; İbnü'l-Âkûlî, 1994, 2/145).

Kaynaklarda Ebû Seleme'nin vefat tarihiyle ilgili farklı bilgiler yer almaktadır. Genel kanaate göre Ebû Seleme, hicretin 4. senesi Cumâdelâhire'de vefat etmiştir (Vâkıdî, 1984, 1/343; İbn Sa'd, 1997, 8/69; Belâzürî, 1417/1996, 1/207; Ebû Nu'aym, 1998, 3/1696; İbnü'l-Esîr, 1996, 3/301). Vâkıdî (öl. 207/823) Ebû Seleme'nin Muharrem ayında Katan'a gönderildiğini, 10 kûsür gün sonra da Medine'ye döndüğünü ve ardından rahatsızlanarak 4. senenin Cumâdelâhire ayının bitimine 3 gece kala vefat ettiğini söylemektedir (Vâkıdî, 1984, 1/343). İbn Sa'd ise Ebû Seleme'nin Uhud Gazvesi'nde yaralandığını ardından bir aylık tedavi süresi sonrasında iyileştiğini, hicretin 3. senesi 35. ay olan Muharrem ayında Katan'a 29 günlük bir sefere çıktığını ve hicretin dördüncü senesi 8 Safer'de Medine'ye döndüğünü ifade etmektedir. İbn Sa'd'ın ifadesine göre döndükten sonra yarasının kötüleşmesi sonucunda 8 Cumâdelâhire de vefat etmiştir (İbn Sa'd, 1997, 8/69). Ebû Nu'aym (öl. 430/1039) Ebû Seleme'nin Uhud'dan döndükten sonra orada aldığı yara sebebiyle hicretin 4. senesi vefat ettiğini, Hz. Peygamber'in de vefatına şahit olduğunu zikretmektedir (Ebû Nu'aym, 1998, 3/1696; İbnü'l-Esîr, 1996, 3/301). İbn Abdülberr, Ebû Seleme'nin Uhud'da yaralandığını ardından yarasının iyileştiğini ancak yarası tekrar nüksedince hicretin üçüncü senesi Cumâdelâhire ayından 3 gece sonra vefat ettiğini beyan etmektedir (İbn Abdülberr, 1415/1995, 3/71, 4/244).

İbnü'l-Esîr (öl. 630/1233) Ebû Seleme'nin vefat tarihiyle ilgili 3 ayrı bilgi sunmaktadır. Bunlardan birincisi Mus'ab ez-Zübeyrî'den aktardığı Ebû Seleme'nin hicretin 4. senesinde Uhud'dan sonra vefat ettiği yönündeki görüştür. Ebû Seleme'nin hicretin üçüncü senesi Cumâdelâhire ayında vefat ettiği yönündeki görüşe itibar etmemektedir. İbnü'l-Esîr'in Ebû Ömer'den aktardığı bir diğer rivayete göre Ebû Seleme hicretin ikinci senesi Ramazan ayında gerçekleşen Bedir'den sonra vefat etmiştir. Son olarak İbnü'l-Esîr, İbn Mende'den naklen Ebû Seleme'nin Bedir, Uhud ve Huneyn'e

katıldığını ve Hz. Peygamber Bedir'den döndükten sonra Medine'de vefat ettiğini zikretmektedir. İbnü'l-Esîr Bedir'den sonra vefat eden bir kişinin nasıl olur da hicretin 8. senesinde gerçekleşen Huneyn'e katılabildiğini sorgulamakta ve bunun doğru bir bilgi olmadığını savunmaktadır. Bu bilginin hakikatte Ebû Seleme'nin Bedir'in ardından Uhud'a katıldığı ve sonrasında vefat ettiği şeklinde olması gerektiğini söylemektedir (İbnü'l-Esîr, 1996, 3/299-301).

Hz. Peygamber ve Ümmü Seleme'nin evlilik tarihleri de Ebû Seleme'nin vefat tarihini belirleyebilmemiz açısından önemlidir. Ümmü Seleme, Ebû Seleme'nin vefatından sonra iddetini tamamlamış ve hicretin 4. senesi Şevvâl ayının bitimine birkaç gece kala Hz. Peygamber ile evlenmiştir (İbn Sa'd, 1997, 8/69; Belâzürî, 1417/1996, 1/429; Ebû Nu'aym, 1998, 3/1696; İbnü'l-Esîr, 1996, 3/299-301). İbn Abdülberr ise yukarıda da değindiğimiz üzere Ebû Seleme'nin vefat tarihiyle ilgili farklı bir bilgi sunarak onun hicretin üçüncü senesi Cumâdelâhire ayından 3 gece sonra vefat ettiğini zikretmekte, ardından Hz. Peygamber ve Ümmü Seleme'nin evlendiğini ifade etmektedir (İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/244). İbn Abdülberr'in ifadelerini dikkate alacak olursak hicretin üçüncü senesi Cumâdelâhire ayından sonra iddetini tamamlayan Ümmü Seleme'nin Hz. Peygamber ile hicretin üçüncü senesi evlendiği akla gelecektir. Ancak rivayetlerin ekseriyetinde bu bilginin hilafına bilgiler yer almaktadır.

Yukarıda zikrettiğimiz rivayetlerin tam olarak hangi tarihe işaret ettiğini belirleyebilmek amacıyla verileri tek tek ele almaya çalışacağız. Vâkıdî ve İbn Sa'd hem Katan Seferi'nin süresi hem de Ebû Seleme'nin vefat tarihi ile ilgili farklı bilgiler sunmaktadırlar. İbn Sa'd, Ebû Seleme'nin 8 Cumâdelâhire'de vefat ettiğini zikrederken, Vâkıdî ise Cumâdelâhire ayının bitimine 3 gece kala vefatının gerçekleştiğini ifade etmektedir. İbn Sa'd'ın rivayetinde Katan Seriyyesi'nin süresi 29 gün, Vâkıdî'nin rivayetinde ise 10 küsur gün olarak verilmektedir. Ancak her iki müellif de Hz. Peygamber ve Ebû Seleme'nin evlilik tarihlerini Şevvâl ayının bitimine birkaç gece kala olarak vermektedirler. İbn Sa'd ve Vâkıdî'nin rivayetlerini birlikte değerlendiren Apaydın, Ebû Seleme'nin oğlu Ömer'in (Apaydın'ın eserinde Amr b. Ebî Seleme şeklinde geçmektedir. Bunun neden bu şekilde zikredildiği anlaşılamamıştır. Muhtemelen metin hatasından kaynaklanıyor olmalıdır. Bk. Apaydın, 2018, 453) annesinin 4 ay 10 gün geçinceye kadar iddet beklediği yönündeki rivayeti ve Hz.

Peygamber'in onunla Şevvâl ayının bitimine birkaç gece kala evlendiği rivayeti esas alındığında şöyle bir değerlendirmeye gidileceğini söylemektedir. Eğer Ebû Seleme Cumâdelâhire ayının bitimine 3 gece kala vefat ettiyse ve Hz. Peygamber Şevvâl ayı geçmeden Ümmü Seleme ile evlendiyse aradan iddet süresi olan 4 ay 10 gün tamamlanmamış olacaktır. Ancak rivayette iddet süresi tamamlandıktan sonra evlendiği belirtilmiştir. Dolayısıyla Vâkıdî'nin rivayetinde bir iç çelişki bulunmaktadır. Yazar, bu iki rivayetin yaklaşık olarak aynı zaman dilimine işaret etmesinden dolayı İbn Sa'd'ın rivayetinin daha tutarlı olduğunu düşünmektedir (İbn Sa'd, 1997, 8/69; Apaydın, 2018, 453). Bizim kanaatimize göre de İbn Sa'd'ın Ebû Seleme'nin 8 Cumâdelâhire'de vefat ettiği yönündeki rivayeti iddet süresini de dikkate aldığımızda daha isabetli görülmektedir. Müellifin Ömer b. Ebû Seleme'den aktardığı rivayete değinecek olursak araştırmalarımız neticesinde Hz. Peygamber ve Ümmü Seleme evlendiklerinde Hz. Peygamber'in Ümmü Seleme'yi oğlu Ömer'den istediği bilgisinin yanında Ömer'in o sırada çocuk yaşta olduğu da rivayet edilmektedir. Nitekim Ömer'in Hz. Peygamber vefat ettiği zaman 9 yaşında olduğu bilindiğine göre Ümmü Seleme ve Hz. Peygamber evlendiğinde de 3-4 yaşlarında olduğu anlaşılmaktadır (Belâzürî, 1417/1996, 1/430). Buna bağlı olarak İbnü'l-Esîr, Hz. Peygamber ile Ümmü Seleme'nin nikâhlarında veli olarak diğer oğlu Seleme b. Ebû Seleme'den bahsetmek gerektiğini ifade etmektedir (İbnü'l-Esîr, 1996, 2/500-501).

Yukarıda da değindiğimiz üzere İbn Abdülberr, Ebû Seleme'nin Uhud'da yaralandığını ardından yarasının iyileştiğini ancak yarası tekrar ağırlaşınca hicretin üçüncü senesi Cumâdelâhire ayından 3 gece sonra vefat ettiğini zikretmişti (İbn Abdülberr, 1415/1995, 3/71, 4/244). Bilindiği üzere Uhud Gazvesi hicretin 3. senesi Şevvâl ayında (11 Şevvâl 3H- 26 Ocak 625) (Apaydın, 2018, 529) gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Uhud Gazvesi'nden sonra gelecek olan Cumâdelâhire ayı 4. sene olacaktır. İbn Abdülberr'in metninde yer alan 3. sene Cumâdelâhire ifadesinin yüksek ihtimalle bir yanlış anlamadan ve yahut tashif hatasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Kaynaklarda Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicret eden muhacirlere Medine'de ev veya arsa temin ettiğine dair bilgiler yer almaktadır. Bunlardan birisi de Ebû Seleme'dir. Hz. Peygamber Medine'de ev yapmak üzere iktada bulunduğu zaman Ebû Seleme'ye İbn Sa'd'ın kendi döneminde Abdülaziz Zühre oğullarının mahallesi

olarak bilinen yerde bir ev yeri tahsis etmişti.² Bu sırada Ebû Seleme'nin yanında eşi Ümmü Seleme de bulunuyordu. Onlar muhtemelen çocuk sayıları artınca daha sonra burayı satarak Ka'b oğulları mahallesine taşınmışlardı (İbn Sa'd, 1997, 3/181-182; Belâzürî, 1417/1996, 10/223; Koçyiğit, 2006, 99). Vâkıdî'nin *el-Megâzî* adlı eserinde yer alan bir diğer bilgide ise Ebû Seleme'nin vefat ettikten sonra Âliye bölgesinde bulunan Benû Ümeyye b. Zeyd'e ait Yüsra kuyusundan (Bu kuyuya Yüsra ismini Hz. Peygamber'in verdiği rivayet edilmektedir. Bk. İbn Zebâle, 2003, 219) su alınarak yıkıldığı ve sonra Benû Ümeyye oğulları tarafından Medine'ye taşındığı ve defnedildiği zikredilmektedir (Vâkıdî, 1984, 1/344; İbn Sa'd, 1997, 3/182). Vâkıdî'nin rivayetinden onun Medine'nin Âliye bölgesinde (Âliye bölgesinin Benû Kurayza'nın yerleşim yerine yakın olduğu bilinmektedir. Bu mevki Kubâ bölgesinden sonra gelmektedir. Hz. Peygamber'in Mariye ile evlendikten sonra onu Âliye bölgesine götürdüğü bilinmektedir. Âliye bölgesi Yahudi kökenli Muhayrik'a ait olup Hz. Peygamber'in sadakalarındandır. Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim de burada dünyaya gelmiştir. Daha fazla bilgi için bk. Semhudî, 1998, 3/36, 121, 146; Koçyiğit, 2006, 97) vefat ettiği daha sonra Medine'ye getirildiği ve Medine'de defnedildiği anlaşılmaktadır. Bir başka rivayette ise Ebû Seleme'nin hastalığı ağırlaşınca Hz. Peygamber'in onu ziyarete gittiği ve hayır duada bulunduğu zikredilmektedir (İbn Sa'd, 1997, 3/181-182; Belâzürî, 1417/1996, 10/222; Muhibbuddin et-Taberî, 1997, 253-254). Hz. Peygamber'in Ebû Seleme'yi ziyaret etmesi, ailesinin onu Medine'ye taşıması ve Âliye bölgesinin de Medine'nin sınırları içerisinde bulunmasından dolayı her iki durumda da Ebû Seleme'nin Medine'de medfun olduğu ve Bakî' Mezarlığı'na defnedildiği anlaşılmaktadır (İbn Sa'd, 1997, 3/180-181).

Ebû Seleme'yi Uhud Savaşı'nda yaralandığından dolayı Uhud şehitlerinden sayanlar da olmuştur (Yıldırım v.dğr., 2017, 335). Ancak o her ne kadar Uhud'da aldığı yara sebebiyle vefat etmiş olsa da Uhud şehitliğine defnedilmemiştir. Ebû Seleme'nin eşi Ümmü Seleme'nin Uhud Savaşı'ndan sonra her ay Uhud'da şehit olup defnedilenlerin olduğu yere giderek uzun süre kaldığı ve dua ettiği rivayet edilmektedir. Ancak bu rivayetten Ebû Seleme'nin orada medfun olduğu sonucuna ulaşılamaz. Nitekim Ümmü Seleme'nin akrabalarından Uhud'da şehit edilenler de bulunuyordu. Mesela Ümmü

² Tahsin Koçyiğit, Hz. Peygamber'in Ebû Seleme'ye Zühre mahallesinde bir ev verdiğini zikretmektedir. Ancak Zühre Mahallesi İbn Sa'd'ın kendi döneminde bu şekilde bilinen bir yerdir. Hz. Peygamber döneminde bu isimle bilinen bir yer mevcut değildir. Koçyiğit, 2006, 99.

Seleme'nin amcasının oğlu Şemmâs b. Osman Uhud'da yaralanmış sonra Medine'ye aralarındaki akrabalık bağından dolayı da Ümmü Seleme'nin yanına getirilmiş ve orada vefat etmişti. Daha sonra Hz. Peygamber'in emriyle Uhud Şehitleri'nin bulunduğu yere defnedilmişti (Belâzürî, 1417/1996, 1/207; Ertürk, 2010, 507). Dolayısıyla Ümmü Seleme'nin Uhud şehitlerinin bulunduğu yere eşi için değil de diğer akrabalarını ziyaret etmek amacıyla gittiği anlaşılmaktadır.

Tablo 4: Ebû Seleme'nin Vefatı İle İlgili Bilgiler

Ebû Seleme'nin Vefatı	Kaynak	Vefat Tarihi
	İbn Sa'd	H. 4 /8 Cumâdelâhire
	Vâkıdî	H. 4 Cumâdelahire bitimine 3 gece kala
	Ebu Nu'aym	H. 4
	İbn Abdülberr	H. 3 Cumâdelâhire ayında 3 gece sonra
	İbnü'l-Esîr	Uhud Gazvesi sonrası

2.9. Amre bint Mes'ûd

Nesebi, Amre bint Mes'ûd b. Kays b. Amr b. Zeyd Menât b. Adiy b. Amr b. Mâlik b. Neccâr'dır (İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/442; İbnü'l-Esîr, 1996, 7/219). Amre bint Mes'ûd, Sa'd b. Ubâde'nin annesidir. Hz. Peygamber'e biat edenler arasında zikredilmektedir. Amre, Hz. Peygamber ve oğlu Sa'd b. Ubâde hicretin 5. Senesi Rebîülevvel ayında gerçekleşen Dûmetülcendel Gazvesi'ndeyken Medine'de vefat etmiştir (İbn Hişâm, 1955, 2/213; İbn Sa'd, 1997, 3/461; İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/442; İbn Asâkir, 1995, 20/242; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/248; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 3/360; İbn Hacer, 2008, 14/54; Diyârbekrî, ts., 1/469; Tahtâvî, 1419/1999, 298). İbn Sa'd (öl. 230/845) *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* adlı eserinde Amre bint Mes'ûd'un onlar Dûmetülcendel'den Medine'ye dönmeden bir ay önce vefat ettiğini zikretmektedir (İbn Sa'd, 1997, 3/461-462). İbn Abdülberr (öl. 463/1071) yalnızca sene zikrederek hicretin 5. yılında vefat ettiğini belirtmektedir (İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/442; İbnü'l-Esîr, 1996, 7/219; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 14/54).

Hz. Peygamber döneminde Dûmetülcendel'e üç askerî sefer düzenlendiği kaydedilmektedir. Bunlardan ilki, 5. yılın Rebîülevvel ayında bizzat Hz. Peygamber'in kumandasında, ikinci sefer 6. yılın Şâban ayında Abdurrahman b. Avf kumandasında

gerçekleştirilmiştir. Son sefer ise hicretin 9. senesinde Tebük Gazvesi sırasında yapılmıştır (Vâkıdî, 1984, 1/4-5, 3/1025; Güner, 1994, 1-2). Söz konusu edilen gazve, ilk zikredilendir.

Çağdaş müelliflerden Muhammed Hamîdullah (öl. 1908/2002) Hz. Peygamber'in Hendek Gazvesi sırasında Suriye ve Mezopotamya bölgelerinden gelen hububat yüklü kervanların Dûmetülcendel'den (Arabistan'ın kuzey bölgesi) geçtiğini ve tam bu sırada Dûmetülcendel başkanı Ukeydir'in bu kervanların gidişatına engel olmak istemesini bu gazvenin sebebi olarak göstermektedir (Bu fuarın mülkiyeti İbâd ve Sekûn kabilesine mensup olan Ukeydir ve Kelb kabilesinden Kunâfe arasında el değiştirdi. Bk. Hamîdullah, 2002, 787). Hz. Peygamber bunun üzerine Medine'nin kuzeyinde bulunan ve iki haftalık bir yolculukla varılan Dûmetülcendel'e bir askeri sefer düzenleme gereği duyarak ordusuyla birlikte Medine'den çıkmıştı. Ancak İbn Hişâm'ın (öl. 213/829) ifadesine göre, Hz. Peygamber alışkanlıklarının tersine yarı yoldan geri dönerek hızla Medine'ye dönmüştü (Hamîdullah, 2002, 205-208). Birkaç hafta sonra da Medine şehri, Mekke ve Hayber'den gelen müttefiklerce kuşatılmıştı. Hz. Peygamber ve ordusu gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra düşman hicretin 5. senesi Şevvâl ayında gözükmüştü (Muhammed Hamîdullah, 2002, 205-208). Buradaki tarihlendirme dikkate alındığında Dûmetülcendel Gazvesi'nin tarihi hicretin 5. senesi Şevvâl ayından önce gerçekleşmiş olmalıdır. Ancak kaynaklarda zikredildiği üzere Dûmetülcendel Gazvesi'nin 5. senenin Rebûlevvel ayında gerçekleştiği düşünüldüğünde arada 6 aylık bir zaman diliminin olduğu görülmektedir.

Amre bint Mes'ûd'un vefat tarihini netleştirebilmek için Dûmetülcendel Gazvesi'nin tarihini ve süresini tespit etmemiz yerinde olacaktır. Kaynaklarda bu gazvenin tarihi ve ne kadar sürdüğüyle ilgili farklı rivayetler söz konusudur. Vâkıdî (öl. 207/823) gazvenin çıkış tarihini hicretten sonra 49. ay Rebûlevvel ayının bitimine 5 gün kala olarak vermektedir (Vâkıdî, 1984, 1/402). İbn Sa'd, gazvenin Rebûlevvel ayının başında hicretin 49. ayında gerçekleştiğini söylemektedir (İbn Sa'd, 1997, 2/47).

Vâkıdî ve İbn Sa'd'ın ifadelerinden 49. ay olarak verdikleri tarihin hicreti Rebûlevvel ayından başlatırsak 5. Yıl Rebûlevvel ayına, hicreti Muharrem ayından başlatırsak 5. Yıl Muharrem ayına denk geldiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Gazvenin tarihi ile ilgili bilgileri ele aldıktan sonra süresi ile ilgili rivayetleri de ele almaya çalışacağız. Bu gazvenin ne kadar sürdüğü ile ilgili farklı rivayetler söz konusudur. Vâkıdî, gazvenin başladığı zamanı hicretten sonra 49. ay, sonlanmasını ise Rebîülevvel ayının bitimine 5 gün kala olarak vermektedir. Vâkıdî'nin ifadelerinden gazvenin 25 gün sürdüğü anlaşılmaktadır. İbn Sa'd ise Hz. Peygamber ve ordusunun Medine'ye Rebîülâhir ayının bitimine 10 gece kala döndüklerini zikretmektedir (İbn Sa'd, 1997, 2/48). İbn Sa'd'ın ifadelerinden gazvenin başlangıcını Rebîülevvel ayının başı, bitişini ise Rebîülâhir ayının sonuna 10 gece kala olarak düşündüğümüzde gazvenin 50 gün sürdüğü anlaşılmaktadır (İbn Sa'd, 1997, 2/48). İbn Sa'd diğer bir rivayetinde ise Amre bint Mes'ûd'un vefatının Hz. Peygamber ve ordusunun Dûmetülcendel'den döndükleri tarihten 1 ay kadar önce vuku bulduğunu zikretmektedir. İbn Sa'd'ın ilk rivayeti ile ikinci rivayetini birlikte düşündüğümüzde Amre bint Mes'ûd'un yaklaşık olarak Rebîülevvel ayının ortalarına doğru vefat ettiği anlaşılabacaktır (İbn Sa'd, 1997, 3/461-462). İbn Habîb (öl. 245/860) ise 5. senenin Muharrem ayının başında Pazartesi günü gazveye çıkıldığını ve Safer ayının başında dönüldüğünü bildirmektedir (İbn Habîb, ts., 114). İbn Habîb'in bu rivayetinden hicretin başlangıcını Muharrem ayından başlattığı anlaşılmaktadır. İbn Habîb'in Dûmetülcendel Gazvesi'nin Rebîülevvel ayında gerçekleştiğini söyleyen müelliflerle aynı fikirde olduğu anlaşılmaktadır. Buradaki farklılığın sebebi müverrihlerin hicretin başlangıcını farklı kabul etmelerinden kaynaklanmaktadır. Ancak İbn Habîb'in eserinde Amre'nin vefat tarihiyle ilgili herhangi bir bilgiye rastlamadık.

Medine ile Dûmetülcendel arasındaki mesafe Amre'nin vefat tarihini tespit etmemiz hususunda dolaylı yoldan katkı sağlamaktadır. Rivayet edildiğine göre Medine ile Dûmetülcendel arasında 15 veya 16 gecelik bir mesafe dilimi vardır (İbn Sa'd, 1997, 2/48).

Apaydın, İbn Sa'd'ın yukarıda zikrettiğimiz rivayetini esas alarak Hz. Peygamber'in Dûmetülcendel'den döndükten sonra Sa'd b. Ubâde'nin annesi Amre bint Mes'ûd'un vefatının üzerinden 1 ay geçtiğini, dolayısıyla bu gazvenin en az 1 ay sürmüş olabileceği sonucuna ulaşmaktadır. Ancak Apaydın'ın da vurguladığı üzere Vâkıdî, gazvenin çıkış tarihini hicretten sonra 49. ay, Rebîülevvel ayının bitimine 5 gün kala olarak vermektedir. Dolayısıyla Vâkıdî, bu gazvenin 25 gün kadar sürdüğünü zımnen

zikretmektedir. Yani bu rivayet Apaydın'ın tespitlerine göre gazvenin süresini yaklaşık olarak bir buçuk ay olarak göstermektedir. Yolun uzunluğu ve gündüzleri gizlenerek gittikleri esas alındığında 25 günlük bir sürenin böyle bir gazve için yeterli olamayacağını söylemektedir. Bu hususta da yukarıda zikrettiğimiz İbn Sa'd'ın Dûmetülcendel'in yerini tarif eden Dımaşk'a 5 gecelik, Medine'ye 15 veya 16 gecelik mesafede olduğunu bildiren rivayeti esas almakta ve bu bilgiler neticesinde normal gidiş-geliş süresinin 30 günden fazla olacağını söylemektedir (Apaydın, 2018, 602-603). Bizim tespitlerimize göre de savaşın süresi gidiş-geliş mesafesi ile birlikte düşünüldüğünde yaklaşık olarak 50 gün civarındadır.

Dûmetülcendel panayırının kuruluş tarihi de Amre bint Mes'ûd'un vefat ettiği tarihe işaret etmektedir. İbn Habîb, Dûmetülcendel panayırının Rebûlevvel ayının başından ortasına kadar açık olduğunu bildirmektedir (İbn Habîb, ts., s. 263). Çağdaş müelliflerden Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi* adlı kitabında İslâm öncesinde Arapların ünlü fuarlarını ele alırken Suriye ve Hicaz arasında bulunan Dûmetülcendel fuarını da ele almakta ve bu fuarın Rebûlevvel ayının ilk günlerinde başladığını ve ayın sonuna kadar devam ettiğini ve daha sonra ertesi yılın aynı dönemine kadar dağıldıklarını zikretmektedir (Hamîdullah, 2002, 787). Yukarıda da zikrettiğimiz üzere İbn Sa'd, gazvenin Rebûlevvel ayının başında hicretin 49. ayında gerçekleştiğini söylemektedir (İbn Sa'd, 1997, 2/47). Bu bilgi Hz. Peygamber'in gazvenin sebebi olarak da gösterilen Dûmetülcendel başkanı Ukeydir'e karşı yürümesi bilgisine uygun düşmektedir. Vâkıdî ise gazvenin başladığı zamanı hicretten sonra 49. ay, Rebûlevvel ayının bitimine 5 gün kala olarak vermektedir. Fuarın Rebûlevvel ayından yine bu ayın sonuna kadar açık olduğu düşünüldüğünde Vâkıdî'nin verdiği tarihin çok geç bir tarih olduğu görülecektir. Gazvenin süresi ve Medine'ye dönüş süreleri hesaba katıldığında İbn Sa'd'ın vermiş olduğu bilginin daha isabetli olacağı görülecektir.

Tablo 5: Fuarın Başlangıç Tarihi ve Süresi İle İlgili Rivayetler

İbn Habîb Rivayeti	5. sene Rebûlevvel ayının başından ortasına kadar		
İbn Sa'd Rivayeti	Gazve Başlangıcı	Süresi	Medine'ye Dönüş
	Rebûlevvel ayının başı	50 gün	Rebûlâhîr ayının sonuna 10 gece kala

Amre bint Mes'ûd vefat etmeden önce oğlu Sa'd b. Ubâde yanında olmadığı için vasiyette bulunamamıştı. Sa'd b. Ubâde, ilerleyen günlerde Hz. Peygamber'e gelerek annesi adına hayır işleyip işleyemeyeceğini sordu. Hz. Peygamber'in olumlu cevabı üzerine tasaddukta bulundu (İbn Beşkuvâl, 1986, 1/404; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/248; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 14/54). Sa'd'ın Hz. Peygamber'e en üstün hayrın ne olduğunu sorduğu Hz. Peygamber'in de insanlara su temin etmek cevabını vermesi üzerine bir kuyu kazdırarak annesi adına vakfettiği nakledilmektedir. Buna ilave olarak onun annesi adına bir köle azat ettiği de rivayet edilmektedir (Buhârî, "Vesâyâ", 15; Sıbt İbnül-Cevzî, 2013, 3/360; Diyârbekrî, ts., 1/469).

Hz. Peygamber, Medine'ye döndükten sonra onun kabrini ziyarete gitmiş ve üzerine cenaze namazını kılmıştır (İbn Sa'd, 1997, 3/461; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/248; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 3/360; Nevevî, ts., 2/368; İbn Manzûr, 1984, 9/237; Mizzî, 1980, 10/280; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 14/54; Diyârbekrî, ts., 1/469; Tahtâvî, 1419/1999, 298). Kaynaklarda yer alan bilgilerden hareketle Amre bint Mes'ûd'un kabrinin Medine'de olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak aktarılan rivayetlerde açık bir şekilde ifade edilmemiş olsa bile hicretin 5. senesi Medine'de vefat eden bir kişinin Bakî' Mezarlığı'na defnedilmiş olması gerekmektedir. Bunun yanı sıra onun kabilesinin mezarlığına defnedilmiş olabileceği de akla gelmektedir. Bu sebeple kabilesi ve kabilesinin Medine'deki iskân ettiği yer ile ilgili bilgi verme ihtiyacı duyuyoruz.

Kaynaklarda Amre'nin kabilesi hakkında bilgi verilmemekte ancak oğlu Sa'd b. Ubâde'nin nesebinde onun Benû Sa'îde'ye mensup olduğu anlaşılmaktadır. Benû Sa'îde topluluğu ise Bi'r-i Budâ'a bölgesinde (Yâkût el-Hamevî, 1995, 1/299) Sûku Ganem olarak bilinen Medine pazarının doğusundaki (Semhûdî, 1998, 1/163) Sakîfetu Benî Sa'îde ile Benû Damra arasında yer alıyordu. Benû Sa'îde'nin oturduğu mevkiye "*Benû Sâide köyü*" adı da verilmekteydi (Semhûdî, 1998, 1/165). Medine'de Mescid-i Nebevî'nin etrafında kabilelerin evleri bulunmaktaydı. Amre bint Mes'ud'un oğlu Sa'd b. Ubâde'nin boyu olan Benû Huzeyme b. Sa'lebe b. Tarîf b. Hazrec b. Sâ'ide'nin yurdu da "*Cirâru Sa'd*" denilen bölgede bulunuyordu. Sa'd b. Ubâde'ye ait olan Cirâr'dan onun annesinin ölümünden sonra insanlar su içerlerdi. Yukarıda da zikrettiğimiz üzere Sa'd annesinin ölümünden sonra onun için bir kuyu açtırmıştı. Burası Mescid-i Nebevî'nin kuzeyinde Medine pazarı yakınlarında Musallâ'nın güney

sınırında bulunuyordu (Semhûdî, 1998, 1/165). Dolayısıyla kabilesinin meskûn olduğu yerin Medine'nin merkez noktasında bulunması, onun Bakî' Mezarlığı'na defnedilmiş olmasını kuvvetli bir görüş kılmaktadır.

2.10. Sa'd b. Muâz

Nesebi, Sa'd b. Muâz b. Nu'mân b. İmriülkays b. Zeyd b. Kays b. Abdüleşhel (İbnü'l-Kelbî, 1988, 1/375; İbn Hişâm, 1955, 1/686; İbn Sa'd, 1997, 3/320-321; Halîfe b. Hayyât, 1993, 139; Buhârî, 1426/2005, 1/306; İbn Abdülberr, 1415/1995, 2/167; Ru'aynî, 2009, 2/504) el-Ensârî el-Evsî'dir (Belâzürî, 1417/1996, 1/328). Künyesi Ebû Amr olup (İbn Sa'd, 1997, 3/321; Halîfe b. Hayyât, 1993, 139; Buhârî, 1426/2005, 1/306; Müslim, 1984, 1/562; Begavî, 1432/2011, 2/534; Ebû Nu'aym, 1998, 3/1241; İbn Abdülberr, 1415/1995, 2/167; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/242; Ru'aynî, 2009, 2/504; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 4/303) annesi Kebşe bint Râfî'dir (İbn Sa'd, 1997, 3/320; Halîfe b. Hayyât, 1993, 139; İbn Abdülberr, 1415/1995, 2/167; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 4/303) Hendek Gazvesi'nde 37 yaşında vefat ettiğine dair rivayetler göz önünde bulundurulunca 590 yılında Medine'de doğduğu anlaşılmaktadır. Medine'de Birinci Akabe Biatı ile İkinci Akabe Biatı arasında bir sürede Mus'ab b. Umeyr'in vasıtasıyla Müslüman olmuştur (İbn Abdülberr, 1415/1995, 2/167). Sa'd İslâmiyet'i kabul ettikten sonra Es'ad b. Zü'râre'nin ve Mus'ab b. Umeyr'in kendi evine gelip tebliğ yapmalarına imkân tanımıştır. Böylece Mus'ab İslâmiyet'i yayma faaliyetlerine onun evinde devam etmiş, birçok kişinin Müslüman olmasına vesile olmuştur (İbn Sa'd, 1997, 3/321; Mutahhir b. Tâhir, ts., 5/114; Ebü'l-Fidâ, ts., 122). Kısa sürede Abdüleşhel oğullarının tümü İslâmiyet'i benimsemiştir. Hz. Peygamber, Buvât Gazvesi'ne çıkarken Sa'd b. Muâz'ı Medine'de yerine vekil bırakmıştır (Belâzürî, 1417/1996, 1/287; İbnü'l-Cevzî, ts., 432).

Sa'd b. Muâz'ın Bedir Gazvesi'ne katıldığı (İbnü'l-Kelbî, 1988, 1/375; Müslim, 1984, 1/562; Begavî, 1432/2011, 2/534) ve Hz. Peygamber'in sancağı ona verdiği bilinmektedir (Belâzürî, 1417/1996, 1/293). Sa'd Bedir Gazvesi'nden sonra Uhud ve Hendek gazvelerine de katılmıştır (İbn Sa'd, 1997, 3/320; Ebû Nu'aym, 1998, 3/1241; Ru'aynî, 2009, 2/504; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 4/303). İbn Hişâm (öl. 213/829) Hendek Savaşı sırasında aldığı yara sebebiyle şehit olarak vefat ettiğini zikretmektedir

(İbn Hişam, 1955, 2/250; İbn Sa'd, 1997, 3/331; İbn Hazm, 1900, 196; İbn Abdülberr, ts., 182; İbnü'n-Neccâr, 2005, 233).

Sa'd b. Muâz'ın vefat tarihi ile ilgili kaynaklarda farklı detaylar yer almaktadır. Rivayetlerin ekseriyetinde onun Hendek Gazvesi'nde kolundan yaralanması sebebiyle hicretin 5. senesi vefat ettiği zikredilmektedir (İbn Şebbe, 1996, 1/81; Müberred, 1936, 4; Taberî, 1967, 2/575; Begavî, 1432/2011, 3/12; Mutahhir b. Tâhir, ts., 5/115; Ebû Nu'aym, 1998, 3/1241; İbn Mende, ts., 1/265; Suhârî, ts., 182; Süheylî, 2000, 6/215; İbnü'l-Esîr, 1997, 2/68; Ru'aynî, 2009, 2/504; Makrîzî, 1999, 1/220; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 4/303-304). Rivayetlerin bir kısmında onun Benû Kurayza Yahudileri hakkında hüküm verdikten sonra (Halîfe b. Hayyât, 1993, 139-140; Buhârî, 1426/2005, 1/306; İbn Ebû Hayseme, 2006, 4/10; Begavî, 1432/2011, 2/534; İbn Abdülberr, ts., 14; İbnü'l-Esîr, 1997, 2/72; İbnü'n-Neccâr, 2005, 234; İbn Abdülberr, 1415/1995, 2/168), diğer bir kısmında ise Hendek Gazvesi sırasında şehit düştüğü (İbnü'l-Kelbî, 1988, 1/375; Ebû Ubeyd, ts., 265; İbn Düreyd, 1991, 443; Hatîb el-Bağdâdî, 2002, 8/317; İbnü'l-Esîr, 1996, 2/402) veyahut yaralandıktan bir ay sonra Medine'de vefat ettiği zikredilmektedir (İbn Ebû Hayseme, 2006, 4/51; Mes'ûdî, ts., 217; İbn Abdülberr, 1415/1995, 2/168; Ru'aynî, 2009, 2/504; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 4/303; Kutbüddîn el-Hanefî, ts., 87). Mus'ab ez-Zübeyrî (öl. 236/851) Sa'd'ın Hendek Gazvesi sırasında kolundan yaralandığını ve ardından vefat ettiğini zikretmektedir (Mus'ab ez-Zübeyrî, ts., 22; Belâzürî, 1417/1996, 1/347). Mus'ab ez-Zübeyrî mutlak bir zaman dilimi vermediğinden akla iki ihtimal gelmektedir. Bunlardan birisi savaş sırasında yaralanıp savaş henüz nihayete ermeden vefat ettiği şeklindedir. Diğer ihtimal ise Hendek Gazvesi'nden döndükten bir süre sonra Medine'de vefat ettiğidir. Sa'd'ın Bakî' Mezarlığı'na defnedildiği ile ilgili zikredilen rivayetler ikinci ihtimali güçlendirmektedir.

İbn Mende ise (öl. 470/1078) *el-Müstahrec* adlı eserinde Sa'd'ın Hendek Gazvesi sırasında aldığı yaradan dolayı bir ay kadar daha yaşayıp sonra vefat ettiğini zikretmektedir. İbn Mende Benû Kurayza hakkında hüküm verdikten sonra hicretin 5. senesi vefat ettiği yönündeki görüşü zayıf bir mütâlaa olarak aktarmaktadır (İbn Mende, ts., 1/387).

Rivayetlerin ekseriyetinde Sa'd b. Muâz'ın vefatı ile ilgili bu bilgiler zikredilmekte ve açık bir tarih verilmemektedir. Ancak rivayetlerin bir kısmında Sa'd'ın 5. senenin Şevvâl ayında vefat ettiği zikredilmektedir. İbn Hişam'ın (öl. 218/833) İbn İshak'dan (öl. 151/768) nakline göre Hendek Gazvesi hicretin 5. Senesi Şevvâl ayında gerçekleşmiştir (İbn Hişam, 1995, 2/214). Vâkıdî (öl. 207/823) ise Hendek Gazvesi'nin tarihini daha ayrıntılı vererek Hz. Peygamber'in karargâh kurduğu günü 8 Zilkâde Salı günü, muhasaranın 15 gün sürdüğünü esas alarak bitiş tarihini Zilkâde ayının bitimine 7 gün kala Çarşamba günü olarak belirlemiştir (Vâkıdî, 1984, 2/496). Bu durumda Vâkıdî'nin ifadelerinden Sa'd b. Muâz'ın Zilkâde ayında vefat ettiği anlaşılabacaktır.

İbn Abdülberr (öl. 463/1071) ise Sa'd b. Muâz'ın Hendek Gazvesi'nden bir ay sonra ve Benû Kurayza hakkında hüküm vermeden iki gece önce vefat ettiğini zikretmektedir (İbn Abdülberr, 1415/1995, 2/168). Benû Kurayza hakkındaki verilen hükmün zamanı ve muhasaranın kaç gün sürdüğü ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler söz konusudur.

Apaydın, yukarıda da zikrettiğimiz Vâkıdî'nin verdiği tarihlendirmeyi esas alarak Hendek Gazvesi'nin başlangıç tarihinin 12 Şevvâl, bitiş tarihinin de 1 Zilkâde olarak belirlenmesinin daha doğru bir tespit olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Apaydın, bu tarihlendirmeyi esas alarak muhasaranın süresini 18 gün olarak belirlemektedir (Apaydın, 2018, 594-598). Muhasaranın 10 günden fazla (Vâkıdî, 1984, 2/477), 15 (Vâkıdî, 1984, 2/440), 21 veya 24 (İbn Sa'd, 1997, 2/56) gün sürdüğü esas alınacak olursa Sa'd b. Muaz'ın Zilkâde ayının başlangıcında vefat ettiği anlaşılabacaktır.

Siyer ve meğâzî âlimlerinin değerlendirmelerine karşı İbn Hazm (öl. 456/1064) *Cevâmi'u's-Sîre* adlı eserinde Hendek Gazvesi'nin tarihini 4. yıl olarak vermiş ve bu hususta herhangi bir kuşkunun bulunmadığını ifade etmiştir (İbn Hazm, 1900, 185). Delili ise İbn Ömer'den aktardığı bir rivayettir. Rivayette yer alan bilgiye göre İbn Ömer, Uhud günü Hz. Peygamber'e savaşmak için gösterildiğinde on dört yaşında olduğundan dolayı savaşa kabul edilmemiş, Hendek Savaşı sırasında yaşı on beşe geldiğinde izin verilmiştir. İbn Hazm buradan hareketle Uhud ve Hendek gazveleri arasında bir yıllık zaman farkı olduğuna dolayısıyla Hendek Gazvesi'nin Dûmetü'l-Cendel'den sonra 4. yılda gerçekleştiğine kanaat getirmiştir (İbn Hazm, 1900, 185).

Abdullah b. Ömer'in yaşıyla ilgili Vâkıdî'de (öl. 207/823) iki farklı rivayet bulunmaktadır. Bunlardan birisi Abdullah b. Ömer'in savaşa katılanlar arasında

zikredildiği ancak yaşıyla ilgili bir bilgi verilmediği, diğeri ise Hz. Peygamber'e hendek kazarken bazı çocukların getirildiği, Hz. Peygamber'in de içlerinden bazılarını kabul edip bazısını kabul etmediğiyle ilgilidir. Vâkıdî, Hz. Peygamber'in kabul ettiği çocuklarla birlikte hendekte çalıştığını belirtir. Ardından Abdullah b. Ömer, Zeyd b. Sâbit, Nu'man b. Beşîr, Berâ b. Âzib'in Hz. Peygamber ile birlikte çalıştıklarını ve yaşlarının 15 olduğunu zikreder (Vâkıdî, 1984, 1/216; Sarı, 2019, 72). Vâkıdî'de yer alan bir diğer rivayette ise Abdullah b. Ömer'in savaşa katılmasına izin verilmeyenler arasında olduğu, ancak yaşıyla ilgili bir bilgi zikredildiği görülmektedir (Vâkıdî, 1984, 1/216). İbn Hişâm ise Uhud Gazvesi'nde katılmasına izin verilmeyenler arasında Abdullah b. Ömer'i zikrederek on beş yaşındayken Hendek Gazvesi'ne katılmasına izin verildiğini belirtir (İbn Hişâm, 1955, 2/66; Yılmaz, 2019, 70).

Değınmemiz gereken bir diğer mesele Sa'd b. Muâz'ın yaralanma hadisesidir. Sa'd b. Muâz Hendek günü Hibbân b. Arika'nın (Sa'd b. Muâz'a ok atan kişinin Ebû Üsâme el-Cüşemî olduğu da söylenmiştir. Bk. Vâkıdî, 1984, 2/495) attığı ok sebebiyle kolundan (الكل) yaralanmış ve atardamarı parçalanmıştı (İbn Abdülberr, 1415/1995, 2/168; Ru'aynî, 2009, 2/504; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 4/303). Bu bölgedeki damarlar hayat damarı olarak bilinmekte ve kol damarı kesilen bir kimsenin kanı durmadan akacağı için ölümden kurtulması mümkün gözükmemekteydi. Bu yüzden Hz. Peygamber, Sa'd'ın Rüfeyde (Kü'aybe) bint Sa'd el-Eslemiyye'nin Mescid-i Nebvî'de yaralıları tedavi için kurduğu çadıra getirilmesini istemiş ve her gün onu ziyaret etmiştir (Vâkıdî, 1984, 2/510; İbn Hişâm, 1955, 2/239; İbn Sa'd, 1997, 3/322; İbn Hazm, 1900, 194). Bazı muahhar kaynaklar ve günümüz araştırmacıları bir hata eseri olarak her iki kişiyi de yani Rüfeyde'yi ve Kü'aybe'yi ayrı birer kişi olarak vermektedirler (Öztürk, 2001, 112). Hz. Peygamber Sa'd'ın kolundan dağlanması istemiş, yara apse yapınca bu işlemi tekrarlamıştır (İbn Sa'd, 1997, 3/327; İbn Abdülberr, 1415/1995, 2/168; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 3/357). Bu dağlama neticesinde Sa'd'ın kanaması durmamış ancak azalmıştı. Sa'd bir ay kadar Rüfeyde'nin çadırında kalmış ancak durumunda bir iyileşme görülmeyince Abdüleşhel oğulları tarafından kendi evine götürülmüştür (Vâkıdî, 1984, 2/526; Öztürk, 2001, 112). Yahudilerin isteği üzerine Benû Kurayza hakkında hüküm verdikten bir müddet sonra da bir keçinin yarasının üzerine basması neticesinde yarası tekrar kanamaya başlamış ve neticede vefat etmiştir (İbn Sa'd, 1997, 2/59).

Sa'd b. Muaz'ın vefat yaşı ile ilgili İbn Sa'd'ın (öl. 230/845) *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* adlı eserinde önemli bir bilgi yer almaktadır. İbn Sa'd, Sa'd b. Muâz'ın yaralanma ve tedavi aşamalarından bahsettikten sonra yukarıda da işaret ettiğimiz üzere onun 37 yaşındayken vefat ettiğini belirtmiştir (İbn Sa'd, 1997, 3/331).

Hiz. Peygamber'in onun yanında olduğuna dair rivayetlerde ziyareti esnasında ona sarıldığı, yarısından akan kanın Hiz. Peygamber'in elbisesine de bulaştığı, Sa'd vefat edinceye kadar Hiz. Peygamber'in ona yakınlık gösterdiği zikredilmektedir (Vâkıdî, 1984, 2/526). Diğer bir rivayette ise Sa'd'ın ölümünün Hiz. Peygamber'in yanından ayrıldıktan sonra gerçekleştiği, Cibrîl tarafından Hiz. Peygamber'e ölümünün haber verilmesi üzerine mahallesindeki tedavi gördüğü çadıra gittiği ifade edilmektedir (Vâkıdî, 1984, 2/526; İbn Hişam, 1955, 2/250).

Sa'd b. Muâz, kaynakların ittifak ettiği üzere Bakî' Mezarlığı'na defnedilmiştir (İbn Sa'd, 1997, 3/329). Başka yere defnedildiği ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. İbn Sa'd onun mezarının Bakî' Mezarlığı bölgesinde kendi döneminde Ebû Talib evleri olarak bilinen yerin yakınlarında bulunduğunu söyler (İbn Sa'd, 1997, 3/330). Ömer b. Şebbe (öl. 262/876) ise Sa'd'ın Benû Abdüleşhel oğullarının bölgesinde kendi evinde vefat ettiğini ve Hiz. Peygamber'in onu Mikdad b. Esved'in evinin bitişiğine (yakınlarına) defnettini ifade eder. Daha sonra kendi görüşünü belirterek bu evin Abdüvegûs'un evi olduğunu aynı zamanda o ev için Darû İbn Eflah denildiğini ve bu evin Bakî'nin sonunda bulunduğunu zikreder (İbn Şebbe, 1996, I, 81). Vâkıdî, Ebû Said el-Hudrî'den naklen kendi döneminde Ukayl'ın evinin yanında bir kabir kazdıklarını ve onu oraya defnettiklerini belirtir (Vâkıdî, 1984, 2/528). İbn Şebbe, Fâtıma bint Esed'in meşhedi ile Sa'd b. Muâz'ın meşhedlerinin Bâkî'nin sonunda (أقصى البقيع) bulunduğunu söyler (Semhûdî, 1998, 3/102).

Hiz. Peygamber'in Sa'd'ın vefatından sonra onun yıkanmasını emrettiği, bunun üzerine Hâris b. Evs b. Mu'az ve Üseyd b. Hudayr'ın yıkadıkları rivayet edilmektedir. Daha sonra üzerinde ölü taşınan ve Sebt ailesinin yanında bulunan bir tahta (na'ş) ile taşınmıştır (Vâkıdî, 1984, 2/527). Sa'd'ı kabre Hâris b. Evs, Üseyd b. Hudayr, Seleme b. Sellâme ve Ebû Nâile Mâlik b. Sellâme indirmiştir (İbn Hibbân, 1996, 1/266). Ardından Hiz. Peygamber Sa'd'ın cenaze namazını kıldırması ve annesini "*Sa'd'ın cennetteki mendillerinin çok güzel olduğu*" şeklinde teselli etmiştir (İbn Hişam, 1955,

2/526; İbn Sa'd, 1997, 3/331; İbn Şebbe, 1996, 1/81; İbn Hibbân, 1996, 1/266; İbn Mende, ts., 1/387).

2.11. Ümmü Rûmân

Nesebi, Ümmü Rûmân bint Âmir b. Uveymir b. Abdişems b. Attâb b. Üzeyne b. Sebi' b. Dihmân b. Hâris b. Ganm b. Mâlik b. Kinâne'dir. İbn Sa'd (öl. 230/845) nesebinin Ümmü Rûmân bint Âmir b. Umeyra b. Zehl b. Dihyân b. Hâris b. Ganm b. Mâlik b. Kinâne olarak verildiğini zikreder (İbn Sa'd, 1997, 3/126; Mus'ab ez-Zübeyrî, ts., 276; İbn Ebû Hayseme, 2006, 2/827; İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/490). Ahmed b. Hanbel (öl. 378/989) *el-Esâmî ve'l-Künâ* adlı eserinde nesebini, Ümmü Rûmân bint Umeyra b. Abdimenât b. Osman b. Ganm b. Mâlik b. Kinâne b. Huzeyme olarak vermektedir (Ahmed b. Hanbel, 1436/2010, 1/336). İsmnin Zeyneb bint Abdidühmân (Bürrî, 1403/1983, 2/62; İbn Kesîr, 2011, 4/339; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 14/359) veya Da'du bint Âmir b. Amîra olduğu da rivayet edilmektedir (İbnü'l-Esîr, 1997, 2/263; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 14/360). Benû Ganm b. Mâlik b. Kinâne oğullarına mensuptur (İbn Sa'd, 1997, 3/126; Mus'ab ez-Zübeyrî, ts., 276; İbn Düreyd, 1991, 505; Ebû Nu'aym, 1998, 4/1815; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 14/359). İbn Kesîr (öl. 774/1373) kabile mensubiyeti konusunda ihtilaf olduğunu ancak onun Ganm b. Mâlik b. Kinâne oğullarına mensubiyetine daha çok vurgu yapıldığını söylemektedir (İbn Kesîr, 2011, 4/339).

Ümmü Rûmân, Hz. Ebû Bekir'in hanımıdır. Hz. Ebû Bekir ile evlenmeden önce Abdullah b. Hâris b. Sahbere b. Cürsüme el-Ezdî ile evliydi (İbn Sa'd, 1997, 5/195; Halîfe b. Hayyât, 1993, 624; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 8/391). Eşi Hâris b. Sahbere ile Serât'tan Mekke'ye geldikleri, Hâris'in vefat etmesinin ardından da Ümmü Rûmân ile Ebû Bekir'in evlendiği rivayet edilmektedir. Ebû Bekir ile Ümmü Rûmân'ın Abdurrahman ve Âişe adında çocukları dünyaya gelmiştir (İbn Sa'd, 1997, 8/216; Buhârî, 1426/2005, 1/369; Ebû Nu'aym, 1998, 1/28; İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/490; İbn Hacer el-Askalânî, 1986, 756; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 14/359). Ümmü Rûmân ile önceki eşi Hâris'in çocukları olan Tufeyl b. Hâris ise Hz. Âişe ve Abdurrahman'ın anne bir üvey kardeşidir (İbnü'l-Kelbî, 1988, 2/498; Halîfe b. Hayyât, 1993, 194; Ebû Nasr el-Kelâbâzî, 1986, 858; İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/490; İbnü'l-Esîr, 1996, 7/360-361). Ümmü Rûmân'ın İslâmiyet'in ilk zamanlarında Müslüman olduğu, Hz.

Peygamber'e biat ettiği ve Medine'ye Hz. Peygamber'in ailesi ile birlikte hicret ettiği rivayet edilmektedir (İbn Sa'd, 1997, 8/216; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 14/360).

Ümmü Rûmân'ın vefat tarihiyle ilgili kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Rivayetlerin büyük bir kısmına göre hicretin 6. senesi Zilhicce ayında Medine'de vefat etmiştir (İbn Sa'd, 1997, 8/216; Belâzürî, 1417/1996, 1/420; İbn Hibbân, 1975, 1/312; İbn Hibbân, 1996, 1/292; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/291; İbnü'l-Esîr, 1996, 7/360-361; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 3/409; Safedî, 2000, 14/104; Ebû Zür'a ts., 299; Fâsî, 1998, 6/455; Makrîzî, 1999, 6/180; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 14/361-365; Bâ Mahreme, 2008, 1/89; Diyârbekrî, ts., 1/5; Halebî, 1427/2006, 2/109). Ancak onun hicretin dördüncü, beşinci, yedinci ve sekizinci yılında vefat ettiği de rivayet edilmektedir (İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/490; Fâsî, 1998, 6/455; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 14/361). Buhârî (öl. 256/870) yalnızca Hz. Peygamber döneminde vefat ettiğini zikretmekte ancak vefat ettiği seneye ilgili bilgi vermemektedir (Buhârî, 1426/2005, 1/371-372; Cûzcânî, ts., 259). İbn Abdülberr (öl. 463/1071) hicretin 6. senesinde vefat ettiği yönündeki görüşü aktarmakla birlikte onun vefatıyla ilgili hicretin dördüncü yılı Zilhicce ayında veya Hendek yılı olan 5. yılda vefat ettiğiyle ilgili iddiaların da bulunduğunu ifade etmektedir (İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/490). İbnü'l-Esîr de (öl. 630/1233) Ümmü Rûmân'ın hicretin 6. senesinde vefat ettiğini zikretmiş, hicretin dördüncü ve beşinci yılında vefat ettiği yönündeki görüşleri İbn Abdülberr'in aksine zayıf bir mütalaa olarak aktarmıştır (İbnü'l-Esîr, 1996, 7/360-361). İbnü'l-Esîr, Ümmü Rûmân'ın 6. yılda vefat ettiği görüşüne sahip olmasındaki sebebin hicretin 6. senesi Şâban ayında gerçekleşen İfk hadisesi sırasında Ümmü Rûmân'ın hayatta olmasından kaynaklandığını söylemektedir (İbnü'l-Esîr, 1996, 7/360-361; Bahrakü'l-Yemenî, 1426/2005, 303). Bu doğrultuda Nevevî de (öl. 676/1278) *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lüga* adlı eserinde Vâkıdî (öl. 207/823) ve Zübeyrî'den (öl. 236/851) naklen Ümmü Rûmân'ın hicretin 6. senesi Zilhicce ayında vefat ettiğini zikretmekte, onun hicretin 4. senesi veya 5. senesi vefat ettiği yönündeki görüşleri zayıf bulmaktadır (Nevevî, ts., 2/350; Bâ Mahreme, 2008, 1/89). Nevevî, Ümmü Rûmân'ın hicretin 6. senesi Şâban ayında gerçekleşen İfk hadisesi sırasında hayatta olduğunu delil göstererek Vâkıdî ve Zübeyrî'nin görüşlerine itibar ettiğini ifade etmektedir (Nevevî, ts., 2/350; İbn Kesîr, 2011, 4/339; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 14/361; Bâ Mahreme, 2008, 1/89). Bununla birlikte Buhârî Ümmü Rûmân'ın vefatını Hz. Osman döneminde göstermektedir (İbn Hacer, 1959, VII, 438).

Makrîzî (öl. 845/1442), Buhârî'nin *Sahîh*'inde Abdurrahman'ın annesi, eşi ve hizmetçisiyle birlikte babası Ebû Bekir'e misafir oldukları şeklinde yer alan rivayete dayanarak Abdurrahman'ın hicretin 6. senesi Zilkâde ayında gerçekleşen Hudeybiye Anlaşması'ndan sonra hicretin 6. senesinde hicret ettiğini belirtmektedir. Makrîzî ayrıca, Muhammed b. Sa'd'dan naklen onun hicretin 7. senesinde hicret ettiğini de zikretmektedir. Dolayısıyla bu rivayetin Ümmü Rûmân'ın vefatını daha geç bir tarihe almayı gerektirdiğini iddia etmektedir (Makrîzî, 1999, 6/180-181). Ancak aktarılan rivayetleri birlikte düşündüğümüzde Abdurrahman'ın 6. yılda hicret etmesi ve yukarıda bahsedilen olayın bu yıl içerisinde gerçekleşmiş olması daha makul görülmektedir.

Kaynaklarda bu görüşlerin yanı sıra çok farklı tarihler sunan müellifler de bulunmaktadır. Mesela İbn Hacer (öl. 852/1449) Ümmü Rûmân'ın hicretin 6. senesi Zilhicce ayında vefat ettiğini zikretmekte, bazı rivayetlerde ise onun vefatının yedinci, sekizinci yıla kadar tehir edildiğini söylemektedir. İbn Hacer, İmam Ahmed'in *Müsned* adlı eserinde yer alan bir bilgiye göre tahyîr âyeti indiğinde Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'ye ebeveyni Ebû Bekir ve Ümmü Rûmân'a danışmasını istediğini rivayet etmektedir (Ahmed b. Hanbel, 1431/2010, 9/1007; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 14/361). Dolayısıyla İbn Hacer, tahyîr âyeti ile Ümmü Rûmân'ın vefatı arasında bir ilişki kurmaktadır. Meselenin daha açık bir şekilde anlaşılabilmesi için tahyîr âyetleri hakkında bilgi vermemiz gerekmektedir. Tahyîr âyetleri belirli meseleler karşısında Hz. Peygamber'in muhayyer bırakılması ile ilgilidir (Özel, 2010, 39/442-443). Hz. Peygamber'in muhayyer bırakıldığı olaylardan birisi de Ahzâb sûresinin 28-29. ayetlerinde zikri geçen Hz. Peygamber'in hanımlarıyla alakalı olan hadisedir (Taberî, 2000, 19/89). Hayber Gazvesi'nden sonra Müslümanlar birçok ganimet elde etmiş ve iktisadî durumları düzelmişti (İbn Hişâm, 1955, 2/337-338). Bunun üzerine Hz. Peygamber'in hanımları da bu refahtan nasiplerini daha fazla almak istemiş ve ardından Ahzâb sûresinin 28-29. âyetleri nazil olmuş ve şayet refaha yönelik isteklerinde ısrarcı olurlarsa Hz. Peygamber'in onları boşayıp istedikleri şeyleri kendilerine vereceği belirtilmişti. Fakat onlar peygamber hanımı olarak kalmayı ve onun dilediği şekilde yaşamayı tercih ettiler (Işık, 1989, 2/195-196). Buradaki mevzu bahis olan tahyîr âyeti Hayber Gazvesi'nden (1 Rebîülevvel 7H/9 Haziran 628) (Apaydın, 2018, 623) sonra nazil olmuştur. Dolayısıyla Ümmü Rûmân'ın daha sonraki süreçte vefat ettiğine dair görüşlerle aynı zaman dilimine işaret etmektedir.

Kaynaklarda Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'ye ebeveyni Hz. Ebû Bekir ve Ümmü Rûmân'a danışmasını istediği zikredildikten sonra tahyîr âyetinin hicretin 9. senesi indiği zikredilmektedir. Dolayısıyla Ümmü Rûmân'ın bu süreçte yaşıyor olması gerekmektedir. Ancak bu husus rivayetlerin çoğunluğunda ifade edilen onun hicretin 6. senesi vefat ettiği bilgisiyle çelişmektedir. Muhtemelen Ümmü Rûmân'ın vefat tarihini ileri tarihe erteleyenler tahyîr âyetleri ve ilâ olayı ile bağlantı kurmuşlardır.

Her ne kadar Ümmü Rûmân'ın hicretin 6. senesi veyahut 9. senesinde vefat ettiği tespit edilememiş olsa bile Hz. Peygamber döneminde Medine'de vefat ettiği kesin olarak bilinmektedir. Nitekim kaynaklarda Ümmü Rûmân'ın Medine'de vefat ettiği, Hz. Peygamber'in kabrine indiği ve cenaze namazını kıldırıldığı bilgileri yer almaktadır. Tüm bunlar birlikte düşünüldüğünde Medine'de medfun olduğu anlaşılmaktadır (Belâzürî, 1417/1996, 1/420, 10/101). İbn Şebbe (öl. 262/876) *Târîhu'l-Medine* adlı eserinde Ümmü Rûmân'ın Medine'de medfun olduğunu, Hz. Peygamber'in Medine'de kabrine indiği söylenen 3 kadından birisinin de Ümmü Rûmân olduğunu belirtmektedir (İbn Şebbe, 1996, 1/80; Semhûdî, ts., 2/368).

Yukarıda da zikrettiğimiz üzere Ümmü Rûmân, Hz. Ebû Bekir ile Mekke'de evlenmişti. Hz. Peygamber ve ashâbı Mekke'den Medine'ye hicret edecekleri zaman Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber ile birlikte Medine'ye hicret etmiş, Ümmü Rûmân ise Mekke'de kalmıştı. Hz. Ebû Bekir Medine'ye ilk hicret ettiğinde Sünh bölgesinde bulunan Belhâris b. Hazrec mahallesinde Hubeyb b. Yesâf veya Hârice b. Zeyd b. Ebû Züheyr'in evinde misafir olmuştu (İbn Sa'd, 1997, 3/130; İbn Abdülberr'in eserinde Hubeyb b. İ'sâf şeklinde geçmektedir. Bk. İbn Abdülberr, 1415/1995, 2/25). İbn Sa'd'da yer alan bir bilgiye göre Ebû Bekir Hârice b. Zeyd'in evine misafir olduktan sonra onun kızı Habîbe bint Hârice ile evlenmişti. Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber vefat edinceye kadar Benî Hârise b. Hazrec'in bulunduğu Sünh bölgesinde kalmıştı (İbn Sa'd, 1997, 3/130).

Hâkim (öl. 405/1014) *el-Müstedrek* adlı eserinde Ümmü Rumân'ın Hz. Peygamber'in aile efradı ile Medine'ye hicret ettiği zaman Sünh mevkiinde Hz. Ebû Bekir'in evinde bir süre kaldığını zikretmektedir (Hâkim, 1990, 4/5). Bu rivayeti göz önüne aldığımızda Ümmü Rûmân'ın Hz. Ebû Bekir'in evinde bir süre kaldıktan sonra başka bir yere gittiği akla gelmektedir. Ancak kaynaklarda bu hususta herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu bilgilerin yanı sıra kaynaklarda Hz. Ebû Bekir ile Ümmü Rûmân'ın boşandıklarına

dair herhangi bir bilginin bulunmaması yine aynı şekilde Hz. Ebû Bekir'in Habîbe bint Hârice ile evlilik tarihlerinin verilmemesi bizi Hz. Ebû Bekir'in Ümmü Rûmân ve Habîbe ile aynı zaman diliminde evli olduğu sonucuna ulaştırmaktadır. Diğer bir yandan Habîbe'nin Hz. Ebû Bekir ile evlilik tarihlerinin verilmemesi onların Ümmü Rûmân'ın vefatından sonra evlenmiş olabileceklerini de akla getirmektedir.

Ümmü Rûmân'ın Sûnh bölgesinde vefat ettiği ve bu yerin Bakî' mevkiine yakınlığı dikkate alındığında onun Bakî' Mezarlığı'na defnedilmiş olması gerektiği akla gelmektedir. Ümmü Rûmân'ın Sûnh bölgesinde vefat ettiği kesin olmasa bile yukarıda da vurguladığımız üzere Medine'de vefat ettiği kesin olarak bilinmektedir. Dolayısıyla hicretin 6. Senesi veyahut 9. senesinde Medine'de vefat eden bir kişinin Bakî' Mezarlığı'na defnedilmiş olması doğru bir çıkarım olacaktır.

Ümmü Rûmân'ın defni sırasında Hz. Peygamber'in "*Cennet hûrilerinden birini görmek isteyen Ümmü Rûmân'a baksın.*" dediği rivayet edilmektedir. Hz. Peygamber'in Ümmü Rûmân'ın kabrine inerek onun için duada bulunduğu zikredilmektedir (İbn Sa'd, 1997, 8/216; Belâzürî, 1417/1996, 10/101; İbnü'l-Esîr, 1996, 7/360-361; Safedî, 2000, 14/104).

2.12. Bişr b. Berâ b. Ma'rûr

Nesebi, Bişr b. Berâ b. Ma'rûr b. Sahr b. Sinân b. Sayfîy b. Sahr b. Hansa'dır (Vâkıdî, 1984, 1/169; İbn Hişâm, 1955, 1/461; İbn Hazm, 1900, 82; İbn Abdülberr, ts., 73). İbn Hazm'ın eserinde nesebi Bişr b. Berâ b. Ma'rûr b. Sahr b. Sinân b. Ubeyde b. Adiy b. Ganm b. Ka'b b. Seleme olarak geçmektedir (İbn Hazm, 1900, 137). Hazrec kabilesinin Benû Selime oğulları koluna mensuptur (İbn Hişâm, 1955, 1/461; Halîfe b. Hayyât, 1977, 84; Belâzürî, 1417/1996, 1/246; İbn Hazm, 1900, 215; İbn Abdülberr, ts., 73; İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/247). Hz. Peygamber Medine'ye gelmeden önce vefat ettiği bilinen Berâ b. Ma'rûr ve Huleyde bint Kays'ın oğludur (İbn Hişâm, 1955, 1/461; İbn Hibbân, 1996, 1/306; İbnü'l-Esîr, 1996, 1/274; Ru'aynî, 2009, 1/317; İbnü'l-Cevzî, 1997, 95). Bişr hicretten önce Müslüman oldu ve babasıyla birlikte İkinci Akabe Biati'na katıldı (İbn Sa'd, 1997, 3/464; Ebû Nu'aym, 1998, 1/387). O, ashâbın okçusu olarak meşhur oldu (İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/306). Hz. Peygamber onu muhacirlerden Vâkıd b. Abdullah ile kardeş yaptı (İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/247-248) ve o

Ensar'dan Hz. Peygamber ile Kâbe'ye doğru namaz kılan ilk kişi oldu (Belâzürî, 1417/1996, 1/246).

Bişr'in mensup olduğu Benû Selime kabilesinden birkaç kişi Hz. Peygamber'in huzuruna geldiğinde onlara kabileye kimin başkanlık ettiğini sormuştu. Onlar, Ced b. Kays'ın başkanlık ettiğini ancak cimriliğinden dolayı ondan memnun olmadıklarını söylemişlerdi. Bu durumdan memnun kalmayan Hz. Peygamber, "*Hangi hastalık vardır ki o, cimrilikten daha elem verici olsun! Hayır, sizin başkanınız Ced b. Kays değil Bişr b. Berâ'dır.*" diyerek Bişr'i başkan tayin etmiştir (İbnü'l-Kelbî, 1988, 1/429; Abdürrezzâk, 2015, 9/171; İbn Hişâm, 1955, 1/461; İbn Düreyd, 1991, 464; Ebû Nu'aym, 1998, 1/387; Süheylî, 2000, 4/94).

Bişr b. Berâ'nın Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber gazvelerine katıldığı (İbn Hişâm, 1955, 1/461; İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/247-248; Süheylî, 2000, 4/94; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/306); Hayber'de bulunduğu sırada Hz. Peygamber ile yediği zehirli et sebebiyle vefat ettiği rivayet edilmektedir (Vâkıdî, 1984, 2/677-678; İbn Hişâm, 1955, 1/461; İbn Hazm, 1900, 214).

Kaynaklarda Bişr b. Berâ'nın vefat tarihi ile ilgili farklı bilgiler yer almaktadır. Kaynakların ekseriyetinde Bişr b. Berâ'nın Hayber Gazvesi sırasında vefat ettiği zikredilmektedir (Vâkıdî, 1984, 2/677-678; İbnü'l-Kelbî, 1988, 1/429; İbn Sa'd, 1997, 1/136, 2/156; Halife b. Hayyât, 1977, 84; İbn Habîb, 2001, 81; Ebû Dâvûd, "Diyât", 6; Belâzürî, 1417/1996, 1/246; İbn Düreyd, 1991, 464; Taberî, 1967, 3/15; İbn Hibbân, 1996, 1/305-306; İbn Hibbân, 1975, 2/17; Ebû Süleymân er-Rab'î, 1989, 1/79; İbn Mende, 2005, 220; Ebû Nu'aym, 1998, 1/387; Beyhakî, 1988, 4/262; İbn Abdülberr, ts., 204; Kıvâmü's-Sünne et-Teymî, ts., 292; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/307; İbnü'l-Esîr, 1996, 1/274; Sıbt İbnül-Cevzî, 2013, 4/30; İbn Kesîr, 1997, 4/117; Diyârbekrî, ts., 2/52). Ancak onun bu gazve sırasında ne zaman vefat ettiği ile ilgili farklı bilgiler bulunmaktadır. Rivayetlerin bir kısmında Bişr'in bu eti yediği anda (Nevevî, ts., 1/133; Sıbt b. Acemî, ts., 1/330), diğer bir kısmında olaydan bir ay sonra (Sıbt İbnül-Cevzî, 2013, 4/30) veyahut bu olayın üzerinden bir yıl geçtikten sonra vefat ettiği zikredilmektedir (Nevevî, ts., 1/133; Diyârbekrî, ts., 2/52).

Vâkıdî'nin (öl. 207/823) *el-Megâzî* adlı eserinde yer alan bilgiler göre Bişr b. Berâ'nın zehirlenme hadisesi şu şekilde gerçekleşmiştir: Hz. Peygamber Hayber'i fethedip

ashâbıyla oturdukları bir sırada Sellâm b. Mişkem'in eşi Zeynep bint Hâris isminde Yahudi bir kadın Hz. Peygamber'den intikam almak amacıyla onu zehirli bir et ikram etmek suretiyle öldürmek istemiştir. Bu kadının onu en etkili zehirle zehirlemek amacıyla Yahudilerle istişare ettiği, bütün Yahudiler'in de "*Lâbutî*" denilen ve insanı anında öldüren bir zehir üzerinde birleştikleri rivayet edilmiştir. Zeyneb'in zehirlediği keçi etini Hz. Peygamber ve ashâbına sunduğu Hz. Peygamber'in de keçinin ön kolundan yer yemez ona etin zehirli olduğunun bildirildiği ve ashâbını uyardığı aktarılmaktadır. Ancak o zamana kadar Bîşr b. Berâ etten yemişti. Hz. Peygamber'in uyarısı üzerine Bîşr b. Berâ, lokmayı ağzına ilk aldığı anda etin zehirli olduğunu anladığını ve Hz. Peygamber'in midesini bulandırmamak için lokmayı ağzından atmak istemediğini söylemiştir. Bîşr'in Hz. Peygamber lokmayı yutunca kendi nefsimi senin nefsimi tercih edemedim dediği zikredilmiştir. Bîşr b. Berâ'nın zehirli eti yedikten sonra renginin taylesan gibi (bembeyaz veya sapsarı) olduğu rivayet edilmektedir (Vâkıdî, 1984, 2/677- 678; İbnü'l-Kelbî, 1988, 1/429; İbn Sa'd, 1997, 1/136, 2/156; Halîfe b. Hayyât, 1977, 84; İbn Habîb, 2001, 81; Ebû Dâvûd, "Diyât", 6; Belâzürî, 1417/1996, 1/246; İbn Düreyd, 1991, 464; Taberî, 1967, 3/15; İbn Hibbân, 1996, 1/305-306; İbn Hibbân, 1975, 2/17; Ebû Süleymân er-Rab'î, 1989, 1/79; İbn Mende, 2005, 220; Ebû Nu'aym, 1998, 1/387; Beyhakî, 1988, 4/262; İbn Abdülberr, ts., 204; Kıvâmü's-Sünne et-Teymî, ts., 292; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/307; İbnü'l-Esîr, 1996, 1/274; Sıbt İbnül-Cevzî, 2013, 4/30; İbn Kesîr, 1997, 4/117; Diyârbekrî, ts., 2/52). Onun bu hastalık sebebiyle ağrıların bir yıl boyunca devam ettiği, hastalığının ağırlığı sebebiyle birisinin yardımı olmadan hareket edemeyecek hale geldiği ve vefat ettiği zikredilmektedir. Yukarıda da zikrettiğimiz üzere Vâkıdî, onun daha önce Hayber'de iken vefat ettiğini ve Hz. Peygamber'in Bîşr'in vefatından sonra 3 yıl daha yaşadığını da belirtmektedir (Vâkıdî, 1984, 2/677- 678; İbn Sa'd, 1997, 1/136, 2/156; İbn Mende, ts., 1/412).

İbn Abdülberr'in (öl. 463/1071) İbn İshak'dan (öl. 151/768) naklettiği bilgiye göre Bîşr b. Berâ yedinci yılda Hayber fethedilince yediği zehirli et sebebiyle ölmüştür. Anlaşıldığı kadarıyla İbn Abdülberr, İbn İshak'ın görüşüne meyyaldir. Çünkü İbn Abdülberr, zehirli eti yer yemez öldüğü ve zehirli etten dolayı rahatsızlığının devam ettiği ve bir sene sonra öldüğü görüşlerini zayıf görüş olarak aktarmıştır (İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/247-248). İbn Abdülberr'in zayıf görüş olarak verdiği bir yıl sonra vefat

ettiği şeklindeki bilgi Vâkıdî (Vâkıdî, 1984, 2/677-678), İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201) (İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/307; İbnü'l-Cevzî, 1997, 95) gibi müellifler tarafından da zikredilir, ancak zayıf olarak nitelendirilmemiştir.

İbnü'l-Esîr (öl. 630/1233) *Üsdü'l-Gâbe* (İbnü'l-Esîr, 1996, 1/274), Nevevî (öl. 676/1278) *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lügât* (Nevevî, ts., 1/133), Safedî (öl. 764/1363) *el-Vâfi bi'l-Vefeyât* (Safedî, 2000, 10/90), Bâ Mahreme (öl. 947/1540) *Kılâdetü'n-Nahr* (Bâ Mahreme, 2008, 1/92) adlı eserlerinde İbn Abdülberr'in metnini kaynak göstermeksizin aynen tekrar etmişlerdir.

Sıbt İbnü'l-Cevzî (öl. 654/1256) Bişr b. Berâ'nın Hz. Peygamber ile Hayber'de zehirli etten yediğini zikretmekte, ancak vefat tarihinin ihtilaflı olduğunu ifade etmektedir. Bişr'in etten yedikten hemen sonra vefat ettiğini, bu olaydan sonra bir ay veya bu olayın gerçekleştiği senenin sonuna kadar yaşadığı şeklindeki görüşleri zayıf olarak aktarmaktadır (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 4/30). Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin bu hususta bir tercihte bulunmamış, yalnızca olayı anlatmakla yetinmiştir.

Bişr b. Berâ ile ilgili değinmemiz gereken bir diğer önemli mesele ise onun defnedildiği yerin neresi olduğuyla ilgilidir. Rivayetlerin bu konuda açık olmaması ve hiçbir rivayette Bakî' Mezarlığı'na defnedildiği bilgisinin yer almaması bizim daha ihtiyatlı davranmamızı gerekli kılmaktadır. Bişr'in Hayber Gazvesi'nde zehrin etkisi ile vefat ettiği dikkate alınacak olursa Hayber'de medfun olması gerekmektedir. Ancak siyer ve megâzî alanında yetkin olan Vâkıdî'nin de zikrettiği üzere Hayber'de zehirlenip ardından Medine'ye geldikten sonra vefat ettiği görüşünü esas alacak olursak Bakî' Mezarlığı'na defnedildiğini söyleyebiliriz. Bu rivayeti göz önünde bulundurarak Bişr'i bu kısımda ele aldık. Bununla birlikte İbn Abdülberr tarafından bir yıl sonra vefat ettiği ile ilgili rivayetin zayıf bir görüş olarak değerlendirildiğini de burada zikretmek durumundayız.

Bişr'in ölümünün ardından Hz. Peygamber, zehirlemeye teşebbüs eden Zeyneb'i çağırarak ona hesap sormuştur. Vâkıdî, bir rivayete göre Hz. Peygamber'in onun öldürülmesini emrettiğini ardından asıldığını zikreder. Diğer bir rivayette ise Hz. Peygamber'in onu affettiği aktarılmaktadır (Vâkıdî, 1984, 2/677-678; İbn Sa'd, 1997, 1/136; Ebû Dâvûd, "Diyât", 6; İbn Hibbân, 1996, 1/305-306; Beyhakî, 1988, 4/262).

Hız. Peygamber ve Bış dışında sahâbeden üç kişi daha bu etten yemek için teşebbüste bulunmuşlar ancak yememişlerdi. Hız. Peygamber, zehirli etten dolayı ashâbının başlarının ortasından kan aldırılmalarını emretmişti. Hız. Peygamber'in sol omzunun altından veya sırtının üst kısmından kan aldırdığı da rivayetler arasında yer almaktadır (Vâkıdî, 1984, 2/677-678; Ebû Dâvûd, "Diyât", 6; Beyhakî, 1988, 4/262; Yıldırım, 2019, 66).

Vâkıdî, zehirli et sebebiyle ölen kişinin Mübeşşir b. Berâ olduğu yönünde bir görüş olduğunu ancak bunun doğru olmadığını, zehirli et sebebiyle Bış'ın vefat ettiğini ve bu hususta herhangi bir tartışmanın bulunmadığını ifade eder (Vâkıdî, 1984, 2/679).

2.13. Zeyneb bint Resûlullah

Zeyneb, Hız. Peygamber ve Hız. Hatice'nin ikinci çocuğu ve kızlarının en büyüğüdür (İbn Sa'd, 1997, 8/25; Belâzürî, 1417/1996, 1/397; Taberî, 1967, 11/494; İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/409). Bununla birlikte bazı müellifler Zeyneb'den önce Rukiyye'nin doğduğunu aktarmaktadırlar. Nitekim Dûlâbî (öl. 310/923) bu görüşe dair bilgi verenlerden birisidir. Ona göre Rukiyye Zeyneb'den önce doğmuştur (Dûlâbî, 1407/1987, 69). Muhibbuddîn et-Taberî (öl. 694/1295) ise Zeyneb'in Hız. Peygamber'in kızlarından en büyüğü olduğu hususunda ihtilaf olmadığını, ancak Zeyneb'in Ebû'l-Kâsım'dan büyük olup olmadığı konusunun tartışmalı olduğunu ifade etmektedir (Muhibbuddîn et-Taberî, 1997, 156).

Kaynaklarda, Zeyneb doğduğunda Hız. Peygamber'in 30 yaşında olduğu rivayet edilmektedir (Hâkim, 1990, 4/45; İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/409-410; İbnü'l-Esîr, 1996, 7/144; Muhibbuddîn et-Taberî, 1997, 156; Bâ Mahreme, 2008, 1/107). Bu da bize onun nübüvvetten 10 yıl önce 599-600 yılları civarında Mekke'de dünyaya geldiğini göstermektedir.

Zeyneb, teyzesi Hâle bint Huveylid'in oğlu Ebû'l-Âs b. er-Rebî' ile evlenmiştir (İbn Sa'd, 1997, 8/25; Belâzürî, 1417/1996, 1/397; Uraler, 2013, 355). İbn Sa'd'a göre bu evlilik nübüvvetten önce gerçekteşmiştir. Bu konuda Aynur Uraler, Câhiliye devrinde evlenmelerinin uzak bir ihtimal olduğunu, ancak küçük yaşta evlilik teklifinin olumlu karşılanıp söz kesilmiş olmasının mümkün olduğunu belirtmiştir. Bize göre Araplarda genç yaşta evlilik söz konusu olduğu ve örnekleri bulunduğu için İbn Sa'd'ın

rivayetinin doğru olma ihtimali bulunmaktadır. Yani bu evlilik nübüvvetten önce gerçekleşmiş ve belki de Hz. Peygamber onları aile hayatı yaşadıklarından dolayı boşanmamıştır. Muhtemelen bu evlilik o aşamada sorun teşkil etmemiştir. Hz. Peygamber'in kızlarından evlenenlerin ilki olduğu rivayet edilmektedir (İbn Sa'd, 1997, 7/25). Onların Ali ve Ümâme adında çocukları dünyaya geldiği zikredilmektedir (İbn Habîb, ts., 99). Zeyneb ile Ebü'l-Âs'ın Ali dışında başka oğulları olmadığı (Mus'ab ez-Zübeyrî, ts., 22) ve Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethi sırasında torunu Ali'yi terkisine bindirdiği rivayet edilmiştir. Buna göre Ali'nin 12 yaşlarında olması muhtemeldir. Ancak bunun yanı sıra İbn Sa'd (öl. 230/ 845) *et-Tabakâtü'l-Künrâ* adlı eserinde Zeyneb ve Ebü'l-Âs'ın oğulları Ali'nin küçük yaşta vefat ettiğini zikretmektedir (İbn Sa'd, 1997, 8/25). Tarih vermediği için bu hususta bir şey söylemek mümkün görünmemektedir.

Rivayetlerde Zeyneb'in, nübüvvetin gelmesiyle birlikte Hz. Hatice'den sonra Müslüman olduğu, ancak eşi Ebü'l-Âs'ın Müslüman olmadığı yer almaktadır. Kureys'in ileri gelenlerinin ona Hz. Peygamber'in kızını boşamasını istediği onun da kabul etmediği aktarılmaktadır. Kaynaklarda, Bedir Gazvesi'nde ele geçirilen esirler arasında Ebü'l-Âs b. er-Rebî'nin de olduğu, Hz. Zeyneb'in eşini esaretten kurtarmak amacıyla bazı mallarla birlikte annesi Hz. Hatice'nin kendisine hediye ettiği gerdanlığı Mekke'den gönderdiği, Hz. Peygamber'in duygulanması üzerine sahâbenin de Ebü'l-Âs'ı serbest bıraktığı ve Zeyneb'e ait olan malları Mekke'ye geri gönderdiği rivayet edilmektedir (İbn Hişâm, 1955, 1/653).

Hz. Peygamber'in, Ebü'l-Âs'ı Zeyneb'e hicret için izin vermesi şartıyla serbest bıraktığı da rivayet edilmektedir. Bedir'den bir ay sonra Zeyneb, Mekke'den Medine'ye doğru yola çıkmıştır. Ebü'l-Âs tarafından görevlendirilen Kinâne adlı birisi, Zeyneb'i Hz. Peygamber tarafından gönderilen Zeyd b. Hârise ile Ensardan bir sahâbiye Mekke'nin dışında Batnü Ye'cec mevkiinde teslim edecekti (Hâkim, 1990, 4/45-46). Belâzürî (öl. 279/893) Zeyneb'i teslim etmek üzere görevlendirilen kişinin Adî b. Rebî' olduğunu da söylemiştir. Bu buluşmadan sonra yolculuğa engel olmak isteyen Kureys'ten Hebbâr b. Esved, Nâfi' b. Abdükays ve bir grup Kureyşli Zûtüvâ'da kendilerine yetişmiş, Hebbâr, Zeyneb'in devesini mızrağıyla ürkütünce Zeyneb devesinden düşmüştür. Bu esnada Zeyneb'in hamile olduğu ve bu hadise neticesinde çocuğunu düşürdüğü rivayetlerde yer

almaktadır (Sa'îd b. Mansûr, 1982, 2/286; İbnü'l-Kelbî, 2016, 13; Mus'ab ez-Zübeyrî, ts., 219; Zübeyr b. Bekkâr, ts., 514; Belâzürî, 1417/1996, 1/397; Taberî, 1967, 11/494). Ayrıca rivayetlerde onun düşük sebebiyle sürekli kanama sorunu yaşadığı ve vefatına kadar devam eden kanama sebebiyle hastalandığı, ardından vefat ettiğine dair özel bir vurgu yapılmaktadır (İbn Sa'd, 2001, 6/62; Hâkim, 1990, 4/48; İbn Abdülber, 1415/1995, 4/409-410; İbn Asâkir, 1995, 3/148; İbn Seyyidünnâs, 1993, 2/225; İbn Nâsiruddîn ed-Dîmaşkî, 2010, III 513; Makrîzî, 1999, 5/343).

Kaynaklarda, Zeyneb'in vefat tarihi ile ilgili farklı bilgiler yer almaktadır. Genel kabule göre Zeyneb, hicretin 8. senesinde vefat etmiştir (İbn Sa'd, 1997, 7/28; Belâzürî, 1417/1996, 1/400; İbn Ebû Hayseme, 2006, 2/26; Taberî, 1967, 11/494; Mes'ûdî, 1409/1989, 2/290; İbn Hibbân, 1975, 2/29; Ebû Süleyman er-Rab'î, 1989, 1/81; İbn Abdülber, 1415/1995, 4/409-410; İbn Asâkir, 1995, 3/127; İbnü'l-Esîr, 1996, 7/144; İbnü'l-Esîr, 1997, 2/107; Nevevî, ts., 1/21; İbn Manzûr, 1984, 2/263; İbn Seyyidünnâs, 1993, 2/354; Bâ Mahreme, 2008, 1/131; İsmâî, 1998, 1/505). Bu bilginin aksine Mutahhir b. Tâhir onun hicretin 10. senesinde vefat ettiğini zikretmektedir (Mutahhir b. Tâhir, ts., 5/19). Ebû'l-Kâsım İbn Mende de (öl. 470/1078) *el-Müstahrec* adlı eserinde Mutahhir b. Tâhir'in (öl. 355/966) görüşünü destekleyici mahiyette Zeyneb'in hicretten 9 sene 2 ay sonra vefat ettiğini söylemektedir (İbn Mende, ts., 2/474). Ebû Abdullah İbn Mende (öl. 395/1005) *Ma'rîfetü's-Sahâbe* adlı eserinde Zeyneb'in hicretten 7 sene iki ay sonra vefat ettiğini zikretmektedir (İbn Mende, 2005, 926). İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201) ise diğer müelliflerden farklı olarak onun 9. senede vefat ettiğini ifade etmektedir (İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/349). Ebû Nu'aym (öl. 430/1039) ise yıl belirtmeksizin Zeyneb'in Hz. Peygamber döneminde vefat ettiğini zikretmekle yetinmiştir (Ebû Nu'aym, 1998, 4/1970).

Yukarıda zikrettiğimiz Ebû'l-Kâsım İbn Mende'nin (öl. 470/1078) ifadelerinden Zeyneb'in, hicreti Muharrem ayından başlatırsak 10. yıl Rebûlevvel ayında, hicreti Rebûlevvel ayından başlatırsak Cumâdelevvel ayında vefat ettiği anlaşılmaktadır. Ebû Abdullah İbn Mende'nin (öl. 395/1005) ifadelerinden ise Zeyneb'in, hicreti Muharrem ayından başlatırsak 8. sene Rebûlevvel ayında, hicreti Rebûlevvel ayından başlatırsak 8. sene Cumâdelevvel ayında vefat ettiği anlaşılabacaktır.

Kaynaklarda yer alan bilgilerden hareketle Zeyneb'in vefat yaşını tespit etmek mümkündür. Yukarıda da vurguladığımız üzere Zeyneb doğduğunda Hz. Peygamber 30 yaşında ise Zeyneb'in yaklaşık olarak nübüvvetten 10 sene önce doğduğu ve Medine'de 629 yılları sırasında takriben 29 yaşlarında vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda Zeyneb'in cenazesini, Sevde bint Zem'a ve Ümmü Seleme'nin yıkadığı (İbn Sa'd, 1997, 7/28; İbn Hibbân, 1996, 1/315; Kıvâmü's-Sünne et-Teymî, 2010, 2/605), cenaze namazını Hz. Peygamber'in kıldırıldığı (Belâzürî, 1417/1996, 1/400; Ebû Nu'aym, 1998, 6/3194), kabrine ise Hz. Peygamber ile Ebü'l-Âs'ın indirdiği rivayet edilmektedir (Belâzürî, 1417/1996, 1/400). Belâzürî, yıkama sırasında diğerlerinin yanında Ümmü Eymen'in (Belâzürî, 1417/1996, 1/400; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/349), Zehebî ise Ümmü Atiyye'nin de bulunduğunu zikretmiştir (Zehebî, 1985, 2/250). Ebû Nu'aym, Zeyneb'i Hz. Peygamber'in kabre indirdiğini zikretmiş, Ebü'l-Âs'dan söz etmemiştir (Ebû Nu'aym, 1998, 6/3194). Ayrıca onun ilk defa tabuta konulan kişi olduğu da zikredilmektedir (Belâzürî, 1417/1996, 1/400; Tahtâvî, 1419/1999, 84). Aynı bilgi Hz. Peygamber'in diğer kızı Fâtıma için de söz konusu edilmektedir (Muhibbüddîn et-Taberî, 1937, 54). Ancak bunun doğru olmaması gerekir. Zira Arap toplumunda kendisi için na'ş yapılan ilk kişi Zeyneb bint Cahş'dı ve bu olay Hz. Ömer döneminde gerçekleşmişti (Detaylar için bk. Öztürk, 2015, 163).

Müelliflerin birçoğu Zeyneb'in vefat yeri ile ilgili açıklamada bulunmamışlardır. Muhtemelen Medine'de vefat ettiği belirgin olduğundan dolayı gerek görmemişlerdir. Ancak Ebû Nu'aym Zeyneb'in Medine'de vefat ettiğine vurgu yaparak olası karışıklığa engel olmak istemiştir (Ebû Nu'aym, 1998, 6/3194). Bu hususta Ebû Nu'aym'ın Zeyneb'in Medine'de vefat ettiğini vurgulaması dikkat çekicidir. Ebu Nu'aym'ın bu şekilde bir açıklamada bulunması muhtemelen Ebü'l-Kasım İbn Mende'nin (öl. 470/1078) *el-Müstahrec* adlı eserinde her ne kadar zayıf bir görüş olarak zikretmiş olsa da Zeyneb'in Tâif'te vefat etmesine yer vermesinden kaynaklanmış olmalıdır (İbn Mende, ts., 2/474). Zeyneb'in Tâif'te vefat ettiği bilgisi kuşkusuz doğru değildir. Ebü'l-Kâsım İbn Mende muhtemelen bu bilgiyi Ebû Abdullah İbn Mende'nin (ö. 395/1005) *Marifetü's-Sâhabe* adlı eserinde yer alan bir rivayeti yanlış anlayarak zikretmiş olmalıdır. Rivayette Zeyneb'in Tâif'de bulunmasına işaret eden ((فَأُتَتْ زَيْنَبُ الطَّائِفِ)) (İbn

Mende, 2005, 926) ifadesi Zeyneb'in orada vefat ettiği anlamında (ماتت زينب الطائف) (İbn Mende, ts., 2/15) şeklinde anlaşılmış olmalıdır.

Kaynaklarda, Zeyneb vefat ettiğinde Hz. Peygamber'in "Onu en hayırlımız Osman b. Maz'ûn'un yanına defnedin." dediği zikredilmektedir (İbn Sa'd, 1997, 3/305; Belâzürî, 1417/1996, 1/212; Hâkim, 1990, 3/210). Ancak aynı rivayetin Hz. Peygamber'in diğer kızı Rukiyye için de söylendiği bilinmektedir (Tayâlisî, 1999, 4/411). Buradaki rivayetin genel bir tavsiye olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Osman b. Maz'ûn'un yanına defnedilebilecek kişi sayısı sınırlı olmalıdır. Hz. Peygamber'in Zeyneb'in Osman b. Maz'ûn'un yanında defnedilmesini istemesi onun Bakî' Mezarlığı'na defnedildiğine işaret etmektedir.

2.14. Fâtıma bint Esed

Nesebi, Fâtıma bint Esed b. Hâşim b. Abdümenâf b. Kusay olup (İbn Sa'd, 1997, 1/98; Mus'ab ez-Zübeyrî, ts., 40; Halife b. Hayyât, 1993, 619; Belâzürî, 1417/1996, 2/35; Ebû Nu'aym, 1998, 6/3408), Kureyş kabilesinin Hâşimî koluna mensuptur (İbnü'l-Esîr, 1996, 7/235). Künyesi Ümmü Tâlib'dir (İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 13/406). Annesi Fâtıma bint Kays b. Herim b. Revâha b. Hacer b. Abd b. Ma'îs b. Âmir b. Lüey'dir (İbn Sa'd, 1997, 8/40; İbn Habîb, ts., 16). Görüldüğü üzere Fâtıma bint Esed annesiyle adaştır. Nitekim Ali-Fâtıma evlâdı arasında bu isim sıkça kullanılmıştır. Ayrıca bu isim Câhiliye döneminden itibaren bilinmekte ve Hz. Peygamber'in ataları arasında da kullanılmaktaydı. Hatta Hz. Peygamber, "*Ben el-Fevâtım ve el-Avâtık'in oğluyum*" buyurmuştur (Uyar, 2004, 346). Fâtıma'nın Mekke'de Hz. Peygamber'e biat eden 11. Müslüman olduğu rivayet edilmektedir (Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, 1946, 9; Furuşani, 1397, 109-134; Belhî, 2018, 363).

Fâtıma'nın Hz. Peygamber'in amcası Ebû Talîb b. Abdülmuttalib b. Hâşim b. Abdümenâf b. Kusay ile evliliğinden Tâlib, Ukayl, Ca'fer, Ali, Ümmü Hâni, Cümâme ve Rayta adında çocukları dünyaya gelmiştir (İbn Sa'd, 1997, 8/178; İbn Habîb, ts., 457; İbn Hazm, 1983, 14). Fâtıma'nın Mekke'de Hz. Hatice'den sonra Müslüman olan ikinci (İbn Sa'd, 1997, 8/178; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, 1946, 29) ve Medine'ye hicret eden ilk kadın olduğu rivayet edilmektedir (Zehebî, 1985, 2/118). O, Ali b. Ebû Tâlib'in annesi ve Hz. Peygamber'in yengesidir (İbnü'l-Esîr, 1996, 6/235). Hz. Peygamber henüz sekiz

yaşındayken dedesinin vefat etmesi üzerine amcası Ebû Tâlib ve Fâtıma'nın himayesi altına girmiş ve Fâtıma bint Esed ona annelik yapmıştır. Hz. Peygamber'in ona ikram ettiği ve annem diye hitap ettiği rivayet edilmektedir (Aykaç, 1995, 225). Hz. Peygamber amcasının vefatından sonra da onu ziyaret etmiş ve onun evinde kaylule (öğle uykusu) yapmıştır (İbn Sa'd, 1997, 8/178). Rivayetlerde Fâtıma bint Esed'in Hâşim oğullarına ilk defa çocuk dünyaya getiren Hâşimî bir hanım olduğu da zikredilmektedir (İbn Kuteybe, 1992, 120; İbn Ebû Hayseme, 2006, 1/361; İbn Abdülberr, 1415/1995, 3/197; Ebü'l-Ferec el-İsfehânî, 1946, 8).

Fâtıma bint Esed'in vefat tarihi ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Rivayetlerin genelinde Fâtıma'nın Mekke'den Medine'ye hicret ettiği ve Medine'de vefat ettiği, Hz. Peygamber'in de onu bizzat defnettiği rivayet edilmektedir (Mus'ab ez-Zübeyrî, ts., s. 40; Ahmed b. Hanbel, 1436/2015, 2/281; İbn Ebû Hayseme, 2006, 1/361; Begavî, 1432/2011, 4/77; Ebû Nu'aym, 1998, 1/76; İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/445; Kıvâmü's-Sünne et-Teymî, ts., 189; İbn Asâkir, 1995, 42/9; Abdülganî el-Makdisî, ts., 28; İbnü'l-Esîr, 1996, 7/235; Bürri, 1403/1983, 2/39; Kıftî, 1982, 1/45; Nevevî, ts., 1/149; Muhibbuddîn et-Taberî, ts., 3/104; İbn Manzûr, 1984, 17/298; Mizzî, 1980, 20/473; İbn Hadîde, ts., 1/70; Fâsî, 1998, 6/431; Makrîzî, 1999, 6/276; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 14/97; Ebû Ganâim el-Ömerî, 1988, 11). Bunun yanı sıra Fâtıma bint Esed'in Mekke'de olduğu süre zarfında vefat ettiği de rivayet edilmiştir (Belâzürî, 1417/1996, 2/35; Mutahhir b. Tâhir, ts., 5/71). Ancak müellifler Fâtıma'nın Mekke'de vefat ettiği yönündeki görüşün zayıf olduğunu özellikle belirterek onun Medine'ye hicret ettiğini ve orada vefat ettiğini ifade etmişlerdir (Hârizmî, 1997, 300; İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/445; İbnü'l-Esîr, 1996, 7/235; Mizzî, 1980, 20/473; Fâsî, 1998, 6/431; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 14/97; Bâ Mahreme, 2008, 1/83). Rivayetlerin ekseriyetinde Fâtıma'nın vefat tarihi açık bir şekilde belirtilmemiş, Medine'de vefat ettiğinin zikredilmesi ile yetinilmiştir. Ancak Sıbt İbnü'l-Cevzî (öl. 654/1256) ve Bâ Mahreme (öl. 947/1540) gibi bazı âlimler Fâtıma bint Esed'in hicretin 4. senesinde vefat ettiğini söylemişlerdir (Sıbt İbnü'l-Cevzî, ts., 9-10; Bâ Mahreme, 2008, 1/83; Diyârbekrî, ts., 1/5; Tahtâvî, 1419/1999, 33; Köksal, 2015, 412). Bunlardan ayrı olarak Ziriklî (öl. 1893/1976) yaklaşık olarak 5. yılda vefat ettiğine dair bir bilgi sunmaktadır (Zirikli, 1954-1959, 5/130).

Belâzürî (öl. 279/893) *Ensâbü'l-Eşrâf* adlı eserinde Fâtıma bint Esed'in Ebû Tâlib'in vefatından sonra Mekke'de Müslüman olduğunu ve bundan kısa bir süre sonra Mekke'de vefat ettiğini zikretmektedir (Belâzürî, 1417/1996, 2/35-36). Buna ilave olarak Belâzürî, Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) ve Yahyâ b. Maîn'in (öl. 233/848) Fâtıma bint Esed'in Müslüman olduğu ve Medine'ye hicret ettiği şeklinde bir görüşe sahip olmadığına da yer verir (Belâzürî, 1417/1996, 2/38). Ebû Ahmed en-Nîsâbü'rî, *el-Esâmî ve'l-Künâ* adlı eserinde bu düşüncesini teyit ederek Medine'ye hicret etmediğini ancak ailesi tarafından Fâtıma'nın Müslüman olduğu ve Medine'ye hicret ettiğinin zikredildiğini ifade etmektedir (Ahmed b. Hanbel, 1436/2015, 2/281). Yahyâ b. Maîn'in eserlerinde bu konu ile ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. Belâzürî'nin bu görüşü benimsemesinin sebebi ile ilgili de herhangi bir bilgi tespit edilememektedir.

Bütün bunlara rağmen yukarıda da ifade ettiğimiz üzere birçok müellif Fâtıma'nın Mekke'de vefat ettiği yönündeki bilgiyi zayıf bulmuşlardır. Bizim tespitlerimize göre de Fâtıma bint Esed, Medine'de vefat etmiştir. Rivayetlerde Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'nın hicretin 2. Senesi Zilhicce ayında evlendikleri yer almaktadır. Bu evlilikten sonra Fâtıma bint Esed ile gelini Hz. Fâtıma'nın ev işlerinde yardımlaştıkları hatta Hz. Ali'nin annesi Fâtıma bint Esed'e “*Hz. Peygamber'in kızı Fâtıma sana su ve dış hizmetlerinde, sen de un öğütmek, hamur yoğurtmak, ekmek yapmak gibi evin iç hizmetlerinde yardım et.*” dediği rivayet edilmektedir.

Apaydın'ın tespitleri Fâtıma bint Esed'in vefatının hicretin 9. senesi Muharrem ayından sonra olduğu şeklindedir. O buna dair üç delil sunmaktadır. Bunlardan birisi Hz. Peygamber'in Benü'l-Anber esirlerinden birisini yengesi Fâtıma'ya hibe etmesi ve bu olayın hicretin 9. senesi Muharrem ayında gerçekleşmesidir. Diğer delili ise Fâtıma bint Esed vefat ettiğinde onu kabre Abbâs ve Ebû Bekir'in indirmesidir. Apaydın, Abbâs'ın Mekke'nin fethi sırasında Müslüman olduğunu ileri sürerek bu tarihin Fâtıma'nın hicretin 9. yılı Muharrem ayından sonra vefat ettiği bilgisini teyit ettiğini ifade etmektedir. Yazarın sunduğu son delil ise Hicretin 9. senesinde Tebük Seferi sırasında Hz. Peygamber'e Ukeydir tarafından hediye edilen kumaşlardan Fâtıma bint Esed'e de verilmesini istemesi ile ilgilidir. Apaydın bu rivayette yer alan olayın da Recep ayından sonra gerçekleşmiş olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bunları bir arada değerlendiren Apaydın en azından 9. senenin Muharrem ayından sonra öldüğünü

zikretmektedir. Yukarıda verilen bilgileri birlikte değerlendirdiğimizde Apaydın'ın ulaştığı sonuçların daha doğru bir çıkarım olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda Fâtıma bint Esed'in Bakî' Mezarlığı'na defnedildiği ile ilgili herhangi bir tartışma yoktur (İbn Şebbe, 1996, 1/80). İbn Şebbe (öl. 262/876) *Târîhu'l-Medîne* adlı eserinde Fâtıma'nın mezarının mescidin olduğu yere kazıldığını ve kendi döneminde buraya "قَبْرُ فَاطِمَةَ" denildiğini zikreder (İbn Şebbe, 1996, 1/80-83). Ebü'l-Ferec el-İsfahânî (öl. 356/967) Fâtıma bint Esed'in Ravhâ bölgesine, Ebû Katîfe Hamamı'nın karşısına denk gelen yere defnedildiğini (بالروحاء مقابل حمام أبي قطفة) söylemektedir (Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, 1946, 29; Fîrûzâbâdî, 1423/2002, 1/470). İbn Neccâr (öl. 643/1245) ise Fâtıma bint Esed'in kabrinin Hz. Peygamber'den sonraki dönemlerde Bakî'in sonu olarak nitelendirilen Ravhâ bölgesinde olduğunu aktarmaktadır. İbn Neccâr aktardığı âlimlerin yaşadığı dönemde Fâtıma'nın mezarının Ebû Katîfe Hamamı'nın karşısında olduğunu zikrettiklerini, ancak kendi düşüncesine göre bu bölgenin hurmalık olarak bilindiğini zikretmektedir. Buradan İbnü'n-Neccâr zamanında hamamın yıkılarak yerine hurmaların yetiştigi bir alan meydana geldiği ancak önceden bu isimle anıldığı için bu şekilde kullanıldığı akla gelmektedir. İbnü'n-Neccâr, Osman b. Affan'ın mezarının da burada Fâtıma bint Esed'in mezarının karşısında olduğunu ve ikisinde de kubbe bulunduğunu ifade etmektedir (İbnü'n-Neccâr, 2005, 473; Fâsî, 2000, 2/467; Semhûdî, ts., 2/393). Seyyahların anlatımları da Fâtıma bint Esed'in Bakî' de bulunduğuna işaret etmektedir (Meselâ bk. İbn Battûta, ts., 1/94). Osman b. Maz'ûn, Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim ve Fâtıma'nın mezarlarının aynı yerde olduğu anlaşılmaktadır (Semhûdî, 1998, 3/85).

Rivayetlerde Hz. Peygamber'in annemden sonra annem dediği Fâtıma bint Esed'in defin işlemleriyle bizzat ilgilendiği, vefat ettiğinde Hz. Peygamber'in onu kendi gömleği ile kefenlendiği, üzerine cenaze namazı kıldırıldığı ve kabrine indiği rivayet edilmektedir (İbn Şebbe, 1996, 1/80-83; Belâzürî, 1417/1996, 2/35; İbn Abdülber, 1415/1995, 4/445; İbn Mende, ts., 2/534; İbnü'l-Esîr, 1996, 7/235; Bürri, 1403/1983, 2/39; Nevevî, ts., 1/149; Mizzî, 1980, 20/473; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 14/97; Bâ Mahreme, 2008, 1/83; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, 1946, 8; Ebû Ganâim el-Ömerî, 1988, 11). Hz. Ebû Bekir ve Abbâs'ın da kabrine indikleri de rivayet edilmektedir (İbn Nâsiruddîn ed-Dimaşkî, 2010, 3/391).

2.15. Ümmü Külsûm bint Resûlullah

H. Peygamber'in Bakî' Mezarlığı'na defnedilen kızlarından bir diğeri ise Ümmü Külsûm'dür. Onun isminin Âmine (Makrîzî, 1999, 5/350) veya Ümeyye olduğı rivayet edilmiştir (Hâkim, 1990, 4/74). Ümmü Külsûm, H. Peygamber ve H. Hatice'nin Rukiyye'den sonra dünyaya gelen kızlarıdır (H. Peygamber ve H. Hatice'nin çocuklarının doğum sıralarıyla ilgili birtakım tartışmalar bulunmaktadır. Bu konu ile ilgili bk. İbn Abdülber, 1415/1995, 4/506-507). Rukiyye'nin 603 yılı civarında doğduğunu düşünürsek, Ümmü Külsûm'ün ablasından sonra en erken 604 tarihinde veya daha sonra dünyaya geldiği düşünülebilir.

Ümmü Külsûm, İslâmiyet gelmeden önce Ebû Leheb'in ikinci oğlu Uteybe ile nikâhlanmış ancak düğün gerçekleşmemiştir. Ablası Rukiyye'de olduğı gibi, Ebû Leheb, oğlu Uteybe'den Ümmü Külsûm'ü boşamasını istemiş, ardından da boşama gerçekleşmiştir (Mus'ab ez-Zübeyrî, ts., 22; Ebû Nu'aym, 1986, 1/454).

Kaynaklarda, Ümmü Külsûm'ün kız kardeşi Rukiyye'nin Bedir Gazvesi sıralarında vefat etmesinin (h. 2. yıl Ramazan ayı) ardından hicretin 3. yılı Rebûlevvel ayında Osman b. Affân ile evlendiğı rivayet edilmektedir (İbn Sa'd, 1997, 8/31; İbn Ebû Hayseme, 2006, 4/6; Taberî, 1967, 2/491; Ebû Süleyman er-Rab'î, 1989, 1/73; İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/506; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/375; İbnü'l-Esîr, 1996, 7/421; Zehebî, 1985, 2/252). Rivayetlerde H. Peygamber'in Ümmü Külsûm ile H. Osman'ın evliliğinin vahiy yoluyla bildirildiğini söylediğı zikredilmektedir (İbn Mende, 2005, 2/931). Ümmü Külsûm'ün Osman b. Affân ile olan evliliğı sırasında vefat ettiğı ve çocuğunun olmadığı zikredilmektedir (Fesevî, 1981, 3/159; Beyhakî, 1988, 7/282; İbn Kesîr, 1997, 4/61).

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Ümmü Külsûm hicretin 9. senesinde Şâban ayında vefat etmiştir (İbn Sa'd, 1997, 8/31; Taberî, ts., 88; Dûlâbî, 1407/1986, 59; İbn Asâkir, 1995, 3/127; İbn Manzûr, 1984, 2/263; İbn Kesîr, 1997, 7/230; Zehebî, 1985, 2/253; Makrîzî, 1999, 5/350; İbnü'l-İmâd, 1986, 1/128). Bir kısım rivayetlerde vefat ettiğı yıl 9. yıl olarak zikredilmiş ancak hangi ayda vefat ettiğı ile ilgili bilgi verilmemiştir (Halîfe b. Hayyât, 1977, 93; Mes'ûdî, 1409/1989, 2/290; İbn Abdülber, 1415/1995, 4/507; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/375; İbnü'l-Esîr, 1996, 7/421; Nevevî, ts., 1/322; Yâfi'î, 1997, 1/18; İbn Kunfûz, 1984, 62; Bâ Mahreme, 2008, 1/132; Diyârbekrî, ts., 1/414;

Hadârî, 1425/2004, 225). Yukarıda verdiğimiz bilgilerden tamamen farklı tarihler sunan müellifler de bulunmaktadır. İbn Kuteybe, *el-Maârif* adlı eserinde Ümmü Külsûm'un Medine'ye geldikten 8 sene 2 ay ve 10 gün sonra vefat ettiğini zikretmektedir (İbn Kuteybe, 1992, 142). Ümmü Külsûm'un vefatıyla ilgili olarak İbn Mende (öl. 395/1005) ve Harkûşî tarafından ise 8 sene 1 ay ve 10 gün sonra vefat ettiği şeklinde bir bilgi aktarılmaktadır (İbn Mende, 2005, 930; Harkûşî, 1424/2003, 2/53; Ebû Nu'aym, 1998, 6/3198). İbn Kuteybe'nin ifadelerinden Ümmü Külsûm'un, hicreti Muharrem ayından başlatırsak 9. yıl Rebûlevvel ayında veya hicreti Rebûlevvel ayından başlatırsak Cumâdelevvel ayında vefat ettiği anlaşılmaktadır. İbn Mende ve Harkûşî'nin ifadelerinden ise takvimi Rebûlevvel ayından başlatırsak Ümmü Külsûm'un 9. yıl Rebûlâhir veya hicreti Muharrem ayından başlatırsak Safer ayında vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Bu şekildeki rivayet farklılıklarının sebebi Nesî uygulamasına bağlanabilir. Nitekim Nesî uygulaması ile birlikte düşünüldüğünde Ümmü Külsûm'un vefat tarihi ile ilgili zikredilen rivayetlerin hemen hemen aynı tarihe işaret ettiği görülecektir. Nesî uygulaması dikkate alınarak verilen tarihlendirmelere bakıldığında aradaki farkın bir aya kadar düştüğü anlaşılabacaktır. Bu durum rivayeti nakledenlerin sunduğu bilgilerle yaklaşık olarak birbirine yakın bir ayı kastettiklerini ancak sene başlangıcını Muharrem veya Rebûlevvel ayından almalarına göre ay farkının oluştuğunu göstermektedir.

Kaynaklarda Ümmü Külsûm'un defin işlemleri ile ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. İbn Sa'd'ın (öl. 230/845) *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* adlı eserinde yer alan bir bilgiye göre Ümmü Külsûm vefat ettiği zaman onu Esmâ bint Ümeys ve Safiyye bint Abdülmuttalib yıkamıştır (İbn Sa'd, 1997, 8/31). İbn Sa'd'ın aktardığı bir diğer rivayette onu Ümmü Atiyye'nin de içlerinde bulunduğu Ensar kadınlarının yıkadığı zikredilmektedir (İbn Sa'd, 1997, 8/31; Taberî, 1967, 11/595; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/375). İbn Hibbân (öl. 354/965) yalnızca Safiyye bint Abdülmuttalib'i, İbnü'l-Esir (öl. 630/1233) ise Ümmü Atiyye'yi zikretmiştir (İbn Hibbân, 1996, 1/377; İbnü'l-Esir, 1996, 7/421). İbn Kesîr (öl. 774/1373) Ümmü Külsûm'un cenazesini Esmâ ve Safiyye'nin yıkadığını zikretmiş, Ensar kadınlarından Ümmü Atiyye'nin yıkadığını zayıf bir görüş olarak aktarmıştır (İbn Kesîr, 1997, 7/230). Makrîzî (öl. 845/1441) bu bilgilerden farklı olarak Ümmü Külsûm'u Safiyye bint Abdülmuttalib ile Esmâ bint Ümeys'in yıkadığını, Ümmü

Atiyye'nin de o sırada orada bulunduğunu söylemiştir (Makrîzî, 1999, 5/350). Makrîzî'nin zayıf olarak aktardığı bir görüşe göre Ümmü Atiyye hem Rukiyye'nin hem de kız kardeşi Zeyneb'in cenazelerini yıkamıştır. Ancak yine zayıf bir görüş ile Ümmü Atiyye'nin Ümmü Külsûm'un kardeşi Zeyneb'in yıkama merasimi sırasında orada olduğunu aktarmıştır (Makrîzî, 1999, 5/350).

Kaynaklarda, Hz. Peygamber'in Ümmü Külsûm'un cenaze namazını kıldırıldığı, kabrine ise Ebû Talha, Ali b. Ebû Tâlib, Fadl b. Abbâs ve Üsâme b. Zeyd'in indiği yer almaktadır (İbn Sa'd, 1997, 8/31; Taberî, 1967, 11/595; İbn Abdülber, 1415/1995, 4/507; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/375; İbnü'l-Esîr, 1996, 7/421). İbn Hibbân, Ali, Fadl ve Üsâme'nin indiğini zikretmektedir (İbn Hibbân, 1996, 1/377). Makrîzî, İbn Hibbân'ın aktardığı isimleri tekrarlamakla birlikte Ebû Talha'nın Hz. Peygamber'den kabre inmek için izin istediğini ve bunun sonucunda kabre indiğini zikretmektedir (Makrîzî, 1999, 5/350; İbnü'l-Esîr, 1996, 7/421). Rivayetlerde, Hz. Peygamber'in Rukiyye'nin defin işlemi sırasında kabre, önceki gece eşine yaklaşmayan birisinin girmesini istediği (Buhârî, "Cenâiz", 32) bunun üzerine de Ebû Talha'nın kabre indiği (İbn Sa'd, 1997, 8/31), Hz. Osman'ın inmediği aktarılmaktadır (İbn Kesîr, 1997, 7/230).

Rivayetlerde Hz. Peygamber'in Ümmü Külsûm kabre konulduktan sonra *"Sizi topraktan yarattık, sizi oraya döndüreceğiz ve sizi bir kere daha oradan çıkaracağız."* âyetini okuduğu rivayet edilmektedir (Ayet için bk. Tâhâ 20/55; İbn Mende, 2005, 2/933; Ebû Nu'aym, 1998, 6/3200). İbn Sa'd'ın aktardığı bir rivayete göre Hz. Peygamber, kızının mezarının başında ağlamıştır (İbn Sa'd, 1997, 8/31; Buhârî, "Cenâiz", 32).

Rivayete göre Hz. Osman'ın, Rukiyye ve Ümmü Külsûm'un vefatı sebebiyle Hz. Peygamber ile olan sıhriyet bağının kopması neticesinde üzüldüğü, Hz. Peygamber'in de onu sıhriyetin ölümle değil boşama ile ortadan kalktığını söyleyerek teselli ettiği aktarılmaktadır (İbnü'l-Esîr, 1996, 7/421).

Kaynaklarda, Ümmü Külsûm'un Bakî' Mezarlığı'na defnedildiği açık bir ifade görülmemektedir. Muhtemelen Bakî'a defnedildiğinde şüphe bulunmadığı için metinlerde yer almamıştır. Buna ilave olarak kaynaklarda kimin yanına defnedildiği konusunda da bilgi bulunmamaktadır.

2.16. Süheyl b. Beydâ

Nesebi, Süheyl b. Vehb b. Rebî'a b. Hilâl b. Vüheyb (Üheyb) b. Dabbe b. Hâris b. Fihri'dir (İbn İshak, 1978, 224; İbn Hişâm, 1955, 1/323; Taberî, 1967, 11/677; İbn Mende, 2005, 670; İbn Hazm, 1900, 57; İbn Mende, ts., 1/272; Nevevî, ts., 1/239; İbn Kesîr, 1976, 2/9). İbn Abdülberr (öl. 463/1071) nesebini daha ayrıntılı zikrederek onun Süheyl b. Vehb b. Rebî'a b. Hilâl b. Üheyb b. Dabbe b. Hâris b. Fihri b. Mâlik b. Nadr b. Kinâne olduğunu söylemektedir (İbn Abdülberr, 1415/1995, 2/228). Kaynaklarda künyesinin Ebû Ümeyye (İbn Mende, 1996, 69; İbn Abdülberr, 1415/1995, 2/227) veya Ebû Musa olduğu zikredilmektedir (Belâzürî, 1417/1996, 1/224; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/376; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 4/188; Zehebî, 1985, 3/234). Nevevî (öl. 676/1278) künyesinin Ebû Ümeyye olduğunu zikretmiş, Ebû Musa olduğu yönündeki rivayeti zayıf bir görüş olarak aktarmıştır (Nevevî, ts., 1/239). Kureyş kabilesinin Benû Hâris b. Fihri oğullarına mensuptur (İbn Sa'd, 1997, 1/160; İbn Abdülberr, 1415/1995, 2/227). Annesi Beydâ, Da'de bint Cühdem'dir (İbn İshak, 1978, 226; Belâzürî, 1417/1996, 1/224; İbn Ebû Hayseme, 2006, 1/168; Taberî, 1967, 11/677; İbn Mende, 2005, 670; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 4/188). İbn Mende (öl. 395/1005) annesine Cüh b. Ümeyye ve Beydâ denildiğini de rivayet etmektedir (İbn Mende, 1996, 69). Babası Vehb b. Rebî'a b. Hilâl'dir (İbn Kâni', 1997, 1/270; İbn Mende, 1996, 69; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 4/188). Süheyl'in kardeşi Sehl b. Beydâ ve Safvân b. Beydâ'dır. Kardeşler babaları Vehb yerine annelerinin ismi Beydâ ile meşhur olmuşlardır (İbn Hişâm, 1955, 1/330; Taberî, ts., 157; İbn Mende, 2005, 671; Nevevî, ts., 1/239). Süheyl Mekke'de Müslüman olduktan sonra Habeşistan'a ardından da Medine'ye hicret etmiştir (İbn İshak, 1978, 224; İbn Hişâm, 1955, 1/323; İbn Ebû Hayseme, 2006, 1/168; İbn Hibbân, 1975, 1/58; İbn Abdülberr, 1415/1995, 2/228; İbnü'l-Esîr, 1996, 2/554; Nevevî, ts., 1/239; İbn Kesîr, 1976, 2/5). Daha sonra Hz. Peygamber ile başta Bedir, Uhud gazveleri olmak üzere birçok gazveye iştirak etmiştir (İbn Ebû Hayseme, 2006, 1/168; Begavî, 1432/2011, 3/20; İbn Mende, 2005, 671; İbn Mende, 1996, 69; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/376; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 4/188).

Kaynaklarda Süheyl b. Beydâ'nın vefat tarihi yer almaktadır. Rivayet edildiğine göre Süheyl hicretin 9. senesi Tebük Gazvesi'nden döndükten sonra Medine'de vefat etmiştir (İbn Abdülberr, 1415/1995, 2/228; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/376; İbnü'l-Cevzî,

1997, 92; İbnü'l-Esîr, 1996, 2/554; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 4/188; Fâsî, 1998, 4/253; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 4/513-514). Buhârî (öl. 256/870) Süheyl'in Hz. Peygamber döneminde vefat ettiğini zikretmekte ancak açık bir tarih vermemektedir (Buhârî, 1426/2005, 1/320-323).

Süheyl'in vefat yaşıyla ilgili bir takım bilgiler de kaynaklarda yer almaktadır. Belâzürî (öl. 279/892) *Ensâbü'l-Eşrâf* adlı eserinde Süheyl'in 40 yaşındayken vefat ettiğini zikretmektedir (Belâzürî, 1417/1996, 1/224; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/376; İbnü'l-Cevzî, 1997, 92; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 4/188). Kaynaklarda, Hz. Peygamber'in ashâbı arasında yaşça en büyük olanların Süheyl ve Hz. Ebû Bekir olduğu aktarılmaktadır (İbn Abdülberr, 1415/1995, 2/228; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/376; İbnü'l-Esîr, 1996, 2/554). Süheyl'in Tebük Gazvesi'nden döndükten sonra (Ramazan 9/11 Kasım-10 Aralık 630) (Apaydın, 2018, 657) vefat ettiği dikkate alındığında 590 yılında doğduğu anlaşılabacaktır.

Kaynaklarda Süheyl'in Bakî' Mezarlığı'na defniyle ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Hz. Peygamber döneminde Medine'de vefat ettiği bilinmektedir. Bu bilgiye ilave olarak Hz. Âişe'den aktarılan bir rivayette Hz. Peygamber'in Süheyl ve Sehl'in cenaze namazını mescitte kıldırıldığı zikredilmektedir (Abdürrezzâk, 2015, 3/394; Buhârî, 1426/2005, 1/320-323; en-Nesâ'î, "Cenâiz", 70; Ahmed b. Hanbel, 1431/2010, 8/2947; İbn Mende, 2005, 670; İbn Abdülberr, 1415/1995, 2/228; İbn Mende, ts., 2/169; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/376; İbnü'l-Cevzî, 1997, 92; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 4/188; Safedî, 2000, 16/19; Şâmî, 1993, 7/377). Dolayısıyla her ne kadar rivayetlerde açık bir şekilde zikredilmemiş olsa bile hicretin 9. senesi Medine'de vefat etmiş olan Süheyl'in Bakî' Mezarlığı'na defnedildiği açıktır.

2.17. Sehl b. Beydâ

Nesebi, Sehl b. Vehb b. Rebîa b. Amr b. Âmir b. Rebîa b. Hilâl b. Mâlik b. Dabbe b. Hâris b. Fihri b. Mâlik b. Nadr b. Kinâne el-Kureşî el-Fihri'dir. Annesi Beydâ, Da'de bint Cühdem b. Ümeyye, babası Vehb b. Rebîa'dır (İbn Abdülberr, 1415/1995, 2/220-221; İbnü'l-Esîr, 1996, 2/541). Yukarıda da zikrettiğimiz üzere Süheyl ve Safvân Beydâ'nın oğulları Sehl'in de kardeşleridir (İbn Abdülberr, 1415/1995, 2/220-221; İbnü'l-Esîr, 1996, 2/541; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 4/490). Ebû Nu'aym (öl.

430/1038) Sehl'in nesebini verirken annesinin Ümeyye b. Hâris olduğunu zikretmektedir. Babası Vehb b. Rebî'a b. Hilâl'dir (İbn Kâni', 1997, 1/270; İbn Mende, 1996, 69; İbn Abdülberr, 1415/1995, 2/220-221; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 4/188). Künyesinin Ebû Ümeyye olduğu rivayet edilmektedir (İbn Mende, 1996, 69). Sehl, Bedir'e ardından Uhud'a katılmıştır (Zehebî, 1985, 2/260). Sehl hicretten önce Mekke'de Müslüman olmuş, ardından Medine'ye hicret etmiştir (Belâzürî, 1417/1996, 11/76). Kaynaklarda yer alan bilgilerde Sehl'in Bedir Gazvesi sırasında müşriklerin safında yer aldığı ve esir edildiği rivayet edilmektedir. Bu hususu Fâsî (öl. 832/1429) şu şekilde açıklamaktadır. Sehl, Mekke'de Müslüman olduktan sonra iman ettiğini gizlemiş ve Müşriklerle birlikte gazveye dâhil olmuştur (Fâsî, 1998, 4/249).

Kaynaklarda Sehl'in vefat tarihiyle ilgili çok fazla bilgi bulunmamaktadır. İbn Hacer (öl. 852/1449) *el-İsâbe* adlı eserinde Sehl'in, kardeşi Süheyl gibi hicretin 9. senesinde vefat ettiğini zikretmektedir (İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 4/513). Belâzürî ise (öl. 279/892) Ebû Yakzân'ın iddiasına göre Sehl'in Bedir Gazvesi'nde şehit edildiğini zikretmekte ardından bu bilginin doğru olmadığını belirtmektedir (Belâzürî, 1417/1996, 11/77). İbnü'l-Esîr'in (öl. 630/1233) verdiği bilgiye göre Sehl ve Süheyl Hz. Peygamber döneminde Medine'de vefat etmişlerdir (İbnü'l-Esîr, 1996, 2/541; Fâsî, 1998, 4/249; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 4/490, 513; Semhûdî, ts., 2/116). İbnü'l-Esîr, Sehl'in Hz. Peygamber'in vefatından sonra yaşadığına dair rivayeti zayıf bulmuştur (İbnü'l-Esîr, 1996, 2/569).

Kaynaklarda yer alan bilgiler göz önünde bulundurulduğunda bu iki kardeşin birbiriyle karıştırıldığı kanaati oluşmaktadır. Hz. Peygamber'in iki kardeşin cenaze namazını mescitte kıldırmasıyla ilgili bilgi bunun sebebi olmalıdır (Ahmed b. Hanbel, 1431/2010, 8/2947; İbnü'l-Esîr, 1996, 2/541; Fâsî, 1998, 4/249; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 4/490; Semhûdî, ts., 2/116). Rivayetlerin bir kısmında Hz. Peygamber'in cenaze namazını kıldırması kişinin ismi Süheyl b. Beydâ, bir kısım rivayetlerde ise Sehl b. Beydâ olarak geçmektedir. Muhakkiklerin bir kısmı Süheyl denildiğinde bu kişinin Süheyl değil Sehl olduğunu söylemişlerdir (Ebû Ya'lâ, 1988, 5/117). Rivayetlerin bir kısmında ise Hz. Peygamber'in iki kardeşin namazını mescitte kıldırması dair kapsayıcı bir bilgi yer almaktadır (Abdürrezzâk, 2015, 3/394; Buhârî, 1426/2005, 1/320-323; Nesâ'î, "Cenâiz", 70; Ahmed b. Hanbel, 1431/2010, 8/2947; İbn Mende, 2005, 670; İbn

Abdülber, 1415/1995, 2/228; İbn Mende, ts., 2/169; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/376; İbnü'l-Cevzî, 1997, 92; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 4/188; Safedî, 2000, 16/19; Şâmî, 1993, 7/377). Sehl ve Süheyl'in vefat tarihlerinin aynı zaman diliminde vuku bulması, bu son rivayette ifade ettiğimiz Hz. Peygamber'in iki kardeşin cenaze namazını mescitte kıldırıldığı bilgisini güçlendirmektedir.

Ka'bî'nin (öl. 319/931) *Kabûlu'l-Ahbâr* adlı eserinde de Sehl ve Süheyl'in karıştırıldığı anlaşılmaktadır. Ka'bî'nin rivayetinde Sehl b. Beydâ'nın Müslüman olma hadisesi ele alınırken bu kişinin Sehl değil de Süheyl olduğu zikredilmektedir. Ka'bî ise bu duruma açıklık getirerek bahsi geçen kişinin Süheyl değil Sehl b. Beydâ olduğunu ifade etmiştir (Ka'bî, 2000, 1/136). Bu hususta verebileceğimiz bir diğer örnek ise bazı müelliflerin kendinden önce yaşamış olan âlimlerin görüşüne değinmeden ve yahut aynı bilgiyi farklı şekilde aktarmasıyla alakalıdır. Mesela Ebü'l-Mehâsin el-Hüseynî (öl. 765/1364) *el-İkmâl* adlı eserinde Sehl b. Beydâ ile ilgili onun Hz. Peygamber ile tüm savaflara katıldığını, hicretin 9. senesinde 40 yaşındayken vefat ettiğini zikretmektedir. Bu bilgiler Belâzürî'nin verdiği bilgilerle aynıdır. Ancak Belâzürî'de yer alan bilgiler Süheyl b. Beydâ ile alakalıyken el-Hüseynî aynı bilgileri Sehl için almış ve herhangi bir kaynak göstermemiştir (Belâzürî, 1417/1996, 11/76; Ebü'l-Mehâsin el-Hüseynî, ts., 185). Her ne kadar el-Hüseynî kaynak göstermemiş olsa da bu bilgiyi Belâzürî'den almış görünmektedir.

Son olarak değinmek istediğimiz bir diğer örnek ise Hz. Peygamber'in ashâbının en yaşlılarının kimler olduğuyla ilgilidir. Süheyl b. Beydâ meselesini ele alırken belirttiğimiz üzere rivayetlerin bir kısmında Hz. Peygamber'in ashâbının en yaşlılarının Hz. Ebû Bekir ve Süheyl b. Beydâ olduğunu ifade etmiştik. Ancak Sehl b. Beydâ ile ilgili araştırmamız neticesinde aynı rivayetin bu sefer Sehl için kullanıldığı dikkatimizi çekmiştir (Belâzürî, 1417/1996, 11/77). Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Süheyl b. Beydâ 40 yaşında vefat etmiştir. Ancak Sehl'in vefat yaşıyla ilgili elimizde herhangi bir bilgi mevcut değildir. Netice olarak Süheyl'in vefat yaşı dikkate alındığında burada kastedilen kişinin Sehl b. Beydâ olma olasılığının yüksek olduğunu söyleyebiliriz.

İsim benzerliğinden dolayı açıklamaya ihtiyaç duyduğumuz meselelerden bir diğeri ise Mescid-i Nebvî'nin inşa edileceği arazi sahipleri Sehl ve Süheyl ile ilgilidir. Hz. Peygamber'in mescidi inşası sırasında devesinin çöktüğü arazinin sahipleri Benû

Neccâr'dan Râfi' b. Amr'ın oğulları olan ve Es'ad b. Zürâre'nin himayesinde bulunan Sehl ve Süheyl adlı iki yetime aitti. Hz. Peygamber'e bu araziye karşılıksız olarak vermek isteyen Süheyl b. Amr b. Âiz b. Sa'lebe b. Ganem ve Sehl b. Amr b. Âiz b. Sa'lebe b. Ganem'dir (İbn Sa'd, 1997, 3/372; Ebû Nu'aym, 1998, 3/1323). Bu iki kardeş Benû Mâlik b. Neccâr'a mensup olup Ensar'dandırılar (İbn Sa'd, 1997, 3/372; İbn Abdülberr, 1415/1995, 2/228; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 4/516). Yukarıda ayrıntılı bir şekilde değindiğimiz üzere bizim ele aldığımız Sehl ve Süheyl ise Muhacirlerden Kureyş kabilesinin Benû Hâris b. Fihri oğullarına mensupturlar (İbn Sa'd, 1997, 1/160; İbn Abdülberr, 1415/1995, 2/227). Bu hususta bir karışıklık olduğu, bazı müelliflerin bu kişileri birbirine karıştırdığı anlaşılmaktadır. İbn Esîr'in verdiği bilgi de bunu açık kılmaktadır. İbnü'l-Esîr bahsi geçen kardeşlerin birbirleriyle karıştırıldığını ancak bunların neseplerinin, kabilelerinin çok farklı olduğunu söylemektedir (İbnü'l-Esîr, 1996, 2/541). Ayrıca Süheyl b. Beydâ ve Sehl b. Beydâ hicretin 9. senesinde vefat etmişken, Süheyl b. Râfi, Hz. Ömer zamanında vefat etmiştir (İbn Sa'd, 1997, 3/372; İbn Abdülberr, 1415/1995, 2/228).

Kaynaklarda Süheyl b. Beydâ da olduğu gibi Sehl b. Beydâ'nın da nereye defnedildiğiyle ilgili açık bir bilgi mevcut değildir. Ancak Hz. Peygamber döneminde hicretin 9. senesi Medine'de vefat ettiğinden dolayı onun da Bakî' Mezarlığı'na defnedildiğini söyleyebiliriz.

2.18. İbrahim b. Resûlullah

Bakî' Mezarlığı'na bebekken defnedilenler de bulunuyordu. Bunlardan birisi Hz. Peygamber ve Mâriye'nin oğlu İbrahim'dir (İbn Sa'd, 1997, 8/170; Taberî, 1967, 3/167). O, Hz. Peygamber'in Hz. Hatice'den olan çocukları dışındaki tek evladıdır. Nitekim Hz. Peygamber'in Hz. Hatice ve Mâriye dışındaki eşlerinden başka çocukları dünyaya gelmemiştir.

Kaynaklarda, Mâriye'yi Mısır Mukavkısı'nın Hz. Peygamber'e hediye olarak gönderdiği yer almaktadır. Hz. Peygamber'in Kıbt asıllı Mâriye'yi önce Hz. Peygamber'in eşlerinin evlerinin yakınında bulunan Hârise b. Nu'mân'ın evine oturttuğu, ancak diğer eşlerinin kıskançlıkları artınca onu, Medine'nin dışındaki Âliye bölgesine yerleştirdiği rivayet edilmektedir. İbrahim'in burada dünyaya geldiği ve daha

sonraları buraya, Meşrebetü Ümmi İbrahim (Ümmü İbrahim Kuyusu) adı verildiği rivayet edilmektedir (İbn Sa'd, 1997, 8/170-171; İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/153; Semhûdî, 1998, 3/36; Koçyiğit, 2006, 116).

Kaynaklarda İbrahim'in hicretin 8. senesi Zilhicce ayında dünyaya geldiği yer almaktadır (İbn Sa'd, 1997, 8/171; İbn Ebû Hayseme, 2006, 4/26; Mes'ûdî, ts., 238; İbn Hibbân, 1975, 2/83; Beyhakî, 1988, 5/429; İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/153; İbn Mende, ts., 1/6; İbn Asâkir, 1995, 3/146; İbnü'l-Esîr, 1996, 1/62; Bürri, 1403/1983, 2/76; Tayyyib Bâ Mahreme, 2008, 1/112). Onun doğum tarihi ile ilgili herhangi bir tartışma yoktur. Rivayet edildiğine göre İbrahim'in ebesi Mekke ve Medine'de önde gelen ebelerinden birisi olan Hz. Peygamber'in mevlası Selmâ'dır (İbn İshak, 1978, 270; İbn Sa'd, 1997, 1/107; İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/153). Doğum gerçekleşikten sonra Selmâ'nın Kıbtî kökenli kocası Ebû Rafî'in Hz. Peygamber'e müjdeyi getirdiği bilinmektedir (İbn İshak, 1978, 270; İbn Sa'd, 1997, 1/107; İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/153. Bürri, 1403/1983, 2/76; Bâ Mahreme, 2008, 1/112; Öztürk, 2001, 115-116). Bu güzel müjde üzerine Hz. Peygamber'in de ona bir köle hediye ettiği aktarılmaktadır. Buna ilave olarak Hz. Peygamber'in İbrahim'in doğumunun yedinci gününde akıka kurbanı kestirdiği, bebeğinin saçlarının Ebû Hind tarafından kesilmesinin ardından da saçları ağırlığınca gümüşün muhtaçlara sadaka olarak dağıtıldığı ve saçların gömüldüğü rivayet edilmektedir (İbn İshak, 1978, 270; İbn Sa'd, 1997, 1/107; İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/153; Bürri, 1403/1983, 2/76; Bâ Mahreme, 2008, 1/112). Hz. Peygamber'in, İbrahim'in doğması üzerine Mâriye'yi hürriyetine kavuşturduğu aktarılmaktadır (İbn Sa'd, 1997, 1/108).

İbn Sa'd (öl. 230/845) *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* adlı eserinde Hz. İbrahim doğduğunda Cibrîl'in Hz. Peygamber'e "*İbrahim'in babası*" diye hitap ettiğini zikretmektedir (İbn Sa'd, 1997, 1/108; Belâzürî, 1417/1996, 1/450; İbn Hibbân, 1975, 2/83).

Kaynaklarda, İbrahim doğduğunda onun sütannesi olabilmek için Ensar kadınlarının yarıştığı, Hz. Peygamber'in de onu Benû Neccâr'dan Ümmü Bürde bint Münzîr b. Zeyd'e verdiği aktarılmaktadır (İbn Sa'd, 1997, 1/108; İbn Hibbân, 1975, 2/83; İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/153-154; Sarıçam, 2006, 480-481). Ayrıca, İbn Abdülberr (öl. 463/1071) tarafından isminin Havle olduğu bildirilmekte ve kocası Berâ b. Evs'in Medine'nin demircisi olduğu zikredilmektedir (İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/154;

İbnü'l-Esîr, 1996, 1/62). Bu ailede doğan İbrahim'in yine burada vefat ettiği rivayet edilmektedir (Vâkidî'den naklen Beyhakî, 1988, 5/429; İbn Kesîr, 1997, 8/246).

Kaynaklarda İbrahim'in hicretin 10. senesi vefat ettiği yer almaktadır (İbn Sa'd, 1997, 1/112-114; İbn Ebû Hayseme, 2006, 4/26; Mes'ûdî, ts., 238; Vâkidî'den naklen Beyhakî, 1988, 5/429; İbn Kesîr, 1997, 8/246). Genel kabule göre İbrahim bu yılda vefat etmiştir. Ancak 10. sene içerisinde hangi ayda vefat ettiği ile ilgili farklı rivayetler söz konusudur. İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* adlı eserinde yer alan bilgiye göre İbrahim 10. yıl Rebûlevvel ayının onunda Salı günü vefat etmiştir (İbn Sa'd, 1997, 1/115; Vâkidî'den naklen İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/153-154). İbn Abdülberr'in Urve b. Zübeyr'den aktardığına göre İbrahim'in 8. Sene Zilhicce ayında vefat ettiği rivayet edilmektedir. İbn Abdülberr İbrahim'in sekizinci sene Zilhicce ayında doğduğu şeklinde bir bilgiyi zayıf bir görüş olarak aktarmakta ve onun vefatının 10. sene olduğunu vurgulamaktadır (İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/153-154). İbn Abdülberr'in aktardığı bir diğer rivayete göre İbrahim'in doğduktan 1 sene 10 ay ve 8 gün sonra, diğer bir rivayete göre 1 sene 10 ay ve 6 gün sonra vefat ettiğini bildirmiş bu yılın da 10. Sene olduğunu belirtmiştir (İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/154). İbn Abdülberr'in ifadelerinden 1 sene 10 ay ve 8 günün 10. yılın Şevvâl ayının sonu olduğu anlaşılmaktadır. Mes'ûdî (öl. 345/956) eserinde İbrahim'in 10. yıl Rebûlevvel ayında vefat ettiğini söylemiş, ardından İbrahim'in doğumu ile ölümü arasında 1 sene 10 ay ve 10 gün olduğunu ve aynı günde güneş tutulması gerçekleştiğini zikretmiştir (Mes'ûdî, ts., 238). Mes'ûdî'nin ifadelerinden kastettiği 1 sene 10 ay ve 10 günün de 10. yıl Şevvâl ayının sonu olduğu, ayrıca verdiği tarihten hareketle İbrahim'in doğumunu 8. Yılın Zilhicce ayı olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Ancak bazı kaynaklarda sadece İbrahim'in vefat ettiği gün güneşin tutulduğu, insanların da bu tutulmanın sebebini İbrahim'in vefatına bağladığı rivayet edilmektedir. Hz. Peygamber'in insanların bu tutumuna karşılık güneş ve ayın hiç kimsenin doğumu veya ölümü üzerine tutulmayacağını söylediği rivayet edilmektedir (Şâfi'î, 1951, 1/166; Tayâlisî, 1999, 95; Humeydî, ts., 1/216; İbn Sa'd, 1997, 1/114; Ebû Dâvûd, "Salât", 261; Taberî, ts., 109; Küleynî, 1388/1968, 3/463; Mes'ûdî, ts., 238; İbn Kesîr, 1997, 8/246; İbn Kesîr, 1976, 4/615). Bu rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla yalnızca güneş tutulmasına işaret edildiği, sene verilmediği tespit edilmektedir. Yakın dönemde yapılan

araştırmalara göre bu yıl içerisinde gerçekleşen güneş tutulmasının tarihi hicretin 10. senesi 29 Şevvâl (27 Ocak 632 Pazartesi 9:45) ayı olarak hesaplanmaktadır (Bk. Apaydın, 1995, 96; Apaydın, 2018, 431). Buna bağlı olarak Hz. İbrahim'in vefat ettiği ay ile ilgili çözümlenmesi gereken bir problemin olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira Rebîülevvel ile Şevvâl ayı arasında 6 aylık bir zaman dilimi bulunmaktadır.

Yukarıda sene belirtmeyen ancak vefatının güneş tutulmasına denk geldiğini söyleyen rivayetlere göre Hz. İbrahim'in 10. sene Şevvâl ayının 29. gününde vefat etmiş olması gerekir. Aslında Vâkıdî (öl. 207/823), İbrahim'in güneş tutulmasının vuku bulduğu gün vefat ettiği bilgisini vermiş, ancak Mehmet Apaydın'ın da haklı olarak vurguladığı üzere bizzat kendisinin tarihlendirmesiyle 10. yıl Rebîülevvel ayının Salı gününü hesaplamıştır (Vâkıdî'den naklen Beyhakî, 1988, 5/429; İbn Kesîr, 1997, 8/246; Apaydın, 2018, 457). Bu durumda güneş tutulmasının tarihi ile İbrahim'in vefat tarihi çelişmektedir. Astronomik açıdan güneş tutulması bir hicri ayın 10. günü gerçekleşemez. Güneş tutulmaları ancak hicri ayların son günlerinde gerçekleşebilir (Bk. Apaydın, 2018, 457). Bu durumda İbrahim'in Şevvâl ayının son gününde vefat etmiş olması gerekir. Bu tarihlendirmeden hareketle İbrahim'in hicretin 8. senesinin Zilhicce ayında doğduğu kabul edilirse onun 23 aydan fazla (Nesî Ayı ile birlikte) yaşadığı anlaşılabacaktır. Ancak kaynaklarda İbrahim'in vefat anında kaç aylık olduğuyla ilgili farklı bilgiler söz konusudur. Bu durumda konuya açıklık getirebilmek amacıyla, İbrahim'in kaç aylıkken vefat ettiği ile ilgili rivayetleri ele almamız gerekir.

Kaynaklarda, İbrahim'in on altı (İbn Sa'd, 1997, 1/114; İbn Hibbân, 1975, 2/83; Vâkıdî'den naklen Beyhakî, 1988, 5/429; İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/153-154; İbn Hazm, 1983, 15; İbn Asâkir, 1995, 3/137) veya on sekiz aylıkken (İbn Sa'd, 1997, 1/114; Belâzürî, 1417/1996, I, 451; Zübeyr b. Bekkâr'dan naklen İbn Ebû Hayseme, 2006, 2/26; Vâkıdî'den naklen Beyhakî, 1998, 5/429; İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/153-154; İbn Asâkir, 1995, 3/137; İbn Hacer el-Askalanî, 2008, 1/337) vefat ettiği bilgisi mevcuttur. Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) aktardığı rivayete göre İbrahim 16 aylıkken vefat etmiştir. Ahmed b. Hanbel'in aktardığı bir diğer rivayette ise onun 18 aylıkken vefat ettiği zikredilmektedir (Ahmed b. Hanbel, 1431/2010, 6/3173). Belâzürî (öl. 279/892-93) İbrahim'in daha 18 aylıkken Ümmü Bürde'nin evinde vefat ettiğini söylemiş, 16 aylıkken vefat ettiği rivayetini zayıf bir görüş olarak aktarmıştır.

Belâzürî'nin zayıf bulduğu anlaşılan bir rivayete göre de İbrahim, 71 gün yaşadıktan sonra vefat etmiştir. Belâzürî, İbrahim'in vefatıyla ilgili elindeki bilgileri aktardıktan sonra en doğru görüşün ilk zikrettiği 18 aylıkken vefat ettiği şeklindeki bilginin olduğunu belirtmiştir (Belâzürî, 1417/1996, 1/450). Beyhakî (öl. 458/1066) Vâkıdî'den naklen aktararak İbrahim'in 18 aylıkken vefat ettiğini zikretmiş, onun 16 aylıkken ve 70. gecede vefat ettiği yönündeki görüşü zayıf bir görüş olarak aktarmıştır (Beyhakî, 1988, 5/ 429; İbn Kesîr, 1997, 8/246). İbn Mende (öl. 395/1005) ise doğduktan 16 ay sonra vefat ettiğini zikretmiş, doğduktan 18 ay sonra vefat ettiği yönündeki görüşü de zayıf bir mütalaa olarak aktarmıştır (İbn Mende, ts., I, 6). İbn Kesîr'in aktardığı bir görüşe göre İbrahim 16 aylıkken vefat etmiştir. İbn Kesîr (öl. 774/1373) Yunus b. Bükeyr'den aktardığı bir diğer rivayette ise İbrahim'in 18 aylıkken vefat ettiğini zikretmektedir (İbn Kesîr, 1997, 8/245).

Yukarıda da vurguladığımız üzere klasik kaynaklarda İbrahim'in doğum tarihi 8. senenin Zilhicce ayı olarak verilmekte bu hususta da bir ihtilaf bulunmamaktadır. Ancak vefat tarihi ve vefat ettiği ay ile ilgili aktarılan farklı rivayetler dolaylı yoldan doğum tarihinin de değişmesine sebep olmaktadır. Nitekim klasik kaynaklardan yola çıkarak İbrahim'in doğumunu 8. Senenin Zilhicce ayı olarak kabul edersek 10. senenin Rebîülevvel ayında 16 aylıkken vefat ettiği anlaşılabacaktır. Ancak İbrahim'in 18 ay yaşadığı şeklindeki rivayetlere bakıldığında İbrahim'in 18 ay sonra 10. yıl Cumâdelâhir ayında vefat ettiği anlaşılabacaktır.

Apaydın'ın hesaplamalarını esas aldığımızda İbrahim'in vefatı hicretin 10. senesi 29 Şevvâl (27 Ocak 632) olarak kabul edilirse 16 ay öncesi hicretin 9. senesi Cumâdelâhir ayında doğduğu anlaşılabacaktır. 18 aylıkken vefat ettiği kabul edilecek olursa onun 9. yıl Rebîülâhir ayında doğduğu düşünülecektir. Bu değerlendirmelerimizin akabinde şu hususa temas etmek yerinde olacaktır. İbrahim'in vefatında güneş tutulmasını esas alan Apaydın, İbrahim'in doğum tarihini hesaplarken klasik kaynakların tesirinde farklı bir sonuç elde etmektedir. İbrahim'in doğum tarihini bizim hesapladığımız tarihten bir yıl önceye alan Apaydın böylece İbrahim'in 16, 18 ay yaşadığı şeklindeki rivayetlerle çelişmektedir.

Gerek klasik kaynaklar gerekse modern çalışmalar İbrahim'in 2 yaşından önce vefat ettiği hususunda ittifak etmişlerdir. İki yaşından önce vefat ettiğinin en önemli

delillerinden birisi de Hz. Peygamber'in İbrahim'in süt emme süresini cennette tamamlayacağını belirtmesidir (Beyhakî, 1988, 5/430; İbn Mende, ts., I, 6). Zira Kur'ân'a ve o günkü uygulamaya göre süt emme süresi 24 aydır (Lokmân 14/31).

Kaynaklarda İbrahim'in vefat sebebi ile ilgili net bir bilgi olmamakla birlikte, vefat sebebi hakkında bir çıkarım yapmak mümkündür. Rivayet edildiğine göre İbrahim doğduktan sonra Medine'de bulunan sütannesi Ümmü Bürde Havle bint Münzir'e verilmiştir (İbn Sa'd, 1997, 1/108; İbn Hibbân, 1975, 2/83; İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/154; Sarıçam, 2006, 480-481). İbrahim'in sütbabasının demircilikle uğraştığı, Hz. Peygamber'in de İbrahim'i ziyarete gittiğinde evin içerisinde duman içinde kaldığını gördüğü ile ilgili rivayet dikkat çekicidir (İbn Sa'd, 1997, 1/108-109; İbnü'l-Esîr, 1996, 1/62; Bürri, 1403/1983, 2/76). Muhtemelen İbrahim, henüz bebekken dumanın hâkim olduğu bir ortamda bulunmasından dolayı çevresel faktörlerden etkilenmiş olmalıdır.

Kaynaklarda, İbrahim'i Fadl b. Abbâs'ın yıkadığı, kabrine ise Fadl ile Üsâme b. Zeyd'in indirdiği rivayet edilmiştir (Taberî, ts., 109; İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/154). İbrahim vefat ettiğinde Hz. Peygamber, Hz. Ali'den onu yıkamasını ve kefenlemesini istedi (Kuleynî, 1388/1968, 208). Sıbt İbnü'l-Cevzî'de (öl. 654/1256) ise mezara yalnızca Üsâme b. Zeyd'in indirdiği yer almaktadır (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 4/223). İbn Kesîr'de (öl. 774/1373) yer alan bir bilgiye göre Hz. Peygamber'in onu yıkadığı ardından kefenlediği Hz. Ali'nin de kabrine indiği rivayet edilmiştir (İbn Kesîr, 1997, 8/246).

Kaynaklarda İbrahim'in üzerine cenaze namazının kılınıp kılınmadığı mevzuu tartışılmıştır. İlk dönem İslâm tarihi müelliflerinden İbn İshak (öl. 151/768) *es-Sîre* adlı eserinde İbrahim'in üzerine namaz kılınmadığını aktarmaktadır (İbn İshak, 1978, 270; İbn Asâkir, 1995, 3/137; İbn Kesîr, 1997, 8/245). İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* adlı eserinde ise Hz. Peygamber'in cenaze namazını kıldığı yer almaktadır (İbn Sa'd, 1997, 1/112; Belâzürî, 1417/1996, 1/450; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 4/223).

Müellifler, İbrahim'in Bakî' Mezarlığı'na defnedildiği hususunda ittifak etmişlerdir. Rivayet edildiğine göre İbrahim vefat ettiğinde Hz. Peygamber onun Bakî'de medfun olan Osman b. Maz'ûn'un yanına defnedilmesini istemiştir (İbn Sa'd, 1997, 1/112-113; Mus'ab ez-Zübeyrî, ts., 393; Ahmed b. Hanbel, 1431/2010, 6/3014; Belâzürî, 1417/1996, 1/212; Beyhakî, 1988, 5/429; İbn Mende, ts., 1/6; İbn Asâkir, 1995, 3/137;

Herevî, 1423/2002, 80; İbnü'l-Esîr, 1996, 3/622; İbn Kesîr, 1976, 4/615; Muhammed Emîn, 1228/1813, 206). İbrahim'in Osman b. Maz'ûn'un yanında defnedilen ilk kişi olduğu da rivayet edilmektedir (Buhârî, ts., 1/177). İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* adlı eserinde yer alan bir bilgiye göre İbrahim'in kabrinin Bakî'a girildiğinde solundaki en son evi geçince o evin arkasındaki ağacın altında olduğunu bildirmektedir. İbn Sa'd, İbrahim'in kabrinin yol üzerinde Âkil'in evinin yakınlarında olduğuna işaret etmektedir (İbn Sa'd, 1997, 1/113; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 4/223). Daha sonraki bir aktarım ise İbrahim'in mezarının Muhammed b. Zeyd'in yakınında olan Zükâk denilen yerde olduğu anlaşılmaktadır (İbn Kesîr, 1997, 5/311).

İbn Battûta (öl. 779/1377), *Rihletü İbn Battûta* adlı meşhur eserinde İbrahim'in mezarını gözlemlemiş ve şu şekilde tasvir etmiştir: Bâb-ı Bakî'den çıkınca solda Resûlullah'ın halası ve Zübeyr b. Avvâm'ın annesi Safiye bint Abdülmuttalib'in kabri olduğunu, bunun önünde Ebû Abdullah Mâlik b. Enes'in mezarının bulunduğunu, onun ilerisinde de Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in kabrinin ak bir kubbe altında olduğunu belirtmiştir. İbn Battûta, İbrahim'in sağında Ebû Şahme adı ile bilinen Abdurrahman b. Ömer b. Hattâb'ın medfun olduğunu, onun karşısında Nukayl b. Ebû Talib ve Abdullah b. Zülcenaheyn Ca'fer b. Ebû Tâlib'in kabirleri ve onun karşısında da Hz. Peygamber'in zevcelerinin kabirlerinin yer aldığı rivayet olunan bir türbe mevcut olduğunu zikretmektedir (İbn Battûta, ts., 1/361). Görüldüğü üzere İbn Battûta mezarın etrafındaki diğer sahâbîlerin yerlerini de göstermektedir.

Memlükler dönemi müelliflerinden Semhûdî (öl. 911/1506) Medine ile ilgili olan *Vefâü'l-Vefâ* adlı eserinde İbrahim'in kabrinin yerinin daha sonraları Meşhedü İbrahim diye anıldığını zikretmektedir (Semhûdî, 1998, 1/258; Küçükaşcı, 2009, 489-491).

Kaynaklarda Hz. Peygamber'in İbrahim'in kabri üzerinde bir yarık görerek bu yarığın doldurulmasını istediği, ardından bu yarığın kapatılmasının insanlara ne yararının ne de zararının dokunmayacağını ancak göze hoş gelmesi için kapatılması gerektiğini söylediği rivayet edilmektedir (İbn Sa'd, 1997, 1/113; Taberî, ts., 109). Hz. Peygamber'in İbrahim'in kabri başında oturarak, başucuna iki taş koyduğu ve kabrinin üzerine su serptiği rivayet edilmektedir (İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/153-154; İbnü'l-Esîr, 1996, 3/622; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 4/223; İbn Kesîr, 1997, 8/245).

2.19. Reyhâne bint Şem‘ûn

Kaynaklarda genel olarak Reyhâne bint Şem‘ûn olarak geçmekte ise de nesebi, Reyhâne bint Zeyd b. Amr b. Hunâfe b. Şem‘ûn (Sem‘ûn) b. Zeyd’dir (Vâkıdî, 1984, 2/520; İbn Sa‘d, 1997, 8/102; İbn Habîb, ts., 93; Belâzürî, 1417/1996, I, 453; Taberî, 1967, 2/592; Ebû Nu‘aym, 1998, 6/3248; İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/404; İbn Hacer, Reyhâne bint Zeyd b. Amr b. Hunâfe yerine Künâfe’nin de kullanıldığını söylemektedir. Bk. İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 13/402. Belâzürî nesebini Reyhâne bint Şem‘ûn b. Zeyd b. Hunâfe b. Amr olarak vermektedir. Bk. Belâzürî, 1417/1996, 1/453). Nadîroğullarına mensuptur (İbn Sa‘d, 1997, 2/102). İbn İshak (öl. 151/768) babasının Amr b. Huzâfe olduğunu zikretmektedir (İbn İshak, 1978, 270; Taberî, 1967, 2/592). İbn Sa‘d (öl. 230/845) ise Reyhâne’nin Benî Nadîr’den Zeyd b. Amr b. Hunâfe’nin kızı olduğunu söylemektedir (İbn Sa‘d, 1997, 8/102). Anlaşıldığı kadarıyla Reyhâne babası Zeyd yerine dört göbek ötesindeki dedesine nispet edilerek anılmıştır. Reyhâne’nin eşi Kurayzaoğulları’ndan Hakem idi (İbn Sa‘d, 1997, 8/102; Sıbt İbnü’l-Cevzî, 2013, 4/287; İbn Seyyidünnâs, 1993, 2/373; İbn Kesîr, 1997, 8/236; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 13/402). Eşinin kabilesi Benû Kurayzaoğulları hicretin 5. senesi Hendek Gazvesi sonrasında esir edilmişlerdi. Bu sırada esir edilen kadınlar arasında Reyhâne de vardı (İbn Sa‘d, 1997, 8/103; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 13/402-403). Eşi Hakem de bu olayda öldürülmüştü (Yılmaz, 2008, 41-42; Yitzhak, 2020, 164-168). Reyhâne eşi vefat ettikten sonra Hz. Peygamber ile evlenmişti. Reyhâne’nin ilk eşi Kurayzaoğullarına mensup olduğundan dolayı bazı râvîler onu Kurayzaoğulları’na mensup saymışlardır (İbn Sa‘d, 1997, 8/102; İbn Habîb, ts., 93; Fesevî, 1981, 3/269; Belâzürî, 1417/1996, I, 453; İbn Seyyidünnâs, 1993, 2/373; İbn Kesîr, 1997, 8/211; İbn Kesîr, 1976, 4/606). İbn Abdülberr (öl. 463/1071) Nadîroğullarına mensup olduğu yönündeki görüşü zayıf olarak bulmakta onun Kurayzaoğulları’na mensubiyetine dair rivayetlerin daha yoğun olduğunu söylemektedir (İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/404; İbnü’l-Esîr, 1996, 7/133; İbn Kesîr, 1976, 4/579; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 13/403).

İbn Sa‘d’ın *et-Tabakâtü’l-Kübrâ* adlı eserinde Hz. Peygamber ve Reyhâne ile ilgili 3 rivayet bulunmaktadır. Bizzat Reyhâne tarafından aktarılan rivayete göre Hz. Peygamber, 5. yılda Hendek Gazvesi sonrasında Kurayzaoğullarını esir aldığı anda Reyhâne de esir düşmüştür. Ardından Hz. Peygamber onu Ümmü’l-Münzir bint Kays’ın

evine yerleştirmiş ve iddet süresi (Aydın-Hamîdullah, 2002, 240) doluncaya kadar orada kalmıştı. Daha sonra Hz. Peygamber, Reyhâne'ye giderek evlenme teklifinde bulundu ve onu azat etti (İbn Sa'd, 1997, 8/102; İbn Hibbân, 1975, 2/141). Bir diğerk rivayette ise Hz. Peygamber'in onu kendi dini ile İslâm dinini seçme hususunda serbest bıraktığı, Reyhâne İslâm'ı seçince Hz. Peygamber'in onu azat ettiğı (İbn Sa'd, 1997, 8/103; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 13/403) ve Hz. Peygamber'in Reyhâne ile hicretin 6. senesinde Muharrem ayında evlendiğı rivayet edilmektedir (İbn Sa'd, 1997, 8/103; Belâzürî, 1417/1996, 1/454; Taberî, ts., 89; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 4/287; İbn Seyyidünnâs, 1993, 2/373). İbn Sa'd'ın bahsi geçen eserinde yer alan başka bir rivayette ise Hz. Peygamber'in Reyhâne'yi hürriyetine kavuşturarak evlenme teklifinde bulunduğı ancak Reyhâne'nin câriye olarak kalmaya devam etmek istediğı zikredilmektedir (İbn Sa'd, 1997, 8/104; İbn Mende, 2005, 971).

Reyhâne Hz. Peygamber'in sevdiğı saydığı eşlerinden birisi ve (İbn Sa'd, 1997, 8/103) Allah'ın Hz. Peygamber'e ganimet olarak verdiğı güzel ve zarif bir kadındı (İbn Sa'd, 1997, 8/103; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 13/403). Ancak kıskançlığıyla bilinirdi. Hz. Peygamber'in diğerk eşlerini kıskanınca veyahut Hz. Peygamber'in onda bir kusur görmesi üzerine (İbn Hibbân, 1996, I, 407) Resûlullah, Reyhâne'yi boşamış, bunun üzerine Reyhâne çok üzölmüştü. Daha sonra Hz. Peygamber onu tekrar nikâhına almıştı (İbn Sa'd, 1997, 8/103; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 13/403). Reyhâne'nin çocuk sahibi olmadığı rivayet edilmektedir (İbn Mende, 2005, 971).

Reyhâne'nin vefat tarihi ile ilgili kaynaklarda farklı rivayetler yer almaktadır. Rivayetlerin ekseriyetinde açık bir şekilde göröldüğü üzere Reyhâne hicretin 10. Senesi (Ebû Nu'aym, 1998, 6/3248; İbn Abdölberr, 1415/1995, 4/404; İbnü'l-Esîr, 1996, 7/133; Bürrî, 1403/1983, 2/77; İbn Seyyidünnâs, 1993, 2/373; Makrîzî, 1999, 6/133; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 13/402; Kastallânî, ts., I, 512) Hz. Peygamber'in Veda Haccı dönüşünde vefat etmiştir (İbn Sa'd, 1997, 8/103; Hârizmî, 1997, 349; İbn Habîb, ts., 93; Taberî, 1967, 2/592; Ebû Nu'aym, 1998, 6/3248; Beyhakî, 1988, 4/24; İbn Abdölberr, 1415/1995, 4/404; İbnü'l-Cevzî, 1997, 25; Süheylî, 2000, 6/295; İbnü'l-Esîr, 1996, 7/133; Bürrî, 1403/1983, 2/77; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 4/287; İbn Seyyidünnâs, 1993, 2/373; İbn Kesîr, 1976, 4/605; İbn Habîb el-Halebî, 1996, 106; Kastallânî, ts., I, 512). İlk dönem İslâm tarihi müelliflerinden İbn İşhak ve İbn Hişâm (öl. 218/833)

Reyhâne'nin Hz. Peygamber'den sonra vefat ettiğini zikretmektedir (İbn İshak, 1978, 270; İbn Hişâm, 1955, 2/245). İbn Hibbân (öl. 354/965) *es-Sikât* adlı eserinde Reyhâne'nin Hz. Peygamber ile boşandıktan 4 ay sonra vefat ettiğini zikretmektedir (İbn Hibbân, 1975, 2/141-142). İbn Hacer (öl. 852/1449) *el-İsâbe* adlı eserinde Reyhâne'nin 10. senede vefat ettiğini zikretmekte, Veda Haccı'ndan dönüşte vefat ettiği yönündeki görüşü zayıf bulmaktadır (İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 13/402).

Reyhâne'nin vefat tarihini doğru bir şekilde tespit edebilmek gayesiyle Veda Haccı'nın tarihini incelememiz gerekmektedir. Kaynaklarda, Hz. Peygamber'in hac için Medine'den Zilkâde ayının bitimine 5 gece kala çıktığı bilgisi yer almaktadır (İbn Hişâm, 1955, 2/601; İbn Sa'd, Tabakât, 2/130-131). Vâkıdî'de (öl. 207/823) de bu bilgi zikredilmekte ancak Hz. Peygamber'in Medine'den çıktığı günün Cumartesi olduğu daha ayrıntılı verilmektedir (Vâkıdî, 1984, 3/1089). Vâkıdî'de yer alan bir diğer rivayete göre Hz. Peygamber Medine'den çıktıktan sonra Pazar günü Melel'e varmış, sabah namazını Ravhâ ile Seyyâle arasındaki Irku'z-Zabye'de (Pazartesi günü) kılmıştır (Vâkıdî, 1984, 3/1092-1093). Rivayette Hz. Peygamber'in Vedâ Haccı yolculuğu ve tarihleri daha açık bir şekilde verilmiştir. Ancak rivayetlerde Hz. Peygamber ve beraberindekilerin hacdan dönüş tarihleri açık bir şekilde verilmemiştir. Bununla birlikte Hz. Peygamber ve ashâbının Mekke'de toplam 10 gün kaldıkları ve sonrasında Medine'ye döndükleri bilinmektedir. Apaydın'ın tespitlerine göre Mekke'den çıkış tarihi 14 Zilhicce olarak düşünüldüğünde onların hicretin 10. senesi 23-25 Zilhicce ayında Medine'ye döndükleri söylenebilir (Apaydın, 2018, 696). Dolayısıyla Reyhâne Veda Haccı dönüşünde hicretin 10. senesi Zilhicce ayının son günlerinde vefat etmiş olmalıdır.

Bu bilgilerin dışında farklı bir bilgi sunan Hârizmî (öl. 232/847) Vâkıdî'den naklen Reyhâne'nin hicretin 16. Senesinde vefat ettiğini, Hz. Ömer'in namazını kıldırıldığını ve Bakî' Mezarlığı'na defnedildiğini zikretmektedir (Hârizmî, 1997, 349; Ebû Nu'aym, 1998, 6/3248; İbnü'l-Cevzî, 1997, 25; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 4/287; İbn Kesîr, 1997, 5/306. Hârizmî, Ebû Nu'aym, İbnü'l-Cevzî gibi âlimler bu bilgiyi belirttiğimiz üzere Vâkıdî'den aktarmışlardır. Ancak Vâkıdî'de böyle bir bilgiye ulaşamadık.). Hârizmî ve Ebû Nu'aym'ın (öl. 430/1038) Reyhâne'nin hicretin 16. senesinde vefat ettiğine ve namazını Hz. Ömer'in kıldırıldığını dair rivayet, yaptığımız incelemeye göre Reyhâne

bint Şem‘ûn ile ilgili değildir (Ebû Nu‘aym, 1998, 6/3248). Modern araştırmacılarından Apaydın’ın tespitlerine göre buradaki tartışma Vâkıdî tarafından nakledilen rivayete dayanmaktadır. Rivayette yer alan Reyhâne ile Mukavkıs tarafından Hz. Peygamber’e hediye edilen Mâriye’nin karıştırılmasından kaynaklanmaktadır. Yazar, farklı kaynaklarda Vâkıdî’den nakledenlerin böyle bir iddiasının bulunmadığını ancak aynı tarihlendirmenin yine Vâkıdî’ye dayandırılarak Mâriye için de verildiğini söylemektedir. Sonuç olarak bizim tespitlerimizi destekleyecek mahiyette Reyhâne’nin Vedâ Haccı’ndan sonra vefat ettiğine dair haberlerin daha güvenilir olduğunu söylemektedir (Apaydın, 2018, 442). Yukarıda da zikrettiğimiz üzere rivayetlerin genelinde de Reyhâne’nin Veda Haccı’ndan sonra vefat ettiği zikredilmiştir. Ancak *el-İsâbe* müellifi İbn Hacer onun vefatını Veda Haccı’ndan önceye yerleştirmiştir (İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 13/402). İbn Hacer’in tespit ettiği tarihte vefat ettiği kabul edilecek olursa Hz. Peygamber’in Veda Haccı’na çıkmadan önce hem eşi Reyhâne’yi hem de oğlu İbrahim’i kaybettiği anlaşılabacaktır. İbrahim’in vefatı hâdisesinde ayrıntılı bir şekilde ifade ettiğimiz üzere Hz. Peygamber’in oğlu İbrahim de hicretin 10. senesi Şevvâl ayının son günlerinde vefat etmişti.

İbn Hibbân’ın yukarıda da zikrettiğimiz üzere Reyhâne’nin Hz. Peygamber ile boşandıktan 4 ay sonra vefat ettiğini zikretmekte ancak evlilik tarihi ile ilgili bilgi vermemektedir. Hz. Peygamber ve Reyhâne’nin hicretin 6. senesi Muharrem ayında evlendiği bilinmektedir (İbn Sa‘d, 1997, 8/103; Belâzürî, 1417/1996, 1/454; Taberî, ts., 89; Sıbt İbnü’l-Cevzî, 2013, 4/287; İbn Seyyidünnâs, 1993, 2/373).

Kaynaklarda açık bir şekilde ifade edildiği üzere Reyhâne, Bakî‘ Mezarlığı’na defnedilmiştir (İbn Sa‘d, 1997, 8/103; Hârizmî, 1997, 349; Ebû Nu‘aym, 1998, 6/3248; İbnü’l-Cevzî, 1997, 25; Sıbt İbnü’l-Cevzî, 2013, 4/287; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 13/403; Kastallânî, ts., I, 512). Bu görüşe sahip olanlar Reyhâne’nin vefatını Hz. Peygamber’in vefatının öncesine yerleştirenler tarafından verilmektedir. Hz. Peygamber’in vefatından sonra vefat ettiğini söyleyenler defin yeri ile ilgili bilgi vermemektedirler.

BÖLÜM 3: HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE BAKÎ‘ MEZARLIĞI’NA DEFNİ ŞÜPHELİ OLANLAR

3.1. İsmi Belli Olanlar

3.1.1. Hakîm b. Hâris et-Tâifî

Kaynaklarda Hakîm b. Hâris’in nesebi, hayatı ve vefatıyla ilgili yeterince bilgi bulunmamaktadır. Ancak biz bu hususu Hakîm ve ailesi için indiği rivayet edilen Bakara sûresi 234. âyeti ışığında ele almaya çalışacağız. Zira “*İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri kendi başlarına (evlenmeksizin) dört ay on gün beklerler...*” âyetinin onun ailesi için indiği rivayet edilmektedir (Sa‘lebî, 2015, 6/432; Kummî, 1387, 3/7; Râzî, 2000, 3/208).

Sa‘lebî (öl. 427/1036) *el-Keşf ve’l-Beyân* adlı eserinde Hakîm’in eşi ve çocuğuyla Medine’ye hicret ettiğini ardından vefat ettiğini zikreder (Sa‘lebî, 2015, 6/432). İbn İshak yukarıda zikri geçen âyetin anlaşılması babında Mukâtil b. Hibban’dan Tâif’ten bir adamın ailesi ile Medine’ye geldiğini ve Hz. Peygamber zamanında orada vefat ettiğini aktarmaktadır (İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 2/604). Hakîm’in vefat ettiği Hz. Peygamber’e bildirilince Hz. Peygamber onun anne-babasına ve çocuklarına iyilikte bulundu. Ancak Hakîm’in eşi şart koşulan süreyi eşinin evinde geçirmediği için ona bir şey vermedi (Sa‘lebî, 2015, 6/432; Cürçânî, 2008, 1/410; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 2/604).

Bu husus şu olaya dayanmaktadır. Kur’an’da kocalara hitaben, öldüklerinde geride bırakacakları eşlerinin bir yıl süreyle, evlerinden çıkarılmaksızın geçimini sağlayacak bir malı vasiyet etmelerinin tavsiye edilmiş olması (Bakara 2/240; Acar, 2000, 466-471), ayrıca miras ile ilgili hükümlerin henüz inmemesi kocanın vefatından sonra bir yıl süreyle eşinin evinde barındırılmasını ve terekeden nafakalandırılmasını vasiyet etmesini gerektiriyordu. Mirasçılara da bir yıl süreyle kadını evinden çıkarmamalarını emrediyordu. Ancak bu hüküm daha sonra kadına miras hakkı tanıyan Nisâ süresinin 12. âyetiyle nesh olunmuştu (Gürpınar, 2011, 29-30; Acar, 2000, 466-471).

Hakîm’in vefat tarihiyle ilgili elimizde iki rivayet bulunmaktadır. Bunlardan birisi yukarıda da zikrettiğimiz üzere onun Hz. Peygamber zamanında vefat ettiğidir. Diğer

ise Cürçânî'nin (öl. 471/1079) *Dercü'd-Dürer* adlı eserinde yer alan Hakîm'in hicretin başlangıcında Medine'de vefat ettiğiyle alakalıdır (Cürçânî, 2008, 1/410).

Bu rivayetleri analiz etmek için öncelikle Bakî' Mezarlığı'nın ilk oluşum zamanına değinmemiz yerinde olacaktır. Daha önce ayrıntılı bir şekilde açıkladığımız üzere Bakî' Mezarlığı'na ilk defnedilen hicretin 1. senesi Şevvâl ayında vefat eden Es'ad b. Zürâre'dir (İbn Hişâm, 1955, 1/457; İbn Sa'd, 1997, 3/459; Halîfe b. Hayyât, 1977, 56; İbn Ebû Hayseme, 2006, 2/679; Belâzürî, 1417/1996, 1/243; Taberî, 1967, 2/397; Mes'ûdî, ts., 201; İbn Hibbân, 1996, 1/144; İbn Hibbân, 1975, 1/94; Ebû Süleymân er-Rab'î, 1989, 1/63; Ebû Nu'aym, 1998, 1/280; İbn Mende, ts., 1/92; Süheylî, 2000, 4/90; İbnü'l-Esîr, 1996, 1/111; İbn Seyyidünnâs, 1993, 2/352). Es'ad'ın ashâbdan Medine'de Bakî' Mezarlığı'na defnedilen ilk kişi olduğu nakledilmekte (Begavî, 1432/2011, 1/251; İbn Hibbân, 1975, 1/135-136; Ebû Nu'aym, 1998, 1/280; Semhûdî, 1998, 1/209), bu görüşün Ensar tarafından dile getirildiği dikkatleri çekmektedir. Muhacirlerin görüşüne yer veren eserler Bakî'a defnedilen ilk kişinin Osman b. Maz'ûn olduğunu söylemektedir (İbn Sa'd, 1997, 3/459; İbn Abdülberr, 1415/1994, 4/163; İbn Nâsiruddîn ed-Dımaşkî, 2010, 5/385; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 1/114). Vâkıdî'den (öl. 207/823) naklen Ömer b. Şebbe (öl. 262/876) ve Ebû Nuaym Hz. Peygamber'in cenaze namazını kıldığı ilk kişinin Es'ad olduğunu rivayet etmektedirler (İbn Şebbe, 1996, 1/66; Ebû Nu'aym, 1998, 1/280).

Yukarıda zikrettiğimiz tüm bu rivayetler birlikte değerlendirildiğinde Hakîm'in defin yeri ile ilgili iki ihtimal doğmaktadır. Bunlardan birisi Cürçânî'nin rivayetiyle ulaştığımız Hakîm'in henüz Bakî' teşekkül etmeden vefat ettiği ve o süreçte Medine'de mevcut bulunan kabirlerden birine defnedilmiş olabileceğidir. Ancak onun vefat tarihiyle ilgili başka kaynaklarda bilgi olmaması bu ihtimali zayıflatmaktadır. Diğer ihtimal ise onun Es'ad b. Zürâre'den sonraki bir süreçte vefat edip Bakî' Mezarlığı'na defnedilmiş olmasıdır. Nitekim Hakîm, Es'ad'dan önce vefat etmiş olsaydı Hz. Peygamber'in Es'ad'dan önce kimsenin üzerine cenaze namazı kılmadığı bilgisi kaynaklarda yer almazdı. Bu konunun açıklığa kavuşturulması için ek bilgilere ihtiyaç duyulmakta ve bu şekliyle net bir sonuca varmak mümkün gözükmemektedir.

3.1.2. Hâris b. Yezîd

Nesebi, Hâris b. Yezîd el-Kureşî el-Âmirî'dir. Âmir b. Lüey oğullarına mensuptur (İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/367; İbnü'l-Esîr, 1996, 1/517; İbn Hacer, 2008, 2/413). Kaynaklarda yer alan Hâris b. Yezîd el-Kureşî ile Hâris b. Yezîd b. Ünse/Üneyse aynı kişidir (İbnü'l-Esîr, 1996, 1/517-518; İbn Hacer, 2008, 2/413). Belâzürî, ismini Hâris b. Yezîd b. Ebû Nebîşe el-Âmirî olarak vermektedir (Belâzürî, 1417/1996, 1/208). Nisâ sûresinin 92. âyeti olan “*Yanlışlıkla olması dışında bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz...*” âyetinin onun hakkında indiği rivayet edilmektedir (İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/367; İbnü'l-Esîr, 1996, 1/517; Ru'aynî, 2009, 2/60; İbn Hacer, 2008, 2/413).

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre bu âyetin iniş sebebi şu olaya dayanmaktadır: Ebû Cehil'in anne bir kardeşi Ayyâş b. Ebû Rebîa, Hz. Peygamber Dârülerkâm'a girmeden Müslüman olmuş, daha sonra Mekke'deki işkencelere dayanamayarak Habeşistan'a, oradan döndükten sonra da Hz. Ömer ile Medine'ye hicret etmişti (İbn Sa'd, 1997, 4/96; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 5/155; Özaydın, 1991, 296-297). Hz. Peygamber'den önce Medine'ye hicret ederek Muhacirlerin ilkleri arasında yerini almıştı. Ebû Cehil, Hâris b. Hişâm ve Benû Âmir b. Lüey'den bir adamı da alarak Medine'ye gelmiş, o sırada Kubâ'da bulunan Ayyâş'a annelerinin onu görmedikçe gölgelenmeyeceğine yemin ettiğini, onlarla beraber Mekke'ye dönmesini ve annelerinin (Esmâ bint Mahzûme) onu gördükten sonra geriye dönebileceğini söylemişlerdi. Ayrıca yemin ederek ona zarar vermeyeceklerini, dönmesine de engel olmayacaklarını söyleyerek onu ikna etmişlerdi (İbn Hişâm, 1955, 1/474; İbn Sa'd, 1997, 3/205-206; İbn Şebbe, 1996, 1/351; Belâzürî, 1417/1996, 10/198; Taberî, 2000, 7/308; İbnü'l-Esîr, 1997, 1/694). İbn İshak (öl. 151/768) Ayyâş'ı iknaya gelen kişilerin Ebû Cehil ve Hâris b. Hişâm olduğunu söylemektedir (İbn İshak, 1978, 176; İbn Hişâm, 1955, 1/367). Bu hususta Belâzürî'nin (öl. 279/892) *Ensâbü'l-Eşrâf* eserinde yer alan bir bilgi konumuz açısından önemlidir. O, Ebû Cehil ve Hâris'in yanındaki kişinin Hâris b. Yezîd olduğunu söylemektedir (Belâzürî, 1417/1996, 1/208). Belâzürî'de yer alan bilgi bizim kanaatimize göre de doğru bir aktarımdır. Nitekim yukarıdaki rivayette kabile ismi verildiği üzere Hâris b. Yezîd, Benû Âmir b. Lüey oğullarına mensuptur. Olay anlatılırken her ne kadar bu kişinin ismi zikredilmemişse de bu kişinin Hâris b. Yezîd olduğu açıktır.

Hiz. Ömer, Ayyâş'ın kardeşlerinin kötü niyetini anlayarak ona engel olmak istemiş, Ayyâş ise hem annesini ziyaret etme hem de Mekke'de kalan mallarını geri alma düşüncesiyle razı olmuş ve onlarla birlikte Mekke'nin yolunu tutmuştu (İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 474; İbn Sa'd, 1997, 3/206; İbn Şebbe, 1996, I, 351; Ayyâş kardeşleri arasında annesine en çok muhabbet besleyen kişi olduğundan dolayı muhtemelen kardeşleri ona bu teklifi bu sebeple yapmışlardır. Bk. Taberî, 2000, 7/308). Ancak şehirden biraz uzaklaşınca Ayyâş'ı bağlamışlar ve onu dinden dönmesi için zorlayarak hapsedmişlerdi. Ayyâş ile Hâris b. Zeyd'in karşılaşması burada vuku bulmuştur. Şöyle ki yukarıda da zikrettiğimiz üzere Ayyâş bu durumdayken Hâris b. Zeyd, Ayyâş'ı kandırarak Mekke'ye götürülenler arasındaydı. Aynı zamanda Hâris, Ayyâş'a işkence ediyordu. Tüm bunlar üzerine Ayyâş, Hâris b. Zeyd'i öldürmek için yemin etmişti (Taberî, 2000, 7/306; İbn Hacer, 2008, 1/701).

İbn Hişâm'ın (öl. 218/833) *es-Sîretü'n-nebeviyye* eserinde yer alan bir rivayette Hiz. Peygamber'in Mekke'de Ayyâş ile birlikte işkence altında bulunan ve sonrasında kaçmayı başaran Velîd'e, Ayyâş'ı kurtarmasını ve birlikte Medine'ye dönmelerini istediği zikredilmektedir (İbn Hişâm, 1955, 1/476). Kaynaklarda Ayyâş'ın Mekke'den Medine'ye döndüğünde, Hâris'in Müslüman olduğundan haberdar olmadığı için onu öldürdüğü zikredilmektedir. Ayyâş, daha sonra bu durumdan pişmanlık duyarak Hiz. Peygamber'e haber vermiş ve ardından bahsi geçen âyet nâzil olmuştu (Taberî, 2000, 7/309; İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/367; Ru'aynî, 2009, 2/60; Bu ayetin Ebü'd-Derdâ hakkında indiği de rivayet edilmektedir. Bk. Belâzürî, 1417/1996, 1/208). Bu hadisenin ardından Hiz. Peygamber, Ayyâş'dan Hâris'in diyetini ödemesini istemişti (Taberî, 2000, 7/306; Ayyâş'ın ödemesi gereken diyetle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Taberî, 2000, 7/335; İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/367; Ru'aynî, 2009, 2/60).

Ayyâş'ın Mekke'deki hapis hayatının ne kadar sürdüğü ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Taberî'nin (öl. 310/923) *Câmiu'l-Beyân* adlı eserinde yer alan bilgiye göre Ayyâş Mekke'de fetih gününe kadar hapis kalmıştır (Taberî, 2000, 7/306; Halebi, 1427/2006, 2/126). Belâzürî ise Ayyâş'ın Uhud'dan sonra kurtulduğunu zikreder (Belâzürî, 1417/1996, 1/208). Bir kısım rivayetlerde ise Ayyâş'ın Bedir, Uhud ve Hendek gazveleri bitinceye kadar Mekke'de kaldığı zikredilmektedir (İbn İshak, 1978, 176; İbn Mende, ts., 1/290; İbn Kesîr, 1997, 4/224). İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-*

Nebeviyye adlı eserinde ise Ayyâş'ın Medine'ye geldiği tarihle ilgili bilgi bulunmamakta, yalnızca Mekke'deki işkenceden kurtularak Medine'ye geldiği zikredilmektedir (İbn Hişâm, 1955, 1/476). Bu rivayetlerin yanı sıra İbn Hacer (öl. 852/1449) Ayyâş'ın Uhud'dan sonra Medine'ye geldiğini ve Hâris b. Yezîd'i öldürdüğünü zikreder (İbn Hacer, 2008, 2/413). Dolayısıyla yukarıda zikrettiğimiz tarihler aynı zamanda Hâris b. Yezîd'in vefat tarihine de işaret etmektedir. Bu nedenle rivayetleri tek tek ele almaya çalışacağız. Yukarıda zikrettiğimiz Taberî'nin rivayetinde Ayyâş'ın Mekke'nin fethinde hapisten kurtularak Medine'ye geldiği aktarılmaktaydı. Bu tarih dikkate alındığında Hâris'in takriben (28 Zilkâde 8/16 Şubat 630) (Apaydın'ın tespitlerine göre bu tarih Mekke'den Medine'ye varış tarihidir. Bk. Apaydın, 2018, 652) vefat etmiş olabileceği akla gelmektedir. Ancak ilk dönem müelliflerinden İbn İshak onun Hendek Gazvesi bitinceye kadar Mekke'de kaldığını söylemektedir. Hendek Gazvesi'nin (1 Zilkâde 5/24 Ocak 627) (Apaydın, 2018, 598) sonlandığı düşünüldüğünde Hâris'in bu tarihten sonra vefat etmiş olması muhtemeldir. Belâzürî'nin rivayetinde yer alan Uhud'dan sonra (Uhud Gazvesi: 11 Şevvâl 3/26 Ocak 625) (Apaydın, 2018, 529) vefat ettiği bilgisi düşünüldüğünde onun bu tarihten sonra vefat etmiş olabileceği akla gelmektedir. Yukarıda görüldüğü üzere İbn Hacer'in kanaati de Belâzürî ile aynı doğrultudadır. Tüm bu rivayetler birlikte değerlendirildiğinde Hâris b. Yezîd'in hicretin üçüncü, beşinci ve sekizinci yıllarından birinde vefat etmiş olabileceği düşünülebilir. Rivayetler arasında tercih yapabilmemizi sağlayabilecek herhangi bilgiye de rastlayamadığımızdan dolayı onun vefat tarihinin ihtilaflı olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Değinmemiz gereken bir diğer mesele ise Hâris ve Ayyâş'ın karşılaştıkları yer ile ilgilidir. Kaynaklarda Hâris b. Yezîd ile Ayyâş b. Ebû Rebîa'nın karşılaştıkları ve öldürme hadisesinin gerçekleştiği yer ile ilgili iki farklı rivayet bulunmaktadır. Bunlardan birisi bu kişilerin Harre'de (الحرّة) (İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/367; Ru'aynî, 2009, 2/60) diğeri ise Bakî'de (بقيع) (Belâzürî, 1417/1996, 1/208; İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/367) karşılaştıkları yönündedir. Semhûdî, *Vefâü'l-Vefâ* adlı eserinde Harre bölgesinin Medine'nin doğu tarafında yer aldığını zikretmektedir. Burası aynı zamanda Harretü Vâkım olarak bilinmektedir. Semhûdî İbn Zebâle'den nakille bu bölgenin Benû Abdüleşhel'in utumu olduğunu (Semhûdî, 1998, 4/58) ve buranın da doğu Harre tarafında yer aldığını zikretmektedir (Semhûdî, 1998, 1/152). Semhûdî'de

yer alan başka bir rivayette ise bahsi geçen Harre bölgesinde Benû Abdüleşhel'e ait bir mezarlığın bulunduğu rivayet edilmektedir (Semhûdî, 1998, 3/81). Bakî' bölgesi ise Medine'nin güneydoğusunda Mescid-i Nebevî'nin yakınında bulunuyordu. Dolayısıyla tarif edilen bu iki yer birbirine çok yakındır.

Eğer Hâris b. Yezîd'in Harre bölgesinde vefat ettiği düşünülecek olursa onun Harre'de bulunan bahsi geçen mezarlığa defnedilmiş olabileceği akla gelmektedir. Ancak Harre'de değil de Bakî'de vefat ettiği kabul edilecek olursa onun Bakî' Mezarlığı'na defnedildiği ihtimali de doğmaktadır. Bununla birlikte Hâris b. Yezîd'in vefat tarihi dikkate alınacak olursa onun Bakî' Mezarlığı'na defnedilmiş olması daha makul görülmektedir. Nitekim Bakî' Mezarlığı'nın teşekkülünden sonra Müslümanlar bu mezarlığa defnedilmeye başlamıştı. Yukarıda da zikrettiğimiz üzere Harre mevkii de Bakî' Mezarlığı'na yakındı. Dolayısıyla Harre'de vefat etmiş olsa bile Bakî' Mezarlığı'na defnedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

3.1.3. Sâbit b. Dahdâha (Ebü'd-Dahdâh/Ebü'd-Dahdâha)

Kaynaklarda Sâbit b. Dahdâha ile Ebü'd-Dahdâha'nın aynı mı yoksa farklı kişiler mi olduğu konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Bu nedenle Sâbit b. Dahdâha'nın isim ve nesebi ile ilgili bilgileri daha ayrıntılı bir şekilde vermek yerinde olacaktır. Sâbit b. Dahdâha'nın nesebi, Sâbit b. Dahdâha b. Nu'aym b. Ganm b. İyâs el-Ensarî'dir (İbn Sa'd, 2001, 4/296; İbn Mende, 2005, 346-347; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/175). Künyesinin Ebû Dahdâha (İbn Sa'd, 2001, 4/296; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/175) veya Ebû Dahdâh olduğu rivayet edilmektedir (İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/210; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 3/270; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 2/40).

Ebû Nu'aym (öl. 430/1038) isminin Sâbit b. Dahdâha olduğunu zikretmekte, onun İbn Dahdâha el-Ensarî olduğu yönündeki görüşü zayıf bir rivayet olarak vermektedir (Ebû Nu'aym, 1998, 1/472; İbn Mende, ts., 2/94; Kıvâmü's-Sünne et-Teymî, ts., 305). İbn Abdülberr (öl. 463/1071) ise onun ismini İbn Dahdâha b. Nu'aym b. Ganm b. İyâs, künyesini Ebû Dahdâha olarak zikretmektedir (İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/278; Ru'aynî, 2009, 1/381). İbnü'l-Esîr (öl. 630/1233) Sâbit b. Dahdâh'ı zikrettikten sonra onun ismini Dahdâha b. Nu'aym b. Ganm b. İyâs olarak veren nakilleri zayıf olarak

değerlendirmekte, künyesinin Ebü'd-Dahdâha olduğunu vurgulamaktadır (İbnü'l-Esîr, 1996, 1/329-330).

Sâbit, Benû Zeyd b. Mâlik b. Avf b. Amr b. Avf'ın anlaşmalısı olan Benû Üneyf veya Benû Aclân koluna mensuptur (İbn Sa'd, 2001, 4/296; İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/278; İbnü'l-Esîr, 1996, 1/329-330; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 3/270). Sıbt İbnü'l-Cevzî (öl. 654/1256) onun Ensar'ın birinci veyahut ikinci tabakasına mensup olduğunu söylemektedir (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 3/270). İbn Hacer (öl. 852/1449) isminin Sâbit b. Dahdâh b. Nu'aym b. Ganm b. İyâs, kabilesinin de Ensar'ın anlaşmalılarında olduğunu belirtmektedir (İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 2/40).

İlk olarak yukarıda da zikrettiğimiz üzere Sâbit b. Dahdâh ile Ebü'd-Dahdâh'ın aynı kişi mi yoksa bir takım benzerlikler sebebiyle karıştırıldıkları mı konusuna açıklık getirmek yerinde olacaktır. Kaynaklarda genellikle bu iki isim birlikte zikredilmekte bazen de ayrı başlık açılmaktadır. Ancak bu durum Sâbit ile Ebü'd-Dahdâh'ın iki ayrı kişi olduğunu düşünmemize sebebiyet vermektedir. Nitekim Ebû Nu'aym, Sâbit b. Dahdâha ile Ebü'd-Dahdâha arasında benzerliğin olduğunu bazılarının onu künyeleriyle bazılarının da nesepleriyle benzeterek aktardığını söylemiştir (Ebû Nu'aym, 1998, 1/473). İbn Abdülberr ise Ebü'd-Dahdâha ile Sâbit b. Dahdâha'nın aynı kişi olduğunu söylemektedir (İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/210). Yaptığımız araştırmalar neticesinde Sâbit b. Dahdâh ile Ebü'd-Dahdâh'ın aslında aynı kişiler olduğunu düşünmek mümkün görünmektedir. Bu kanaate varmamızdaki temel sebeplerden birisi künye ve isimlerinin aynı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durumda yukarıda da zikrettiğimiz üzere Ebû Nu'aym'ın bahsettiği gibi benzetmeler sebebiyle bu kanıya vardığımız düşünülebilir. Ancak isim, neseb ve hatta birazdan bahsedeceğimiz üzere yaşanan hadiselerin birebir örtüşmesi de bu iki ismin aynı kişi olduğu tezini kuvvetlendirmektedir. Kaynaklarda Sâbit b. Dahdâha ile Ebü'd-Dahdâha olarak verilen isimlendirmelerin müelliflerin net bir sonuca ulaşamamış olduğunu göstermektedir. Bu durum zaman zaman araştırmacıların yanılgısına da sebep olabilmektedir. Ancak elde ettiğimiz bilgiler neticesinde bizde hâsıl olan kanaat Sâbit b. Dahdâha ile Ebü'd-Dahdâha'nın aynı kişi olduğudur. Bu tezden hareketle vefatı meselesini ele almaya çalışacağız.

Sâbit b. Dahdâha'nın vefat tarihi ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Kaynakların ittifak ettiği üzere Sâbit, Hz. Peygamber döneminde vefat etmiştir

(Ru'aynî, 2009, 1/381). Bu hususta herhangi bir tartışma bulunmamaktadır. Ancak bu süreç içerisinde ne zaman vefat ettiği konusu kapalılığını korumaktadır. Belâzürî, İbn Abdülberr başta olmak üzere bazı müellifler tarafından Sâbit b. Dahdâh'ın Uhud Gazvesi'nde şehit düştüğü rivayet edilmektedir. Bununla birlikte onun Uhud'da ölmediği aldığı yaranın iyileştiği, hicretin 6. senesi Hz. Peygamber Hudeybiye'den döndükten sonra bir yaralanmadan dolayı yatağında vefat ettiği de zikredilmektedir (Belâzürî, 1417/1996, 1/334; İbn Abdülberr, 1415/1995, 1/278; İbnü'l-Esîr, 1996, 1/329-330; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 3/270; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 2/40). İbn Sa'd (öl. 230/845) hocası Vâkıdî'den nakille Sâbit b. Dahdâha'nın Uhud'da şehit edildiğini söylemekle birlikte (İbn Sa'd, 2001, 4/297; İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/210; Makrîzî, 1999, 1/165) yine Vâkıdî'den (öl. 207/823) naklen Dahdâha'nın Uhud'da aldığı yaranın iyileştiğini Hz. Peygamber Hudeybiye'den döndükten sonra aldığı yara sebebiyle yatağında vefat ettiğini aktarmaktadır (İbn Sa'd, 2001, 4/298). Safedî (öl. 764/1363) Sâbit'in Uhud Gazvesi'nde Hâlid b. Velîd tarafından öldürüldüğünü zikretmekte, Hz. Peygamber Hudeybiye'den döndükten sonra yatağında öldüğü görüşünü zayıf bulmaktadır (İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/175-176; Safedî, 2000, 10/279). Anlaşıldığı üzere başta İbn Sa'd olmak üzere müellifler Sâbit'in Uhud'da aldığı yara sonrasında Medine'de kendi yatağında vefat ettiğini söylemekte ve bu bilgiyi genellikle Vâkıdî'ye dayandırmaktadırlar. Elde edebildiğimiz bilgiler çerçevesinde günümüze ulaşan eserlerinde Vâkıdî, Sâbit'in Uhud günü vefat ettiğini zikretmekte, ancak Hudeybiye'den sonra vefat ettiği şeklindeki bilgiye bugün mevcut olan nüshalarda tesadüf edilmemektedir (Vâkıdî, 1984, I, 281).

Sâbit b. Dahdâha'nın Uhud'da veyahut evinde vefat etmiş olmasının defin yerinin farklılaşması bakımından bir sonuç doğuracağı açıktır. Eğer onun Uhud Gazvesi'nde şehit olduğu kabul edilecek olursa Uhud Şehitliği'ne defnedilmiş olması gerekmektedir. Şayet Vâkıdî'den nakledilen görüş yani Uhud'da aldığı yaranın iyileştiği ve Hz. Peygamber'in Hudeybiye dönüşünde (Zilhicce 6/13 Mart-10 Nisan 628) (Apaydın, 2018, 615) vefat ettiği düşünüldüğünde açık olarak Bakî' Mezarlığı'na defnedilmiş olacaktır.

Rivayetlerde yer alan Hz. Peygamber'in Sâbit'in cenazesi sırasında eğersiz at üzerinde kırmızı bir elbise ile görüldüğü, ayrıca Dahdâha'nın üzerine cenaze namazını kıldığı

rivayetleri onun Bakî' Mezarlığı'na defnedilmiş olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir (İbn Sa'd, 2001, 4/298; Ahmed b. Hanbel, 1431/2010, 34/ 479; Ebû Nu'aym, 1998, 1/473; Kıvâmu's-Sünne et-Teymî, ts., 305; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 2/40). Nitekim her ne kadar Hz. Peygamber'in Uhud Gazvesi sırasında at üzerinde görülmesi makul gözükmekteyse de savaş sırasında kırmızı elbise içinde bulunması düşündürücüdür. Bununla birlikte bilindiği üzere Uhud Şehitleri'nin üzerine cenaze namazı meselesi tartışmalı bir konudur. Hz. Peygamber'in Uhud'da şehit edilenlerin cenazelerinin toplanmasını emrettiği ve toplu olarak üzerlerine namaz kıldırıldığı rivayet edilmektedir. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in Uhud'da aldığı yara sebebiyle şehit olan Şemmâs b. Osman'ın cenaze namazını kıldırmadığı bilinmektedir (İbn Sa'd, 2001, 3/12-13, 227). Şayet Sâbit b. Dahdâh da Uhud şehitlerinden birisi olsaydı muhtemelen özel olarak cenaze merasiminden bahsedilmemiş olacaktı. Tüm bu aktarımlar Sâbit b. Dahdâh'ın Medine'de yatağında vefat ettiği ve Bakî' Mezarlığı'na defnedildiği ihtimalini güçlendirmektedir.

İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* adlı eserinde yer alan bilgiye göre Bakara sûresinin 245. âyeti "*Kim Allah'a güzel bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder.*" âyeti nâzil olduğunda Hz. Peygamber ashâbına bunu bildirmiş Ebû'd-Dahdâha da Hz. Peygamber'e birisi Âliye'de biri de Benû Zafer'de olmak üzere iki yerde malı olduğunu bildirerek içerisinde hurmalıkların bulunduğu arsalarını Allah yolunda hibe etmişti. Bunun üzerine de Hz. Peygamber onun için hayır duada bulunmuştu (İbn Sa'd, 2001, 4/296; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/175; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 3/270-271). Hibe etme olayıyla ilgili diğer bir rivayette ise Ensar yetimlerinden bazıları Ebû Lübâbe'den hurma talebinde bulunmuş ancak onlar buna olumsuz cevap vermişlerdi. Daha sonra Hz. Peygamber'in oradakilere kim bu yetimler için bunu yapar dediği ardından da Sâbit b. Dahdâha'nın bu hurma bahçesini alarak o yetime verdiği, Hz. Peygamber'in de onun için hayır duada bulunduğu zikredilmektedir (Vâkıdî, 1984, 1/281; İbn Sa'd, 2001, 4/296-297; Belâzürî, 1417/1996, 1/334; İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/210). Yine, Sâbit b. Dahdâha'nın Hz. Peygamber'e hayızla ilgili bir meseleyi sorduğu ve ardından Bakara sûresinin 222. âyetinin nazil olduğu rivayet edilmektedir (İbn Mende, 2005, 346; Ebû Nu'aym, 1998, 1/472; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 2/40). Hz. Peygamber'in Ebû'd-Dahdâh vefat ettiği zaman onun akrabalarını soruşturmaya başladığı ve ailesi hakkında araştırma yapması için Âsım b. Adî'yi görevlendirdiği rivayet edilmektedir. Ancak

Âsım b. Adî onun varisleri hakkında fazla bilgi edinemeyince Hz. Peygamber onun mirasını kız kardeşinin oğlu Ebû Lübabe b. Abdülmünzir'e vermiştir (Sa'îd b. Mansûr, 1982, 1/70; İbn Sa'd, 2001, 4/298-299; İbn Ebû Şeybe, 2015, 17/271; İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/210; Safedî, 2000, 10/279). Kaynaklarda zikredilen bu hadiseler kimi zaman Sâbit b. Dahdâh, kimi zaman da Ebû'd-Dahdâha ismiyle verilmektedir (İbn Mende, ts., 2/94; İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/210).

3.1.4. Ümmü Mihcen

İsmi, Ümmü Mihcen'dir (İbn Beşkuvâl, 1986, 1/207; İbnü'l-Esîr, 1996, 7/430; Nevevî, ts., 2/373). Adının Mihcene olduğu da rivayet edilmektedir (Ebû Nu'aym, 1998, 6/3452; İbn Mende, ts., 2/547; İbnü'l-Esîr, 1996, 7/430; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 14/202). İbn Hacer (öl. 852/1449) ismini Mihcene olarak zikretmekte Ümmü Mihcen olduğu yönündeki görüşü zayıf bulmaktadır. İbn Hacer, Buhârî'nin *Sahîh*'inde bu ismin dışında başka bir isimle zikredildiğini söylemektedir (İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 14/202. Bahsi geçen eserde isim zikredilmemekte yalnızca siyahi bir kadının veyahut adamın vefat ettiği rivayet edilmektedir. Bk. Buhârî, "Salât", 72). Hz. Peygamber döneminde Mescid-i Nebevî'nin temizlik işleriyle ilgilenen kişiler vardı. Bunlardan birisi de Mihcene idi. Kaynaklarda Mihcene'nin siyahi bir kadın olduğu zikredilmekle birlikte (Ebû Nu'aym, 1998, 6/3452; İbn Mende, ts., 2/547; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 14/202) bu kişinin erkek olduğu da rivayet edilmektedir. Şâmî'nin (öl. 942/1535) *Sübülü'l-Hüdâ* adlı eserinde yer alan bir rivayette mescidi süpüren kişinin erkek olduğu ve rivayetten anlaşıldığı kadarıyla onun Ensar'a mensup olduğu görülmektedir (Şâmî, 1993, 8/371). Bu hususu metnin ilerleyen kısımlarında ayrıntılı bir şekilde almaya çalışacağız.

Kaynaklarda yer alan bilgilerde Ümmü Mihcen'in vefat etmesi ve bu durumdan Hz. Peygamber'in haberdar olması farklı şekilde aktarılmaktadır. Bir kısım rivayetlerde Hz. Peygamber'in Ümmü Mihcen hastalandığı zaman onu ziyarete gittiği ve vefat ettiğinde kendisine haber verilmesini istediği zikredilmektedir. Hz. Peygamber ziyaretinden döndükten sonra Ümmü Mihcen geceleyin vefat etmişti. Bu olayı Hz. Peygamber'e haber vermek isteyen ashâb evine gitmiş ancak onu uyuyor bulduklarından dolayı uyandırmak istememişlerdi. Daha sonra Ümmü Mihcen'in namazını kılarak geceleyin defnetmişlerdi. Sabahleyin durumu Hz. Peygamber'e haber verdiklerinde Hz.

Peygamber onlara kendisine neden haber vermediklerini sormuş, onlar da yukarıda zikrettiğimiz üzere rahatsızlık vermek istemediklerini söylemişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber Ümmü Mihcen'in kabrine gitmiş ashâbıyla birlikte 4 tekbir getirerek cenaze namazını kıldırılmıştı (Ebû Nu'aym, 1998, 6/3452; İbn Mende, ts., 2/547; İbn Beşkuvâl, 1986, 1/207; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 14/202; Suyûtî, ts., 2/112). İbn Mâce'de (öl. 273/887) yer alan bir bilgide ise Hz. Peygamber'in birkaç gün sonra bu kadını sorduğu ve ashâbının kadının öldüğünü söylemeleri üzerine kabrine giderek cenaze namazını kıldığı rivayet edilmektedir (İbn Mâce, "Cenâiz", 32).

Ümmü Mihcen'in vefatı ve Hz. Peygamber ile ashâbı arasındaki olay Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ* adlı eserinde daha ayrıntılı bir şekilde verilmektedir. Bahsi geçen eserde olay şu şekilde anlatılmaktadır: Hz. Peygamber zaman zaman Medine'nin ihtiyaç sahiplerini ziyaret eder ve onların cenazelerine katılırdı. Yine bir gün bu ihtiyaç sahiplerini ziyarete gittiğinde bir kadın başına gelen bir hastalığından şikâyet etmişti. Bu durum Hz. Peygamber'e haber verildi. Hz. Peygamber tekrar ziyarete bulunduğunda bu kadını soruşturdu. Hz. Peygamber kadını ilk ziyarete geldiğinde eğer vefat ederse kendisi üzerine namaz kılmadan onu defnetmemeleri gerektiğini söylemişti. Ancak bu kadın geceleyin vefat ettiği için ashâbı Hz. Peygamber'e haber vermek için evine gelmişler ancak o sırada onu uyuyor buldukları için rahatsız etmek istememişlerdi. Daha sonra Ümmü Mihcen'in cenaze namazını kılarak onu Bakîu'l-Garkad Mezarlığı'na defnetmişlerdi. Ertesi gün Hz. Peygamber'e bu olay haber verildiğinde ashâbına kendisine neden haber vermediklerini sormuş onlar da yukarıda da zikrettiğimiz üzere Hz. Peygamber'e geldiklerinde onu uyuyor bulduklarını geceleyin evinden çıkartıp rahatsız etmek istemediklerini söylemişlerdi. Bu hadisenin ardından Hz. Peygamber Ümmü Mihcen'in kabrine giderek 4 tekbirle cenaze namazını kıldırılmıştı (İbn Mâce, "Cenâiz", 32; İbn Beşkuvâl, 1986, I, 208; Şâmî, 1993, 8/371). Aktarılan rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Ümmü Mihcen'in cenaze namazı iki kere kılınmıştır. Bunlardan birisi Ümmü Mihcen defnedilmeden evvel, diğeri ise Hz. Peygamber'in de dâhil olduğu kabri üzerine kılınan namazdır.

Ümmü Mihcen'in vefatıyla ilgili başka bir rivayette ise Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir'in kabir ziyaretleri sırasında yeni defnedilmiş birinin kabrini gördükleri bunun üzerine Hz. Peygamber'in o kabrin kime ait olduğunu sorduğu, Hz. Ebû Bekir'in de bu

kadının mescidi süpüren Ümmü Mihcen olduğunu söylemesi üzerine yukarıda zikrettiğimiz hadisenin gerçekleştiği rivayet edilmektedir. Ancak bu rivayette Hz. Peygamber'in onları ikaz ederek bir daha böyle yapmamaları gerektiğini kendisinin ölüler üzerine namaz kıldığında kabirlerinin aydınlandığını söylediği zikredilmektedir (Rûyânî, 1416, 1/80; İbn Beşkuvâl, 1986, 1/208; İbnü'l-Esîr, 1996, 7/430; İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 14/202). İbn Mâce'nin bu hususta verdiği bilgi konumuz açısından çok önemlidir. O, Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir'in kabir ziyaretinde bulundukları yerin Bakî' Mezarlığı olduğunu zikretmektedir (İbn Mâce, "Cenâiz", 32).

Kaynaklarda yer alan bilgilerde Ümmü Mihcen'in erkek mi yoksa kadın mı olduğu hususu tartışmalıdır. Buhârî (öl. 256/870) ve Müslim'in (öl. 261/875) *el-Câmi'u's-sahîh* adlı eserleri başta olmak üzere hadis kaynaklarında Ümmü Mihcen isminin zikredilmediği yalnızca mescidi süpüren kişinin siyahi bir adam veya kadın olduğunun ifade edildiği görülmektedir (Buhârî, "Salât", 72; Müslim, "Cenâiz", 23). İbn Mâce'nin *Sünen* adlı eserinde aktardığı bir rivayette bu kişinin siyahi bir kadın olduğu, aktardığı bir diğer rivayette ise bu kişinin erkek olduğu zikredilmektedir (İbn Mâce, "Cenâiz", 32). Buhârî'nin *Sahîh*'inin şerhlerinden biri olan İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî* adlı eserinde de bu kişinin erkek ya da kadın olduğu yönünde farklı görüşlerin olduğu zikredilmekle birlikte İbn Hacer'in bu kişinin kadın olduğunu ve isminin Ümmü Mihcen olduğunu yönündeki görüşlere daha çok vurgu yaptığı görülmektedir (İbn Hacer el-Âskalânî, 1959, 1/553). Yine Buhârî'nin şerhlerinden olan Kastallânî'nin (öl. 923/1517) *İrşâdü's-Sârî* adlı eserinde de Ümmü Mihcen'in cinsiyetiyle ilgili görüşler zikredilmektedir. Yine aynı şekilde Kastallânî de Ümmü Mihcen'in kadın olduğunu söylemekte, cinsiyetiyle ilgili tartışmaların sebebinin Sâbit'in rivayetinden kaynaklandığını vurgulamaktadır (Kastallânî, 1323/1905, 1/448).

Nevevî (öl. 676/1277) Ümmü Mihcen'e kadın olduğu muhtemel şüpheli isimler başlığı altında yer vererek onun ihtiyaç sahibi olduğunu, geceleyin vefat ettiğini ve Hz. Peygamber'in kabri üzerine cenaze namazını kıldırıldığını rivayet etmektedir (Nevevî, ts., 2/370, 373). Makrîzî ise (öl. 845/1441) *İmtâ'u'l-Esmâ* adlı eserinde Buhârî ve Müslim'den nakille mescidi süpüren siyahî bir adam veyahut kadının vefat ettiğini ardından Hz. Peygamber'in o kişinin kabrini sorarak üzerine namaz kıldığını zikretmektedir. Ardından Makrîzî, Buhârî'nin *Sahîh* adlı eserinin "Kitabü's-Salât"

kısımında bu kişi için mescidin tozunu süpüren hizmetçisi olduğunu, Müslim’de ise mescidi süpüren siyahî bir kadının vefat ettiğini ardından Hz. Peygamber’in onun kabrine giderek üzerine namaz kıldığını ve kabirlere işaret ederek bu kabirler aileleri üzerine zulümdür, üzerlerine namaz kılınca Allah’ın onların kabirlerini nurlandıracağını söylediği yer almaktadır (Makrîzî, 1999, 10/141). Metnin giriş kısmında da zikrettiğimiz üzere Şâmî, *Sübülül’l-Hüdâ* adlı eserinde mescidi süpüren kişinin erkek olduğunu söylemektedir (Şâmî, 1993, 8/371).

Kaynaklardaki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Ümmü Mihcen, Hz. Peygamber döneminde vefat etmiş ve Bakî‘ Mezarlığı’na defnedilmiştir. Bu hususta herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Ancak kaynaklarda Hz. Peygamber döneminde hangi senede veya ayda vefat ettiği ile ilgili bilginin bulunmadığı dikkatleri çekmektedir.

3.2. İsmi Tespit Edilemeyenler

Kaynaklarda yer alan rivayetlerin bir kısmında Hz. Peygamber döneminde Medine’de vefat ettiği bilinen, ancak kimliği ile ilgili açık bir bilgi bulunmayan kişilerin varlığından söz edilmektedir. Bu kişilerin kim olduğunu tespit etmek kimi zaman mümkün iken kimi zaman tespiti zor bir hal almaktadır. Bu kişilerin kimler olduğunu tahmin etmek veya tespit etmek ancak bu bilgiye yer veren başka kaynaklar ve müelliflerin aktarımıyla mümkün olmaktadır. Bu hususta örnekler vererek konuya açıklık getirmeye gayret edeceğiz.

İsmi Zikredilmeyen Erkekler

Ebû Dâvûd’un (öl. 275/889) *es-Sünen* adlı eserinde yer alan bir bilgide bir kadının Hz. Peygamber’e gelerek yakın zamanda damadının vefat ettiğini kızının da gözlerinin rahatsız olduğunu bundan dolayı sürme çekip çekemeyeceği konusunda müsaadesini istediği rivayet edilmektedir. Ancak Hz. Peygamber, bir kadının kocası öldüğü zaman 4 ay 10 gün beklemesi gerektiğini söyleyerek bu süreçte kadının süslenmemesini, yas süresi dolmadan sürme de çekemeyeceğini buyurmuştu. Kadın bu cevabın üzerine Hz. Peygamber’e iki üç defa daha aynı soruyu yöneltti ancak Hz. Peygamber’in bu konudaki cevabı değişmedi. Hz. Peygamber kadına son olarak Câhiliye dönemindeki kadınların yas müddetleri boyunca birçok zorlukla karşı karşıya kaldıklarını söyleyerek

bu sürecin beklenmesi gerektiğini söyledi (Buhârî, “Talâk”, 47-48; Müslim, “Talâk”, 9; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 43; İbn Mâce, “Talâk”, 34).

Zikredilen rivayette Hz. Peygamber’e bu soruyu soran kadın, kocası ölen kadın ve vefat eden kişinin ismi verilmemiş yalnızca hadise anlatılmıştır. Dikkatimizi çektiği üzere bu olay yalnızca bir kere değil birkaç defa yaşanmıştır. Nitekim başka bir rivayette bu olay Ümmü Hakîm bint Esed’in annesinden rivayet olunmakta, Hz. Peygamber’e bu soruyu soran kişinin Ümmü Seleme, vefat eden kişinin de Ebû Seleme olduğu zikredilmektedir (Ebû Dâvûd, “Talâk”, 46). Daha önce müstakil bir şekilde ele aldığımız üzere Ebû Seleme, hicretin 4. senesi 8 Cumâdelâhir ayında vefat etmiş ve Bakî’ Mezarlığı’na defnedilmiştir (İbn Sa’d, 1997, 8/69; İlgili kısma bk. “Ebû Seleme). İlgili kısımda ayrıntılı bir şekilde bu konuyu ele aldığımızdan dolayı burada bu kadarına değinmekle yetineceğiz. İbn Hacer ise (öl. 852/1449) *el-İsâbe* adlı eserinde vefat eden kişinin Muğîre el-Mahzûmî olduğunu, onun nikâhı altında da Âiz b. Nu’aym b. Abdullah’ın kızının bulunduğunu zikretmektedir. İbn Hacer, *Sahîhayn*’da Ümmü Seleme’den gelen tarikile bu rivayetin yer aldığını, ancak bu rivayette ölen adamın ve fetva isteyen kadının kim olduğunun belirtilmediğini zikretmektedir (İbn Hacer, 2008, 10/306. Ayrıca bk. Buhârî, “Talâk”, 47-48; Müslim, “Talâk”, 9). Görüldüğü üzere İbn Hacer vefat eden kişinin Muğîre el-Mahzûmî olduğunu ve Hz. Peygamber döneminde vefat ettiğini zikretmiş ancak vefat tarihiyle ilgili ayrıntılı bilgi vermemiştir. İbn Hacer’in bu bilgiyi nereden aldığına dair herhangi bir bilgi elde edemedik. Aynı şekilde diğer kaynaklarda da Muğîre el-Mahzûmî’nin vefat tarihiyle ilgili başka bir bilgi elde edilememiştir. İbn Abdülberr (öl. 463/1071) ise kocası vefat eden kadının Nu’aym’ın kızı Âtike olduğunu, annesinin kızının eşi vefat ettikten sonra Hz. Peygamber’e giderek gözlerine sürme çekmek için izin istediğini rivayet etmektedir (İbn Abdülberr, 1415/1995, 4/435). Rivayette Âtike’nin eşinin kim olduğuyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Yukarıda bahsettiğimiz olayla ilgili şu noktalara değinmek yerinde olacaktır. Rivayete ilk olarak bakıldığında Hz. Peygamber döneminde bu hadisenin yalnızca bir kişi ve ailesinin başından geçtiği fikriyatı oluşmaktadır. Ancak benzer rivayetleri birlikte düşündüğümüzde bu olayın Hz. Peygamber döneminde en az 3 kere farklı kişiler tarafından yaşandığını söyleyebiliriz. Bu kişiler arasında tespit edebildiğimiz kadarıyla Ebû Seleme yukarıda da zikrettiğimiz üzere Bakî’ Mezarlığı’na defnedilmiştir. Ancak

Muğîre el-Mahzûmî ve Âtike'nin eşinin nereye defnedildikleriyle ilgili herhangi bir tespitte bulunmamız için elimizde yeterince bilgi bulunmamaktadır.

Diğer bir rivayette ise Hz. Peygamber'in iki adam arasında kardeşlik kurduğu ve bu adamlardan birinin vefat ettiği (şehit edildiği) bir hafta veya bir haftaya yakın bir zaman sonra da diğer adamın vefat ettiği zikredilmektedir. Ardından cenaze namazı kılınmış, Hz. Peygamber de sahâbîlere “*Nasıl dua ettiniz?*” diye sormuştu. Sahâbîler “*Ey Allah'ım! Onu bağışla ve kardeşinin derecesine eriştir.*” diye dua ettiklerini Hz. Peygamber'e söylemişlerdi. Hz. Peygamber ise ilk vefat eden kişi ile sonra vefat eden kişi arasında namaz, oruç, amel bakımından farklılıkların bulunduğunu söyleyerek sonradan vefat eden kişinin daha hayırlı olduğunu bildirerek ikisi arasında gök ile yerin arası kadar fark olduğunu buyurmuştu (Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 28). Rivayetten anlaşıldığı üzere ilk vefat eden kişi bir savaş sırasında şehit edilmiş, diğer kişi de muhtemelen kendi evinde vefat etmiştir. Sahâbîlerin sonradan vefat eden kişi için bu şekilde duada bulunmaları onun savaş sırasında vefat etmediği anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber'in sahâbîlerin bu şekilde düşünmelerine karşılık ikinci kişinin namaz, oruç ve amel bakımından ilk vefat eden adamı geçtiğini hatırlatması bu konuda önemlidir. Birinci kişinin savaş sırasında vefat ettiği düşünülürse büyük ihtimalle savaş sırasında defnedilmiş olduğu anlaşılabacaktır. İkinci kişi ise Medine'de evinde vefat ettiğinden dolayı Bakî' Mezarlığı'na defnedilmiş olmalıdır.

İsmi bilinmeyen kişilerden örnek olarak sunabileceğimiz bir diğer rivayet ise İbn Abbâs'dan aktarılmaktadır. Rivayete göre bir kişi vefat etmiş ve geride azatlı bir kölesi dışında başka bir şey bırakmamıştı. Bu olayın ardından Hz. Peygamber oradakilere “*Bu adamın geride bıraktığı bir kişi var mı?*” diye sormuştu. Onlar da “*Hayır yok! Sadece azad etmiş olduğu bir kölesi var!*” dediler. Hz. Peygamber bu cevabın üzerine mirasını geride kalan azatlısına vermişti. Ebû Dâvûd'da yer alan başka bir rivayette ise Huzâa kabilesinden bir adamın vefat etmesinden sonra mirasının Hz. Peygamber'e getirildiği rivayet edilmektedir (Ebû Dâvûd, “Ferâiz”, 8). Hz. Âişe'den rivayet edilen bir diğer rivayette ise Hz. Peygamber'in bir azatlısının vefat ettiği ve geride mal bıraktığı aktarılmaktadır. Bu kişinin geride ne bir yakını ne de bir çocuğu vardı. Hz. Peygamber bu kişi için “*Mirasını köyünden bir adama verin.*” buyurmuştur (Ebû Dâvûd, “Ferâiz”, 8; Tirmîzî, “Ferâiz”, 213). Yine Hz. Peygamber'e cenaze namazını kıldırması için bir

adam getirildiği zaman Hz. Peygamber üzerinde borç bulunduğundan dolayı namazını kılmak istememiş, oradakilerin kılmasını istemişti. Daha sonra Ebû Katâde borcu üstlenince namazını kıldırması (Tirmizî, “Cenâiz”, 70). Zikrettiğimiz rivayetlerde vefat eden kişilerin kimler olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Hz. Peygamber döneminde vefat ettikleri açıktır. Hz. Peygamber döneminde Medine’de vefat etmiş oldukları düşünüldüğünde onların da Bakî’ Mezarlığı’na defnedilmiş olmaları mümkündür.

Başka bir rivayette ise Hz. Peygamber döneminde bir yılan tarafından öldürülen gencin hikâyesi Ebû'l-Müseyyeb tarafından şu şekilde anlatılmaktadır: “Birgün Ebû Saîd’in yanına girmiştim, onu namaz kılar halde buldum. Onu beklemek üzere oturdum. Derken evin bir köşesinde tavanı örten bir kıpırtı gördüm. Öldürmek üzere atıldım. Ebû Saîd oturmam için işaret etti. Tekrar yerime oturdum. Namazdan çıkınca bana evde bir oda gösterdi ve “Bu odayı görüyor musun?” diye sordu. Ben: “Evet!” deyince devam etti: “Onda bizden evlenmesi yakın bir genç vardı. Hz. Peygamber ile birlikte Hendek Savaşı’na gittik. Genç gün içerisinde Hz. Peygamber’den ailesine uğramak için izin istemişti. Hz. Peygamber’de adama: “Silahını beraberine al, ben Kureyza’dan sana bir zarar gelir diye korkuyorum!” buyurdular. Adam silahını aldı ve ailesine geldi. Hanımı iki kapı arasında ayakta duruyordu. Elindeki mızrağı ile kadını dürtmek üzere eğildi. Adama kıskançlık gelmişti. Kadın adama mızrağını geri çekmesini onu evden çıkaran şeyi girip görmesini istemişti. Adam içeriye girerek yatağı üzerine yayılmış iri bir yılan gördü. Mızrağıyla ona yöneldi ve yılanı saptı. Sonra çıkarak süngüyü avluya dikti. Derken yılan üzerine atıldı. Bilemiyoruz hangisi önce öldü yılan mı genç mi? Hz. Peygamber’e gelerek bu durumu anlattık ve “Dua edin, Allah ona tekrar hayat versin.” dedik. Hz. Peygamber “Arkadaşınız için istiğfar ediverin.” buyurdular (Ebû Dâvûd, “Edeb”, 174; Müslim, “Selâm”, 37). Rivayette bu kişinin kim olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak vefat ettiği zamanla ilgili önemli bir bilgi yer almaktadır. Hendek Savaşı’nın devam ettiği bir süreçte bu hadisenin yaşanması bu olayın gazvenin başlangıcı olan hicretin 5. senesi 12 Şevvâl ile gazvenin bitişi hicretin 5. senesi 1 Zilkâde arasında bir zaman diliminde yaşandığını göstermektedir (Savaşın tarihiyle ilgili bk. Apaydın, 2018, 598). Bu bilginin yanı sıra Hz. Peygamber’in savaş alanında olduğu dikkate alınacak olursa onun defin işlemleriyle akrabalarının alakadar olduğu ve cenaze namazını da onların kıldıracağı anlaşılabacaktır. Bu kişinin hicretin 5.

senesi Medine’de evinde vefat etmesi onun Bakî‘ Mezarlığı’na defnedildiği konusunda önemli bir delil sayılabilir. Ancak kendi kabilesinin veya mahallesinin mezarlığına defnedilmiş olma ihtimali de bulunmaktadır.

Bakî‘ Mezarlığı’na defnedildiğini düşündüğümüz ismi verilmeyen bir diğer kişiyle ilgili hadise ise şu şekildedir. Rivayet edildiğine göre sahâbîler bir gün bir kabrin üzerinde ışık görmüşler ve ne olduğunu öğrenmek için kabre varmışlar. Oraya gittiklerinde Hz. Peygamber’i orada kabrin içinde görmüşler. Hz. Peygamber onlara arkadaşlarını kendisine vermelerini istemiş ve onu defnetmiştir. Bu kişinin sesinin yükselterek zikreden bir adam olduğu rivayet edilmektedir (Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 41). Bu olayın anlatımından anlaşılıyor ki Hz. Peygamber bu kişiyi geceleyin defnetmiş, ışığı gören sahâbîler de kabristana gelmişlerdir. Rivayette sahâbîlerin herhangi bir zorluk yaşamadan mezarlığa doğru gelmeleri o sırada Medine’de var olan bir mezarlığın varlığına işaret etmektedir. Es‘ad b. Zürâre’nin vefatından önce geceleyin defnedilen bir kimseyle ilgili elimizde herhangi bir bilgi mevcut değildir. Dolayısıyla bu hadise Bakî‘in teşekkülünden sonra yaşanmış olmalıdır.

İbn Hacer’in *el-İsâbe* adlı eserinde yer alan bir rivayette ise Abdullah b. Amr’ın Hz. Peygamber ile bir cenazede bulunduğu, vefat eden kişinin de Medine’nin yabancısı olduğu zikredilmektedir. Hz. Peygamber ashâbına Medine’nin yabancısı olan bu kişiyi defnetmelerini istemiştir (İbn Hacer, 2008, 6/308-311). Rivayette bu kişinin kim olduğuyla ilgili herhangi bir çıkarımda bulunmak mümkün gözükmemektedir. Hz. Peygamber’in ashâbından bu kişiyi defnetmelerini istemesi ve özellikle bir yer belirtmemiş olması o günde herkesin aşına olduğu ve vefat edenlerin defnedildiği Müslüman mezarlığına yani Bakî‘a defnedildiğini akla getirmektedir.

Hiz. Peygamber’in cenazesine katıldığı anlaşılan bir diğer kişi de Berâ b. Âzib’den gelen rivayette geçmektedir. Buna göre o, Hiz. Peygamber ile Ensar’dan bir adamı defnetmek üzere Bakî‘a doğru yola çıkmıştır. Kabrin bulunduğu yere vardıklarında daha kabrin kazım işlemlerinin tamamlanmadığını ve Hiz. Peygamber ile birlikte kabrin başında oturduklarını zikretmektedir. Rivayetin devamında ise defnedildikten sonra mümin ve kâfir kula sorulan sorularla ilgili bilgiler yer almaktadır (Ebû Dâvûd, “Sünne”, 27). Rivayetten açık bir şekilde anlaşıldığı üzere ismi zikredilmeyen bu kişi Bakî‘ Mezarlığı’na defnedilmiştir.

Rivayet edildiğine göre Sübey‘a el-Eslemiyye isminde bir kadın kocasının ölümünden yirmi üç ya da yirmi beş gün sonra doğum yapmış ve nifastan temizlenince evlenmeyi arzulamıştı. Bu durumdan memnun olmayanlar Hz. Peygamber‘e haber verdiklerinde Hz. Peygamber ona bu konuda müsaade etmişti (Tirmîzî, “Talâk”, 17). Bu kadının kocasının kim olduğu ve ne zaman vefat ettiği bilinmemektedir.

Başka bir rivayette ise Hz. Peygamber‘in ölmek üzere olan bir genci ziyarete gittiği ve ona halini sorduğu, gencin de Allah‘tan ümidinin olduğunu ancak günahlarından korktuğunu söylediği rivayet edilmektedir. Hz. Peygamber bu gence “*Bu durumda olan bir kulun kalbinde (ümit ve korku) birleştiği zaman Allah o kulun ümit ettiği şeyi mutlak verir ve korktuğu şeyden emin kalar.*” buyurmuştur (Tirmîzî, “Cenâiz”, 11). Bu gencin Hz. Peygamber döneminde vefat ettiği açık bir şekilde görülmektedir. Rivayette Hz. Peygamber‘in bu genci ziyarete gittiğinin zikredilmesi bu hadisenin herhangi bir savaş sırasında değil de Medine‘de evinde gerçekleştiği ihtimalini güçlendirmektedir.

Bir adam Hz. Peygamber‘e gelerek torununun vefat ettiğini kendisine mirastan pay düşüp düşmeyeceğini sormuştu (Ebû Dâvûd, “Ferâiz”, 6). Bu kişinin ölümünün ne zaman gerçekleştiğiyle ilgili rivayette herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Aynı şekilde Hz. Peygamber‘in çocuğunun ölümü üzerine ağlamakta olan bir kadına rastlayıp ona sabır tavsiyesinde bulunduğu rivayette de bu çocuğun kim ve yahut kimlerin çocuğu hakkında bilgi verilmemektedir (Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 27). Bununla birlikte çocuğun vefat tarihi de defin yerini tespit etmek açısından önemlidir. Bakî‘ Mezarlığı‘nın teşekkülünden önce vefat etmiş olduğu düşünüldüğünde onun Bakî‘den önce var olan başka bir mezarlığa defnedilmiş olabileceği akla gelmektedir. Çocuk ölümleriyle ilgili bir diğer örnekte ise Hz. Peygamber‘in Ensar‘dan bir çocuğun cenazesine çağrıldığı rivayet edilmektedir (Müslim, “Kader”, 6).

İsmi Zikredilmeyen Kadınlar

Rivayet edildiğine göre Hüzeyl kabilesinden bir adamın nikâhı altında iki kadın bulunuyordu. Bunlardan birisi diğerine bir direk ile vurmuş ve onu öldürmüştü. Hem kadın hem de karnındaki çocuk ölmüştü. Ardından taraflar meseleyi Hz. Peygamber‘e getirmişlerdi. Adamlardan birisi: “*Bağırmayan, yemeyen, içmeyen ve ağlamayan bir kimse (cenin) için nasıl olur da diyet öderiz.*” demişti (Ebû Dâvûd, “Diyât”, 20). Hz. Peygamber de o adama “*Bedevilerin secîli konuşmaları gibi mi konuşuyorsun?*”

buyurup o adamın gurre ödemesini (Gurre için bkk. Buhârî, “Diyât”, 25; Ebû Dâvûd, “Diyât”, 20; Koçak, 1996, 211-212) şart koştu ve onu kadının âkilesine (akrabalarına) yükledi. Başka bir rivayette ise Hz. Peygamber’in maktulün cenininde gurreye ve katil kadının da öldürülmesine hükmettiği zikredilmektedir (Ebû Dâvûd, “Diyât”, 20; Müslim, “Kasâme”, 11). İbn Abbâs’dan rivayet edilen bir bilgide bu kadınlardan birisinin isminin Müleyke, diğerinin de Ümmü Gutayf olduğu belirtilmektedir (Ebû Dâvûd, “Diyât”, 20). Diğer bir rivayette ise kavga eden kadınların yalnızca Hüzeyl kabilesinden olduğu zikredilmiş aynı kişinin nikâhı altında olduklarına dair herhangi bir ifade kullanılmamıştır (Buhârî, “Diyât”, 25-26; Ebû Dâvûd, “Diyât”, 20; Müslim, “Kasâme”, 11).

Başka bir rivayette ise Ebû Hureyre, hakkında gurre hükmedilen kadının da vefat ettiğini, Hz. Peygamber’in de onun mirasın oğullarına, diyetin de asabesine olduğuna hükmettiğini söylemiştir (Ebû Dâvûd, “Diyât”, 20; Müslim, “Kasâme”, 11). Bu hususta Hz. Peygamber’in bu kadının ödemesi için beş yüz koyuna hükmettiği ve o gün taş atmayı (recim) yasak ettiği de rivayet edilmektedir (Ebû Dâvûd, “Diyât”, 20). Buhârî’de (öl. 256/870) bu kadının Benû Lihyân’dan olduğu ve Hz. Peygamber’in mirasını oğluna ve eşine, diyeti de kadının akrabalarına bıraktığı rivayet edilmektedir (Buhârî, “Diyât”, 26). Müslim’de (öl. 261/875) yer alan rivayette de bu kadının Benû Lihyân’a mensup olduğu rivayet edilmektedir (Müslim, “Kasâme”, 11). Rivayetlerde bu kişilerin mensup olduğu kabile isimleri iki farklı şekilde ifade edilmiştir. Ancak Benû Lihyân, Adnanîler’e mensup Hüzeyl kabilesinin bir koludur. Dolayısıyla iki isim de aynı kabileye işaret etmektedir (Karaarslan, 1999, 70-72).

İbn Hacer’in *el-İsâbe* adlı eserinde bu kadınların eşlerinin ismi konusunda farklı iki rivayet bulunmaktadır. Bunlardan birisi onun Adiyy el-Cüzzâmî/Adiyy b. Zeyd diğeri de Hamlü b. Mâlik olduğu yönündedir (İbn Hacer, 2008, 7/139). Bu kadınların Hüzeyl kabilesine mensup olduğu, çocuğunu düşüren kişinin de Âmir kabilesinden olduğu rivayet edilmektedir. Yine İbn Hacer’de yer alan başka bir rivayette ise bu kadınların Lihyân ve Muâviye b. Zeyd kabilesinden oldukları çocuğunu düşüren kişinin de Muâviye b. Zeyd kabilesinden olduğu rivayet edilmektedir (İbn Hacer, 2008, 7/500-502).

Zikrettiğimiz rivayetlerden anlaşıldığı üzere hadis kaynaklarında ölen kadın, öldürülen kadın ve eşlerinin kim olduğuyla ilgili yeterince bilgi bulunmamasına rağmen bu bilgiler başka müellifler tarafından değerlendirilmiş ve kim oldukları konusundaki kapalılık giderilmeye çalışılmıştır. Ancak bu kadın ve çocuğunun, onların vefatına sebep olan kadının Hz. Peygamber döneminde ne zaman vefat ettiği ve nereye defnedildikleri konusunda kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte bu hadisenin Medine’de Hz. Peygamber’in de şahit olduğu bir olay olduğunu düşündüğümüzde onların Bakî‘ Mezarlığı’na defnedilmiş olabilecekleri akla gelmektedir.

Tirmizî’nin (öl. 279/892) *es-Sünen* adlı eserinde yer alan bir rivayete göre ise bir kadının annesi vefat ettikten sonra Hz. Peygamber’e gelerek annesine bir cariyeye tasaddukta bulunduğunu ancak daha sonra annesinin vefat ettiğini söylediği zikredilmektedir. Hz. Peygamber ise ona annesinin mirasının kendisine ait olduğunu söylemişti. Daha sonra kadın annesinin üzerinde bir ay oruç borcu olduğu halde vefat ettiğini ve onu yerine oruç tutup tutamayacağını sormuştu. Aynı şekilde annesi yerine hac yapıp yapamayacağını da sormuş bu konuda da müsaade almıştı (Tirmizî, “Zekât”, 31; Müslim, “Vesâya”, 12). Müslim’de yer alan bir başka rivayette ise yine bir kadının Hz. Peygamber’e gelerek annesinin vasiyet edemedi vefat ettiğini ve onun adına tasaddukta bulunup bulunamayacağı zikredilmektedir (Müslim, “Vesâya”, 15). Bu rivayetin ardından gelen rivayette de bu soruyu Hz. Peygamber’e yönlendiren kişinin bir adam olduğu ifade edilmektedir (Müslim, “Vesâya”, 15). Bu iki hadisede bahsi geçen kişilerin aynı kişiler mi yoksa farklı kişiler mi olduğu konusunda ayrıntılı bilgilere ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak Hz. Peygamber’e bu soruyu yönelten kişiler ve anneleri ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu çeşit rivayetlerde şu hususa dikkat etmek gerekmektedir. Kadının veyahut adamın Hz. Peygamber’e gelerek annesi adına bir istekte bulunması vefat eden kadının o zaman zarfında vefat ettiği anlamına gelmemektedir. Kadının annesinin Hz. Peygamber, Medine’ye hicret etmeden önce vefat etmiş olması da mümkündür. Bu kadının Hz. Peygamber döneminde vefat ettiğini düşünecek olursak bu noktada da Bakî‘ Mezarlığı’ndan önce mi yoksa sonra mı vefat etmiş olduğu konusu önem arz etmektedir. Şayet yukarıda zikrettiğimiz üzere Es’ad b. Zürâre’nin vefatından sonra öldüyse büyük ihtimalle Bakî‘ Mezarlığı’na defnedilmiş olacaktır.

Bir diğ er rivayette Hz. Peygamber’in nifaslıyken vefat eden bir kadının cenaze namazını kıldırdığı rivayet edilmektedir (Eb   D  v  d, “Cen  iz”, 57). Rivayette nifaslıyken vefat eden kadının kim olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Başka bir rivayette ise Hz. Peygamber’in bir rivayete göre mescidi süpüren siyahi bir erkek, bir rivayete göre siyahi bir kadın olduğu zikredilen bir ki  şinin kabri üzerine namaz kıldırdığı rivayet edilmektedir (Eb   D  v  d, “Cen  iz”, 61). Bu ki  şinin kim olduğuyla ilgili bu rivayette herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak araştırmalarımız neticesinde ilgili kısımda da ayrıntılı bir şekilde ele aldığımız üzere bu ki   i   mm   Mihcen/Ümmü Mihcene adında Ensar’a mensup olan bir kadındır ve Bak   Mezarlığı’na defnedilmiştir (İlgili kısma bk. “Ümmü Mihcen”).

Cinsiyeti Hakkında Bilgi Verilmeyen Ki  şiler

Rivayet edildiğine göre Amr b.   s’ın Hz. Peygamber ile vefat eden bir ki   şiyi kabre koydukları zikredilmektedir (Eb   D  v  d, “Cen  iz”, 26). Yine aynı şekilde Hz. Peygamber’in geceleyin bir kabre indiği, onun için bir kandil yakıldığı ve Hz. Peygamber’in   l  y   kible tarafından alarak duada bulunduğu ve üzerine 4 tekbir getirerek cenaze namazını kıldırdığı rivayet edilmektedir (Tirm  z  , “Cen  iz”, 63). Başka bir rivayette ise Hz. Peygamber’in   n  nden bir cenaze geçirildiği sırada ash  b  n onu hayırla y  d etmesi sonucunda Hz. Peygamber’in onun için cennetin vacip olduğunu söylediği rivayet edilmektedir (Tirm  z  , “Cen  iz”, 64). Bu rivayetlerde vefat eden ki   şilerin kadın veya erkek olduğuna dair herhangi bir i  şaret bulunmamaktadır. İlk iki rivayetten anla  şıldığı üzere Hz. Peygamber bu cenazelerde bizzat bulunmuş ve defin i  şlemini gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte son rivayette cenazenin Hz. Peygamber’in   n  nden geçirilmiş olması onun o ki   şinin cenazesine katılmadığı anlamına gelmemektedir. Hz. Peygamber’in şahit olduğu bu hadiselerin Bak   Mezarlığı’nda gerçekleştiği, defnedilmeye götürülen ki   şinin de Bak  ’a g  t  r  ld  ğu kuvvetli bir ihtimaldir.

3.3. İntihar Edenler

İnsanın kendi nefsine yönelik i  şlediği su  lardan birisi kabul edilen intihar vakalarına Hz. Peygamber döneminde de rastlanılıyordu. Bu dönemde ya  şanan intihar vakaları daha çok insanların savaşlar sırasında aldıkları yaraların acılarına dayanamaması

sebebiyle ortaya çıkan örnekler olarak metinlere yansımıştır. Aslında Hz. Peygamber döneminde hastalıklara ve yaralanmalara karşı bazı tedavi yöntemleri uygulanıyordu. Bunlar arasında bal şerbeti içme, kan aldırma, dağlama gibi yöntemler vardı (Öztürk, 2001, 62). Muhtemelen yarasının acısına dayanamayarak intihar edenler ya bu tedavi yöntemleri işe yaramayacağı ya da sonradan engelli kalacakları için intihara başvurmuşlardır. Ancak insanın bilinçli olarak başkasının hayatına son vermesi gibi kendi hayatına son vermesi de âyet ve hadislerle yasaklanmıştır (İsrâ 17/33; Nisâ 4/29-31; Mâide 5/32). Kaynaklarda İslâm âlimleri tarafından yapılan yorumlarda kişinin savaş esnasında yara alıp bu sebeple evinde vefat etmesi halinde dahi o kişinin şehit sayıldığı aktarılmaktadır. Ancak kişinin kendi tercihiyle intiharı seçmesi bu makamdan uzak düşmesine sebep oluyordu.

Hadis kaynaklarında intihar eden kişinin ahirette karşılığını nasıl göreceğine dair önemli ifadeler yer almaktadır. Bu hususta Müslim'in (öl. 261/875) *el-Câmiu's-sahîh* adlı eserinde yer alan bir rivayette, Hz. Peygamber'in “*Kim bir tepeden aşağıya atlayarak canına kıyarsa, o ebediyen cehennemde yuvarlanır. Kim zehir içerek canına kıyarsa, elinde zehir olduğu halde, cehennem ateşinde ebedi olarak zehir içip duracaktır. Kendini demir, mızrak gibi bir aletle öldüren kimse de o alet elinde ebediyen cehennemde onu karnına saplayıp duracaktır.*” buyurduğu zikredilmektedir (Müslim, “İmân”, 47). Görüldüğü üzere rivayette kişinin çekeceği azap anlatılarak bu eylemde bulunma düşüncesinde olan insanlar uyarılmak istenmiştir.

Yukarıda da zikrettiğimiz üzere intihar vakalarına Hz. Peygamber döneminden önce de rastlanılıyordu. Nitekim Hz. Peygamber, önceki ümmetlerin birisinde yaralı bir adamın acıya dayanamayarak bir bıçak ile elini kestiği ve kanamasının durmaması üzerine öldüğü, Allah'ın “*Kulum, kendisi konusunda benden daha acele davranarak canına kıydı. Ben de ona cenneti haram kıldım.*” buyurduğu şeklinde bir bilgi aktarmıştır (Müslim, “İmân”, 47). Hz. Peygamber'in kendi döneminde yaşanan hâdiselerden birisi kabul edilen, bizim de birazdan ele alacağımız Kuzmân örneği bu hususta verilen önemli misallerden birisidir. Hz. Peygamber'in intihar edenlerin cenaze namazına katılmamış olması intihara karşı duruşunu ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber'in intihar edenlere karşı tutumu ile recmedilenlere karşı tavrı birlikte düşünüldüğünde temel hedefin hem toplumu hem de bireyi korumak olduğu anlaşılabacaktır.

Fakihler ve Ehl-i sünnet âlimleri kendisini öldüren kimsenin dinden çıkmış sayılmayacağı, ancak büyük günah işlemiş olacağı konusunda görüş birliği içerisindeyler. Ayrıca intihar edenin cenazesinin diğer cenazeler gibi yıkanacağı ve Müslüman mezarlığına gömüleceği konusunda fakihler ittifak etmiştir. Fakat bu kişinin cenaze namazının kılınıp kılınmayacağı meselesi ve intihar teşebbüsünün cezayı gerektirip gerektirmediği tartışmalara konu olmuştur (Ayrıntılı bilgi için bk. Hökelekli, 2000, 351-353; Martı, 2016, 69-80).

İsmi Belli Olanlar

Kuzmân b. Hâris

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Kuzmân b. Hâris, Benû Zafer'in müttefiklerinden olan Absoğullarına mensuptur. Künyesi Ebû Gaydâk'tır (Belâzürî, 1417/1996, 1/281; İbn Hazm, 1900, 99; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 3/292). Kuzmân'ın yalnızca bir kız çocuğu dünyaya gelmiş başka çocuğu olmamış, soyu devam etmemiştir. Kuzmân'ın Uhud Savaşı'na katılması şu şekilde anlatılmaktadır: O, Hz. Peygamber ve ashâbı savaş için Uhud'a çıktıklarında Medine'de kalmıştı. Ancak onun diğer erkekler gibi savaşa katılmayıp Medine'de kalması Zaferoğullarının kadınları tarafından kınanmasına sebep olmuştu. Kadınların bu şekilde kınamaları sebebiyle Kuzmân, derhal evine giderek yayını, okdanlığını ve kılıcını alarak Hz. Peygamber'in yanına doğru yola çıkmış, oraya gittiğinde ön safa geçerek savaşta yerini almıştı. Kuzmân, cesur kişiliği ile bilinmekteydi. Hatta savaş başladığında Müslümanlar arasından ilk oku atan da o olmuştu. Müslümanların hezimete uğrayıp kaçmaya başladığı bir sırada o, kılıcının kınını kırıp atmış ve kaçanlara *“Ölüm kaçmaktan daha güzeldir. Ey Evsoğulları, şerefiniz için savaşın! Benim gibi yapın!”* diye bağııyordu. Düşman ordusuna dalıyor, müşriklerin ortasında kayboluyordu. Hatta Müslümanlar öldü herhalde diye düşünürken o birdenbire ortaya çıkıyor, *“Ben Zaferoğulları'nın delikanlısıyım!”* diyerek bağııyordu. O, Müşriklerden yedi kişiyi öldürmüş, ancak kendisi de birçok yara almıştı. Bu sırada Katâde b. Nu'mân ona *“Ey Ebû'l-Gaydâk!”* diye seslenmiş, o da *“Buyur, emrindeyim!”* diye cevap vermişti. Katâde, *“Şehadetin mübarek olsun!”* deyince o, *“Ey Ebû Amr! Allah'a yemin olsun ki, ben herhangi bir din uğruna savaşmıyorum! Ben sadece ailemi ve malımı korumak için savaşıyorum. Kureyşliler hurmalıklara girmesin diye savaşıyorum.”* demişti. Daha sonra ağırları dayanılmaz hale gelince kendi canına

kıymıştı. Hz. Peygamber de onun hakkında şöyle buyurdu: “Allah bu dine bazen günahkâr adamın eliyle bile yardım eder.” (Vâkıdî, 1984, 1/223; İbn Sa’d, 2001, 4/269-270; İbn Kuteybe, 1992, 161; Belâzürî, 1417/1996, 1/281; Taberî, 1967, 2/531; Sıbt İbnü’l-Cevzî, 2013, 3/292; İbnü’l-Esîr, 1997, 2/50). Bu bilgilerin yanı sıra Kuzmân’ın kendisine cennet müjdesi verildiğinde “Bana ne müjdesi veriyorsunuz? Vallahi biz sadece şeref için savaştık.” dediği onların da “Sana cenneti müjdeliyoruz.” dedikleri rivayet edilmektedir. Kuzmân, bu teklif üzerine onlara “Üzerlik otundan bir cennet mi? Vallahi biz cennet ya da ateş sebebiyle savaşmadık. Biz sadece şerefimiz uğruna savaştık.” demişti. Ardından ok heybesinden bir ok çıkararak onunla kendisini öldürmeye çalıştı. Demirli okun kendisini öldürmesi gecikince kılıcını aldı, sırtından çıkıncaya kadar üzerine dayandı. Bu durum Hz. Peygamber’e anlatılınca Hz. Peygamber’in “Ben size dememiş miydim, o cehennemliktir.” dediği belirtilmektedir (Vâkıdî, 1984, 1/263-264; İbn Hişâm, 1955, 2/88; Taberî, 1967, 2/531; İbn Hazm, 1900, 166; İbn Abdülberr, ts., 152; Süheylî, 2000, 4/214; Sıbt İbnü’l-Cevzî, 2013, 3/292; İbn Kesîr, 1976, 3/71).

İbn Hacer (öl. 852/1449) *el-İsâbe* adlı eserinde isimlerini vermediği bazı kişilerin Kuzmân’ın kâfir olarak öldüğü yönündeki görüşlerin olduğunu zikretmekte ancak bu görüşe itibar etmediğini belirtmektedir. Ayrıca o bu kıssanın tek bir kişi için gerçekleştiğini söylemiş, kıssanın bu kişi dışında başka kişiler içinde anlatılan versiyonlarını zayıf bulmuştur. İbn Hacer, İbn Kuteybe’nin (öl. 276/889) *el-Ma’ârif* eserinde yer alan bir bilgide onun intihar ettiğini ve münafık olarak öldüğünü, Hz. Peygamber’in de “Allah bu dine bazen günahkâr adamın eliyle bile yardım eder.” dediğini zikretmektedir. İbn Hacer, İbn İshak (öl. 151/768) ve Vâkıdî’nin (öl. 207/823) görüşlerine de yer vererek İbn İshak’ın Kuzmân’ın nesebi hakkında fazla bilgi bulunmadığını ancak onun Benû Zaferoğulları arasında saygın bir kişilik olduğunu söylediğini, aynı şekilde Vâkıdî’nin de Kuzmân’ın Benû Zafer’in koruyucusu ve onlara karşı sevgi beslediği görüşüne sahip olduğunu zikretmektedir. Ayrıca onun Evs ve Hazrec arasında gerçekleşen savaşlar sırasındaki cesaretiyle bilindiğini, daha sonra Uhud Gazvesi’ne katılarak orda şiddetli bir şekilde savaşarak aldığı yara sebebiyle vefat ettiğini söylemektedir. Onun için “Ya Ebü’l-Gaydâk cennet sana mübarek olsun.” denildiğinde onun da yalnızca malları için savaştığını söylediğini rivayet etmektedir. İbn Hacer onun intihar ettiği rivayetlerini kabul etmekte, kendisini öldürmediği aldığı

yara sebebiyle vefat ettiği yönündeki görüşleri zayıf bulmaktadır. Bu görüşlerin yanı sıra Buhârî'deki rivayete de yer vererek Hz. Peygamber'in müşriklerle savaştığı esnada ashâbından cesaretiyle bilinen ve şiddetli bir şekilde savaşıyan bir kimse için onun cehennemlik olduğunu söylediği, kavminden bir adamın da “*Ben onun arkadaşımız biz birlikte savaştığımız esnada yaralandı ve ölümden acele ederek kılıcının üzerine yatarak intihar etti, cenneti elde etmek için savaşımadı.*” yönünde bir görüş ileri sürdüğünü zikretmektedir (İbn Hacer el-Askalânî, 2008, IX, 63).

Kaynaklarda Kuzmân'ın yara alarak intihar etme sebebine neden olan savaş ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan birisi onun Uhud Gazvesi'nde (İbn Hişâm, 1955, 2/88; İbn Sa'd, 2001, 4/269-270; İbn Hazm, 1900, 99; İbn Abdülberr, ts., 152), diğeri Hayber Gazvesi'nde (İbnü'l-Esîr, 1996, 2/134; Ru'aynî, 2009, 2/224) ve son rivayette ise Huneyn'de (Müslim, “İmân”, 47) yara alarak intihar etmesidir. Ancak rivayetlerin ekseriyetinde açık bir şekilde görüldüğü üzere Kuzmân b. Hâris, Uhud Savaşı'nda aldığı yara sebebiyle intihar etmiştir. Bu husustaki karışıklığı giderecek mahiyette İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eserinde Kuzmân'ın Uhud Savaşı'nda yaralanarak intihar ettiğini zikretmekte, bu olayın bir benzerinin aynı şekilde Hayber Gazvesi sırasında gerçekleştiğini de bildirmektedir. İbn Kesîr'in verdiği bu ikinci misalde kendisini öldüren kişinin ismi zikredilmemekte, yalnızca bir adamın aldığı yaranın acısına dayanamayarak intihar ettiği ifade edilmektedir (İbn Kesîr, 1997, 5/415). Muhtemelen Hz. Peygamber'in yaşanan bu iki vak'a için de onların yerinin cehennem olduğunu ve Allah'ın bu dine bazen günahkâr bir adamın eliyle de yardım edeceğini söylemesi, bu iki kişinin aynı kişi olduğu düşüncesinin doğmasına sebebiyet vermiş olmalıdır.

Nitekim Hz. Peygamber'in, Kuzmân'ın Hayber Gazvesi sırasında içinde beslediği kötü niyet sebebiyle “*Kuzmân'ı cehennemde bir ağaçta asılmış halde görüyorum.*” dediği rivayet edilmektedir (İbn Hacer el-Askalânî, 2008, 3/168). Kaynaklarda Hz. Peygamber'in, Kuzmân b. Hâris için bu şekilde bir ceza tasvirine rastlayamadık. Nitekim İbn Hacer'in *el-İsâbe* adlı eserinde yer alan bu bilgide bu isim yalnızca Kuzmân olarak geçmektedir. Bu durumda burada bahsi geçen Kuzmân'ın yukarıda da zikrettiğimiz üzere Kuzmân b. Hâris'in dışında bir kişi olduğunu söyleyebiliriz.

Kuzmân'ın nereye defnedildiği konusunda İbn Abdülberr'deki (öl. 463/1071) şu rivayet önemlidir. İbn Abdülberr, Kuzmân'ı Uhud Gazvesi'ni anlattığı sırada ele almakta ve onun intiharı ile ilgili bilgi verdikten sonra Hz. Peygamber'in Uhud'da şehit edilenlerin defnedilmesi hususunda onları yıkamadan elbiseleri ve kanları ile defnetmelerini istemişti (İbn Hazm, 1900, 166; İbn Abdülberr, ts., 152). Bu durumda savaşın hala devam ettiği ve henüz savaş alanında bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla burada kendisini öldüren Kuzmân'ın Medine'ye taşınma gibi bir durumunun olmadığı akla gelmektedir. Bu durum onun Huneyn'de kendini öldürdüğü şeklindeki rivayet için de aynı anlamı ifade etmektedir. Her iki durumda da Medine'ye taşınma hadisesinin gerçekleşmediği düşünülebilir. Ancak rivayetlerin bir kısmında Kuzmân'ın aldığı yara sonrasında Dâru Benû Zafer'e taşındığı rivayet edilmektedir (İbn Hişâm, 1955, 2/88; Taberî, 1967, 2/531; Süheylî, 2000, 4/214; İbnü'l-Esîr, 1997, 2/50). Kuzmân'ın burada intihar ettiği dikkate alınacak olursa burada defnedilme ihtimalinin yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Benû Zafer'in evleri de Bakî'nin güneydoğusunda yer almaktadır (Semhûdî, 1998, 1/152, 3/36, 99). Dolayısıyla Kuzmân'ın Bakî' Mezarlığı'na defnedilme ihtimali de bulunmaktadır. Bu görüşü ileri sürmemizdeki sebeplerden birisi onun vefat ettiği yer ve Bakî' arasındaki mesafenin yakın olmasıdır. Diğerisi ise Hz. Peygamber'in intihar edenleri bu mezarlığa defnetmeyin şeklinde bir kısıtlamasının olmamasıdır. Yukarıda da zikrettiğimiz üzere daha sonraki fakihler intihar edenlerin Müslüman Mezarlığı'na defnedilmeleri konusunda ittifak etmişlerdir.

İsmi Belli Olmayanlar

Kendisini Mızrağıyla Öldüren Adamın Vefatı

Câbir b. Semure'nin aktardığına göre bir adam hastalanmış bir süre sonra da onun evinden ağlama sesleri duyulmuştu. Daha sonra adamın komşusu Hz. Peygamber'e giderek komşusunun vefat ettiğini haber vermişti. Hz. Peygamber gelen o adama “Öldüğünü nerden biliyorsun.” demişti. Komşusu: “Onu ben gördüm.” dedi. Hz. Peygamber ise onun ölmediğini söyledi. Daha sonra adam geri döndü. Eve döndüğünde tekrar ağlama sesleri duydu. Tekrar Hz. Peygamber'e gelerek komşusunun öldüğünü söyledi. Hz. Peygamber tekrar adamın ölmediğini söyledi ve adam tekrar geriye döndü, ağlama seslerinin devam ettiğini gördü. Hastanın hanımı komşusuna Hz. Peygamber'e giderek kocasının ölümünü haber vermesini istedi. Adam ölen adama lanet etti. Daha

sonra bu adam ölen kişinin yanına girdiğinde onu yanındaki mızrak demiri ile kendisini öldürmüş halde gördü ve hemen Hz. Peygamber’e gidip adamın öldüğünü kendisine haber verdi. Hz. Peygamber, adama intihar eden kişinin öldüğünü nasıl haber aldığını sordu. Adam da “*Yanımdaki mızrak demiriyle kendisini kestiğini gördüm.*” dedi. Hz. Peygamber adamın kendini öldürdüğünü öğrenince “*O halde ben de onun üzerine cenaze namazı kılmam.*” buyurdu (Ebû Dâvûd, “Cenâiz” 51; Müslim, “Cenâiz” 37). Hz. Peygamber’in cenaze namazına katılmaması insanlara bu husustaki tavrını göstermek için olmalıdır.

Rivayetten anlaşıldığı üzere bu kişi kendi evinde hastalanarak intihar etmiştir. Rivayette kişinin herhangi bir savaşta aldığı yaradan bahsedilmemesi bu kişinin Kuzmân b. el-Hâris dışında bir kişi olduğu anlamına gelmektedir. Evinde intihar etme kısmı ise Kuzmân b. Hâris’in hikâyesi ile benzerlik göstermektedir. Her iki durumda da Medine’de evinde vefat ettiği düşünüldüğünde onun Bakî‘ Mezarlığı’na defnedildiği ileri sürülebilir.

Yara (Çıban) Sebebiyle İntihar Eden Kişi

Hız. Peygamber döneminde görülen intihar vakalarından bir diğeri ise bir adamın bedeninde çıkan bir yaranın acısına dayanamayarak mızrak ile kendisini öldürmesidir. Hz. Peygamber, Allah’ın bu kişiye cenneti haram kıldığını buyurmaktadır (Müslim, “İmân” 47). Bu kişinin kim olduğu konusunda herhangi bir bilgi elde edemedik. Ancak yukarıda zikrettiğimiz kişiler ile aynı kişi olmadığı aşikârdır. Nitekim Kuzmân savaş sırasında aldığı yara sebebiyle vefat etmişti. İsmi verilmeyen diğeri kişi ise hastalanarak kendini mızrağıyla öldürmüştü. Ancak özellikle bu kişinin çıkan yara sebebiyle vefat ettiğinin zikredilmesi bu kişilerin farklı kişiler olduğunu düşündürmektedir. Bu kişinin defin yerini tespit etmemiz hususunda rivayetlerde bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu olayın Medine’de vuku bulduğunu düşündüğümüzde Bakî‘ Mezarlığı’na defnedildiğini akla gelmektedir.

Tufeyl b. Amr’ın Kabilesinden İntihar Eden Bir Kişi

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber ile birlikte hicret eden Tufeyl b. Amr’ın yanında hicret esnasında onun kavminden bir adam daha bulunmaktaydı. Medine’ye geldiklerinde orada sıkılmışlardı. Tufeyl ile birlikte gelen ismi zikredilmeyen adam

hastalanmış ve oklarıyla ellerini kesmişti. Daha sonra kanaması durmamış ve vefat etmişti. Bu adamın vefatından sonra Tufeyl b. Amr onu kıyafetleri güzel ancak elleri kesik bir şekilde rüyasında görmüştü. Tufeyl adamın o halini görünce başına neden böyle bir olayın geldiğini sormuştu. Adam da Allah'ın Hz. Peygamber ile hicret ettiği için bağışladığını, ancak uzvunu kendisi bozduğu için düzeltilemeyeceğini söylemişti. Bu rüyayı Tufeyl, Hz. Peygamber'e anlatmış o da “*Allah'ım onun ellerini affeyle!*” diye duada bulunmuştu (Müslim, “İmân” 49).

Bu kişinin de Medine'de vefat ettiği açık bir şekilde görülmektedir. Ancak hicretten sonra gerçekleştiği söylenen bu olayın tam olarak hangi zamana işaret ettiği, onun Bakî' Mezarlığı'na defnedilip defnedilmeyeceği açısından önemlidir. Eğer o Es'ad b. Zürâre'den önce vefat etmiş ise Bakî' Mezarlığı'na defnedilmemiş olacaktır. Nitekim Bakî' Mezarlığı, Es'ad b. Zürâre'nin vefatıyla birlikte hicretin 1. senesi Şevvâl ayında Mescid-i Nebevî'nin inşasının devam ettiği süreçte oluşturulmuştur (İbn Hişâm, 1955, 1/457; İbn Sa'd, 1997, 3/459; Halîfe b. Hayyât, 1977, 56; İbn Ebû Hayseme, 2006, 2/679; Belâzürî, 1417/1996, 1/243; Taberî, 1967, 2/397; Mes'ûdî, ts., 201; İbn Hibbân, 1996, 1/144; İbn Hibbân, 1975, 1/94; Ebû Süleymân er-Rab'î, 1989, 1/63; Ebû Nu'aym, 1998, I, 280). Bu durumda onun bu tarihten önce vefat etmiş olabileceği dikkate alınacak olursa Medine'de Bakî' Mezarlığı'ndan önce mevcut bulunan mezarlıklardan birisine defnedilmiş olabileceği düşünülebilir.

3.4. Recmedilenler

Hz. Peygamber döneminde toplumun huzur ve güvenini sağlamak, insanların akıl, din, can, ırz ve mallarını korumayı temin etmek için düzeni bozan kişilere had cezaları uygulanıyordu. Böylece kamu düzenini korumak esas alınıyordu. Had cezaları uygulanırken kişinin işlediği suça göre cezası recm, celde, sürgün ve mukabele bilmisil şeklinde verilen cezalar olabiliyordu. Bu cezaları uygulamakla suçluları bu konuda ıslah etmek ve toplumda böyle olayların bir daha meydana gelmesini engellemek amaçlanıyordu. İslâm toplumunda asıl amaç kişiyi cezalandırmak değil, suçun oluşmasına engel olmak ve toplumun huzurunu sağlamaktı. Nitekim Hz. Peygamber, birazdan da örneklerini vereceğimiz üzere kendisine gelip itirafta bulunan kişileri ilk başta dinlemek istememiş ardından defaatle o suçu işleyip işlemediğini sormuştu. Kişi suçunu itiraf ettikten sonra da cezayı uygulamaktan geri durmamıştı. Nitekim Hz.

Peygamber'in suçluları affetmesi toplumda suçun artmasına sebebiyet verebilirdi. Bunun yanısıra suçluların affedilmesi durumunda mağdur olan insanların hakları da göz ardı edilmiş olurdu (Bardakoğlu, 1996, 547-551).

Tüm bu gayeler toplumdaki anarşi ve kargaşa unsurlarını daha oluşmadan menetmeye hizmet ediyordu. Hz. Peygamber döneminde uygulanan cezalardan birisi de zina edenlere uygulanan recim cezasıydı. Recim cezası kişinin durumuna göre farklılık gösteren bir cezaydı. Kişinin bekâr, evli, hür veyahut köle olması alacağı cezanın da değişmesine sebep oluyordu. Recim cezası evli bir insanın zinası halinde o kişinin ölümüne sebep olan bir cezaydı. Bu cezayla ilgili olarak Hz. Peygamber'e ait olduğu söylenen bazı uygulamalar rivayet edilmiştir. Birazdan ele alacağımız üzere rivayetlerin bir kısmında zina eden kişi veyahut kişilerin isimleri zikredilirken bir kısmında yalnızca o kişinin erkek, kadın, cariye veya köle olduğu belirtilmiştir. Ancak bu hususta şu noktaya değinmek yerinde olacaktır. Kaynakların bir kısmında ismi verilmeyen kişiler başka kaynaklar veyahut müellifin aktardığı başka bir rivayette karşımıza çıkabilmektedir. Örneğin birazdan bahsedeceğimiz üzere hadis kaynağında bir adamın recmedilmesi hadisesi İbnü'l-Esîr'in (öl. 630/1233) *Üsdü'l-gâbe* adlı eserinde Sümâlî b. Hezzâl olarak verilmektedir (İbnü'l-Esîr, 1996, 2/526-527). Olayların benzerliği ve uygulanan ceza bu kişilerin aslında aynı kişiler olduğunu düşünmemize imkân tanımakla birlikte bu hususta kesin bir ifade kullanılamayacağını da gösteren bazı ayrıntılar bulunmaktadır.

İslâm öncesi dönemde de zina edenlere recim cezası uygulanıyordu. Yahûdilikte ve Hristiyanlıkta zina edenin recmedilerek öldürülmesi hükümleri bulunmaktaydı. Recim cezası Kur'ân'da açıkça yer almamakta (Demirci, 2000, 101-119) bu hüküm Hz. Peygamber'in hadis ve uygulamalarına dayanmaktadır. Hz. Peygamber'in recim cezasına çarptırdığı kişiler arasında Yahûdiler ve Müslümanlar bulunmaktadır. İslâmî dönemde ilk recim cezası da Yahûdilere uygulanmıştır. İslâm'ın ilk döneminde zina cezası ile ilgili hükümlerde değişikliklerin olduğu görülmektedir. Genel kabule göre İslâm'ın ilk dönemlerinde geçerli olan düzenleme zina ettiği dört şahitle ispat edilen kadının ev hapsine alınması, erkeğin de sözlü eziyete mâruz bırakılması şeklindeydi. Recim cezasıyla ilgili düzenlemelerden birisi olan zina eden erkek ve kadına uygulanacak cezai işlem Nûr sûresinin 2. âyetinde yer almaktadır. Bu ayette zina eden

kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurulması, Allah’a ve ahiret gününe inanan kimselerin de bu cezayı uygulama konusunda o iki kişiye merhametli olmaması ve bir gurup insanın uygulanan bu cezaya tanıklık etmesi istenilmiştir. Her ne kadar Kur’ân’da bu şekilde bir genelleme yapılmış olsa da hadis kaynaklarında yukarıda da zikrettiğimiz üzere evliler ve bekârlar arasında tatbik edilen ceza bakımından farklılıklar bulunduğu açıktır. Hadislerde anlatılan uygulamalara bakıldığında zina eden evlilerin recmedildiği (taşlanarak öldürüldüğü), zina eden bekârların ise yüz değnek vurulduğu ve sürgün edildiği anlaşılmaktadır. Recim cezasında köle ve cariyelerin cezasının da hürlerin yarısı olan 50 sopa olduğu âlimler tarafından ittifakla kabul edilmiştir (Nûr Sûresi, 24/2; Esen, 2013, 440-444).

İsmi Belli Olanlar

Mâiz b. Mâlik

İbn Hacer (öl. 852/1449) *el-İsâbe* adlı eserinde Mâiz’in lakap, asıl isminin ise Ureyb b. Mâlik el-Eslemî olduğunu zikretmektedir (İbn Hacer, 2008, 7/166). Bununla birlikte kaynaklarda ismi genellikle Mâiz b. Mâlik el-Eslemî olarak geçmektedir (İbn Abdülberr, 1415/1994, 3/401).

Kaynaklarda Mâiz’in Hz. Peygamber döneminde recim cezasına çarptırıldığı aktarılmaktadır. Müslim’in (öl. 261/875) *el-Câmiu’s-sahîh* adlı eserinde Mâiz’in Hz. Peygamber’e gelmesi ve zina yaptığını itiraf etmesi şu şekilde anlatılmaktadır. Aktarılan rivayete göre Mâiz b. Mâlik Hz. Peygamber’e gelerek “*Ya Resûlallah, ben kendime zulmettim, beni temizle!*” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *Vah sana! Dön de Allah’dan mağrifet dile, ona tövbe et.*” buyurdu. Bunun üzerine Mâiz döndü. Ancak daha sonra tekrar geldi ve tekrar temizlenmeyi talep etti. Hz. Peygamber ondan tekrar mağfîret dilemesini istedi. Bu olay dört kez gerçekleşti. Dördüncü kez geldiğinde Hz. Peygamber ona “*Seni hangi hususta temizleyeceğim?*” dedi. O da: “*Zinadan!*” diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber onun kavmine “*Bunda delilik, bir noksanlık var mı?*” diye sordu. Ancak oradakiler onu aralarındaki salih, akıllı ve feraset sahibi kişilerden bildikleri söylediler. Hz. Peygamber, daha sonra Mâiz’in şarap içip içmediğini soruşturdu. Hemen bir adam kalkarak onu kontrol etti ancak onda içki alameti bulamadı. Hz. Peygamber, Mâiz’e tekrar zina edip etmediğini sordu. Mâiz de

yeniden evet cevabını verince, Hz. Peygamber onun recmedilmesini istemiş o da recmedilmişti.

Mâiz'in vefatından sonra insanlar onun durumuyla ilgili iki farklı görüşe ayrılmışlardı. Onlardan bir kısmı Mâiz'in helak olduğunu ve günahının onu kuşattığını, diğer bir kısmı ise Mâiz'in tövbesinden daha üstün bir tövbenin olmadığını, onun Hz. Peygamber'e gelerek işlediği suçu itiraf ettiğini savunuyordu. Bu tartışma iki ya da üç gün devam etmişti. Sonra onlar otururken Hz. Peygamber gelip, Mâiz b. Mâlik için istiğfar etmelerini istemiş onlar da istiğfarda bulunmuşlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Mâiz'in tövbesinden dolayı *"Gerçekten o öyle bir tövbe etti ki, tövbe bir ümmet arasında taksim edilseydi onlara yeterdi."* buyurdular (Müslim, "Hudûd", 5; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 24; Tirmizî, "Hudûd", 5; Ebû Nu'aym, 1998, 1/433; İbnü'l-Cevzî, 1992, 3/374; İbnü'l-Esîr, 1996, 5/8-9; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 4/176; Şâmî, 1993, 8/375; Karabulut, 2012, 93-94). İbn Abdülberr (öl. 463/1071) ilave bir bilgi sunarak Mâiz'in muhsan olduğunu ve recmedildiğini belirtmektedir (İbn Abdülberr, 1415/1994, 3/401).

Mâiz'in recmedilme hadisesi başka bir rivayette ise şu şekilde anlatılmaktadır: Rivayette, Eslem kabilesine mensup olan Mâiz b. Mâlik'in, Ebû Nu'aym b. Hezzâl'ın himayesinde bulunan yetim bir şahıs olduğu ve aynı kabilede bir kadınla zina ettiği zikredilmektedir. Mâiz'in zina ettiğini öğrenen Ebû Nu'aym b. Hezzâl ondan Hz. Peygamber'e giderek bu hususu itiraf etmesini, Hz. Peygamber'in kendisi için af dileyeceğini söylemişti. Bunun üzerine Mâiz Hz. Peygamber'e gelerek zina ettiğini itiraf etmiş ve onun Allah'ın kitabına göre hüküm vermesini istemişti. Bu itiraftan sonra Hz. Peygamber ondan yüz çevirmişti. Ancak Mâiz bu konuda ısrarcı olunca Hz. Peygamber ona kiminle zina ettiğini ve ilişkinin boyutunu sorduktan sonra recmedilmesini istemişti. Daha sonra Mâiz taşlık bir alana götürüldü. Recmedilmeye başlandıktan sonra acıya dayanamayarak kaçmaya başladı. Oradakilerin elinden kurtulduktan sonra Abdullah b. Uneys ile karşılaştı ve Abdullah ona bir deve kemiği ile vurup öldürdü. Ardından Hz. Peygamber'e gelerek durumu haber verdi. Hz. Peygamber *"Keşke bıraksaydınız belki de o tövbe etmiş Allah da onun tövbesini kabul etmişti."* dedi (Ebû Dâvûd, "Hudûd", 24; İbn Sa'd, 1997, 4/241; Ebû Nu'aym, 1998, 5/2765). Diğer bir rivayete göre ise Ebû Nu'aym b. Hezzâl'ın Hz. Peygamber'e haber verdiği Hz.

Peygamber'in de ona yetiminin bu hatasını saklamasının onun için daha hayırlı olacağını söylediği rivayet edilmektedir (Ebû Nu'aym, 1998, 5/2765).

Müslim'in *el-Câmiu's-sahîh* adlı eserinde yer alan bir rivayette Mâiz'in ölümünden sonra akşamleyin Hz. Peygamber'in bir hutbe okuduğu rivayet edilmektedir. Bu hutbede Hz. Peygamber "...Yoksa biz Allah yolunda her gazaya gittiğimizde, çoluk çocuğumuz arasında melemesi teke meleyişi gibi olan bir adam mı kalacak? Boynuma borç olsun ki, bunu yapan bir adam bana getirilmesin! Yoksa onu cezalandırırım." demiştir (Müslim, "Hudûd", 5; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 24). Bu rivayetten anlaşılabacağı üzere bu olay Hz. Peygamber'in gazalarından birinde yaşanmıştır. Hz. Peygamber'in bu olay ardından böyle bir serzenişte bulunması Mâiz'in vefatıyla alakalı olmalıdır. Nitekim yukarıda da bahsettiğimiz üzere Mâiz Hz. Peygamber'e geldiğinde Hz. Peygamber onu dinlemek istememiş ancak itirafında ısrarcı olunca onu recmetmek durumunda kalmıştır.

Mâiz'in recmedildiği tarihin, yukarıda da zikrettiğimiz Nûr sûresinin nüzûlünden önce veya sonra olması Mâiz'in vefat tarihini tespit etmemiz açısından önem arz etmektedir. Nitekim Mâiz'in recmedildiği tarihle ilgili kaynaklarda açık bir tarih yer almamakta yalnızca olayın anlatımına yer verilmektedir. Tespitlerimize göre Nûr sûresinin iniş tarihi ile Mâiz'in recmedilme zamanı arasında bağlantı bulunmaktadır. Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Nûr sûresi Benû Mustalik Gazvesi'nden sonra 5. yılın sonlarında nâzil olmuştur (İbn Kesîr, 1997, 6/190; Yaşaroğlu, 2007, 247-248). İbn Şebbe, bu sûrenin İfk hadisesinden sonra nüzûl olduğunu rivayet etmektedir (İbn Şebbe, 1996, 1/192). Bu iki tarih aynı zaman dilimine işaret etmektedir. Nitekim İfk hadisesi de Benû Mustalik Gazvesi sonrasında gerçekleşmiştir. Apaydın'ın tespitlerine göre Benû Mustalik Gazvesi de hicretin 6. senesi vuku bulmuştur (Apaydın, 2018, 610).

Daha önce de zikrettiğimiz üzere Nûr sûresinde genel bir ifade kullanılmış ve hadislerle uygulanacak ceza netlik kazanmıştı. Dolayısıyla evli olanlara uygulanan recm cezası bu âyetin nüzûlünden sonra vuku bulmuş olmalıdır. Netice itibarıyla Mâiz'in hicretin 6. senesinde veya sonraki süreçte vefat etmiş olması daha makul görünmektedir. Ancak Mâiz'in celde âyetinden önce recmedilmiş olabileceği de kaynaklarda açık bir bilgi söz konusu olmadığından dolayı düşünülmelidir.

Bu konuda Karabulut, olayı aktaran sahâbîler Büreyde, Ebû Hureyre, Câbir b. Abdullah, Abdullah b. Abbâs, Cabîr b. Semüre, Ebû Saîd el-Hudrî, Nu'aym b. Hezzâl, Nasr b. Dehl, Ebû Berze el-Eslemî'nin Müslüman oluş ve vefat tarihlerini ele alarak Mâiz'in vefat tarihine dair bir ipucu bulmaya çalışmıştır. Onun tespitlerine göre olayı aktaran sahâbîlerden Büreyde Hz. Peygamber Medine'ye hicret ederken Müslüman olmuş ve Uhud Gazvesi'nden sonra Medine'ye gelmiştir. Olayı aktaranlardan bir diğeri Ebû Hureyre hicretin 6. senesinin sonunda meydana gelen Hudeybiye ile hicretin 7. senesinde meydana gelen Hayber Fethi sırasında Müslüman olmuştur. Câbir b. Abdullah küçükken babası ile birlikte akabe biatlarında bulunmuştur. Karabulut, Abdullah b. Abbâs'ın Medine'ye hicret edip etmediğinin kesin olmadığını söylemektedir. O aynı zamanda Câbir b. Semüre'nin Müslüman oluş zamanıyla ilgili de herhangi bir bilgi bulunmadığını ancak onun hicretin 74. senesinde (M. 693-694) vefat ettiğinin bilindiğini ifade etmektedir. Olayı aktaran sahâbîlerden bir diğeri Ebû Saîd'in on beş yaşındayken Benû Mustalik Gazvesi'ne katıldığına da değinmekte, Nu'aym b. Hezzâl'ın ise sahâbe olup olmadığının kaynaklarda tartışıldığını söylemektedir. Yazar sahâbîlerin Müslüman oluş hikâyelerinden sonra onların vefat tarihleriyle ilgili de bilgi vermektedir. Onun tespitlerine göre Nasr b. Dehl hicretin 7. senesinde meydana gelen Hayber Fethi'nde şehit edilmiştir. Ebû Berze hicretin 7. senesinde gerçekleşen Hayber, Mekke ve Huneyn savaşlarına katılmıştır. Karabulut bu bilgilerden hareketle şöyle bir sonuca ulaşmıştır. Nasr b. Dehl el-Eslemî'nin hicrî 7. yılda Hayber Fethi'nde şehit olduğu düşünülecek olursa, Mâiz'e recm uygulamasının 7. yıl veya öncesinde olmalıdır. Yine olayı nakleden sahâbeden birisi olan Ebû Hüreyre'nin h. 6. senenin sonunda meydana gelen Hudeybiye ile hicrî 7. senede meydana gelen Hayber Fethi arasında Müslüman olduğu düşünülecek olursa uygulamanın hicrî 6. veya 7. yılda gerçekleşmesinin mümkün olduğuna vurgu yapmaktadır. Buradan hareketle hicrî 6. yılda nâzil olan Nûr sûresi ile hicrî 6. veya 7. yılda uygulandığı anlaşılan Mâiz b. Mâlik'e recm uygulamasının birbirlerine yakın bir zaman diliminde oldukları ve uygulamanın celde âyetinden sonra gerçekleşip gerçekleşmediğini net ifade etme imkânı bulunmadığı sonucuna ulaşmaktadır. Yazar bir noktaya daha dikkat çekerek uygulamaya katıldığını düşündürtecek şekilde detaylı bilgi veren Abdullah b. Abbâs'ın Mekke Fethi yılında hicret ettiği varsayılırsa Mâiz olayının Nûr sûresinden sonra gerçekleştiği düşünülebileceğini ancak recm uygulamasına bizzat katıldığını söyleyen

Nasr b. Dehr'in şehadet tarihinin bu duruma imkân tanımadığını dile getirmektedir. Bu olayın şayet İbn Abbâs'ın Mekke fethi yılında hicret ettiği kabul edilirse rivayetlerinin “sahâbe mürseli” olduğunun söylenebileceğini vurgulamaktadır (Karabulut, 2012, 100-101).

Tüm bu tarihlendirmeler bize gösteriyor ki Mâiz, Hz. Peygamber döneminde vefat etmiştir. Bu hususta herhangi bir tartışma yoktur. Ancak Mâiz'in defin yeri ile ilgili kaynaklarda açık bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Sa'd'ın (öl. 230/845) *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* adlı eserinde yer alan bilgide Hz. Peygamber'in Mâiz b. Mâlik el-Eslemî'yi recmedilmesi için Harre bölgesine gönderdiği ancak daha sonra onu recmetmek isteyenlerden kaçarak Akîk denilen yere doğru kaçtığı ve orada Mükeymin denilen yerde de öldürüldüğü zikredilmektedir (İbn Sa'd, 1997, 4/241). Müslim'de yer alan bir rivayette ise Mâiz b. Mâlik'in Bakî'u'l-Garkad'a götürüldüğü orada taşlandığı ancak onu taşıyanların elinden kurtulduktan sonra Harre kenarında öldürüldüğü rivayet edilmektedir (Müslim, “Hudûd”, 5; İbn Asâkir, 1995, 54/174). Tirmizî de Mâiz'in Harre'ye çıkarıldığını ve orada öldürüldüğünü rivayet etmektedir (Tirmizî, “Hudûd”, 5).

Daha önce de zikrettiğimiz üzere Semhûdî, *Vefâü'l-Vefâ* adlı eserinde Harre bölgesinin Medine'nin doğu tarafında yer aldığını zikretmektedir. Burası aynı zamanda Harretü Vâkım olarak bilinmektedir. Semhûdî, İbn Zebâle'den naklen bu bölgenin Benû Abdüleşhel'in utumu olduğunu (Semhûdî, 1998, 4/58) ve buranın da doğu Harre tarafında yer aldığını zikretmektedir (Semhûdî, 1998, 1/152). İbn Sa'd'ın verdiği Akîk ve içerisindeki Mükeymin bölgeleri de Medine'de Harre'nin çok yakınında, Nakî' bölgesine yakın bir yerde Zülhuleyfe vadisinin ortasında bir yerde bulunmaktaydı (Semhûdî, 1998, 3/187-188). Mâiz'in recmedilmesi için Harre bölgesine götürülerek orada öldürülmesi ve orada defnedilmesi uzak bir ihtimal değildir. Aynı şekilde Mâiz'in burada öldürüldükten sonra Bakî'e taşınarak orada defnedilmesi de ihtimal dâhilindedir. Netice itibariyle defin yeri ile ilgili kesin bir yer tayin etmek mümkün gözükmemektedir.

Hz. Peygamber'in Mâiz'in cenaze namazını kılıp kılmadığı ile ilgili farklı rivayetler vardır. Bir rivayete göre Hz. Peygamber Mâiz b. Mâlik'in cenaze namazını kılmamış ama onun cenaze namazını kılmaktan nehyetmemiştir (Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 24; Tirmizî, “Hudûd”, 5; Şâmî, 1993, 8/375).

Sümâlî b. Hezzâl

Kaynaklarda Sümâlî'nin ismi açıkça verilmiş olsa da hakkında çok az bilgi vardır. Rivayet edildiğine göre Sümâlî b. Hezzâl Hz. Peygamber'e gelerek zina ettiğini itiraf etmiş, Hz. Peygamber de recmedilmesini istemiştir. Müellifler bu olayın aslında Sümâlî için değil de Mâiz b. Mâlik için meşhur olduğunu söylemektedirler. İbnü'l-Esîr, Hezzâl ile Sümâlî'nin arasında akrabalık ilişkisinin veyahut buna benzer bir ilişkinin olabileceğini söylemektedirler (İbnü'l-Esîr, 1996, 2/526-527; İbn Hacer, 2008, 4/461). Sümâlî'nin nerede recmedildiği ve defnedildiğiyle ilgili kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak Mâiz'de olduğu gibi onun Harre bölgesine götürülerek orada recmedildiği düşünülebilir. Bu durum aynı şekilde Sümâlî'nin de Bakî' veyahut Harre'de medfun olduğunu akla getirmektedir.

İsmi Belli Olmayanlar

Cüheyneli/Gâmidiyeli Kadın

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Cüheyneli bir kadın Hz. Peygamber'e gelerek zina ettiğini haber vermiş ve bu sebeple kendisini temizlemesini istemişti. Ancak Hz. Peygamber kadını geri çevirmiş recmetmemişti. Kadın daha sonra tekrar gelerek Hz. Peygamber'e kendisini neden geri çevirdiğini, kendisinin de Mâiz gibi geri çevrilip çevrilmeyeceğini sormuştu. Bu kadın Hz. Peygamber'e o sırada hamile olduğunu da bildirmişti. Hz. Peygamber onun hamile olduğunu öğrendikten sonra doğum yapıncaya kadar gitmesini istemişti. Kadın doğum yapınca çocuğunu da alarak Hz. Peygamber'e gelmiş ve bu durumu haber vermişti. Hz. Peygamber bu defa da çocuk süttten kesilinceye kadar onu recmetmeyeceğini söyleyerek onu geri çevirmişti. Çocuk süttten de kesilince kadın bu sefer son defa Hz. Peygamber'e gelmiş ve recmedilmesini istemişti. Daha sonra çocuğun bakımı Ensar'dan bir adam tarafından üstlenilmiş, Hz. Peygamber de kadın için bir çukur kazılması ve recmedilmesi hususunda emir vermişti. Kadının recmedilmesi esnasında Hâlid b. Velîd elindeki taşı kadına doğru yönelterek kadının başına atmış, kadının kanı da Hâlid'in yüzüne sıçramıştı. Bu duruma kızan Hâlid b. Velîd'de kadına kötü sözler sarfetmişti. Bu durumdan haberdar olan Hz. Peygamber Hâlid b. Velîd'e uyarıda bulunarak kadının tövbe ettiğini ve mağfiret olunduğunu söylemişti. Hz. Peygamber daha sonra kadının cenaze namazını kılmış ve onu defnetmişti (Müslim, "Hudûd", 5; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 25; Tirmizî, "Hudûd", 9,;

Ebû Nu‘aym, 1998, 1/433; İbnü’l-Cevzî, 1992, 3/374; Sıbt İbnü’l-Cevzî, 2013, 4/176; Diyârbekrî, ts., 2/139).

Müslim’de yer alan bir diğer rivayette ise Hz. Peygamber’in kadının cenaze namazını kılmak istediğinde Hz. Ömer’in kadının zina ettiğini Hz. Peygamber’e hatırlattığı anlatılmaktadır. Ancak Hz. Peygamber’in Hz. Ömer’e “*Gerçekten o öyle bir tövbe etti ki, onun bu tövbesi Medine ahalisinden yetmiş kişi arasında taksim edilse onlara yeterdi. Sonra sen Allah için canını vermekten daha faziletli bir tövbe gördün mü?*” dediği rivayet edilmektedir (Müslim, “Hudûd”, 5; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 25; Tirmizî, “Hudûd”, 9).

Kaynaklardaki bilgilerden hareketle bu kadının Hz. Peygamber zamanında vefat ettiğinin kesin olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu zaman zarfında ne zaman vefat ettiğiyile ilgili kesin bir bilgi yoktur. Ancak yukarıda zikrettiğimiz üzere bu kadın Hz. Peygamber’e ilk geldiği zaman geri çevrilme hadisesi sırasında beni de Mâiz b. Mâlik gibi geri mi çevireceksin demişti. Bu bilgiden hareketle onun Mâiz b. Mâlik’den sonra vefat etmiş olduğu akla gelmektedir. Bununla birlikte Mâiz’in vefatıyla ilgili kesin bir kanaate ulaşamadığımızdan dolayı kadının vefat ettiği zamanı da tespit edememekteyiz. Onun Mâiz’den sonra vefat ettiğini düşünecek olursak Mâiz’in Nûr sûresinin inişinden sonra hicretin 6. senesi ve sonraki süreçte vefat etmiş olabileceğini söylemiştik. Eğer bu kadın da Mâiz’den sonra vefat etmiş ise muhtemelen bu tarihten sonra vefat etmiş olacaktır. Bir diğer ihtimal olarak Mâiz ile Cüheyneli kadının yaklaşık olarak aynı günlerde bu süreci yaşadıklarını da söyleyebiliriz. Bilindiği üzere Mâiz, Hz. Peygamber’e birkaç kez gelmiş ve sonunda recmedilmişti. Bu birkaç günlük zaman zarfında Medine’de bu olay duyulmuş bu kadın da haberdar olmuş olabilir. Sonuç olarak bu durum onların aynı zamanda recmedildiklerini göstermez. Cüheyneli kadının hamilelik ve emzirme süresi hesaba katıldığında en az 3 yıl sonra recmedilmiş olabileceği düşünülmelidir.

Bu hususta Karabulut, Mâiz’de olduğu gibi Cüheyneli kadının recmedilme hadisesi sırasında da orada bulunan sahâbîlerin Müslüman oluş tarihlerini ele alarak bir sonuca ulaşmaya çalışmıştır. Karabulut’un aktardığı bilgilere göre bizim de yukarıda zikrettiğimiz üzere bu kadını taşıyanlar arasında sahâbîlerden Hâlid b. Velîd ve İmrân b. Husayn da vardı. Bu sahâbîlerden İmrân b. Husayn Hayber Fethi’nin olduğu hicrî 7.

yılda, Hâlid b. Velîd ise Hayber Fethi'nden sonra hicretin 7. yılının sonunda veya 8. yılın başında Müslüman olmuştur. Bu durumda Gâmidiyeli kadının en erken ihtimalle hicrî 7. yılın sonunda veya 8. yılın başından önce recmedilmesinin mümkün olmadığını ve Nûr sûresinden sonra recmedildiğini söylemektedir (Karabulut, 2012, 50/105). Bu sonuç bizim de yukarıda verdiğimiz tarihlerle uyumaktadır.

Ancak bizim görüşümüz daha ziyade Diyârbekrî'nin (öl. 990/1582) verdiği bilgiyle uyumaktadır. Diyârbekrî, Cüheyneli kadının recmedilme hadisesini 9. sene olayları arasında zikretmektedir (Diyârbekrî, ts.,2/139). Bu kadının Mâiz'den daha sonraki bir süreçte vefat ettiği ve Mâiz'in de yaklaşık olarak hicretin 6. senesinde vefat etmiş olduğu dikkate alındığında şöyle bir sonuca ulaşmak mümkündür. Eğer bu kadın hicretin 6. senesi Mâiz ile yaklaşık olarak aynı zaman diliminde bu suçu işlediye kadının hamilelik (9 ay) ve emzirme süreleri (2 yıl) hesaba katıldığında yaklaşık olarak hicretin 9. senesinde vefat etmiş olabileceği sonucuna ulaşılabilir.

Cüheyneli kadının vefatıyla ilgili değinmemiz gereken bir diğer mesele ise onun defin yeridir. Bu kadının recmedilmesi için nereye götürüldüğüyle ilgili elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Büyük olasılıkla o da Mâiz gibi Medine'nin taşlık alanı olarak bilinen Harre bölgesine götürülmüştür. Sonrasında recmedildiği yere mi yoksa Bakî'e taşınıp orada mı defnedildiğiyle ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Bu hususta dikkatimizi çeken bir diğer mesele ise Hz. Peygamber'in Mâiz'in cenaze namazını kılmamışken bu kadının namazını kılmış olmasıdır. Anlaşıldığı kadarıyla bu hususta kesin bir hüküm söz konusu değildir. Nitekim Hz. Peygamber, Mâiz'in cenaze namazını kılmamış ancak kılınmasına da engel olmamıştı.

Buna ilave olarak bu örnekten hareketle recmin uygulama biçiminin zaman içerisinde teşekkül ettiğini söylemek de mümkündür. Bu düşünceye ulaşmamızdaki ana etmenlerden birisi de recmedilecek kişiler için bir çukurun açılıp açılmaması hadisesidir. Yukarıda da zikrettiğimiz üzere Mâiz'in recmedilme hadisesi sırasında onun recmedenlerden kaçması recmedilecek olanlar için çukur kazma ihtiyacının doğmasına neden olmuş görünmektedir.

Tekrar Tekrar Hırsızlık Yaptığı İçin Öldürülen Bir Adam

Câbir b. Abdullah'tan gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber döneminde bir adam hırsızlık yapmış ve Hz. Peygamber'in huzuruna getirilmişti. Hz. Peygamber de onun öldürülmesini istemişti. Oradakiler onun sadece hırsızlık yaptığını söylemiş, Hz. Peygamber de hükmünü değiştirerek öyleyse (elini) kesin demişti. Sonra bu adam ikinci, üçüncü ve dördüncü defa getirildiğinde aynı hadise yaşanmış, Hz. Peygamber her seferinde öldürülmesini sadece hırsızlık yaptığı bildirilince de (elinin) kesilmesini istemişti. Ancak bu adam beşinci defa getirildiğinde Hz. Peygamber öldürülmesini emretmişti. Ardından Câbir b. Abdullah ve diğer sahâbîler adamı öldürmüş sonra sürükleyerek bir kuyuya atmışlar ve üzerine taş atarak kuyuyu doldurmuşlardı (Ebû Dâvûd, "Hudûd", 20; Çalışkan, 1989, 31/378-379). Görüldüğü üzere rivayette açık bir şekilde onun bir kuyuya atıldığı zikredilmektedir.

Zina Eden Gencin Recmedilmesi

Hâlid b. Leclâc'ın babasından aktardığı bir bilgiye göre Leclâc bir gün çarşıda çalışırken kucağında çocuk taşıyan bir kadın oradan geçmişti. O sırada insanlar ve Leclâc bu kadınla birlikte yürümüş, Hz. Peygamber'in yanına varmışlardı. Hz. Peygamber kadından çocuğun babasının kim olduğunu sormuş ancak kadın cevap vermemişti. Kadının yakınında bulunan bir genç Hz. Peygamber'e çocuğun babasının kendisi olduğunu söylemişti. Hz. Peygamber tekrar kadına dönerek çocuğun babasını sorduğunda genç tekrardan atılarak çocuğun babası olduğunu söylemişti. Daha sonra Hz. Peygamber oradaki insanlara bakarak gencin durumunu soruşturmuştu. İnsanlar onun hakkında hayır dışında başka bir şey bilmediklerini söylemişlerdi. Ardından Hz. Peygamber gence dönerek onun muhsan olup olmadığını sordu. Gencin muhsan olduğu söylenince Hz. Peygamber onun recmedilmesini istedi. Sahâbîler genç için bir çukur kazmış ve onu orada recmetmişlerdi. Recmetme işleminden sonra recmedilen genci soran bir adam gelmiş ve genç hakkında bilgi almak istemişti. Bu adam Hz. Peygamber'e götürülmüştü. Sahâbîler adamı Hz. Peygamber'e götürünce "*Bu adam bir habisi sormaya geldi.*" demişlerdi. Hz. Peygamber ise bu recmedilen gencin "*Şüphesiz o Allah katında misk kokusundan daha güzeldir.*" buyurmuştu. Sahâbîler gencin babası olduğu anlaşılan bu adama recmedilen gencin yıkanmasında, kefenlenmesinde ve defnedilmesinde yardımcı olmuşlardı. Ancak râvi gencin namazının kılınıp

kılınmadığının bilinmediğini söylemiştir (İbn Sa'd, 2001, 9/432-433; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 24). Bu örnekten de zikri geçen kişinin recmedildiği çukura defnedilmediği anlaşılmaktadır.

Hadiste aktarılan bilgilerden hareketle bu gencin zina ettiği kadının kim olduğunu tespit etmek mümkün görünmemektedir. Aktarılan bilgide yalnızca gencin recmedilmesinin anlatılarak kadınla ilgili herhangi bir cezadan bahsedilmemiş olması dikkat çekicidir. Büyük olasılıkla bu kadın evli olmadığından dolayı recim cezası uygulanmamıştır. Dikkatimizi çeken bir diğer mesele ise gencin recmedilmesi sonrasında sahâbîlerin onu yıkayıp, kefenleyip, defnetmeleridir. Rivayetin ilk akışında sahâbîlerin bu genç için habis demeleri onun recmedildiği yerde üzerinin kapatılarak defnedilmesini akla getirmekteydi. Ancak Hz. Peygamber'in onun hakkında övgüde bulunması, yıkanması ve kefenlenmesi gencin bu şekilde defnedilmediğini düşündürmektedir. Recmedilen kişiler genel itibarıyla daha önce de zikrettiğimiz üzere Medine'nin taşlık alanına götürülüyordu. Bu genç burada taşlanmış olsa bile sahâbîlerin onu yıkama, kefenleme ve defnetme hadiseleri şehrin merkezinde vuku bulmuş olmalıdır. Dolayısıyla bu adamın Bakî' Mezarlığı'na defnedilmiş olabileceği uzak bir ihtimal değildir.

Zina Eden Bir Kadın

Rivayet edildiğine göre iki adam Hz. Peygamber'e gelerek ona davalarını bildirdiler. Adamlardan birisi Hz. Peygamber'e kendileri hakkında Allah'ın kitabı ile hükmetmesini istedi. Diğer adam da aynı şeyi söyleyerek konuşma hakkı istedi ve olayı şu şekilde anlattı: *"Oğlum bu adamın yanında ücretli olarak çalışıyordu. Bu adamın karısı ile zina etti. Bana, oğlumun recmedileceğini söylediler. Ben de yüz koyun ve bir de cariye vererek oğlumu kurtardım. Sonra bilenlere sordum. Onlar, oğluma yüz değnek had ve bir yıl sürgün gerektiğini, yalnızca zina eden kadının recmedileceğini söylediler."* dedi. Hz. Peygamber de onlara Allah'ın kitabı ile hükmedeceğini, adamın koyun ve cariyelerinin kendisine geri verileceğini söyledi. Adamın oğluna yüz değnek vurdu ve bir yıl sürgün etti. Üneys el-Eslemî'ye de adamın karısına gitmesini, eğer zina ettiğini itiraf ederse recmetmesini emretti. Kadın itiraf etti, Üneys de kadını recmetti (Ebû Dâvûd, "Hudûd", 25; İbn Hacer, 2008, 1/275). Bu hadiste de görüldüğü üzere kadın recmedilmiş, muhsan olmayan erkeğe de sopa ve sürgün cezası verilmiştir.

Kaynaklarda her ne kadar bu kadının recmedildiği tarih zikredilmemiş olsa da olayı aktaran Ebû Hüreyre'nin Müslüman olma zamanından bir sonuca ulaşmak mümkündür. Ebû Hüreyre hicretin 7. senesinde Müslüman olmuştur. Yani bu kadının hicri 7. seneden evvel recmedilmesi mümkün değildir. Aynı şekilde kadının recmedilmesi erkeğin de sopa cezasına çarptırılması bu olayın Nûr sûresinin nüzûlundan sonra vuku bulduğunu göstermektedir. Netice itibariyle recmedilen kadının hicretin 7. senesi ve sonrasında vefat etmiş olabileceği düşünülebilir (Karabulut, 2012, 50/108).

Bu kadının da nereye defnedildiği ile ilgili bir bilgiye tesadüf edilememiştir. Ancak uygulamaya baktığımızda recmedilecek kişilerin yukarıda da ele aldığımız kişilerde de zikrettiğimiz üzere Harre bölgesine götürüldüğü ve orada recmedildiği görülmektedir. Bu durumda recmedilen diğer kişilerde olduğu gibi bu kadının da Harre veyahut Bakî'a defnedilme ihtimali bulunmaktadır.

SONUÇ

İslâm inancında ölüm ruhun bedenden ayrılarak ebedî yurda intikal etmesi anlamına gelmektedir. Kişinin vefatı sonrasında teşhiz işlemlerinden defne kadar gerçekleştirilen uygulamalarda din, kültür, çevre gibi birçok etki bulunmaktadır. Bu nedenle ölüm ve akabinde defnetme hadisesi toplumdan topluma, coğrafyadan coğrafyaya farklılık gösteren bir durumdur. Bu coğrafyalardan birisi olan Arap Yarımadasında'da birçok unsura dair örnekler görmek mümkündür. Bunlardan birisi İslâm öncesi Arap toplumdur. İslam öncesi Arap toplumunda da ölüleri toprağa gömme ve kabir geleneği bulunuyordu. Hz. Peygamber'in doğduğu ve bir müddet yaşadığı Mekke ile hicret ettiği Medine kenti de bazı kabir ve mezarlıklara sahipti.

Hiz. Peygamber Medine'ye hicret edince ilk yıl içinde Müslümanları birleştiren bir mekân olarak Mescid-i Nebevî'yi inşa ettirdi. Bu süreçte Es'ad b. Zürrâre'nin vefatıyla mescidin yakınlarında bulunan Bakî'ül-Garkad denilen bir yer mezarlık olarak belirlendi. Elde ettiğimiz bilgilere göre Hiz. Peygamber döneminde oluşturulan bu mezarlık hicret sonrasında bir ihtiyaca binaen oluşturulmuştu. Akabinde vefat eden Müslümanların buraya definleri ile mezarlık genişlemeye başladı. Vefat edenler arasında Ensar ve Muhacir gruplarına mensup Müslümanlar bulunuyordu. Şu ana kadar elde ettiğimiz veriler çerçevesinde Hiz. Peygamber döneminde iki gruba ait ayrı bölümlerin olduğuna, böyle bir ayrımın yapıldığına tesadüf edilmemiştir. Bununla birlikte kadın-erkek, köle-cariye ile ilgili bir ayrımın yapıldığına dair de herhangi bir bilgi elde edilememiştir.

Tespitlerimize göre Hiz. Peygamber döneminde Bakî Mezarlığı'na Ensar ve Muhacirden on dokuz kişinin defnedildiği kesindir. Bizzat Hiz. Peygamber'in üç kızı, bir oğlu ve iki eşi bu gurubun içinde yer almaktadır. Ancak Bakî' Mezarlığı'na defnedilenlerin sayısının bununla sınırlı olmadığı anlaşılmaktadır. Mezarlığa defni kesin olmakla birlikte ismi şüpheli olan veya Bakî' Mezarlığı'na defnedildiği şüpheli olan birçok isim bulunmaktadır. Kaynaklarda yer alan bilgiler çerçevesinde bunları çözmek de her zaman mümkün olmamaktadır. Bunun dışında Medine'de uzak mahallelerde ve yerleşim yerlerinde de mezarlıklar bulunmakta ve buralara definler gerçekleşmekteydi. Uhut Şehitliği, çıkılan gazve ve seriyyelerde şehit olup bulunduklara yerlere

defnedilenleri de göz önünde bulundurunca bizzat Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde hayatını kaybeden sahâbîlerin çalışılmasına ne kadar ihtiyaç olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bakî' Mezarlığı'na defnedilen sahâbîlerle ilgili kaynaklarda yer alan bilgilerin çoğu, birbiriyle çelişmektedir. Bunun yanı sıra verilen vefat tarihleri ile ilgili tatmin edici bilgilerin yer almaması ve müelliflerin çoğu zaman vefat tarihleri ile ilgili fikirlerini belirtmemeleri çalışma sırasında yaşadığımız zorluklardan sayılabilir. Vefat tarihlerinin ihtilaflı olması beraberinde bu mezarlığa defin sırasıyla ilgili problemin de doğmasına sebebiyet vermektedir. Bunlarla ilgili karşımıza çıkan bazı örneklerde sorunları hâlâ çözmekte zorlandığımızı söylemek yerinde olacaktır. Bunların biraz önce de ifade etmeye çalıştığımız üzere sürdürmeyi planladığımız derinlemesine çalışmalarda çözüleceğini umuyoruz.

Tespitlerimize göre tesis edilen bu mezarlık salt ölüleri defnetme amacıyla kullanılmıyor, daha pek çok işleve ev sahipliği yapıyordu. Nitekim Hz. Peygamber döneminde tesis edilen bu mezarlık şehrin ana noktalarından birisinde yer alıyordu. Bununla birlikte daha özelde bulunduğu bölgenin ağaçlık ve çalılıklardan oluşması bu yerin farklı amaçlar için kullanılmasını da mümkün kılmaktaydı. Bölgenin ağaçlık olması burayı hacamat amacıyla kullanmayı, şehrin giriş kısmında yer alması Medine'ye gelen heyetleri karşılama veyahut savaşa çıkan sahabîleri uğurlama imkânı sağlıyordu.

Bakî Mezarlığı, Hz. Peygamber'in Medine şehir kültürüne katmış olduğu Mescid-i Nebvî'den sonraki en önemli unsur olmuştur. Yerin altını ve üstünü bir bütünlük içinde gören tevhit akidesinin önemli bir yansıması olan bu mezarlık Hz. Peygamber'in vefatından sonra da birçok sahâbînin ebedî istirahatgâhı olmuş, asırlar boyunca gerçekleştirilen ziyaretler ve yapılan dualarla Müslümanlara Dünya ve Ahiret hayatını bir bütün olarak görme bilinci katmıştır. Son yüzyılda farklı anlayış ve yaklaşımlar neticesinde bazı bilgilerin ve mezarların büyük bir kayba uğradığı açıktır. Bu çalışma, artık satırlarda kalan bu hususlarla ilgili bilgilerin daha berrak bir şekilde gün yüzüne çıkmasını ve sudûrlara yansımaları arzu ederek hazırlandı. Her çalışma Hz. Peygamber'in yaptığı şeylerin, söylediği sözlerin ve yürüdüğü yerlerin en doğru biçimde tespiti hedefler. Bu çalışmanın sahibi de Medine kültüründe çok önemli ancak Hz. Peygamber'in ve Müslümanların hayatında küçük bir yer tutan Bakî'

Mezarlığı hakkında okuyucuya izinde yürüyebileceği bir yol açabildiyse kendisini bahtiyar hissedecektir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Heyet. 12 Cilt. Cem'iyetü'l-Meknez, 1431/2010.
- Ahmed Sa'îd Kaşşâş, *en-Nebât fî Cibâli's-Serât ve'l-Hicâz: Mu'cemü Lügavî Nebâtî Musavvar*. Medine: Seravât 2006.
- Âmirî, Yahyâ b. Ebû Bekir b. Muhammed b. Yahyâ el-Hardî. *Behcetü'l-Mehâfil ve Bugyetü'l-Emâsil*. Beyrut: Dâru Sâdır, t.s.
- Apaydın, Mehmet. *Resulullah'ın Günlüğü*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Apaydın, Mehmet. *Siyer Kronolojisi*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018.
- Bâ Mahreme, Ebû Muhammed et-Tayyib b. Abdullah el-Hicrânî. *Kılâdetü'n-Nahr fî Vefâyâti A'yâni'd-Dehr*. nşr. Bu Cum'a Mekkî-Hâlid Zevvârî. 6 Cilt. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2008.
- Bahraku'l-Yemenî, Muhammed b. Ömer b. Mübârek el-Hadramî. *Hadâîku'l-Envâr ve Metâliu'l-Esrâr fî Sîreti'n-Nebîyyi'l-Muhtâr*. nşr. Muhammed Gassân Nasûh Azkûl. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1419/1998.
- Begavî, Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed, *Mu'cemü's-Sahâbe*. nşr. Muhammed Avd el-Menkûş, İbrahim İsmail el-Kâdî. 4 Cilt. Kuveyt: Mibretü'l-Âl ve'l-Ashâb, 1432/2011.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Fütûhü'l-Büldân*. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, *Ensâbü'l-Eşrâf*. nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1417/1996.
- Belhî, Süleyman. *Delilleriyle Ehl-i Beyt'e Meveddet I*. çev. Adalet Çakır v.dğr. İstanbul: Sufî Kitap, 2018.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Alî Hüsvircirdî. *Delâilü'n-Nübüvve*. nşr. Abdülmütî' Kal'acî. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *et-Târîhu'l-Kebîr*. nşr. Hey'et. 8 Cilt. Haydarâbâd: Dâiratu'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, ts.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *es-Sahîh*. thk. Ebu Abdullah Abdüsselâm b. Muhammed b. Ömer Allûş. Riyâd: Mektebetü'l-Rüşd, 2006.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *et-Târîhu'l-Evsat*. nşr. Teysîr b. Sa'd, Yahyâ b. Abdullah. 5 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1426/2005.

- Bürrî, Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdullah et-Tilmsânî. *el-Cevhere fî Nesebi'n-Nebî ve Ashâbihi'l-Aşere*. nşr. Muhammed et-Tûncî. 2 Cilt. Riyâd: Dârü'r-Rifâ'î, 1403/1983.
- Cevâd Alî. *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*. 20 Cilt. By., 2001.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî. *Tâcü'l-Lüga ve Sihâhu'l-Arabiyye*. nşr. Ahmed Abdulgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- Cübbî, *Şerhu Garîbi Elfâzi'l-Müdevvene*. nşr. Muhammed Mahfûz. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2005.
- Cürcânî, Ebû Bekir Abdülkâhir b. Abdurrahman. *Dercü'd-Dürer fî Tefsîri'l-Âyi*. nşr. Velîd b. Ahmed b. Sâlih el-Husayn. 4 Cilt. İngiltere, 2008.
- Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî. *Ahvâlu'r-Ricâl*. nşr. Abdul'alîm Abdul'azîm el-Bestevî. Faysalâbâd: Hadîs Akademî, ts.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer el-Bağdâdî. *Sünenü'd-Dârekutnî*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Demircan, Adnan. Sabuncu, Ömer (ed.). *Müminlerin Anneleri*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2017.
- Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan. *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi'n-Nefs*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Dûlâbî, Ebû Bîşr Muhammed b. Ahmed er-Râzî. *ez-Zürriyyetü't-Tâhire*. nşr. Muhammed Cevâd. Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1407/1987.
- Ebû Ahmed en-Nîsâbü'rî, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. İshak. *el-Esâmî ve'l-Künâ*, nşr. Muhammed b. Alî el-Ezherî. 5 Cilt. Dârü'l-Fârûk, 1436/2015.
- Ebû Ubeyd el-Bekrî, Abdullah b. Abdülazîz el-Endelüsî. *Mu'cem Me'sta'cem min Esmâi'l-Bilâdi ve'l-Mevâdi'*. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983.
- Ebû Ubeyd el-Bekrî, Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdülazîz el-Endelüsî. *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*. 2 Cilt. Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1992.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm el-Herevî. *Tehzîbü Kitâbi Cemhereti'n-Neseb*. b.y, t.s.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk. Şu'ayb Arnaût, Muhammed Kâmil Karabelli. 5 Cilt. Dârü'r-Risâleti'l-İlmiyye, ts.
- Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, Ali b. Hüseyin b. Muhammed. *Mekâtîlü't-Tâlibiyyin*. thk. Seyyid Abbâs Ahmed Sakr. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1946.
- Ebû'l-Fidâ, İsmâîl b. Alî. *Takvîmü'l-Büldân*. Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1427/2006.

- Ebü'l-Fidâ, İsmâ'îl b. Alî. *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*. el-Matba'atü'l-Hüseyniyye, ts.
- Ebü'l-Mehâsin el-Hüseynî, Muhammed b. Ali b. Hasan b. Hamza el-Hüseynî. *el-İkmâl fî Zikri men lehu Rivâye*. Karaçi: Menşûrâtü Câmi'ati'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, ts.
- Ebü Nu'aym, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed el-İsfehânî. *Ma'rifetü's-Sahâbe*. nşr. Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî. 7 Cilt. Riyâd: Dârü'l-Vatan, 1998.
- Ebü Nu'aym, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed el-İsfehânî. *Delâilü'n-Nübüvve*. nşr. Muhammed Ravâs Kal'acî, Abdülberr Abbâs. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1986.
- Ebü Süleyman er-Rab'î, Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Rabî'a b. Süleyman b. Hâlid b. Abdürrahman b. Zebri'r-Rab'î. *Târîhu Mevlidi'l-Ulemâ ve Vefeyâtihim*. nşr. Abdullah Ahmed Süleymân el-Hamd. 2 Cilt. Riyad: Dârü'l-Âsime, 1989.
- Ebü Ya'lâ, Ahmed b. Alî el-Mevsilî. *Müsnedü Ebî Ya'lâ*. nşr. İrşâd el-Hak. Cidde: Dârü'l-Kible, 1988.
- Ebü Zür'a ed-Dımaşkî, *Târîhu Ebî Zür'a*. nşr. Nimetullah el-Kûcânî. Dımaşk: Mecmaü'l-Lügati'l-Arabîyye, ts.
- Ebü Zür'a el-İrâkî, Ahmed b. Abdurrahîm el-Mısrî. *Tuhfetü't-Tahsîl fî Zikri Ruvâtî'l-Merâsîl*. nşr. Abdullah Nevvâre. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, ts.
- Fârâbî, Ebû İbrahim İshak b. İbrahim el-Fârâbî. *Mu'cemu Dîvânî'l-Edeb*. nşr. Ahmed Muhtâr Umer. 4 Cilt. Kâhire: 2003.
- Fâkihî, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak el-Mekkî. *Ahbâru Mekke fî Kadîmî'd-Dehri ve Hadîsihi*. nşr. Abdülmelik Abdullah Dehîş. 6 Cilt. Beyrut: Dârü Hadar, 1414/1994.
- Fâsî, Ebü't-Tîb Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Fâsî. *el-İkdü's-Semîn fî Târîhi'l-Beledi'l-Emîn*. nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Fâsî, Ebü't-Tîb Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Fâsî. *Şifâü'l-Garâm bi Ahbâri'l-Beledi'l-Harâm*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsü'l-Muhît*. thk. Muhammed Naim el-Araksusî. Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb. *el-Megânimü'l-Mütâbe fî Me'âlimi Tâbe*. nşr. Heyet. Medine: Merkezü Buhûs ve Dirâsât, 1423/2002.
- Gençel Efe, Zehra. *İlk Dönem İslâm Toplumunda Ölüm, Teçhiz ve Defîn*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2019.

- Hadârî, Muhammed b. Afîfî el-Bâcûrî. *Nûru'l-Yakîn fî Sîreti Seyyidi'l-Mürselîn*. Dîmaşk: Dârü'l-Feyhâ, 1425/2004.
- Hâkim, Ebû Abdullah b. Muhammed ed-Dabbî en-Nisâbûrî. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. nşr. Mustafa Abdulkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Halebî, Ebü'l-Ferec Ali b. İbrahim b. Ahmed Nûreddîn b. Burhâneddîn. *İnsânü'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr el-Uşfûrî. *Tabakâtü Halîfe b. Hayyât*. nşr. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1993.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât el-Uşfûrî. *Târîhu Halîfe b. Hayyât*. nşr. Ekrem Dîyâ el-Umerî. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1977.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahman el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-Ayn*. nşr. Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâ'î. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988.
- Hârizmî, Muhammed b. İshak el-Hârizmî. *İsâretü't-Tergîb ve't-Teşvîk ile'l-Mesâcidi's-Selâse ve'l-Beyti'l-atîk*. nşr. Mustafâ Muhammed ez-Zehebî. Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1997.
- Harkûşî, Ebû Sa'd Abdülmelik b. Muhammed. *Şerefü'l-Mustafâ*. nşr. Ebû Âsım Nebîl. 6 Cilt. Mekke: Dârü'l-Beşâ'ir, 1424/2003.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Alî, *Târîhu Bağdâd*. nşr. Beşâr Avvâd Ma'rûf. 16 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim b. el-Hattâb el-Büstî. *Islâhu Galatî'l-Muhaddisîn*. nşr. Hâtîm ed-Dâmin. Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Herevî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ebû Bekir b. Ali. *el-İşârât ilâ Ma'rifeti'z-Ziyârât*. Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1423/2002.
- Humeydî, Ebû Bekir Abdullah b. ez-Zübeyr el-Kureşî el-Esedî. *el-Müsned*. nşr. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Abdülberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdülberr el-Kurtubî. *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*. nşr. Alî Muhammed Mu'avvid-Âdil Abdülmevcûd. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbn Abdülberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdülberr en-Nemerî. *ed-Dürer fî İhtisâri'l-Megâzî ve's-Siyer*. nşr. Şevkî Dayf. Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, ts.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî. *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*. nşr. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Alî Muhammed Mu'avvid. 9 Cilt. Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1997.

- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen. *Târîhu Dimaşk*. nşr. Amr b. Gurame el-Umrevî. 80 Cilt. Dârü'l-Fikr, 1995.
- İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahîm el-Livâtî et-Tancî İbn Battûta. *Rihletu İbn Battûta*. 5 Cilt. Ribât: Akademiyetü'l-Memleketi'l-Mağribiyye, ts.
- İbn Beşkuvâl, Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdülmelik b. Mes'ûd b. Beşkuvâl el-Endelüsî. *Gavâmidü'l-Esmâi'l-Mübheme*. nşr. İzzüddîn Alî es-Seyyid, Muhammed Kemâluddîn İzzüddîn. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1986.
- İbn Cemâ'a, Abdülazîz b. Muhammed b. İbrahim el-Kinânî el-Mısırî. *el-Muhtasaru'l-Kebîr fî Sîreti'r-Resûl*. nşr. Sâmi Mekki el-Ânî. Ammân: Dârü'l-Beşîr, 1993.
- İbn Düreyd, Ebû Bekir Muhammed b. Hasen b. Düreyd el-Ezdî. *Cemheretü'l-Lüga*. nşr. Remzî Münîr Ba'lebekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Düreyd, Ebû Bekir Muhammed b. Hasen b. Düreyd el-Ezdî. *el-İştikâk*. nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1991.
- İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *el-Cerh ve't-Ta'dîl*. Haydarâbâd: Tab'atu Meclisi Dâireti'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1952.
- İbn Ebû Hayseme, Ebû Bekir Ahmed b. Ebî Hayseme. *et-Târîhü'l-Kebîr*. nşr. Salâh b. Fethî. 4 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2006.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe Abdullah b. el-Absî. *el-Musannef*. nşr. Sa'd b. Nâsir eş-Şetrî. 25 Cilt. Riyâd: Dâru Kunûzi İşbîliyyâ, 2015.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris el-Kazvînî, *Mücmelü'l-Lüga*, 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- İbn Habîb el-Halebî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Ömer Bedrüddîn. *el-Muktefâ min Sîreti'l-Mustafâ*. nşr. Mustafâ M. Hüseyin ez-Zehebî. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1996.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî. *Esmâü'l-Mugtâlîn mine'l-Eşrâf fî'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm*. nşr. Seyyid Kisrevî b. Hasen. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî. *el-Muhabber*. nşr. Ilse Lichtenstadter. Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Alî. *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîh el-Buhârî*. nşr. Muhibbuddîn el-Hatîb. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1959.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Alî. *Takrîbü't-Tehzîb*. nşr. Muhammed Avvâme. Suriye: Dârü'r-Reşîd, 1986.

- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Alî. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. nşr. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî. 14 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 2008.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali İbn Hacer el-Heytemî. *Eşrefü'l-Vesâil ilâ Fehmi's-Şemâil*. nşr. Ahmed b. Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: 1998.
- İbn Hadîde, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Abdurrahman el-Ensârî. *el-Misbâhu'l-Mudî fî Küttâbi'n-Nebiyi'l-Ümmî*. nşr. Muhammed Azîmüddîn. 2 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sakkâ v.dğr. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü Mustafâ el-Bâbî'l-Halebî, 1955.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed el-Endelüsî. *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*. nşr. Komisyon. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed el-Endelüsî. *Cevâmiu's-Sîre*. nşr. İhsân Abbâs. Mısır: Dârü'l-Maârif, 1900.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *es-Sikât*. nşr. Şerefüddîn Ahmed. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1975.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*. nşr. Azîz Bey v.dğr. 2 Cilt. Beyrut: el-Kütübü's-Sekâfiyye, 1996.
- İbn İshak, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesâr el-Muttalibî. *es-Sîre (Kitâbü's-siyer ve'l-Megâzî)*. nşr. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1978.
- İbn Kâni', Ebü'l-Hüseyn Abdülbâkî b. Kâni' ve'l-Bağdâdî. *Mu'cemü's-sahâbe*. nşr. Salâh b. Sâlim el-Mısrâtî. 3 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Gurebâ'i'l-Eseriyye, 1997.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr ed-Dimaşkî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye (el-Bidâye ve'n-Nihâye'den)*. nşr. Mustafâ Abdülvahid. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1976.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr ed-Dimaşkî. *et-Tekmil fî'l-Cerh ve't-Ta'dîl ve Ma'rifeti's-Sikât ve'd-Du'afâ ve'l-Mecâhil*. 4 Cilt. Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 2011.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr ed-Dimaşkî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. nşr. Abdullah b. Abdi'l-Muhsin et-Türkî. 21 Cilt. Dâru Hicr, 1997.
- İbn Kunfûz, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. el-Hatîb el-Kustantînî. *Vesîletü'l-İslâm bi'n-Nebî*. nşr. Süleyman el-İd el-Muhâmî. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1984.

- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-Maârif*. nşr. Servet Ukkâşe. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme, 1992.
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Şu'ayb Arnaût, Muhammed Kâmil Karabelli. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2009.
- İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Alî b. Hibetillâh b. Ca'fer b. Mâkûlâ. *el-İkmâl fî Ref'i'l-İrtiyâb*. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Alî Cemâlüddîn b. Manzûr er-Ruveyfî'î. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1993.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Alî Cemâlüddîn b. Manzûr er-Ruveyfî'î. *Muhtasarü Târîhi Dimaşk*. nşr. Rûhiyye en-Nehhâs. 29 Cilt. Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1984.
- İbn Mende, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak. *Ma'rifetü's-Sahâbe*. nşr. Âmir Hasen Sabrî. Matbû'âtü'l-İmârat, 2005.
- İbn Mende, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Muhammed b. İshak b. Mende el-Abdî el-İsfahânî. *el-Müstahrec min Kütübi'n-Nâs li't-Tezkireti ve'l-Mustatrafi min Ahvâli'r-Ricâli li'l-Ma'rife*. nşr. Âmir Hasen Sabrî et-Temîmî. 3 Cilt. b.y, ts.
- İbn Mende, *Fethu'l-Elbâb fî'l-Künâ ve'l-Elkâb*. nşr. Ebû Kuteybe Nazzar Muhammed el-Fâriyâbî. Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1996.
- İbn Nâsiruddîn ed-Dimaşkî, Muhammed b. Abdullah el-Kaysî. *Câmiu'l-Âsâr fî's-Siyer ve Mevlidi'l-Muhtâr*. nşr. Ebû Ya'kûb Neş'et Kemâl. 8 Cilt. Dârü'l-Felâh, 2010.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Seyyidünnâs, Ebü'l-Feth Muhammed b. Muhammed el-Ya'mûrî. *Uyûnu'l-Eser fî Funûni'l-Megâzî ve's-Şemâil ve's-Siyer*. nşr. İbrahim Muhammed Ramadân. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1993.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî. *Târîhu'l-Medîne*. nşr. Ali Muhammed Dengel. 3 Cilt. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî. *Târîhu'l-Medîne*. nşr. Fehîm Muhammed Şeltût. 4 Cilt. Cidde 1399/1979.
- İbn Zebâle, Ebü'l-Hasen Muhammed b. Hasen b. Zebâle el-Medenî el-Mahzûmî. *Ahbaru'l-Medîne*. thk. Salâhuddîn Abdülazîz. Merkezü Buhûsi ve Dirâsati'l-Medine, 2003.

- İbnü'l-Âkûlî, Ebü'l-Mekârim Muhammed b. Muhammed b. Abdullah. *er-Rasf limâ Ruviye ani'n-Nebî mine'l-Fi'li ve'l-Vasf*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali. *el-Muntazam fî Târihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*. nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mustafa Abdülkâdir Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Alî. *el-Vefâ bi Ta'rîfi Fedâili'l-Mustafâ. Dârü'l-Ma'rife*, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Alî. *Telkîhu Fühûmi Ehli'l-Eser fî Uyûni't-Târîh ve's-Siyer*. Beyrut 1997.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmil fî't-Târîh*. nşr. Umar Abdüsselâm Tedmürî. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Cezerî. *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*. nşr. Âdil Ahmed er-Rufâî. 8 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1996.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Sa'âdât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî. *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*. nşr. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhayy b. Ahmed el-Akrî. *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâr men Zeheb*. nşr. Mahmûd el-Arnâût. 11 Cilt. Dimaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed el-Kelbî. *Nesebü Me'ad ve'l-Yemeni'l-Kebîr*. nşr. Nâcî Hasen. 2 Cilt. Âlemü'l-Kütüb, Mektebetü'n-Nahda, 1988.
- İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed el-Kelbî. *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*. thk. Nâcî Hasan. b.y, 2016.
- İbnü'l-Kûtiyye, Ebû Bekir Muhammed b. Ömer. *Kitâbü'l-Ef'âl*. nşr. Alî Fevde. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1993.
- İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Ömer b. Muzaffer b. Ömer Zeynüddîn b. el-Verdî el-Kindî. *et-Târîh*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- İbnü'n-Neccâr, Ebû Abdullah Muhammed b. Mahmud. *ed-Dürretü's-Semîne fî Ahbâri'l-Medîne*. nşr. Salâhuddîn b. Abbâs Şâkir. Medine: Merkezü'l-Buhûs, 2005.
- İbnü'd-Devâdârî, Seyfüddîn Ebû Bekir b. Abdillâh b. Aybek ed-Devâdârî. *Kenzü'd-Dürer ve Câmiu'l-Gurer*. nşr. Heyet. 9 Cilt. b.y, 1994.

- İsâmî, Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdülmelik el-Mekkî. *Samtû'n-Nücûmî'l-Avâlî fî Enbâi'l-Evâilî ve't-Tevâlî*. nşr. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Alî Muhammed Muavvid. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- İshak b. Râheveyh, Ebû Ya'kûb İshak b. İbrahim el-Mervezî. *Müsnedü İbn Râheveyh*. nşr. Abdülğafûr el-Belûsî el-Mervezî. Medine: Mektebetü'l-İmân, ts.
- Ka'bî, Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed el-Belhî, *Kabûlü'l-Ahbâr ve Ma'rifetü'r-Ricâl*. nşr. Ebû Amr el-Hüseyinî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Kastallânî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye bi'l-Menhi'l-Muhammediyye*. 3 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-Tevfikîyye, ts.
- Kastallânî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 10 Cilt. el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1323/1905.
- Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin b. Hasan Ebû Nasr el-Buhârî el-Kelâbâzî. *Ricâlu's-Sahîhi'l-Buhârî = el-Hidâye ve'l-İrşâd fî Ma'rifeti Ehli's-Sika ve's-Sedâd*. nşr. Abdullah el-Leysî. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1986.
- Kıftî, Ebû'l-Hasan Alî b. Yûsuf el-Kıftî. *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nühât*. nşr. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1982.
- Kıvâmü's-Sünne et-Teymî, Ebû'l-Kâsım İsmail b. Muhammed el-İsfehânî. *Siyerü's-Selefi's-Sâlihîn*. nşr. Kerem b. Hilmî b. Ferhât b. Ahmed. Riyad: Dâru'r-Râye, ts.
- Kıvâmü's-Sünne et-Teymî, Ebû'l-Kâsım İsmail b. Muhammed. *Delâilü'n-Nübüvve*. nşr. Muhammed Muhammed el-Haddâd. Riyâd: Dâru Taybe, 1988.
- Kıvâmü's-Sünne et-Teymî, Ebû'l-Kâsım İsmail b. Muhammed. *el-Meb'as ve'l-Megâzî*. nşr. Muhammed Halîfe er-Rebâh. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2010.
- Kilâ'î, Ebû'r-Rebî Süleyman b. Mûsâ b. Sâlim b. Hassan. *el-İktifâ bi-mâ Tedammenehu min Megâzî*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/1999.
- Köksal, Asım. *H. Muhammed ve İslâmiyet*. 8 Cilt. İstanbul: Kampanya Kitapları, 2015.
- Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb. *el-Furû'u'l-Kâfî*. nşr. Alî Ekber el-Gıfârî. 8 Cilt. Tahran: Dârü'l-Kütübî'l-İslâmiyye, 1388/1968.
- Kummî, Ebû'l-Hasan Alî b. İbrahim. *Tefsîrû'l-Kummî*. nşr. Seyyid Tayyib el-Müsevî. 2 Cilt. Kum: Dârü'l-Kitab, 1387/1967.
- Kutbüddîn el-Hanefî, Muhammed b. Alâuddîn en-Nehrevânî el-Mekkî. *Târîhu'l-Medîne*. nşr. Muhammed Zînehim. Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.
- Makdisî, Ebû Muhammed Abdülğanî b. Abdülvâhid ed-Dımaşkî. *ed-Dürretü'l-Mudîe fî's-Sîre*. b.y., t.s.

- Makdisî, Mutahhir b. Tâhir. *el-Bed'ü ve't-Târîh*. 6 Cilt. Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dînîyye, Port Sa'îd, ts.
- Makrîzî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Alî el-Hüseynî. *İmtâü'l-Esmâ*. nşr. Muhammed Abdülhamîd en-Nemîsî. 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Matarî, Muhammed b. Ahmed es-Sa'dî el-Medenî. *et-Ta'rîf bi-mâ Enseti'l-Hicre min Me'âlimi Dâri'l-Hicre*. nşr. Süleyman er-Ruhaylî. Riyâd: Dârü'l-Melik Abdülazîz, 2005.
- Merâgî, Ebû Muhammed Ebû Bekir b. el-Hüseyn el-Kureşî. *Tahkîkü'n-Nüsre bi Telhîsi Me'âlimi Dâri'l-Hicre*. nşr. Abdullah b. Abdülhalîm Useylân. b.y, 2002.
- Merzûbânî, Ebû Ubeydullah Muhammed b. İmrân. *Mu'cemu's-Şu'arâ*. nşr. F. Krenkow. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1982.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali. *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*. nşr. Abdullah İbrâhim es-Sâvî. Kahire: Dârü's-Sâvî, ts.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali. *Mürûcû'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*. nşr. Es'ad Dâğır. 4 Cilt. Kum: Dârü'l-Hicre, 1409/1989.
- Mü'erric es-Sedûsî, Ebû Feyd Mu'erric b. Amr. *Hazfun min Nesebi Kureyş*. nşr. Salâhaddîn el-Müneccid. Mısır: Mektebetü Dâri'l-Arûbe, ts.
- Muhammed Emîn. *Bakîu'l-Garkad*. Tahrân: Dârü'l-Hadîs, 1228/1813.
- Muhammed Enver el-Bekrî. *Bakîu'l-Garkad*. Medine: Mektebetü'l-Halebî, 1424/2004.
- Muhammed Hamîdullah. *İslâm Peygamberi*. trc. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayınevi, 2002.
- Muhibbuddîn et-Taberî, Ahmed b. Abdullah. *Hulâsatü Siyeri Seyyidi'l-Beşer*. nşr. Tallâl b. Cemîl er-Rufâ'î. Mekke: Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1997.
- Muhibbuddîn et-Taberî, Ahmed b. Abdullah. *Zehâiru'l-Ukbâ fî Menâkıbi Zevî'l-Kurbâ*. Mısır: Dârü'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1937.
- Mus'ab ez-Zübeyrî, Ebû Abdullah Mus'ab b. Abdullah. *Nesebü Kureyş*. nşr. Evariste Levi Provençal. Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.
- Müslim, Ebü'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî. *es-Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut, Lübnân: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.
- Müslim, Ebü'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî. *el-Künâ ve'l-Esmâ*. nşr. Abdurrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşkarî. 2 Cilt. Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1984.

- Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî. *Nesebü Adnân ve Kahtân*. nşr. Abdülazîz el-Meymenî. Hindistan: Matba'atu Lecneti't-Te'lîf ve't-Terceme, 1936.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddin Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Mizzî. *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*. nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Nâsîrüddîn Elbânî. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1417/1996.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Lüga*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Ömer Rıza Kehhâle. *Mu'cemü Kabâili'l-Arab*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- Ömerî, es-Seyyid Necmeddîn Ebî Hasen Ali b. Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Ulvî el-Ömerî, *el-Mecdî fî Ensâbi't-Tâlibiyyin*. trc. Ahmed Mehdevi Damigani. Kum: Ayetullahi'l-Uzma el-Mar'âşi, 1988.
- Öztürk, Levent. *Hız. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2001.
- Öztürk, Levent. *İlk Hicret Habeşistan*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2015.
- er-Ravzatü'l-Müstetâbe fîmen düfine bi'l-Bakî' mine's-Sahâbe*. nşr. Âdil Abdilmün'im Ebü'l-Abbâs. Medinetü'l-Münevvere: Mektebetü's-Sekâfe, ts.
- Râzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer et-Teymî. *Mefâtihu'l-Gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Ru'aynî, *el-Câmî' limâ fî'l-Cevâmi' min Esmâ'i's-Sahâbeti'l-A'lâm*. nşr. Mustafâ Bâcû. 6 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-İslâmî, 2009.
- Rûyânî, Ebû Bekir Muhammed b. Hârûn, *Müsnedü'r-Rûyânî*. nşr. Eymen Alî Ebû Yemânî. 2 Cilt. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1416/1995.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullah. *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. nşr. Ahmed el-Arnâût, Türkî Mustafa. 29 Cilt. Beyrut: y.y., 2000.
- Sâhib, Ebü'l-Kâsım İsmail b. Abbâd et-Tâlikânî. *el-Muhît fî'l-Lüga*. nşr. Muhammed Hasen Âlu Yâsîn. 10 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1994.
- Sa'id b. Mansûr, Ebû Osmân Sa'id b. Mansûr el-Horâsânî. *es-Sünen*. nşr. Habîburrahmân el-A'zamî. 2 Cilt. Hindistan: ed-Dâru's-Selefiyye, 1982.
- Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim. *el-Keşf ve'l-Beyân*. nşr. Heyet. Cidde: 2015.

- Semhûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Abdullah. *Hulâsatü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*. nşr. Muhammedü'l-Emîn Muhammed Mahmûd Ahmed el-Cekînî. I-IV, b.y, t.s.
- Semhûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Abdullah. *Vefâü'l-vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*. nşr. Hâlid Abdulganî Mahfûz. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Sıbt b. Acemî, Ebû Zer Ahmed b. İbrahim. *Kunûzü'z-Zeheb fî Târîhi Haleb*. 2 Cilt. Haleb: Dârü'l-Kalem, ts.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu. *Tezkiretü Havâssi'l-E'imme fî Zikri Hasaisi'l-E'imme*. nşr. Muhammed Sâdık. Tahran: Mektebetü Nînovâ el-Hadîse, t.s.
- Sıbt İbnül-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu. *Mir'âtü'z-Zamân fî Tevârîhi'l-A'yân*. nşr. Muhammed Berekât vdğr. 23 Cilt. Dimaşk, 2013.
- Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekir. *el-Hasâisü'l-Kübrâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.s.
- Suhârî, Ebü'l-Münzir Seleme b. Müslim b. İbrâhîm. *Ensâbü'l-Arab*. b.y., t.s.
- Süheylî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed. *er-Ravdü'l-Ünüf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye*. nşr. Umar Abdüsselâm es-Selâmî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000.
- Şâfîî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İdris. *el-Müsned*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1951.
- Şâmî, Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî. *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd*. nşr. Âdil Ahmed-Alî Muhammed Muavvid. 12 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*. 11 Cilt. Beyrut: Dârü't-Türâs, 1967.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *el-Müntehab min Zeyli'l-Müzeyyel*. Beyrut: Müessesetü'l-Alemî, ts.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd el-Basrî. *el-Müsned*. nşr. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Dâru Hecer, 1999.
- Tahtâvî, Rifâa Râfî' b. Bedevî b. Ali b. Muhammed et-Tahtâvî el-Hüseynî el-Hâşimî. *Nihâyetu'l-İcâz fî Sîreti Sâkini'l-Hicâz*. Kahire: 1419/1999.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Nâsirüddîn Elbânî. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1417/1996.

- Uyar, Gülgün. *Ehl-i Beyt, İslâm Tarihinde Ali-Fâtıma Evlâdı*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004.
- Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkıd. *Kitâbü'l-Megâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1984.
- Ya'kûbî, Ebû Ya'kûb Ahmed b. İshak. *et-Târîh*. b.y. ts.
- Ya'kûbî, Ahmed b. İshak. *el-Büldân*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Yâfiî, Ebû Muhammed b. Abdullah b. Es'ad b. Alî b. Süleyman. *Mir'âtü'l-Cenân ve İbretü'l-Yakzân*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân el-Fârisî. *el-Ma'rife ve't-Târîh*. nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah er-Rûmî. *Mu'cemü'l-Büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1995.
- Yıldırım, Büşra. *H. Peygamber Döneminde Hacamat Kültürü*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2019.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kâymâz. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. nşr. Şu'ayb el-Arnâût. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Ziriklî, Hayreddin. *el-A'lâm*, 10 Cilt. 2. baskı, Kahire: 1954-1959.
- Zührî, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Süreli Yayınlar

- Caner, Abdurrahman. "Cuma Namazının Sıhhati İçin Öngörülen Cemaat Sayısı Üzerine Bir İnceleme". *Academic Knowledge* 2/2 (2019), 121-140.
- Çalışkan, İbrahim. "İslâm Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (1989), 378-379.
- Demirci, Muhsin. "Nesih Bağlamında Recim Âyeti Sorunu". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2000), 101-119.
- Karabulut, Fuat. "Recm Cezasının Hz. Peygamber'in Uygulamaları Işığında Değerlendirilmesi". *EKEV Akademi Dergisi* 50 (2012), 89-112.
- Keskin, Yusuf Ziya. "Buhârî'nin et-Târîhu'l-Kebîr'ine Yönelik Tenkitler". *Marife* 2/3 (2003), 103-120.
- Köse, Feyza Betül. "Hz. Peygamber'in Aile Bireylerinin Cenaze Merâsimleri". *FÜİDF* 23/1 (2018), 93-115.

Martı, Huriye. “Dini Referanslar Çerçevesinde İntihar Olgusu ve İntiharı Besleyen Düşünce Kalıplarıyla Mücadele”. *Diyanet İlmi Dergi* 52/3 (2016), 69-80.

Öztürk, Levent. “Hz. Peygamber Döneminde Cenazeler ve Kabirler: Bakî’a Uçan Vücûd-i Câvidânîler”. *İSTEM* 4 (2004), 131-146.

Uraler, Aynur. “Ben Müşrikler Arasında Yaşayan Her Müslümandan Uzağım Hadîsi Üzerine Bir Tetkik”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 17/2 (2019), 63-95.

Nimetullah Saferi Furuşanî, Ammâr Ebû Talibî. “Kâveşî der barei medfene Fâtıma bint Esed”. *Hac ve Ziyaret Dergisi* 3/6 (1397), 109-134.

Yitzhak, Ronen. “Muhammad’s Jewis Wives: Rayhana bint Zayd and Safiyya bint Huyayy”. çev. Ali Tekkoyun, Hasan Yıldız. *Siyer Araştırmaları Dergisi* 5 (Ocak-Haziran 2020), 162-180.

Diğer Yayınlar

Acar, H. İbrahim. “İddet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/466-471. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Ağırman, Cemal. “et-Târîhu’l-Kebîr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/89-90. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Aydın, Mehmet Âkif, Muhammed Hamîdullah. “Köle”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/ 246-248. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.

Aykaç, Mehmet. “Fâtıma bint Esed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/225. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Bardakoğlu, Ali. “Had”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/547-551. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Boyalı Gürpınar, Hatice. *İslâm Hukukunda İddet Bekleyen Kadının Nafaka ve Süknâ Hakkı*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Erdem, Sargon. “Abdesthane”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/70-72. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Esen, Hüseyin. “Zina”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/444-445. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Ertürk, Mustafa. “Şemmâs b. Osman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/507. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Güner, Ahmet. “Dûmetülcendel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/1-2. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Hamîdullah, Muhammed-Avcı, Casim. “Uhud Gazvesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/54-57. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Hökelekli, Hayati. “İntihar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/351-353. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Işık, Emin. “Ahzâb Sûresi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/195-196. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. “Hüzeyl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/70-72. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kapar, Mehmet Ali. “Ka‘b b. Eşref”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/3-4. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Koçak, Muhsin. “Gurre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/211-212. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Koçyiğit, Tahsin. *İslâm Tarihinin İlk Yıllarında İskân*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2006.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Semhûdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/489-491. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özaydın, Abdülkerim. “Ayyâş b. Ebû Rebîa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/296-297. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Özel, Ahmet. “Tahyîr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/442-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Sarı, Yavuz. *Ebû Yûsuf’un (öl. 182/798) Kitâbü’l-Harâc’ındaki Siyer ve Meğâzî Rivayetlerinin Tespit ve Tahlili*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Sarıçam, İbrahim. “Neccâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/480-481. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Uraler, Aynur. “Zeyneb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/355-356. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Yardım, Ali. “Abdullah b. Huzâfe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/108. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Nûr Sûresi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/247-248. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yılmaz, Beyza. *Nesâî’nin es-Sünen’indeki Meğâzî Rivayetlerinin Tespiti ve Siyer-Megâzî kaynaklarıyla mukayesesi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Yılmaz, Hayati. “Reyhâne bint Şem‘ûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/41-42. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

ÖZGEÇMİŞ

Gülay ÖZKAN, 1992 yılında İstanbul’da doğdu. 2012 yılında Eyüp Anadolu İHL’den mezun olup 2013 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi’ne başladı. 2017 yılında mezun olarak aynı yıl Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı’nda yüksek lisansa başladı. Burada ders dönemini tamamladıktan sonra 2017 yılında aynı ana bilim dalında eğitimini sürdürmek üzere Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’ne yatay geçiş yaptı.

